ISSN 2334-7082

ГОДИШЊАК ИСТОРИЈСКОГ АРХИВА ПОЖАРЕВАЦ Година III, број 3 ПОЖАРЕВАЦ, 2014.

ЗАПИСИ

ГОДИШЊАК
ИСТОРИЈСКОГ АРХИВА
ПОЖАРЕВАЦ

Година III, број 3 ПОЖАРЕВАЦ, 2014.

АРХИВ ЗАПИСИ

Пожаревац
2014.

ЗАПИСИ

ГОДИШЊАК
ИСТОРИЈСКОГ АРХИВА ПОЖАРЕВАЦ

Година III, број 3
ПОЖАРЕВАЦ, 2014.

ZAPISI

THE HISTORICAL ARCHIVES OF POZAREVAC
YEARBOOK

Year III, No 3
POZAREVAC, 2014.

ЗАПИСИ
Годишњак Историјског архива Пожаревац

ИЗДАВАЧ:
Историјски архив Пожаревац
www.arhivpozarevac.org.rs
info@arhivpozarevac.org.rs

ЗА ИЗДАВАЧА:
Др Јасмина Николић, директор

ГЛАВНИ И ОДГОВОРНИ УРЕДНИК:
Др Јасмина Николић

РЕДАКЦИЈА:
Др Јасмина Николић
Мр Драгана Милорадовић
Јасмина Живковић, МА
Слободанка Цветковић
Наташа Милошевић Дулић
Весна Башић

ИНОСТРАНИ ЧЛАНОВИ РЕДАКЦИЈЕ:
Проф. др Петер Павел Класинц (Словенија)
Др Грасиа Тато (Италија)
Душан Поповић (Република Српска)
Доц. др Изет Шаботић (Босна и Херцеговина)
Др Димитар Атанасов (Бугарска)
Др Живана Хеђбели (Хрватска)
Мр Бојан Цвелфар (Словенија)
Дмитар Богески (Македонија)

АДРЕСА РЕДАКЦИЈЕ:
ЗАПИСИ, Годишњак Историјског архива Пожаревац
Др Војислава Дулића 10, 12 000 Пожаревац/Србија
Телефон/факс +381 12 223 082

РЕЦЕНЗЕНТИ:
Проф. др Петер Павел Класинц (архивистика)
Др Миле Бакић (информатика)

ПРЕВОД НА ЕНГЛЕСКИ:
Проф. Наташа Ивић, МА

УДК: Народна библиотека Србије

ПРЕЛОМ И ГРАФИЧКИ ДИЗАЈН:
NEWPRESS Смедерево

ШТАМПА:
NEWPRESS Смедерево

ТИРАЖ: 500

ZAPISI
THE HISTORICAL ARCHIVES OF POZAREVAC YEARBOOK

PUBLISHER:
Historical Archive Pozarevac
www.arhivpozarevac.org.rs
info@arhivpozarevac.org.rs

FOR PUBLISHER:
Ph.D. Jasmina Nikolic, director

EDITOR-IN-CHIEF:
Ph.D. Jasmina Nikolic

EDITORIAL BOARD:
Ph.D. Jasmina Nikolic
Msc. Dragana Miloradovic
Jasmina Zivkovic, MA
Slobodanka Cvetkovic
Natasa Milosevic Dulic
Vesna Basic

FOREIGN MEMBERS OF THE EDITORIAL BOARD:
Ph.D. Peter Pavel Klasinc (Slovenia)
Ph.D. Grazia Tato (Italy)
Dusan Popovic (Republic of Srpska)
Ph.D. Izet Sabotic (Bosnia and Herzegovina)
Ph.D. Dimitar Atanasov (Bulgaria)
Ph.D. Zivana Hedjbeli (Croatia)
MSc. Bojan Cvelfar (Slovenia)
Dmitar Bogeski (Macedonia)

ADDRESS:
ZAPISI, THE HISTORICAL ARCHIVES OF POZAREVAC YEARBOOK
Dr Vojislav Dulic 10, Pozarevac, 12000, Serbia
Telefon/faks +381 12 223 082

REWIEV:
Ph.D. Peter Pavel Klasinc (Slovenia)
Ph.D. Mile Bakic (Montenegro)

TRANSLATION INTO ENGLISH:
Prof. Natasa Ivic, MA

UDK: National Library of Serbia

LAYOUT AND GRAPHIC DESIGN:
NEWPRESS Smederevo

PRESS:
NEWPRESS Smederevo

CIRCULATION: 500

ISSN 2334-7082

Штампање Часописа омогућио је Град Пожаревац
Review Printing enabled the City Pozarevac

САДРЖАЈ CONTENTS

Dr Jasmina NIKOLIĆ
Uz treći broj
7
Ph.D. Jasmina NIKOLIC
In addition to the third issue

ARHIVISTIKA ARCHIVAL

Проф. др Михаил В. ЛАРИН
Электронные документы как категория документоведения
11
Ph. Mikhail V. Larin
Electronic records as a category of records science

Doc. dr. Peter Pavel KLASINC
Odnosi arhivistov do mladih generacij, do predstavitev arhivov in arhivskega gradiva ter do kulturnih in drugih ustanov
16
Ph.D. Peter Pavel KLASINC
Relations of archivists to young generation, to the presentation of archives and archival material and to cultural and other institutions

Зоран СТЕВАНОВИЋ
Семантички веб и архивска онтологија
24
Zoran STEVANOVIC
Semantic web and archival ontology

Јован П. ПОПОВИЋ
Место и улога адвоката у заштити архива, архивске грађе и запослених у архивима, и у заштити других физичких и правних лица код остваривања својих права у архиву, са освртом на повреде ауторских права над ауторским делима похрањеним у архивима
39
Jovan P. POPOVIC
The position and role of lawyers in the protection of archives, archival material and archive employees, and in the protection of other physical and legal entities in exercising their rights at the archive, with a retrospective view of copyright infringement of the authors' works kept at the archives.

Мр Маријана МРАОВИЋ
Велики рат у архивској грађи Војног архива
50
MSc. Marijana MRAOVIC
The great war in the archival material of the military archive

Слободанка ЦВЕТКОВИЋ
Друштво архивских радника Србије (1954-2014) – преглед рада
57
Slobodanka CVETKOVIC
The Society of Archival Workers of Serbia (1954-2014) – work overview

Ирена КОЛАЈ, МА
Драгана МИТРАШИНОВИЋ
Трговинска комора у Београду - регистрација радњи града Пожаревца 1945 -
69
Irena KOLAJ, MA
Dragana MITRASINOVIC
The chamber of commerce in Belgrade - registering the shops from Požarevac in 1945 -

Mr Maja NIKOLOVA
Lični fondovi u Pedagoškom muzeju u Beogradu – Fond Jevrema Ilića, – rektora Bogoslovije
87
MSc. Maja NIKOLOVA
Personal fonds at the Pedagogical museum in Belgrade -The fonds of Jevrem Ilić, rector of the seminary-

ИСТОРИОГРАФИЈА HISTORIOGRAPHY

Јасмина Живковић, МА
Хероине са пушком у руци 99 Jasmina Zivkovic, MA
The heroines with rifles in their hands

Mr Dragan Šaler
Predrag Miladinović
Cepelini iznad Požarevca tokom Velikog rata 110 MSc. Dragan Saler
Predrag Miladinovic
Zeppelins above Požarevac during the Great war

Проф. др Радован РАДОВАНОВИЋ
Мр Небојша ЂОКИЋ
Ослобођење Пожаревца и околине октобра 1918. године 121 Prof. Ph.D. Radovan RADOVANOVIC
MSc. Nebojša ĐOKIĆ
The liberation of Požarevac and its surroundings in october 1918

Бориша РАДОВАНОВИЋ
Спасовска скупштина у Крагујевцу 1837. године 137 Boriša RADOVANOVIC
The assembly in Kragujevac in 1837 on Spasovdan holiday

Marija VRANIĆ
Revitalizacija starih i tradicionalnih zanata u Srbiji: primer poslednje bombondžijske radnje „Bosiljčić" u Beogradu 149 Marija VRANIC
Revitalization of the old and traditional crafts: example last bombondzijske stores "Bosiljcic" in Belgrade

Мр Саша ИЛИЋ
„Милош у парку"
Поводом 115. годишњице откривања споменика у Пожаревцу 158 MSc. Sasa ILIC
Miloš in the park"
On the occasion of the 115th anniversary of the monument to prince Miloš

Светлана ЉУБЉАНАЦ
Тихомир КОСТОВИЋ
Прилог истраживањима о оснивању и развоју млекарства у Дунавској бановини 171 Svetlana LJUBLJANAC
Tihomir KOSTOVIC
The Appendix to the Research on the Founding and Development of Dairy Farming in the Danube Banate

Рената Д. МИНИЋ, МА
Катарина С. БЕЛИ
Часопис вредан сећања – Реч и слика – 179 Renata D. MINIC, MA
Katarina S. BELI
A magazine worth remembering – Word and picture –

ИЗ РАДА АРХИВА FROM THE ARCHIVES OF

Александра БОГДАНОВИЋ
Интернет страница као комуникацијски канал Историјског архива Пожаревац 195 Aleksandra BOGDANOVIC
An internet site as a communication channel of the Historical archive of Požarevac

Наташа МИЛОШЕВИЋ ДУЛИЋ
Јесења школа архивистике – Трст 2013. 199 Nataša MILOSEVIC DULIC
The autumn school of Archivistcs, Trieste 2013

Слободанка ЦВЕТКОВИЋ
„Дан отворених врата Архива 2014“ 202 Slobodanka CVETKOVIC
Archive Open Day 2014.

Јасмина ЖИВКОВИЋ, МА
- Школа архивистике - Тематски семинар о заштити архивске грађе и регистратурског материјала васпитно--образовних установа у Браничевском округу 206 Jasmina ZIVKOVIC, MA
The School of Archivistics A Thematic Seminar on the Protection of Archival Materials and Registration Materials of Educational Institutions in the Branicevo District

МЕЂУНАРОДНА АРХИВСКА И КУЛТУРНА САРАДЊА — INTERNATIONAL ARCHIVAL AND CULTURAL COOPERATION

Пуковник Милорад СЕКУЛОВИЋ
Мр Маријана МРАОВИЋ
Посета делегације Војног архива Централном архиву Министарства одбране Руске Федерације и Руском државном војно-историјском архиву 211 Colonel Milorad SEKULOVIC
MSc. Marijana MRAOVIC
The Visit of the Delegation of the Military Archive to the Central Archive of the Ministry of Defence of the Russian Federation and the Russian State Military Historical Archive

Јасмина ЖИВКОВИЋ, МА
Слободанка ЦВЕТКОВИЋ
23. Међународни архивски дан Трст, 21-23. октобар 2013. 214 Jasmina ZIVKOVIC, MA
Slobodanka CVETKOVIC
The 23rd International Archival Day in Trieste October 21-23, 2013

Мирјана СТЕПАНОВИЋ
Филмска магија кроз изложбе „Биоскоп, 1941-1945“ и Филмови које смо волели 1946-1980“ 223 Mirjana STEPANOVIC
The Magic of Film Exhibited „Cinema, 1941-1945” and „The Films We Loved, 1946-1980”

Мр Владимир БУЛАЈИЋ
Централне банке Србије и Француске у време Првог светског рата (Les banques centrales de Serbie et de France pendant la Première guerre mondiale), Народна банка Србије – Архив, Београд, 2012 233 MSc. Vladimir BULAJIC
The Central Banks of Serbia and France During the First World War (Les banques centrales de Serbie et de Frane pendant la Première guerre mondiale), the National Bank of Serbia – Archives, Belgrade, 2012

Мр Горан Р. ЂУРАН
Dr Izet Šabotić, Agrarne prilike u Bosanskom ejaletu (1839-1878) 237 MSc. Goran R. ĐURAN
Izet Sabotic, PhD, Agrarian Circumstances in Bosnian Province, 1839-1878

Весна БАШИЋ
Отвореност према будућности 238 Vesna BASIC
Openness to the Future

Др Јасмина НИКОЛИЋ
**„Србија у Великом рату“
Изложба архивских докумената,
каталог изложбе, виртуелна изложба и
сет архивских фотографија/разгледница
Историјски архив Пожаревац,
Војни архив, Војни музеј
и Медија центар „Одбрана“** 239 Ph.D. Jasmina NIKOLIC
**„Serbia during the Great War”
The Exhibition of Archival Documents,
Exhibition Catalogue, Virtual Exhibition and
the Set of Archival Photographs/Postcards
The Historical Archive of Pozarevac, the
Military Archive, the Military Museum and
Media Centre „Odbrana”**

Мр Дејан ЈАКШИЋ
**Југослав Вељковски, Тања Вељковски,
Душко Пантелић, Историјски архив
Града Новог Сада 1954–2014** 245 MSc. Dejan JAKSIC
**Jugoslav Veljkovski, Tanja Veljkovski,
Dusko Pantelic, The Historical Archive
of Novi Sad, 1954-2014**

Јован П. ПОПОВИЋ
**Др Миле Бакић,
Валоризација архивске грађе** 248 Jovan P. POPOVIĆ
**Mile Bakic, PhD,
The Valorisation of Archival Materials**

IN MEMORIAM IN MEMORIAM

Милорад Мићо Радевић (1936–2014) 253 **Milorad Mićo Radević (1936–2014)**

О АУТОРИМА ABOUT AUTHORS

О АУТОРИМА 257 **ABOUT AUTHORS**

**УПУТСТВО САРАДНИЦИМА
И ПРАВИЛА ЗА НАВОЂЕЊЕ** 271 **INSTRUCTIONS TO COLLEAGUE AUTHORS
HOW TO ADD REFFERENCES/BIBLIOGRAPHY**

Glavni i odgovorni urednik
dr Jasmina NIKOLIĆ, direktor
Istorijskog arhiva Požarevac, Srbija

Uz treći broj

Poštovani čitaoci, drage kolege i saradnici,

Pred Vama je treći broj međunarodnog stručnog časopisa „Zapisi" - Godišnjak Istorijskog arhiva Požarevac. I ovoga puta donosimo trideset raznovrsnih priloga koji obrađuju teme iz arhivistike, istoriografije, istorije književnosti i kulture, komunikacija i medija.

Veoma nam je drago što su koleginice i kolege iz zemlje i inostranstva koje su sarađivale sa nama u prvom i drugom broju odlučile da i treći broj međunarodnog stručnog časopisa „Zapisi" obogate svojim člancima, a nadamo se da ćemo lepu i uspešnu saradnju nastaviti i narednih godina. Pridružili su nam se i novi autori, čije Vam priloge najtoplije preporučujemo.

Kako smo već napomenuli, časopis „Zapisi" je osnovan sa namerom jačanja stručnog i naučno-istraživačkog kapaciteta ne samo zaposlenih u Istorijskom arhivu Požarevac, nego i izvan njega, tako da mu je pored navedenih i jedan od bitnih ciljeva izlaženja – čvršće povezivanje empirijskih dostignuća i saznanja akumuliranih u Srbiji i u inostranstvu. S tim u vezi, u ovom broju objavljujemo stručne radove autora iz Ruske Federacije, Slovenije, Bosne i Hercegovine i Srbije.

Treći broj časopisa „Zapisi" sadrži pet tematskih celina: **Arhivistika, Istoriografija, Iz rada arhiva, Međunarodna arhivska i kulturna saradnja** i **Prikazi i rasprave**. Tematska celina „Arhivistika" donosi devet originalnih stručnih radova iz teorije i prakse koji su zasnovani na modernim pristupima izučavanju arhivistike kao naučne discipline. „Istoriografija" je zastupljena sa osam originalnih pogleda na klasične i moderne teme iz ovog domena naučnog istraživanja, s tim što je izdvojena grupa radova o Velikom ratu, kao prilog obeležavanju stogodišnjice od početka Prvog svetskog rata. U tematskoj celini „Iz rada arhiva" predstavljamo četiri članka od kojih tri daju prikaz realizovanih programa i postignutih rezultata u radu Istorijskog arhiva Požarevac. U skladu sa principom promovisanja struke i nauke, i ovaj broj časopisa daje izveštaje o međunarodnim skupovima i prikaze organizovanih izložbi i potpuno nove literature iz oblasti arhivistike, istorije, tradicije i kulture. Na kraju časopisa nalaze se biografije sa fotografijama autora članaka i uputstvima za buduće saradnike.

Zahvaljujući kompetentnim i temeljnim recenzijama vrhunskih recenzenata, iskoračili smo, prema našem vidjenju, korak napred. U narednom periodu moramo nastojati da dobijemo veći broj radova iz inostranstva. Ovako postavljen cilj i zahtev može se činiti nerealnim. Medjutim, moramo uložiti veće napore da idemo napred, na razmenjujemo ideje širom sveta, da budemo na listi referentnih časopisa.

Možemo s ponosom reći da je naš časopis, za relativno kratko vreme, naišao na dobar prijem kod stručne i šire javnosti, što njegovom uredništvu čini veliko zadovoljstvo i daje motiva za dalji rad.

Uređivački odbor ovog časopisa, kao i do sada, poziva potencijalne autore na saradnju. Elektronska adresa na koju autori mogu slati svoje priloge za četvrti broj časopisa je info@arhivpozarevac.org.rs i draganamiloradovic@arhivpozarevac.org.rs, a prilozi se mogu slati do 1. juna 2015. godine. Molimo autore članaka da, pre nego što nam pošalju svoj prilog, obavezno konsultuju web stranu Istorijskog arhiva Požarevac na www.arhivpozarevac.org.rs, gde će moći da pronađu smernice za pisanje radova, kao i elektronske verzije prethodnih brojeva časopisa.

Uređivački odbor ovog časopisa zahvaljuje svima koji su svojim zalaganjima, savetima i komentarima doprineli pripremi trećeg broja našeg časopisa. Posebnu zahvalnost dugujemo autorima koji su izdvojili svoje dragoceno vreme za pisanje stručnih radova, naučnih članaka, prikaza i eseja, kao i na poverenju koje su nam poklonili. Bez njihovog doprinosa časopis danas ne bi bio pred čitaocima.

Zahvaljujemo se Gradu Požarevcu koji je prepoznao suštinu naše želje i finansijski pomogao publikovanje časopisa-godišnjaka Istorijskog arhiva Požarevac.

Na kraju, nadamo se da ćemo opravdati poverenje autora priloga u ovom broju časopisa i da će saradnju sa našim časopisom nastaviti i u budućnosti. Želja nam je, svakako, da pridobijemo i nove saradnike, kako bi naredni brojevi časopisa „Zapisi" bili još bogatiji, raznovrsniji i zanimljiviji.

U Požarevcu, septembar 2014. godine

ВЕЛИЧЕСТВА ГОСУДАРЯ ИМПЕРАТОРА

АЛЕКСАНДРА ПАВЛОВИЧА

САМОДЕРЖЦА ВСЕРОССІЙСКАГО

и прочая, и прочая, и прочая,

No. 230

Объявитель сего, Россійскій подданный отставной Капитанъ Христе Богдановъ Ристуринъ вследствіе Высочайшаго Нашего повеленія

которому для свободнаго туда и обратно проезда, данъ сей пашпортъ за подписаніемъ и съ приложеніемъ герба моего печати, со срокомъ на шесть месяцевъ. Апреля 1807 года.

ЕГО ИМПЕРАТОРСКАГО ВЕЛИЧЕСТВА
Всемилостивѣйшаго Государя моего Дѣйствительный Статскій Совѣтникъ, Херсонскій Гражданскій Губернаторъ и Кавалеръ А. Якулов.

У одшу Г. Началника

Благородному Господину
Лисару Среза Ресно-Извидскоѓ
Ђорђу Богдановићу.

Познавши Његова Свѣтлость Милостивѣйшій Господаръ и Кнезъ Нашъ, да се на многимъ местима Кнезіе и пашови кои нескрепет налазе диачковатъ с одъ 13. тек. С. Н. 1553. високаћій Налогъ Сиско-славноћу Попечительству вштиренви двла издати, да се не исправностъ ова часть уреда доведе.

Ускораваюћи дакле по високомъ Сиско-славноћ Попечительстве одъ 14. тек. М. Н. 4606 Се Свѣтлости Началнико

Господину
Лево Живојновићу Капетану
и Милосављевићу

Народъ Окрутіа Овог звања дрскога
ово малог величина Лапа курва
вали се одъ стране Началничества
а вы то не имате при вама
на изданой уредби народу Срба
вручено бивати тако, какъ ови
на времіе доћи, и на предају кои
пракетои моћи, кои не се Лапа
ниће т. Е. Р. С. не отворити.

№ 958

Априлиа 810

у Пожареву.

Окрутіа Лапурда

Жикиро Ђорђевић

Писарь Началнико
Милутинъ Ђоковић

архивистика
archival
arhivistika

archival
архивистика
arhivistika

Проф. др Михаил В. ЛАРИН
Всероссийский Научно-Исследовательский Институт Документоведения и Архивного Дела (ВНИИДАД)
Руска Федерација

UDK: 930.25:004

Электронные документы как категория документоведения

Аннотация: В статье рассматриваются вопросы введения понятия «электронный документ» в науку документоведения. Показано зарождение и развитие термина, законодательная основа его применения, раскрывается структура электронного документа, проводится его сравнение с документом на бумажной основе. Автор обозначает научные проблемы, требующие своего решения, в процессе практики применения электронных документов.

Ключевые слова: документ, электронный документ, электронный документооборот, делопроизводство, информационные технологии, метаданные

Термин «электронный документ» в российском документоведении начал активно использоваться лишь в 1990-е годы. До этого общепринятыми были термины «машиночитаемый документ», «документ на машинном (магнитном) носителе», «машино-ориентированный документ» и «машинограмма»[1].

Сегодня появилась потребность в новом понятии, относящемся к документам, проходящим все стадии своего жизненного цикла – от создания до уничтожения или передачи на вечное архивное хранение – в электронном виде. Таковым стало понятие «электронный документ».

В российском законодательстве нормативное определение электронного документа появилось впервые в Федеральном законе «Об электронной цифровой подписи»: «электронный документ – это документ, информация которого представлена в электронно-цифровой форме»[2] Это определение не связывало понятие «электронный документ» ни со специальными (например, компьютерными) носителями информации, ни со специальными средствами защиты информации и удостоверения автора (например, электронной подписью), а основной акцент сделан на способе представления информации.

Действующая редакция Федерального закона «Об информации, информационных технологиях и о защите информации» также определяет электронный документ как документированную информацию, представленную в электронной форме, то есть в виде, пригодном для восприятия человеком с использованием электронных вычислительных машин, а также для передачи по информационно-телекоммуникационным сетям или обработки в информационных системах[3]. В соответствии с данным определением, к электронным документам можно отнести:

собственно электронные документы, жизненный цикл которых протекает только в электронном виде;

оцифрованные копии бумажных и др. аналоговых документов;

базы данных в виде сложных документов (реестры, кадастры и др.);

интернет-документы (документация социальных сетей, сайтов и др.).

Законодательство Российской Федерации допускает использование электронных документов в различных сферах деятельности, в том числе и в управлении. Особое значение имеют законодательные и иные нормативные нормативные правовые акты, создающие правовую основу электронного правительства и порядок применения электронных документов при межведомственном электронном документообороте и межведомственном электронном взаимодействии.

1 См. например: ГОСТ 6.10.4-84 «Унифицированные системы документации. Придание юридической силы документам на машинном носителе и машинограмме, создаваемым средствами вычислительной техники. Основные положения».

2 Федеральный закон от 10 января 2002 г. № 1-ФЗ «Об электронной цифровой подписи» // СЗ РФ. 2002. №2. Ст. 127.

3 Федеральный закон от 27.07.2010 № 227-ФЗ // СЗ РФ. 2010. № 31. Ст.4196.

Целый ряд постановлений[4] принят в целях создания инфраструктуры электронного правительства. Правительство Российской Федерации в 2009 г. утвердило Положение о системе межведомственного электронного документооборота (МЭДО), которая успешно функционирует.

В 2009 г. утверждены Правила делопроизводства в федеральных органах исполнительной власти (с изменениями от 7 сентября 2011 г. № 751)[5]. В них указано, что электронный документ должен быть оформлен по общим правилам делопроизводства и иметь установленные реквизиты. Таким образом, впервые в истории российского документоведения и архивного дела электронному документу придан официальный правовой статус. В этом нормативном акте зафиксированы также особенности работы с электронными документами в федеральном органе исполнительной власти[6].

В соответствии с Правилами делопроизводства, состав электронных документов, обращающихся в системе электронного документооборота, определяется (утверждается) руководителем федерального органа исполнительной власти посредством разработки перечня документов, создание, хранение и использование которых может осуществляться исключительно в электронной форме. Эти Перечни утверждаются руководителями федеральных органов исполнительной власти по согласованию с Федеральным архивным агентством.

Поскольку электронные документы создаются, обрабатываются и хранятся в системе электронного документооборота федерального органа исполнительной власти, постольку она должна соответствовать требованиям, установленным Министерством связи и массовых коммуникаций Российской Федерации[7].

Постановлением Правительства Российской Федерации «О мерах по совершенствованию электронного документооборота в органах государственной власти»[8] поставлена задача до конца 2017 года осуществить в Российской Федерации переход на обмен электронными документами при взаимодействии федеральных органов исполнительной власти между собой и с Правительством Российской Федерации. Это означает, что к названной дате необходимо провести все необходимые мероприятия по подготовке соответствующей инфраструктуры в органах управления, а также решить вопросы обеспечения юридической значимости такого документооборота и осуществить подготовку и переподготовку кадров, способных работать в новых условиях.

Несмотря на активную нормотворческую работу в сфере применения электронных документов и электронного документооборота, законодательство Российской Федерации пока не всегда последовательно в регулировании применения электронных документов в управленческой деятельности. Фрагментарный характер законодательства затрудняет широкое применение электронных документов во всех сферах жизни общества и государства и не позволяет в полной мере использовать их преимущества перед бумажными документами. В связи с этим задача создания прочной нормативной и методической базы работы с электронными документами в делопроизводстве и архивах продолжает оставаться актуальной.

4 Постановления Правительства Российской Федерации от 15 июня 2009 г. № 478 «О единой системе информационно-справочной поддержки граждан и организаций по вопросам взаимодействия с органами исполнительной власти и органами местного самоуправления с использованием информационно-телекоммуникационной сети Интернет»; от 8 сентября 2010 г. № 697 «О единой системе межведомственного информационного взаимодействия»; от 08 июня 2011 г. № 451 «Об инфраструктуре, обеспечивающей информационно-технологическое взаимодействие информационных систем, используемых для предоставления государственных и муниципальных услуг в электронной форме»; от 24 октября 2011 г. № 861 «О федеральных государственных информационных системах, обеспечивающих предоставление в электронной форме государственных и муниципальных услуг (осуществление функций)»; от 09 сентября 2012 № 111 «Об электронной подписи, используемой органами исполнительной власти и органами местного самоуправления при организации электронного взаимодействия между собой, о порядке ее использования, а также об установлении требований к обеспечению совместимости средств электронной подписи»; от 25 апреля 2012 г. № 394 «О мерах по совершенствованию использования информационно-коммуникационных технологий в деятельности государственных органов»; от 6 сентября 2012 г. № 890 «О мерах по совершенствованию электронного документооборота в органах государственной власти».

5 Постановление Правительства Российской Федерации от 15 июня 2009 г. № 477 «Об утверждении Правил делопроизводства в федеральных органах исполнительной власти (с изм. от 7 сентября 2011 г.) (СЗ РФ. 2009. № 25. Ст.3060; 2011. № 37. Ст.5263).

6 Там же. Разд. VI.

7 Приказ Министерства связи и массовых коммуникаций Российской Федерации от 2 сентября 2011 г. № 221 «Об утверждении требований к информационным системам электронного документооборота федеральных органов исполнительной власти, учитывающих в том числе необходимость обработки посредством данных систем служебной информации ограниченного распространения».

8 Постановление Правительства Российской Федерации от 6 сентября 2012 г. № 890 «О мерах по совершенствованию электронного документооборота в органах государственной власти» (СЗ РФ. 2012. № 38. Ст.5102).

Несмотря на то, что электронные документы все шире вторгаются в нашу жизнь, теория электронного документа до настоящего времени еще не разработана в необходимом объеме.

Электронные документы, в отличие от документов на бумажном носителе, являются не физической, а логической целостностью. Именно признак логической целостности следует принимать во внимание при идентификации электронных документов в виде гипертекстовых, табличных, мультимедийных документов, а также в виде баз данных. Важной характеристикой электронного документа является наличие постоянно связанных с ним метаданных.

В соответствии с ГОСТ Р ИСО 15489-1-2007 метаданные – это данные, описывающие контекст, содержание, структуру документов и управление ими[9]. Из вышесказанного можно сделать вывод, что метаданные - структурированные данные о данных, это информация, которая позволяет идентифицировать электронные документы, управлять ими, осуществлять их поиск и осуществлять любые другие действия с документом.

ГОСТ Р ИСО 15489-1-2007 устанавливает, что документ должен иметь, помимо содержания, отражающие управленческую операцию метаданные или быть постоянно связанным или объединенным с ними. При этом:

– структура документа, то есть его формат и взаимоотношения между составляющими документ элементами, должна оставаться неизменной;

– в документе должен быть отражен управленческий контекст создания, получения и использования документа (в том числе управленческий процесс, частью которого является данная управленческая операция, дата и время данной операции и ее участники);

– должны быть отражены связи между отдельными записями, составляющими в совокупности документ[10].

Метаданные образуются не только в момент создания (или получения и регистрации) документа в документной системе организации, но и добавляются в течении всего времени, пока документ находится в информационной системе и используется). По ГОСТ Р ИСО 15489-1-2007 частью метаданных являются регистрационные данные электронного документа. При регистрации документа создаются, как минимум, следующие метаданные: уникальный идентификатор (им может быть регистрационный документа номер в информационной системе); дата и время регистрации; заголовок (краткое содержание документа); автор (лицо или организация), отправитель или получатель. При более детальной регистрации документ связывается с описательной информацией о контексте, содержании и структуре документа и с другими взаимосвязанными документами[11].

МСА отмечает, что в эпоху цифровой информации метаданные приобрели особое значение[12]. В электронной среде документы всегда сопровождаются метаданными, точно определяющими их основные характеристики. Именно метаданные делают электронные документы пригодными для использования, понятными и аутентичными, гарантируют неизменность, достоверность и доказательную силу электронных документов. Поэтому управление метаданными является обязательной частью управления электронными документами.

Важным источником информации для различных видов деятельности служат веб-документы – документы, для использования которых необходимы сетевые компьютерные технологии (сети внутреннего и общего пользования: интранет, экстранет, интернет). Например, органы государственной власти и местного самоуправления активно используют сеть Интернет для размещения официальной информации (нормативных документов, новостей, актуальной справочной информации и др.). Внедрение сетевых технологий в государственное и муниципальное управление позволяет увеличить эффективность взаимодействия органов власти и населения, повысить оперативность и качество обслуживания населения в государственных и муниципальных учреждениях.

Однако достоверность веб-документов иногда вызывает сомнения, поскольку их содержание и местонахождение может быть преднамеренно или случайно изменено (например, при проведении реструктуризации сайта, обновлении информации, сбоях в работе сервера или в результате потери данных при вирусной атаке). Сайты имеют тенденцию

9 ГОСТ Р ИСО 15489-1-2007 «Система стандартов по информации, библиотечному и издательскому делу. Управление документами. Общие требования».

10 ГОСТ Р ИСО 15489-1-2007 «Система стандартов по информации, библиотечному и издательскому делу. Управление документами. Общие требования».

11 ГОСТ Р ИСО 15489-1-2007 «Система стандартов по информации, библиотечному и издательскому делу. Управление документами. Общие требования».

12 International Council on Archives, Committee on electronic and other current records, Hans Hofman, Metadata and the management of current records in digital form. Draft. July 2000.

к частому обновлению, характеризуются очень высокой «динамичностью».

В этих условиях возникает необходимость управления веб-документами органов власти: требуемая официальная информация должна быть легко доступна, и граждане должны быть уверены, что она достоверная, полная, точная и актуальная. Информация официальных веб-страниц может быть основой принятия управленческих решений, поэтому необходимо обеспечивать ее сохранность – веб-документ, доступный сегодня, не должен безвозвратно исчезнуть завтра.

В комплекс мероприятий по обеспечению достоверности, полноты, доступности, сохранности, юридической силы веб-документов (как и любых других электронных или бумажных документов) входит, прежде всего, задача их правильного описания, то есть включения в структуру документов, присоединения к ним или установления их связей с реквизитами, позволяющих однозначно идентифицировать информацию.

Пока остается открытым вопрос о судьбе новых современных информационных ресурсов: электронных сообщений, баз данных, электронных реестров, веб-документов и др. Необходимо более глубоко изучить характеристики данных информационных ресурсов с точки зрения соответствия их как объектов архивного хранения требованиям теории и практики архивного дела. Хотя некоторые национальные архивы уже начали отбор этих видов электронных документов на хранение.

Представляется, что в современных российских условиях речь может идти лишь о замене традиционных бумажных документов их электронными аналогами. Именно такие документы должны включаться в делопроизводственные номенклатуры дел и документов и затем передаваться в архивы.

Дискуссионными остаются пока вопросы о видовом составе электронных документов, о необходимости введения новых учетных форм для электронных документов и другие чисто методические вопросы делопроизводства и архивного дела, решение которых нуждается в использовании накопленного международного опыта и опыта передовых архивов по информатизации их деятельности.

РЕЗЮМЕ

Российское законодательство определяет электронный документ как документированную информацию, представленную в электронной форме, то есть в виде, пригодном для восприятия человеком с использованием электронных вычислительных машин, а также для передачи по информационно-телекоммуникационным сетям или обработки в информационных системах. В соответствии с данным определением, к электронным документам относятся: электронные документы, жизненный цикл которых протекает только в электронном виде; оцифрованные копии бумажных документов; базы данных в виде сложных документов (реестры, кадастры и др.); интернет-документы (документация социальных сетей, сайтов и др.).

Законодательство Российской Федерации допускает использование электронных документов в различных сферах деятельности, в том числе и в управлении. Особое значение имеют законодательные и иные нормативные правовые акты, создающие правовую основу электронного правительства и порядок применения электронных документов при межведомственном электронном документообороте и межведомственном электронном взаимодействии.

Несмотря на активную нормотворческую работу в сфере применения электронных документов и электронного документооборота, законодательство Российской Федерации пока не всегда последовательно в регулировании применения электронных документов в управленческой деятельности. Фрагментарный характер законодательства затрудняет широкое применение электронных документов во всех сферах жизни общества и государства и не позволяет в полной мере использовать их преимущества перед бумажными документами. В связи с этим перед документоведами стоит задача создания прочной нормативной и методической базы работы с электронными документами в делопроизводстве и архивах.

Представляется, что в современных российских условиях речь может идти лишь о замене традиционных бумажных документов их электронными аналогами. Именно такие документы должны включаться в делопроизводственные номенклатуры дел и документов и затем передаваться в архивы.

Дискуссионными остаются пока вопросы о видовом составе электронных документов, о необходимости введения новых учетных форм для электронных документов и другие

чисто методические вопросы делопроизводства и архивного дела, решение которых нуждается в использовании накопленного международного опыта и опыта передовых архивов по информатизации их деятельности.

Electronic records as a category of records science

Abstract: Introduction of the concept «electronic record» into records science is considered in the article. The author demonstrates the origin and development of this term, legislative basis of its application. There is an analysis of electronic record's structure, its comparison with paper documents in the work. Scientific problems, which should be solved, in the course of practical application of electronic records are defined.

Keywords: record, electronic record, electronic records circulation, records keeping, information technologies, metadata

SUMMARY

According to the Russian legislation an electronic record is defined as documentary information presented in electronic form, which is suitable for people's perception with use of electronic computers, and also for transfer on information-telecommunication networks or processing in information systems. So, on the base of this definition electronic records are the following: electronic records, life cycle of which proceeds only in electronic form; digitized copies of paper documents; databases in the form of complex records (registers, cadastres, etc.); Internet records (documentation of social networks, sites, etc.).

The Russian Federation legislation suggests the use of electronic records in different spheres of activity, including administration. The legislative and other normative legal acts, creating a legal basis of electronic government and order of electronic records application at the interdepartmental electronic records circulation and interdepartmental electronic interaction, are of special value.

Despite the active work in application of electronic records and electronic records circulation, the Russian Federation legislation is not always logically regulates electronic records application in administrative activity. Fragmentary character of legislation complicates wide application of electronic records in all spheres of society and state life. According to this legislation it is not allowed to use their advantages in comparison with paper documents in full measure. Therefore, records managers have to create stable normative and methodical base of work with electronic records in records keeping and archives.

In modern Russian conditions one can only replace traditional paper documents with their electronic analogues. Such documents should be included into records keeping filing plans and records and then be transferred to archives.

It is worth to discuss the following questions: specific structure of electronic records, necessity of introduction of new registration forms for electronic records and other methodical problems of records keeping and archives management. International advanced experience of archives and know-how in informatization of their activity will be very useful in solving these questions.

Doc. dr Peter Pavel KLASINC
Predstojnik Katedre za arhivistiko in dokumentologijo
ALMA MATER EUROPAEA – Evropski center Maribor
Slovenija

UDK: 930.253
930.25:316.7

Odnosi arhivistov do mladih generacij, do predstavitev arhivov in arhivskega gradiva ter do kulturnih in drugih ustanov [1]

Abstract: Avtor v svojem prispevku opisuje odnose, ki jih v zadnjem času, v večji ali manjši meri, izvajajo arhivisti, ko dostopajo do mladih generacij z željo, da jih seznanijo z osnovami delovanja arhivov, predvsem pa o pomembnostmi arhivskega gradiva.

Mnogi arhivisti se pri tem poslužujejo modernih pedagoških pristopov z uporabo informacijskih tehnologij vendar dokaj zadržano uporabljajo socialna omrežja, kot sta Facebook, YouTube, Twitter in druga. Na srečanjih z njimi v prostorih arhiva, arhivisti mladim generacijam predstavljajo nastanke in specifičnosti arhivskega gradiva, ter dostope in uporabe arhivskega gradiva.

Arhivisti pogosto pripravljajo predstavitve arhivov in arhivskega gradiva v knjižni ali CD oblikah, ki pa glede na prakso različno nastajajo in se med seboj tudi razlikujejo.

Pri predstavitvi arhivov gre lahko za opis zgradbe, zgodovino arhivske ustanove, opise dejavnosti in podobno, pri predstavitvi arhivskega gradiva pa za različne popise, inventarje, razstave in podobno.

Relacije med arhivisti in kulturnimi ustanovami, ki hranijo pri sebi arhivsko gradivo (muzeji, knjižnice, galerije) so večplastne, kar pogosto dokazujejo plodni strokovni rezultati, dobri odnosi, ter uspešni skupni projekti (razstave, publikacije).

Strokovne aktivnosti, ki se razvijajo med arhivisti in drugimi ustanovami in ustvarjalci, ki pri sebi hranijo svoje arhivsko gradivo so načeloma zakonsko regulirane.

Ključne besede: arhivisti, mlade generacije, arhivi, arhivsko gradivo, kulturne ustanove, ustvarjalci.

NAMESTO UVODA

Za izhodišče predstavitve generalnih pogledov na relacije arhivistov do mladih generacij, do predstavitve arhivov in arhivskega gradiva ter do kulturnih in drugih ustanov sem si izbral osnovna stališča, navedena v **Splošni deklaraciji o arhivih,** ki jo je izdal Mednarodni arhivski svet s sedežem v Parizu in jo potrdil na svoji generalni skupščini na Malti novembra leta 2009. Ne morem trditi, da je deklaracija, kar se tiče vsesplošne razširjenosti in širokih strokovnih debat dosegla svoj namen. Po mojem je bila in še je namenjena najširši strokovni in laični javnosti in napako bomo naredili, če bo ostala le samo črka na papirju, nek dokument, tudi lep plakat ali objavljena v tej ali oni arhivski strokovni reviji. Deklaracijo moramo razširjati in zastopati med politično javnostjo in med ustvarjalci arhivskega in dokumentarnega gradiva.[2]

Pred petimi leti je Splošna deklaracija o arhivih obkrožila svetovno arhivistiko, ker je v uvodnih alinejah precizno določena neprecenljiva vrednost arhivskega gradiva, arhivi pa so

1 Podoben prispevek je bil podan na konferenci Mednarodnega instituta arhivskih znanosti Trst/Italija, Maribor/Slovenija s sedežem v Trstu, Mednarodni arhivski dan, Trst, 2013

2 ICA, Deklaracija o arhivih, Malta 2009. Deklaracija je objavljena na mnogih spletnih straneh ter jo pogosto srečujemo v pristojnih arhivih na plakatih tudi v angleškem jeziku. Glejte: Košir, Od načel MAS o dostopnosti.....Arhivi 36(2013) Ljubljana, ADS, stran 76 »…. drugi najpomembnejši dokument MAS je Deklaracija o arhivih, ki jo je potrdil tudi UNESCO«. Isti, Splošna Deklaracija o arhivih in sodobna arhivska paradigma. Arhivi 33 (2010), Ljubljana ADS, stran 309 - 318

tiste ustanove, ki dokumentirajo odločitve, aktivnosti in spomine narodov. Arhivi so torej nenadomestljiva dediščina, ki se prenaša iz roda v rod. Pri definicijah arhivskega gradiva pa splošna deklaracija določa, da se z arhivskim gradivom upravlja od njegovega nastanka, kot dokumenta, znotraj dokumentarnega[3] gradiva, do njegovega hranjenja v arhivskih depojih. Arhivsko gradivo je verodostojen unikatni vir informacij, ki podpira odgovorno in transparentno poslovanje, zato so arhivi potrebni. Ugotavlja se raznolikost arhivskega gradiva, ker le to beleži podatke o vseh področjih človekove dejavnosti ter nastaja na številnih nosilcih. Pojav novih informacijskih tehnologij v arhivih zahteva nova znanja arhivistov ter drugih informacijskih strokovnjakov, ki morajo medsebojno upravljati z arhivskim gradivom.

Nesporno je, da mnoge navedene definicije v Splošni deklaraciji o arhivih zasledimo pravzaprav v vseh pomembnih arhivskih zakonih, kjerkoli po svetu so bili sprejeti, zato jih tukaj posebej ne bom navajal, obdelani pa so bili na MIAZ konferenci 2010. [4]

Potrjujem pa ugotovitev Splošne deklaracije o arhivih, da je prost dostop do arhivskega gradiva, ki ga naj določijo države, pomemben zato, ker bogatijo naše znanje o človeški družbi, spodbujajo demokracijo, ščitijo pravice državljanov in spoštujejo kakovost življenja. Zato deklaracija sledi namenom, ki jih arhivi izvajajo, pa naj gre za neprecenljivo vrednost arhivskega gradiva in za temeljno potrebo po delovanju arhivov in za njihovo pravilno hrambo. Ta je potrebna tudi kot podpora poslovni učinkovitosti, odgovornosti in preglednosti tako imenovani transparentnosti, kakor tudi za zaščito državljanskih pravic, individualno in kolektivno ohranitev spomina, predvsem pa za razumevanje preteklosti ter dokumentiranju sedanjosti in usmerjenosti v bodoče aktivnosti.

Deklaracija ugotavlja, da gre pri arhivskem gradivu za velik razpon oziroma raznolikost vseh področji človekove dejavnosti. Opozarja, da se je v zadnjih sto petdesetih letih povečalo število nosilcev zapisov, na katerih nastaja arhivsko gradivo, ne oziraje se na to ali je to na papirju napisano, risano, tiskano ali kako drugače zapisano arhivsko gradivo, tako rekoč v elektronski, avdio vizualni ali tudi morda v kakšni novi obliki. Vloga arhivov je pomembna tudi zato, ker delo v njih zahteva posebej usposobljene arhivske strokovnjake, ki jih lahko zagotovimo le s permanentnim izobraževanjem. Pravilno usposobljeni

3 Peter Pavel Klasinc; Med poslovanjem z dokumenti in aktualno arhivsko teorijo in prakso, Ljubljana 2013, Tipkopis za predavanje v Tuzli (BiH) in v Ljubljani (SLO). »N a osnovi Splošne deklaracije o arhivih lahko dokumente, ki se nanašajo na odločitve, aktivnosti in spomine ter so izjemnega pomena za znanost in kulturo, proglašamo za arhivsko gradivo, za pisno kulturno dediščino, ki se prenaša iz generacije na generacijo. Vsak dokument je torej verodostojen vir informacij, ki podpira odgovorno, transparentno in poslovno uspešnost tekočega poslovanje ustvarjalca. Dokumentarno in arhivsko gradivo ima poglavitno vlogo pri razvoju države, saj mora ta zagotoviti varovanje in ohranjanje njegove uporabnosti za individualen ali skupinski spomin. Zagotovitev prostega dostopa do arhivskega gradiva bogati naše znanje o človeški družbi, spodbuja demokracijo, ščiti pravice državljanov in izboljšuje kakovost življenja, zato je poslovanje z dokumenti potrebno zastaviti tudi kot dejavnost kreiranja arhivskega gradiva. Smiselno lahko in moramo torej določila deklaracije razumeti tudi v smislu, da je poslovanje z dokumenti potrebno zaradi verodostojnega dokaza o upravnih, kulturnih in intelektualnih dejavnostih ustvarjalca. Pravilno poslovanje z dokumenti je potrebno predpisati in izvajati zaradi podpore poslovni učinkovitosti, odgovornosti in preglednosti (transparentnosti) delovanja ustvarjalca pa tudi zaradi ohranitve individualnega in kolektivnega spomina, zaradi dokumentiranja sedanjosti in usmerjanja v prihodnje aktivnosti predvsem pa za razumevanje preteklosti. Raznolikost dokumentarnega in arhivskega gradiva je zaradi beleženja vseh področij dejavnosti velika, kar se kaže tudi v velikem številu nosilcev zapisov, na katerih nastajajo dokumenti, torej dokumentarno in arhivsko gradivo. Ne oziraje se na to ali je nosilec papir, elektronski, avdiovizualni in kakšen drug nosilec zapisa, mora ustvarjalec to gradivo enakovredno obravnavati. Zaradi tega je potebno poudariti pomembnost vloge arhivistov oziromo tistih usposobljenih strokovnjakov, ki poslujejo z dokumenti pri ustvarjalcih. Tem strokovnjakom je potrebno v vsakem primeru zraven začetnega usposabljanja zagotoviti tudi permanentno nadaljno izobraževanje. Zavedati se moramo, da ti strokovnjaki služijo svoji ustanovi, zavodu ali podjetju ter kreirajo nastajanje dokumentarnega in arhivskega gradiva, sodelujejo pri valorizaciji, varstvu in uporabi ter vseh drugih nalogah v zvezi s tem gradivom. Odgovornost za pravilno poslovanje z dokumentarnim in arhivskim gradivom nosijo uprave oziroma nosilci odločanja, lastniki ali imetniki tega gradiva. Zraven njih prevzemajo v zadnjem času odgovornost za poslovanje z dokumenti tudi informacijski strokovnjaki, ki morajo tesno sodelovati s tistimi, ki so zadolženi za poslovanje in upravljanje z dokumentarnim in arhivskim gradivom. Ustvarjalci dokumentarnega in arhivskega gradiva so zavezani k takšnemu poslovanju, ki bo sprejelo navodila izvajanja ustrezne politike poslovanja z dokumenti, pri tem pa se morajo upoštevati splošni in specialni zakoni, ki določajo poslovnje z dokumentarnim in arhivskim gradivom v celoti. Pri ustvarjalcih mora biti delo upravljanja in poslovanja z dokumentarnim in arhivskim gradivom kompleksno, celovito, cenjeno ter kompetentno na vseh nivojih opravljanja svojih osnovnih dejavnosti. Za vse to je potrebno nameniti tudi potrebna finančna sredstva za podporo ustreznemu upravljanju in poslovanju z dokumentarnim in arhivskim gradivom, vključno z zaposlovanjem pravilno usposobljenih strokovnjakov. Z dokumentarnim in arhivskim gradivom se mora poslovati, upravljati in varovati na načine, ki bodo zagotavljali njegovo avtentičnost, zanesljivost, celovitost in uporabnost«.

4 Glejte ATLANTI, Št:20, Revija za sodobno arhivsko teorijo in prakso. Avtorji o zakonodaje v arhivih; Tato, Larin, Hanus, Doria, Sch. Ernst, Rybakou, Cook, Gonzales, Budowski, Arathymou, Borges, Heđbeli, Kožar, Delmas, Selan, Wanner, Sem. Rajh, Popović , strani 51 do 240, Trst – Trieste, 2010.

arhivisti pomenijo na eni strani pomoč državi, na drugi strani pa podporo pri nastajanju arhivskega gradiva, pri valorizaciji ter dolgemu varovanju arhivskega gradiva. Po sklepih Splošne deklaracije o arhivih so za to odgovorne javne uprave in tisti nosilci političnih funkcij, ki odločajo o delovanju profesionalnih arhivov, kakor tudi lastniki torej ustvarjalci arhivskega gradiva ali imetniki javnega ali zasebnega arhiva ter arhivisti. [5]

ODNOSI ARHIVISTOV DO MLADIH GENERACIJ

Naloga arhivistov kot usposobljenih strokovnjakov v Splošni deklaraciji o arhivih je, da se ob pridobljenem začetnem znanju tudi tekoče permanentno dopolnilno izobražujejo. Prav na področju dostopov arhivistov do mladih generacij si morajo najprej sami pridobiti nova dopolnilna znanja, ki so povezana s pedagoško dejavnostjo v arhivih. Še najbolj nas k temu vodi trditev švicarskega pedagoga **Johanna Heinricha Pestalozzija (1746 – 1827)**, da je za najvišjo kvaliteto v spoznavnem procesu postavil seznanjanje in opazovanje predmetov »in situ« torej na mestu hrambe same.

V zadnjih desetletjih so se v arhivih v večji meri kot prej, pojavile relacije arhivistov do mladih generacij. V zgodnjih 70. letih prejšnjega stoletja so se arhivisti z mladimi generacijami srečevali le takrat, ko so študentje prišli raziskovati arhivsko gradivo za njihove potrebe. Ti študentje so bili iz študijskih smeri zgodovine, umetnostne zgodovine, geografije in podobno. Z enakimi študenti so se arhivisti nato srečali ko so pisali diplome univerzitetnega, magistrskega ali doktorskega študija.

Ob teh prilikah so se posamezni arhivisti dalj časa srečevali s študenti, oziroma so nekaterim postali celo mentorji, ki so jih usmerjali k arhivskemu gradivu.

Ko se je pojavila možnost študija arhivistike, kot samostojnega predmeta pri študiju zgodovine so arhivisti predmet Arhivistika I ali II predavali na fakultetah ali pa so bili samo izvajalci potrebnih seminarskih vaj, ki so lahko potekale v stavbi fakultete ali redko v stavbi arhiva.

Od jeseni leta 2012 je možno študirati magistrski študij arhivistike in dokumentologije (II Bolonjska stopnja) na Alma Mater Europaea – Evropski center Maribor, kjer je kar 90% arhivistov kot habilitiranih profesorjev na tem študiju.[6]

Nesporne relacije med arhivisti in mladimi generacijami se odvijajo tudi pri delovanju znanih arhivskih šol, npr. v Parizu, Münchnu, Marburgu, in drugod po Evropi, kakor tudi v Moskvi in pri znanih ameriških in kanadskih arhivskih šolah. Te so seveda različno organizirane in imajo različne nivoje, mladi udeleženci teh šol pa najdejo pogosto pot do arhivov oziroma do arhivistov, ki so v mnogih primerih tudi njihovi profesorji. Pogosto te šole tako ali tako delujejo v arhivih.

Ob teh šolah so se v mnogih državah začeli pojavljati tudi samostojni študij arhivistike na fakultetah (v Evropi I Bolonjska stopnja) in tudi katedre za arhivistiko, kjer so bile vzpostavljene relacije med arhivisti in študenti.

V zadnjem času se ob akademskem vidiku relacij med arhivisti in mladimi generacijami pojavlja še tako imenovano pedagoško delo arhivistov, ki del svojih aktivnosti do mlade generacije usmerjajo na šolarje, v osnovnih in srednjih šolo, ter zanje pripravljajo posebne obiske oz. učne ure, ki so v večji ali manjši meri strokovno zasnovane.

Mladi se želijo seznaniti z arhivi in arhivskim gradivom, najbolj pogosto v okviru študija zgodovine, pa tudi drugih študijev kot so geografije, umetnostne zgodovine, prava, arhitekture in podobno. Pridobiti pa si želijo podatke o arhivskem gradivu, ki je pomembno za njihove raziskave.

Arhivisti se morajo na srečanja z mladimi pripraviti ter izdelati strukturo učne ure ter pri tem upoštevati regionalne in starostne vidike.

Arhivisti morajo določiti oblike načine sodelovanja z vzgojno izobraževalnimi ustanovami (šolami). Ti stiki pogosto slonijo na pripravi tako imenovanih splošno izobraževalnih ali učnih ur. Stopnja posredovanih informacij mora biti prilagojena starosti in stopnji pripravljenosti udeležencev (šolarjev). Te morajo učitelji že prej pripraviti na obisk arhiva in na srečanje z arhivskim gradivom. O tej pedagoški aktivnosti arhivisti pogosto obveščajo javnost tudi z izdajo posebnih publikacij. Pregled teh pokaže, da se pedagoška dejavnost dejansko

5 Splošna deklaracija o arhivih: » Zato se zavezujemo k skupnemu delovanju z namenom, da bi: bile sprejete in izvajane ustrezne nacionalne arhivske politike in zakoni; bilo upravljanje arhivskega gradiva cenjeno in kompetentno izvajano pri vseh pravnih osebah.....; bila dodeljena potrebna sredstva za podporo ustreznemu upravljanju arhivskega gradiva, vključno z zaposlovanjem usposobljenih strokovnjakov....«.

6 Predstavitveni teksti magistrskega študija arhivistike in dokumentologije so bili objavljeni v nekaterih strokovnih publikacijah kot so ATLANTI (Trst/ Maribor), DOK-SIS (Ljubljana/ Krajnska Gora) , Tehnični in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja (Maribor/Radenci). Del teksta je bil pripravljen za postopek akreditacije študija arhivistike in dokumentologije na drugi stopnji po Bologni predložen NAKVISU v letu 2011 in 2012.

izvaja zelo različno, saj nekih skupnih smernic ali standardov na tem področju ni.[7]

Pedagoška aktivnost arhivistov je okvirno opredeljena v zakonu, kjer je določeno, da sodi med dejavnosti arhivske javne službe tudi »posredovanje kulturnih vrednot v zvezi z arhivskim gradivom«.[8]

Dobri rezultati te pedagoške dejavnosti torej dobri dostopi arhivistov do mladih generacij se pokažejo le, če je vzpostavljeno tesno sodelovanje med arhivi in Ministrstvom za šolstvo, oziroma posameznimi šolami ter z na njih z delujočimi zgodovinskimi krožki ali direktno z učitelji zgodovine. Tako se te aktivnosti navajajo tudi v nekaterih uradnih učnih načrtih predmeta zgodovina kot nam je znan primer za osnovno šolo,[9] kjer je navedeno, da se učenci v učni uri seznanijo s pomenom arhivov, vlogo arhivskih virov za pojasnjevanje preteklosti, z uporabo zgodovinskih kart, s slikovnim gradivom in podobno.

Opisane relacije med arhivisti in mlado generacijo (od otroških vrtcev, preko osnovne šole do srednje šole) pomagajo realizirati cilje, ki se nanašajo na razvijanje odnosov, izoblikovanja ravnanj in naravnanosti ter postavitvijo in izdelavo jasnih stališč.

Mladi generaciji je potrebno omogočiti, da razvijejo pozitiven odnos do pisne kulturne dediščine in kulturnih ustanov, kar arhivi vsekakor so. Mnogi arhivisti se pri tem že poslužujejo modernih pedagoških pristopov z uporabo sodobnih informacijskih tehnologij vendar dokaj zadržano uporabljajo možnosti, ki jih nudijo socialna omrežja, kot so Facebook, ter spremljevalni YouTube in Twitter ter drugi. Dostopi do arhivskih vsebin preko iskalnikov Googla in Wikipedije in podobnih iskalnih sistemov so glede na vprašanje strokovnosti pogosto lahko tudi vprašljivi.

Delovanje čitalnic v arhivih določa člen zakona o arhivih in jih imenujemo »okno v svet« ali »srce arhivov«. V njih se odvijajo mnoge relacije med arhivisti in mladimi generacijami a tukaj jih samo omenjam, saj je ta dejavnost bolj povezana s vprašanji dostopa in uporabe arhivskega gradiva v arhivih [10].

Naj to poglavje zaključim s trditvijo arhivista **dr. Petra Horstmana,** ki jo je povedal na srečanju z mlado generacijo, bila pa je bolj namenjena njihovimi mentorjem **» toliko vem pa me nihče nič ne vpraša«**.

ODNOSI ARHIVISTOV DO PREDSTAVITEV ARHIVOV

Relacije arhivistov do predstavitve arhivov kot kulturnih, znanstvenih in pedagoških ustanov, predstavljajo dokaj razvejano področje.

Arhivi takrat ko izdajajo **publikacije** ustvarjajo neke vrste samopredstavitve v klasičnih knjižnih oblikah v zadnjem času tudi na CD, videokasetah, spletnih straneh in podobno. S tem se **predstavljajo javnosti** ali posamezni arhivisti, predvsem pa se predstavljajo arhivske ustanove ter aktivnosti, ki jih te ustanove izvajajo.

Pogosto nastajajo take publikacije ob obletnicah ustanovitve arhiva oz. začetkov delovanja arhivske službe v določenem prostoru in podobno.

Pregledi vsebine tovrstnih publikacij pokažejo nekakšen »spectrum« razumevanja obstoja, delovanja, pristojnosti in aktivnosti arhivov v določenem prostoru.

Arhivi se torej predstavljajo na različne načine.

Predstavijo se s posredovanjem informacij o tem; kje je arhiv geografsko lociran, o razvoju arhiva, o arhivskih predpisih in standardih, o nalogah arhiva, o organizaciji arhiva, o arhivskem gradivu, o uporabi arhivskega gradiva, o dostopnosti do arhivskega gradiva, o čitalniškem redu, o že izdanih predstavitvenih publikacij arhiva, o objavah (publikacijah) arhiva, o inventarjih, o vodnikih po gradivu, o objavi virov, o razstavnih katalogih, o restavriranju in konserviranju, o materialnem varstvu itd.

Nekateri arhivi se predstavijo v publikaciji; z uvodniki politikov, županov, direktorjev, kratkimi zgodovinskimi pregledi, podatki o zaposlenih ter objavo arhivskih strokovnih tekstov zaposlenih z dogovorjenimi vsebinami.[11]

Obstajajo tudi prakse predstavitve vseh arhivov držav, na način, da se predstavi direktor posameznega arhiva, z naslovom arhiva, mestom, navedbo uradnih ur, tehnične možnosti v čitalnici, generalne informacije in napotek k literaturi, kratek

7 Slovenski arhivi se predstavijo, Arhivsko društvo Slovenije in slovenski arhivi, Ljubljana 2013, 64.

8 Glejte 53 člen (dejavnost arhivov) Zakon o varstvu dokumentarnega in arhivskega gradiva ter arhivih (ZVDAGA), Ur. List RS, 30/2006

9 Aristovnik, Horvat, Učna ura v ZAC in PAM, Arhivsko društvo Slovenije, Ptuj, 2011, 170. Glejte tudi; http/www.zrss.si/pdf/ZGO_zg.pdf

10 Mezek Luka. Stiki z uporabniki v PAK, Arhivsko društvo Slovenije, Ptuj, 2011, 79 – 86.

11 ZBORNIK PAM, Hraniti in ohraniti, Maribor, oktober 2003, 280

opis arhivskega gradiva, historični obseg gradiva od .. do.., raziskovalni projekti, objave, katalogi razstav in druge publikacije ter podobno. [12]

Ob navedenih relacijah arhivistov do predstavitev arhivov na tem mestu puščam ob strani službe za stike z javnostmi, ki jih nekateri arhivi imajo in to zato, ker v teh službah pogosto sploh ni arhivskih strokovnjakov, temveč usposobljeni komunikologi. Sodelovanje te službe z arhivisti je nujno.[13]

Tukaj moram v povezavi s predstavitvami arhivov z žalostjo ugotoviti, da v turističnih vodičih po posameznih mestih med kulturnimi inštitucijami ne najdemo arhiva. Priznam, da izjeme obstajajo, a vendar se te dogajajo v zelo redkih primerih.

ODNOSI ARHIVISTOV DO PREDSTAVITEV ARHIVSKEGA GRADIVA

Bolj zanimive, kot so relacije med arhivisti in predstavitvami arhivov,so relacije med arhivisti in predstavitvami arhivskega gradiva. Same predstavitve arhivskega gradiva so lahko narejene na mnoge načine v tiskani ali digitalni obliki ter dosegljive preko spletne strani arhivov.

Med prvo skupino predstavitev arhivskega gradiva sodijo rezultati aktivnosti, ki so predpisane v arhivski zakonodaji[14] ter zajeti v poglavju o izdelavi arhivskih pripomočkov za uporabo arhivskega gradiva. To so lahko **popisi, inventarji, vodniki (v dveh nivojih) in kazala.**

Arhivski **popisi** morajo imeti najmanj signaturo, naslov, kratko vsebino, čas nastanka, obseg popisne enote in oznako nivoja popisa.

Arhivski **inventarji** morajo imeti sistematični popis arhivskih enot s kazalom stvari, oseb in krajev, vsebovanih v inventarju, v uvodnem delu pa mora biti naveden obseg in elementi izbora. Taki arhivski inventarji se izdelujejo za pomembnejše fonde oziroma zbirke ali njihove dele, določene teme, časovna obdobja ali izbrane vrste arhivskega gradiva.

Arhivski **vodniki (A)** po fondih in zbirkah arhiva predstavljajo popis teh na nivoju fondov, oz. zbirk. Ti vsebuje najmanj signaturo, naslov, čas nastanka in obseg fonda oz. zbirke. Fondi oz. zbirke so v vodniku razvrščeni na podlagi tektonike arhiva. Arhivski vodnik vsebuje tudi podatke o strukturi, elementih izvora in vsebini fondov oz. zbirk, če so potrebni za splošno informacijo uporabnikov; v uvodnem delu pa mora vsebovati zgodovino arhiva in njegovega arhivskega gradiva ter navedbo pogojev dostopnosti in uporabe arhivskega gradiva.

Arhivski **vodniki (B)** se izdajo za posamezne fonde in morajo imeti; določeno temo, časovno obdobje ali vrsto gradiva. Obsega pa podatke iz principa vodnika arhivskih fondov (A) ter obravnava dele fondov ali zbirk, ki vsebujejo ustrezno odbrano arhivsko gradivo.

Kazala arhivskih fondov in kazala arhivskega gradiva, so pomožni pripomočki, ki načeloma služijo notranji arhivski službi in so skupaj z izdelanimi mrežnimi plani osnova za iskanje fondov ali arhivskega gradiva v arhivskih skladiščih. Ta kazala načeloma niso namenjena javnosti.

Med pomembne relacije arhivistov do predstavitev arhivskega gradiva štejejo planiranje, priprava in organizacija razstav arhivskega gradiva in pogosto z njimi povezana izdelava ter izdaja katalogov.

Razstavljanje arhivskega gradiva je opredeljeno v zakonu in predpisuje, da se arhivsko gradivo lahko razstavlja le v prostorih, ki so varni pred požarom, vdorom vode in tatvino. Prostor za razstave mora imeti preverjeno ustrezno klimo, svetlobo in opremo.

Pri pripravah arhivskih razstav je potrebno upoštevati naravo in obliko arhivskega gradiva. Za zagotavljanje varnosti se lahko (v nekaterih primerih pa se mora) arhivsko gradivo mikrofilmati ali pretvoriti v digitalno obliko. Te kopije so pogosto boljše (lepše) od originala.

Priporočeno je, da se o arhivskih razstavah naredijo katalogi. Oblika kataloga ni predpisana, zato prihaja do različnih oblik in vsebin katalogov.

Katalogi arhivskih razstav morajo v uvodnem delu imeti jasno opredeljene naslove in kratko vsebino. Glede na vsebinske razsežnosti arhivskega gradiva se vsebina arhivske razstave in kataloga lahko nanaša na posamezne dogodke, obletnice, vojaške operacije ipd., zelo zanimive so razstave s tako imenovano predstavitvijo arhivskega gradiva, ki se nanaša na pojav posameznika v času in prostoru (to gradivo se v arhivih hrani med osebnimi ali družinski fondi), na ustanove, objekte, samostane, verske skupnosti, bratovščine, tovarne, plemstvo, zdravstvo in na druge teme.

12 Special edition of Atlanti n. 1, Supplemented with the presentation of Archives in Slovenia, for XII International Congress on Arcives, Montreal, Canada 1992, Maribor 1992, 123 - 145

13 Kološa Vladimir, Delo za javnost in stiki z javnostjo v slovenskih arhivih, Arhivi XVII, 1995, št. 1-2, str. 1

14 Glejte člene 79, 82, 83 v Zakonu o varstvu dokumentarnega in arhivskega gradiva ter arhivih (ZVDAGA), Ur. List RS, 30/2006 ter komentarje k zakonu na to temo.

Katalogi se načeloma pričnejo s predgovorom in kratko predstavitvijo arhivske ustanove, nadaljujejo pa se s predstavitvijo ustvarjalcev in fondov iz katerega je bilo izbrano arhivsko gradivo za razstavo, s citiranjem literature, s seznamom dokumentov ali s slikovnim gradivom (kot dopolnilo). Pomembno je, da je vsak razstavni dokument (arhivalija) opremljen z regestom (ali celotno transkripcijo in prevodom po potrebi) ter točno navedbo (kratico) arhivske ustanove, informacijo o fondu (tudi šifro), opisom tehnične enote in datumom (po potrebi).

Vsi našteti popisi, inventarji, arhivski vodiči po arhivskem gradivu, razstave in katalogi so pogosto zelo odgovorna in težka naloga arhivistov, ki se morajo zraven zgodovine vsaj okvirno seznaniti z mnogimi strokovnimi področji kot so na primer, umetnostna zgodovina, zgodovinske pomožne vede (paleografija, diplomatika, sfragistika, heraldika, itd), geografija (tudi historična), literarna zgodovina, zgodovina medicine, arhitekture, prava, ekonomije in tako dalje. Arhivisti se morajo na zgoraj omenjene strokovnosti vsaj delno spoznati. To pa je tista širina, ki jo arhivisti obvladujejo in o čemer sami premalokrat obveščajo javnost. Ta bo arhivistom morala priznati njihovo neverjetno širino znanja. Res pa je, da je dr. Gerard Goenser v zvezi s tem pred mnogimi leti zapisal: » Arhivisti vemo več kot smo pripravljeni priznati«

ODNOSI ARHIVISTOV DO KULTURNIH IN DRUGIH USTANOV

Pregled relacij arhivistov do kulturnih in drugih ustanov moramo pričeti z zakonsko napotitvijo arhivistov k tistim **ustvarjalcem arhivskega gradiva,** pri sebi varujejo lastno arhivsko gradivo.

Ustvarjalec lahko sam zagotovi **varstvo lastnega arhivskega gradiva** na podlagi posebnega dovoljenja ministra pristojnega za arhive. Ta izda posebno dovoljenje zaradi specifičnega statusnega položaja ustvarjalca ali posebne narave dejavnosti, ki jo ustvarjalec opravlja na področju znanosti, visokega šolstva, kulture ali informiranja. S podelitvijo tega se določi ustvarjalcu pripadnost k pristojnemu arhivu (arhivistu). Dovoljenje se izda, ko minister pristojen za arhive ugotovi, da ustvarjalec razpolaga s potrebnimi in primernimi prostori in opremo ter ima usposobljene strokovne kadre. Ustvarjalec pa mora zagotoviti tudi primerna finančna sredstva ter mora letno obveščati pristojni arhiv o planu in podati poročilo delu. Izkušnje na tem področju so v mnogih primerih pozitivne posebej tam, kjer je imajo to že dalj časa utečeno in imajo zaposlene arhivske strokovnjake (Arhiv Univerze).[15]

Pri varovanju lastnega arhivskega gradiva se pri nekaterih ustvarjalcih kažejo težave v neizpolnjevanju zakonskih predpisov ter zahtev pristojnih arhivov in predlogov arhivista glede strokovnih opravil. Največja težava pa je v pomanjkanju strokovnih kadrov, ker zakon premalo opredeljuje dejansko stopnjo izobrazbe. Prepričan sem, da mora vsaj eden od strokovnih kadrov imeti končan vsaj magistrski študij arhivistike (II Bolonjske stopnje). [16]

Relacije arhivistov do ostalih kulturnih in drugih ustanov so prav tako večplastne.[17] Ko govorimo o **varstvu arhivskega gradiva, ki ga hranijo v muzejih, knjižnicah, galerijah**, raznih inštitutih in kulturnih in drugih različnih ustanovah, ugotavljamo, da je bila v zadnjih petdesetih letih ta problematika že večkrat obravnavana na različnih strokovnih posvetih, njihovi zaključki pa objavljeni v raznih publikacijah, ki so jih pripravili in izdali profesionalni arhivi ali zgoraj naštete kulturne ustanove. Nekatere zaključke je bilo v prakso možno vnesti, a mnogi, tudi zelo strokovni predlogi so ostali nerealizirani. Dejansko je še danes mnogo nedorečenega glede hrambe arhivskega gradiva v kulturnih in drugih ustanovah.[18]

Arhivisti desetletja sledimo želji urediti varstvo arhivskega gradiva pri tako imenovanih ne arhivskih ustanovah ter doseči nek dogovor o razdelitvi oz. razmejitvi pristojnosti. Pri tem smo bili pripravljeni sprejeti kompromise glede hrambe že zbranega arhivskega gradiva v knjižnicah in muzejih in nekaterih drugih kulturnih ter ostalih ustanovah, nismo pa pristali na zbiranje arhivskega gradiva od valoriziranih ustvarjalcev pri ne arhivskih ustanovah.[19]

V korist uporabnikov arhivskega gradiva smo arhivisti izdelali stališče, **» da bi bilo morda dobro, da se ne glede na**

15 Glejte 62. člen (ZVDAGA – lastno varstvo arhivskega gradiva) Zakonu o varstvu dokumentarnega in arhivskega gradiva ter arhivih, Ur. List RS, 30/2006 ter komentarje k zakonu na to temo.

16 Glejte opombo št. 5

17 Klasinc Peter Pavel, Arhivsko gradivo mora v arhiv. Tipkopis pripravljen za sejo koordinacijskega odbora, dne 11. 9. 1986. Ljubljana. Glejte: Žumer Vladimir. K problematiki varstva arhivskega gradiva v arhivih, muzejih knjižnicah in drugih kulturnih ustanovah. Arhivsko društvo Slovenije, Bovec, 2000, 16 – 37

18 Klasinc Peter Pavel. Brez arhivov ne gre : uvodni referat. **Sodob. arh.,** 1996, št. 18, str. 5-8.

19 Kopač Janez, Razmejitev arhivskega gradiva med arhivi in muzeji. Arhivi XIV, št. 1 – 2 , Ljubljana 1992, 27. Glejte tudi; Benedetič Ana, Nekateri problemi arhivskega gradiva Univerze v Ljubljani, Arhivi XIV, št. 1-2, Ljubljana 1991, 31-33

to, kje se arhivsko gradivo hrani, to dobro arhivsko strokovno obdela, popiše in vpiše v informacijski sistem tako, da je transparentno, dostopno in uporabno za znanstvene in druge študijsko raziskovalne naloge«.[20]

Relacije arhivistov do arhivskega gradiva v ne arhivskih in drugih kulturnih in ostalih ustanovah se glede tovrstno problematiko vsakih nekaj let na novo odpira. Obdelujejo se nekatere že obdelane teme, iščejo se nove rešitve in realizirajo nekateri sprejeti sklepi, ki so našli svoje mesto v zakonskih ureditvah, kar je omogočalo njihovo izvedbo v praksi. Stekli so procesi evidentiranja arhivskega gradiva in arhivskih fondov, ki jih hranijo ne arhivske ustanove. Ti popisi, vodniki ali inventarji so bili izdani tudi v knjižni obliki.

Ne moremo torej mimo dejstva, da se je v zadnjih dvesto letih arhivsko gradivo zbiralo in ohranjalo pri sopotnikih arhivov torej v muzejih in knjižnicah (državnih, regionalnih, mestnih, specialnih, samostanskih itd), in so nekateri po nastanku ustanove dejansko mnogo starejši od arhivov.

Pri tem pa moram posebej poudarit in opozorit na pojav tako imenovanih **specialnih arhivov,** ki jih morda iz tega opisa lahko tudi izvzamemo a vendar jih želim na tem mestu omeniti. To so recimo na primer filmski, gledališki, fotografski, arhitekturni, vojaški, cerkveni in drugi arhivi, ki so lahko samostojni ali delujejo v okviru neke druge ustanove. Z njimi poskušajo arhivisti vzpostavljati nekakšno strokovno povezavo, ki sloni na zakonsko določeni zaščiti ter predlogu, da se arhivsko gradivo uredi in popiše po že utečenih mednarodnih standardov ISAD(G), ki jih v arhivsko teorijo in prakso intenzivno uvajamo zadnja leta.[21]

Namen strokovnega sodelovanja med varuhi in imetniki arhivskega gradiva torej kulturnimi in drugimi ustanovami mora biti želja po vzdrževanju arhivskega gradiva in po zavarovanju in ohraniti za bodoče rodove. Pri tem morajo vsi slediti načelom sodobne arhivske teorije in prakse.

Na žalost temu zmeraj ni tako, saj se arhivisti dobro zavedajo svojih obveznosti do arhivskega gradiva, kar pa za nekatere odgovorne za arhivsko gradivo pri kulturnih in drugih ustanovah ne velja. Dogaja se, da arhivsko gradivo ni transparentno in dostopno za uporabnike oziroma ni strokovnih stikov s pristojnimi arhivi, ki jih predpisuje zakon, kakor tudi ni obveznih poročili ali obvestil o stanju arhivskega gradiva.

V teh relacijah arhivistov do kulturnih in drugih ustanov prihaja torej do kontradiktornih situacij predvsem zaradi neupoštevanja arhivske zakonodaje in neusklajenih členov, ki so zapisani v strokovnih zakonih o knjižnicah ali o muzejih in opredeljujejo neke druge oblike zbiranja in popisovanja arhivskega gradiva, ki ga te ustanove hranijo ali celo zbirajo.

Vsa strokovna vprašanja, ki so povezana z arhivsko teorijo in prakso in so pomembna za vzpostavitev uspešnih relacij arhivistov do odgovornih za arhivsko gradiv o pri ne arhivskih, kulturnih in drugih ustanovah, se morajo reševati le ob upoštevanju pozitivne arhivske zakonodaje, strokovnih navodil in standardov in končno na stališču, ***» da ne smemo zmanjševati naše odgovornosti za arhive «*** [22]

ZAKLJUČEK (SAMARY)

Izhodišče za predstavitve pogledov na relacije arhivistov do mladih generacij, do predstavitve arhivov in arhivskega gradiva ter do kulturnih in drugih ustanov, lahko v osnovi povzamem po navedbah Splošne deklaracije o arhivih, ki jo je izdal Mednarodni arhivski svet s sedežem v Parizu in jo potrdil na svoji generalni skupščini na Malti novembra leta 2009. Ne morem trditi, da je deklaracija, kar se tiče vsesplošne razširjenosti in širokih strokovnih debat dosegla svoj namen, čeprav je namenjena najširši strokovni in laični javnosti. Naredili bomo napako, če bo ta deklaracija ostala samo črka na papirju, nek dokument, tudi lep plakat ali objavljena v tej ali oni arhivski strokovni reviji. Deklaracijo moramo razširjati in zastopati med politično javnostjo in med ustvarjalci arhivskega in dokumentarnega gradiva.

Pred petimi leti je Splošna deklaracija o arhivih obkrožila svetovno arhivistiko, ker je v uvodnih alinejah precizno določena neprecenljiva vrednost arhivskega gradiva, arhivi pa so tiste ustanove, ki dokumentirajo odločitve, aktivnosti in spomine narodov. Arhivi so torej nenadomestljiva dediščina, ki se prenaša iz roda v rod. Pri definicijah arhivskega gradiva pa splošna deklaracija določa, da se z arhivskim gradivom upravlja od njegovega nastanka, kot dokumenta, znotraj dokumentarnega gradiva, do njegovega hranjenja v arhivskih depojih. Arhivsko gradivo je verodostojen unikatni vir informacij, ki podpira od-

20 Klasinc Peter Pavel. Projekt evidentiranja arhivskega gradiva v tujini s posebnim poudarkom na evidentiranju arhivskega gradiva društev v Štajerskem deželnem arhivu v Gradcu / Avstrija. **Sodobni arhivi**, Maribor 2000, št. 22, 281-288.

21 ISAD(G)2. General International Standard Archival Description, Second edition, iz www.ica.org/en/node/3000. Standard je preveden tudi v slovenski jezik in dosegljivi na spletni strani ARS.

22 Klasinc Peter Pavel. Ne zmanjšujmo naše odgovornosti za arhive. **Sodobni arhivi**, Maribor (1991) 68-73.

govorno in transparentno poslovanje, zato so arhivi potrebni. Ugotavlja se raznolikost arhivskega gradiva, ker le to beleži podatke o vseh področjih človekove dejavnosti ter nastaja na številnih nosilcih. Pojav novih informacijskih tehnologij v arhivih zahteva nova znanja arhivistov ter drugih informacijskih strokovnjakov, ki morajo medsebojno upravljati z arhivskim gradivom.

Relacije, ki jih v zadnjem času, v večji ali manjši meri, izvajajo arhivisti, do mladih generacij slonijo na nekaterih historičnih rešitvah in izkušnjah in so povezane z stiki arhivistov v čitalnicah arhivov v katere so pričeli v zadnjem času tudi v večjem številu prihajati študentje različnih študijskih smeri. Ob zanimanju za preteklost so jih arhivisti seznanili z osnovami delovanja arhivov, predvsem pa o pomembnostmi arhivskega gradiva v celoti.

Mnogi arhivisti se pri tem poslužujejo modernih pedagoških pristopov z uporabo informacijskih tehnologij vendar dokaj zadržano uporabljajo socialna omrežja, kot sta Facebook, YouTube, Twitter in druga. Na srečanjih z njimi v prostorih arhiva, arhivisti mladim generacijam predstavljajo nastanke in specifičnosti arhivskega gradiva, ter dostope in uporabe arhivskega gradiva.

Arhivisti pogosto pripravljajo predstavitve arhivov (Vodniki po arhivih) in predstavitve arhivskega gradiva (inventarji, katalogi, popisi) v knjižni ali CD oblikah, ki pa glede na prakso različno nastajajo in se med seboj tudi razlikujejo. Pri predstavitvi arhivov gre lahko za opis zgradbe, zgodovino arhivske ustanove, opise dejavnosti in podobno, pri predstavitvi arhivskega gradiva pa za različne popise, inventarje, razstave in podobno.

Relacije med arhivisti in kulturnimi ustanovami, ki hranijo pri sebi arhivsko gradivo (muzeji, knjižnice, galerije) so večplastne, kar pogosto dokazujejo plodni strokovni rezultati, dobri odnosi, ter uspešni skupni projekti (razstave, publikacije). Skupna izdajanja pregledov arhivskega gradiva v ne arhivskih ustanovah so na žalost redka.

Vsa strokovna vprašanja, ki so povezana z arhivsko teorijo in prakso in so pomembna za vzpostavitev uspešnih relacij arhivistov do odgovornih za arhivsko gradivo pri ne arhivskih, kulturnih in drugih ustanovah, se morajo reševati le ob upoštevanju pozitivne arhivske zakonodaje, strokovnih navodil in standardov in končno na stališču, *» da ne smemo zmanjševati naše odgovornosti za arhive «*

Relations of archivists to young generation, to the presentation of archives and archival material and to cultural and other institutions

Doc. dr Peter Pavel KLASINC

Abstract: In his article, the author describes the relations that are recently, to a greater or lesser extent, carried out by archivists when they address young generations with a desire to acquaint them with the basic activities of archives and especially about the importance of archives. Many archivists are using modern pedagogical approaches and information technologies but they still use social networking sites such as Facebook, Youtube, Twitter and others fairly restrained. In meetings with young generations in Archives, archivists present and explain them the creation and particularities of archives, access and use of archives.

Archivists often prepare presentations of Archives and archival material in book or CD form that are differently formed according to the practice and differ one from another. In presenting Archives we can talk about the description of the building, the history of archival institutions, descriptions of activities and the like, in the presentation of archival material however for different descriptions, inventories, exhibitions and the like.

Relationships between archivists and cultural institutions that also preserve archives (museums, libraries, galleries) are multi-faceted, what is often proved by fruitful professional cooperation, good relations and successful joint projects (exhibitions, publications).

Professional activities that are developed between archivists and other institutions and creators who are keeping their own archives are generally regulated by law.

Key words: archivists, young generations, Archives, archival material, cultural institutions, creators.

Зоран СТЕВАНОВИЋ
Архив Војводине, Нови Сад
Србија

UDK: 004.822
004.738.5:930.25

Семантички веб и архивска онтологија[1]

Сажетак: Семантички веб је технологија веба која је данас у значајном развоју. Ова технологија настоји да прошири и превазиђе досадашњи веб 2.0 на тај начин што ће информације на вебу учинити разумљивим за рачунаре. Израда семантичког веба подразумева три основне технологије, то су: XML, RDF и онтологија. Од онтологије, која представља логичко-филозофску концепцију, се очекује нарочити допринос у развоју семантичког веба. Онтологије семантичког веба могу бити онтологије опште намене и домен онтологије. Могуће је развити архивску онтологију, као једну од домен онтологија. Такође је могуће развити домен онтологију неког посебног подручја архивистике, као и домен онтологију одређене архивске мреже. Аутор рада предлаже нацрт онтологије која би била примењива у Архивској мрежи Војводине. Сличне онтологије могу да се развију и за друге архивске мреже, односно архиве.

Кључне речи: веб, семантички веб, RDF, XML, онтологија, филозофија, логика, формализам, архивска онтологија.

УВОД

Архиви су однедавно закорачили у ново доба, у доба дигиталне обраде података. Класични захтеви који су одвајкада стајали пред архивима добили су у последње две деценије сасвим нов, савремни облик. Заштита архивске грађе и обезбеђивање њене доступности базирани су сада на дигитализацији докумената и њиховом похрањивању и приказивању на вебу у виду дигиталних копија и дигиталних архивских описа. Промене у начину обављања архивске делатности су проузроковане најпре променама у самој природи настанка докумената, који су сада у великом броју у електронском облику, затим применом савремених електронскиих уређаја, компјутера, скенера, камера и сл, подржаних одговарајућим софтвером и на крају развојем комуникационих мрежа, тј. интернета. Архиви су, као и целокупно друштво, једноставно окупирани информатичким односима изван којих свет данас не би могао да функционише. Примена информационо-комуникационих технологија у архивистици довела је до настанка електронских архива и њиховог смештања на вебу. На тај начин, требало би да је олакшан приступ архивској грађи тако да корисници све мање наилазе на временске и просторне баријере. Наравно, трабало би да је, такође, олакшано и управљање документима, као и размена информација између установа које чувају архивску грађу.

ВЕБ

Веб је виртуални простор у којем корисници развијају архиву и библиотеку тескстуалних, сликовних, звучних и видео ресурса.

Веб је замишљен као интернет услуга која омогућава доступност систему међусобно повезаних хипертекстуалних и хипермедијалних докумената који се налазе на интернету. На тај начин корисници, уз помоћ веб прегледача, могу да приступају хипервезаним веб страницама текстуалних и мултимедијалних садржаја. Архиви на вебу такође могу да представљају своје садржаје, архивске фондове и збирке, публикације, стручне скупове, прописе на којима се базира рад архива, услуге које врше, архивске мреже, везе са другим архивима и установама, као и да обављају све друге послове и делатности из области заштите архивске грађе.

1 Овај рад је настао новембра 2012. године, а презентован је на Међународном архивском саветовању „Архивска теорија и пракса – да ли је будућност стигла", које је у организацији Друштва архивских радника Војводине одржано на Андревљу 6. и 7. децембра 2012.

Веб 2.0 је нови тренд веб технологије који је замишљен као интерактивна комуникација између корисника и рачунара, као и корисника међусобно. Другу генерацију веба карактеришу социјалне мреже, блогови, влогови, форуми, фолксономија и сл. Савремени архив на вебу нужно је упућен на социјалне медије као дигитално базиране интерактивне комуникационе канале. У том смислу, данас говоримо о архиву 2.0, који врши заштиту архивске грађе на вишем нивоу комуницирајући са својим корисницима путем Facebook-a, My Space-a, Twitter-a, Youtube-a, Slideshare-a итд. и путем фолксономатског таговања архивских садржаја на Delicious-y, Flickr-y и сл.

Док је примена веб 2.0 у архивима још у фази почетног развоја, чак и у високоразвијеним земљама, о чему, такође, сведоче неки од реферата на архивском скупу *Отворени архиви* у Шпајеру (Speyer) у Немачкој,[2] дотле смо сведоци замаха још напреднијих веб технологија, које пред нас и пред архиве постављају још више захтеве и изазове. Ради се о *семантичком вебу*, који је још назван веб 3.0 и веб 4.0.

ШТА ЈЕ СЕМАНТИЧКИ ВЕБ ?

Семантички веб је настао као резултат тежњи ка ефикаснијем проналажењу информација. Он омогућава да информације на вебу могу бити организоване и коришћене не само синтаксички, већ и семантички. Намера семантичког веба је да развије технологију која ће машинама омогућити проналажење информација помоћу значења, а не само низа знакова. На тај начин ће информације на вебу бити уређене као структурне појмовне шеме, које су потпуно читљиве за машину. Другим речима, рачунар ће почети да „мисли". Идеја семантичког веба подразумева да рачунари и мреже поред пуког приступа подацима остваре и *разумевање* њихових садржаја и да тако ове садржаје користе на контролисани начин. „Семантички веб је веб сачињен од података који могу бити процесуирани директно или индиректно уз помоћ машина."[3] Замисао Тима Бернерс-Лија (Tim Berners-Lee), оснивача веба и семантичког веба, и његових сарадника у W3C конзорцијуму (World Wide Web Consortium) јесте да рачунари самостално, у комуникацији са другим рачунарима, претражују информације, воде рачуна о потребама, постављају захтеве и обављају рутинске задатке као што су проналажење докумената, заказивање састанака, наручивање роба и услуга и др.[4]

У том смислу, истраживања семантичког веба су се приближила неким резултатима у истраживању вештачке интелигенције, односно области познатој под називом *представљање знања* (*knowledge representation*). Ова област се бави питањем употребе система симбола у смислу формализовања знања, тј. кодирања знања у формат погодан за рад рачунара, тако да они могу опонашати људску интелигенцију. Представљање знања је најпре било засновано на Буловим операторима (и, или, не...), а данас се темељи на дескриптивној логици (са основним појмовима: појединац, концепт, улога), модалној логици (са операторима: могућност, немогућност, нужност, случајност...) и темпоралној логици (са операторима: увек, понекад, пре, после...). Као што видимо, идеја семантике као дела веба нужно подразумева скопчаност семантике и модерних формализованих логика.

Семантика је, пре свега, лингвистичка дисциплина која се бави испитивањем промена значења израза, тј. проширивањем и сужавањем значења, њиховим преношењем са једног комплекса појмова на други и сл.[5] Међутим, семантика има и своју логичку димензију.

О суштинској *вези семантике и логике*, знатно пре концепције семантичког веба, говорили су филозофи савремене логике језика и математике. Говорити о семантици из угла логике претпоставља посматрање односа знака према ономе што означава. Управо у том смислу је Алфред Тарски (Alfred Tarski) одредио семантику као целину веза између израза (знака) и предмета о којем се говори.[6] Џон Стјуарт Мил (John Stuart Mill) је одредио компоненте значења, дакле, денотацију као означени предмет или означену класу и конотацију која представља атрибуте означеног предме-

2 Скуп ће бити одржан 22–23. новембра 2012. године. Види апстракт: Bastian Gillner: **Aufgewacht, aufgebrochen, aber noch nicht angekommen. Das deutsche Archivwesen und das Web** 2.0, апстракт, на: http://archive20.hypotheses.org/134; 7. новембар 2012.

3 У оригиналу: **Semantic Web-a web of data that can be processed directly or indirectly by machines**. Tim Berners-Lee, Mark Fischetti: **Weaving The Web**, HarperSan Francisco, San Francisco, 1999; стр. 177.

4 Tim Berners-Lee, James Hendler, Ora Lassila: **The Semantic Web, y: Scientific American**, May 2001; стр. 36 ; **Weaving The Web**; стр. 157–158.

5 Michel Bréal: **Essai de sémantique (Science des significations)**, Librairie Hachette et Cie, Paris, 1897; стр. 109.

6 Alfred Tarski: **O ugruntowaniu naukowej semantyki, y: Przegląd Filozozoficzny**, Rocznik 39, 1936; стр. 50.

та или класе.[7] Оно што је Готлоб Фреге (Gottlob Frege) увео у семантику,[8] а о чему је касније писао и Бертранд Расел (Bertrand Russell),[9] јесте разлика између означеног предмета, или класе, и начина означавања (смисла), тако да један исти предмет, или класа, може бити приказан различитим начинима означавања, а самим тим и различитим знацима. Расел је функцију, схваћену као нешто што вишезначно означава било који елемент неке целине, одредио кроз теорију типова. Елементи су, у том смислу, вредности функције, а функција не може бити обухваћена ни једним елементом целине, јер би то у супротном водило у погрешан круг логичког закључивања.[10] Код Рудолфа Карнапа (Rudolf Carnap) видимо оштро разликовање логичке синтаксе и логичке семантике. Карнап у првој фази свог мисаоног развоја даје предност логичкој синтакси одређујући је као формалну теорију језика, тј. његових лингвистичких израза. Логика би се на тај начин односила на изградњу језика као формалног система симбола и формацијских и трансформацијских правила без икаквог референсирања на значење.[11]

Концепт семантичког веба подразумева формални систем, али се уједно ослања и на концепцију значења, тј. да помоћу знака изражавамо значење и да тиме означавамо предмет. Значење се, дакле, налази у предмету и јесте сам предмет уколико је изражено еквивалентно суштини предмета. Управо ово *јесте* представља основну намеру семантичког веба, тј. да се сви ресурси на вебу означе значењима и да се на тај начин утврди шта они јесу. Стога, семантички веб мора бити заснован као *онтологија*.

СТРУКТУРА И ТЕХНОЛОГИЈЕ СЕМАНТИЧКОГ ВЕБА

Информације на вебу су углавном представљене за људску читљивост, па су на тај начин индексиране по кључним речима и повезане хиперлинковима. С друге стране, машинска читљивост подразумева индексирање помоћу бројева, како је то остварено у релационим базама података. Семантички веб настоји да премости овај расцеп између људске и машинске читљивости покушавајући да означи ресурсе људским значењима, али читљивим и за машину. На тај начин би се досадашњи веб линкова заменио *вебом значења*.[12] Међутим, ово замењивање пре значи континуитет. „Семантички веб није неки одвојени веб, већ проширење постојећег, у коме се информацијама даје добро дефинисано значење, чиме се боље омогућава рачунарима и људима да раде у кооперацији."[13]

Реализовање овако замишљеног семантичког веба подразумева, поред осталог, три основна информационо-технолошка стандарда: XML, RDF и онтологију, о којима ће бити речи у овом раду. Примена технологија најбоље је представљена такозваном „тортом" семантичког веба,[14] коју је први пут приказао Тим Бернерс-Ли 2000. године (слика 1). „Торта" је отада претрпела више промена све до данашње верзије (слика 2). Анализом „торте" се види да семантички веб, уствари, подразумева један информационо-технолошки и логичко-филозофски сплет. Централна тачка којој овај сплет тежи је машински разумљива семантика, а кључну улогу у остваривању овог циља одиграће онтологија.

Најнижи слој подразумева свеопште препознавање знакова помоћу *уникод* кодног система и индентификовање информацијских ресурса помоћу URI-ја,[15] односно његових компоненти URL-а[16] и URN-а.[17] На тај начин, ресурс се лоцира на вебу и утврђује се његово јединствено име.

7 John Stuart Mill: **A System of Logic**, Vol. I, London, 1843; Book I, Chp. I, § 5.

8 Готлоб Фреге: **О смислу и номинатуму**, у: Александар Павковић, Живан Лазовић (ур.): **Огледи о језику и значењу**, Филозофско друштво Србије, Београд, 1992; стр. 36.

9 Бертранд Расел: **О денотацији**, у: **Огледи о језику и значењу**; стр. 51–60.

10 Alfred North Weitehead, Bertrand Russell: **Principia Mathematica**, Vol. I, Cambridge, 1910, стр. 39–40.

11 Рудолф Карнап: *Логичка синтакса језика*, у: **Филозофија и логичка синтакса**, Јасен, Никшић, 1999; стр. 29–34.

12 Jeff Heflin, James Hendler, Sean Luke: **SHOE: A Blueprint for the Semantic Web**, у: Dieter Fensel, James Hendler et al: **Spinning the Semantic Web. Bringing the World Wide Web to Its Full Potential**, MIT Press, Cambridge, London, 2005; стр. 30

13 **The Semantic Web**, стр. 37; Tim Berners-Lee, James Hendler, Ora Lassila: **Семантички веб**, (преводилац: Драган Шалетић) на http://www.cet.co.rs/CETcitaliste/CitalisteTekstovi/971.pdf; стр. 2; 14. новембар 2012.

14 Такође се користи и израз „стог" сематичког веба.

15 Униформни идентификатор ресурса (Uniform Resource Identifier).

16 Униформни локатор ресурса (Uniform Resource Locator).

17 Униформно име ресурса (Uniform Resource Name).

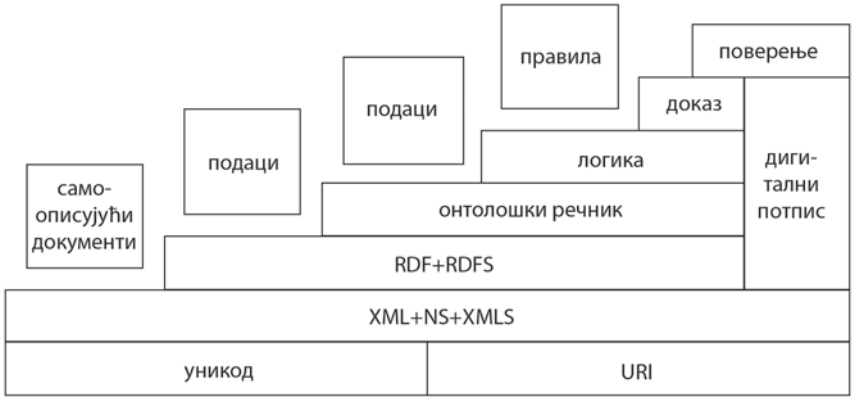

Слика 1. „Торта" семантичког веба Тима Барнерс-Лија, 2000. година.[18]

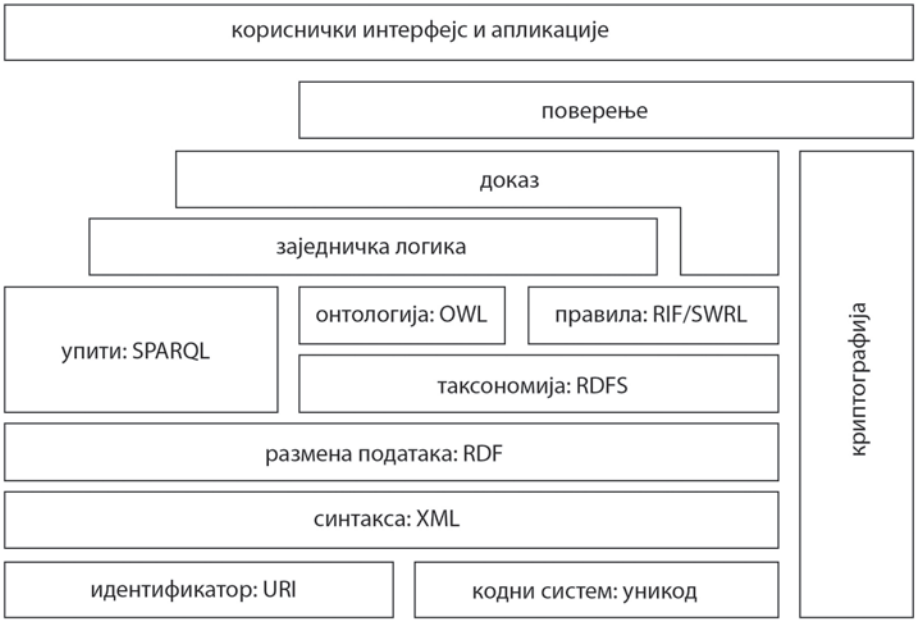

Слика 2. „Торта" семантичког веба W3C конзорцијума, 2012. година.[19]

18 Tim Berners-Lee: **Semantic Web – XML 2000**, презентација на научном скупу: XML 2000, Washington DC, December 3–8, на: http://www.w3.org/2000/Talks/1206-xml2k-tbl/Overview.html; слајд 10; 15. новембар 2012.

19 **Antics with Semantics: The Innovation Interview with Semantics Pioneer, Ora Lassila,** KimmiC, на: http://kimmicblog.com/category/semantic-web/;15.

XML ТЕХНОЛОГИЈА

XML[20] служи за опис и размену података на вебу. Он омогућава слободно креирање тагова, односно *синтаксе метаподатака* за разлику од HTML-ових[21] унапред датих тагова. Аутор кода слободно може поставити тагове на пример ‹arhiv›, ‹arhivski_fond›, ‹opis_arhivske_građe›, који у себи носе више семантике него тагови ‹H1›, ‹p› и слични.

Слободно креирани тагови не само да немају никакво значење за машину, него код различитих особа могу денотирати и конотирати сасвим различита значења. Зато се тагови даље дефинишу преко NS-а[22] као контејнера различитих тагова, који су јединствено индексирани префиксом. NS упућује даље на неки документ или на URI. Један исти таг може бити индексиран у више различитих NS-а. На пример, таг ‹sumarni_inventar› може бити сврстан у NS информативна средства, а исто тако и у NS архивски описи.

Пошто XML омогућава неограничено коришћење тагова, у горе описаном смислу, то у знатној мери отежава семантичку интероперабилност између различитих особа, нарочито у условима када се често додају нови комуникацијски сарадници. Због тога се уводи XMLS.[23] Ради се о различитим шемама које се могу додавати на XML документа. Ове шеме врше категоризацију XML података за одређени систем постављајући типове података, дозвољене елементе и атрибуте, као и односе између података. Један архив или архивска мрежа може имати специфично дизајнирану шему за своје потребе.

Закључујемо да је развој XML технологије, подржане NS-ом и XMLS-ом, отворио и извесне могућности семантичког изражавања, додуше разумљивог само за људе, не и за машине, иако је првенствено ишао у правцу утемељења једне слободно формирајуће синтаксе и структуисања података. Овде се може поставити питање о томе како разликовати структуру, тј. семантику од значења.[24] Већ смо споменули да је Карнап, као и целокупан правац логичког позитивизма, дао примат логичкој синтакси у односу на логичку семантику. Шта више, питања потоње је потпуно одбацио сматравши их псеудо-питањима,[25] која само воде у испразна препирања. Ипак, Карнап је у каснијој фази свог стваралаштва одбацио тезу да је логичка семантика излишна,[26] па је, у том смислу, испитивао смисленост израза схвативши је као средство проверљивости израза. Он је сматрао да ако је постављен калкулус (синтаксички систем), онда га даље можемо интерпретирати. Наиме, можемо ићи до постављања значења за знакове калкулуса и истинитосних услова за изразе калкулуса.[27] Недавно је информациони технолог Сова (Sowa) дошао до сличног закључка сматрајући да треба тежити таквој структури података на којој ће моћи да се заснује закључивање по аналогији, једно од најзначајнијих делова закључивања и продуковања значења.[28]

RDF ТЕХНОЛОГИЈА

Следећи корак који подразумева семантички веб је увођење RDF[29] технологије како би значење било разумљиво за машину. RDF је *логички модел података* за описивање машински читљиве семантике мрежних ресурса заснован на асерторичким изразима. Ови изрази се посматрају као триплитети са структуром: субјект-предикат-објект, односно структуром: објект-атрибут-вредност. У семантичком смислу први члан триплитета представља саму ствар о којој се нешто тврди, други члан је својство које се приписује ствари, а трећи вредност, односно квалитет, којим се означава нека ствар. На тај начин, ствари се класификују, тј. таксономатски одређују. RDF триплитети стоје између информација на семантичком вебу и омогућавају смислено повезивање URI-ја и литерала (фиксираних података у облику знака или броја). Израз: *Архив Војводине је установа која чува фонд Илирска дворска канцеларија* има логичку структуру субјект-предикат-објект и може бити обликован у RDF триплитет уз помоћ три URI-ја (слика 3).

20 Проширујући језик за означавање (Extensible Markup Language). Види: Erik T. Ray: **Learning XML**, O'Reilly Media, 2003.

21 Хипертекстуални језик за означавање (HyperText Markup Language).

22 Именски простор (Namespace).

23 Шема проширујућег језика за означавање (Extensible Markup Language Schema).

24 Catherine Legg: **Ontologies on the semantic web**, у: **Annual Review of Information Science and Technology**, Vol. 41, 2007; стр. 419.

25 Рудолф Карнап: **Синтакса као метод филозофије**, *у:* **Филозофија и логичка синтакса**; стр. 56–58.

26 Rudolf Carnap: **Introduction to Semantics**, Cambridge, 1948; стр. 249.

27 Исто, стр. 203.

28 John F. Sowa, Arun K. Majumdar: **Analogical reasoning**, у: Adlo de Moor, Wilfried Lex, Bernhard Ganter (eds.): **Conceptual structures for knowledge creation communication**, Springer, Berlin, 2003, стр. 16–36.

29 Оквир за описивање ресурса (Resource Description Framework); Види: Shelley Powers: **Practical RDF**, O'Reilly Media, 2003.

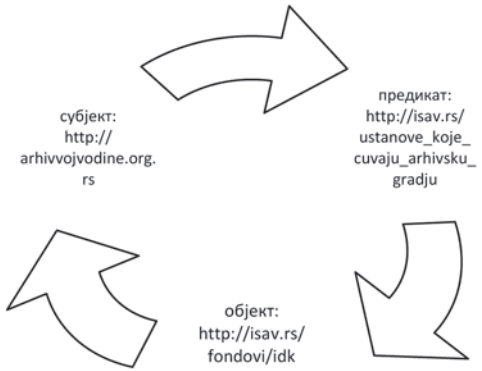

Слика 3. Илустрација RDF триплитета за израз „Архив Војводине је установа која чува фонд Илирска дворска канцеларија".

Израз: *Фонд Илирска дворска канцеларија је публикован у виду аналитичког инвентара* има логичку структуру објект-атринбут-вредност и може бити обликован у RDF триплитет помоћу два URI-ја и једног литерала (слика 4).

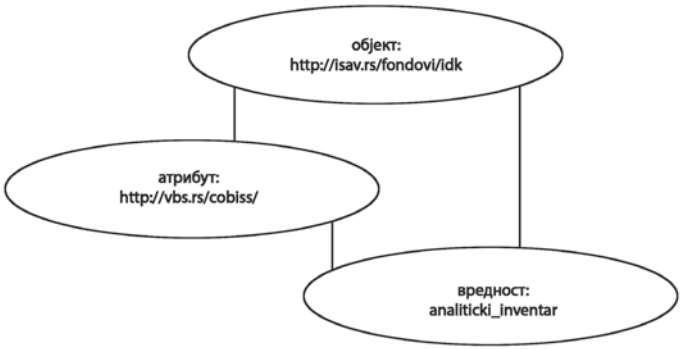

Слика 4. Илустрација RDF триплитета за израз „Фонд Илирска дворска канцеларија је публикован у виду аналитичког инвентара."

Један RDF израз, као целовит триплитет, може бити посматран као члан једног новог триплитета, ако нам је циљ испитивање истинитости и поузданости израза на семантичком вебу. Тада смо већ на вишем нивоу семантичке „торте", на нивоу доказа.

Пошто је RDF само модел података, неопходан је језик у којем ће овај модел бити исказан. Често се као језик узима XML или N3, односно N-Triples, једноставнија верзија N3. С друге стране, RDF мора бити подржан једним категоријалним системом и системом класа и својстава, што би представљало срж семантике на вебу. Ово је могуће развојем онтологије.

ОНТОЛОГИЈА

Онтологија је основна филозофска дисциплина, која се бави оним што јесте, тј. бићем, и битком свег бића, тј. оним „јесте". Термин онтологија се јавља 1606. године када је Јакоб Лорард (Iacobo Lorhardo) покушао да уобличи традиционално учење о бићу у системски уређену филозофску дисциплину.[30]

Прва размишљања о бићу у VI и V веку пре нове ере развили су Елејци. Ови филозофи су говорили о стварности и постојећем, а постојеће, дакле, узимају у његовој бити, тј. као биће (τ□ □όν, τ□ □ν). Парменид (Παρμενίδης) даје прве изричаје о бићу не разликујући још предикативно од егзистенцијалног „јесте", нити појединачно постојеће од постојања као таквог: „који су једини замисливи путеви испитивања: један, да јесте и како не може не бити,... и онај, да није и како мора не бити" и даље: „Мора се зборити и мислити да биће постоји, јер бити јесте, а ништа није."[31] Хајдегер (Heidegger) тумачи да први филозофи, када говоре о бићу, посматрају га као постојање у непосредности и нескривености природе (φύσις)[32] и, такође, као постојање у логосу (λόγος), тј. непосредном сабирању и израстању битка. Ово изворно наивно мишљење доживело је преображај код Платона (Πλάτων), па тако битак почиње да се схвата као идеја (ε□δος, □δέα) и узор бића.[33] Биће, дакле, може да одговора свом узору или не одговара. У том смислу се, такође, помера и значење логоса. Он је сада станиште истине у смислу одговарања бића битку и као такав може бити истинит или лажан. На овом темељу се развијала логика као наука о исправном мишљењу и његовим формама.

Аристотел је говорио да постоји знање о бићу као бићу (τ□ □ν □ □ν),[34] о бићу уопште, а не само о некој одређеној

30 Iacobo Lorhardo: **Ogdoas Scholastica**, Sangalii, 1606, Metaphysicæ sev Ontologiæ Diagraphe; стр. 1.

31 Slobodan Žunjić: **Fragmenti Elejaca. Parmenid-Zenaon-Melis**, BIGZ, Beograd, 1984; стр. 68.

32 Martin Hajdeger: **Uvod u metafiziku**, Vuk Karadžić, Beograd, 1976; стр. 32.

33 Исто; стр. 140–141; 193.

34 Aristotel: **Metafizika**, Globus, Zagreb, 1988; 1003a 21.

врсти бића. Ово знање, које је назвао метафизика, Аристотел је градио кроз темељне појмове: биће, битак, бивство, логос, почело, начело, узрок, природа, штаство, једно, могућност, стварност и сл. Аристотел говори и о највишим родовима бића и назива их категоријама.[35] Број категорија и редослед њиховог набрајања нису увек исти код Аристотела, али је у логичком спису *Органону* покушао да их прикаже целовито и систематски.[36] Постоји десет категорија: бивство, квантитет, квалитет, однос, место, време, положај, поседовање, делање и трпљење. Такође постоје и постпредикаменти,[37] тј. појмови који нису категорије, а уткани су у све категоријалне и некатегоријалне темељне појмове. Категорије су схваћене као логички појмови о бићу, али тако да оно што говоре о бићу јесте само биће. Категорије су елементи логичких судова о бићу, који кроз тврдњу и порицање исказују само биће и повезаност бића. На крају, закључак представља систем категорија и судова који полазећи од принципа доказује биће, његове особине и атрибуте. Логика је, на тај начин, постављена код Аристотела као онтолошка наука, јер појмовно изриче и репродукује целокупни свет бића. Логика је у овом случају *онтологика*. Штавише, она је формална онтологика јер је наука о формама којима се мисли и исказује биће. Категоријалност је форма бића, односно његових највиших родова. Суд је форма изрицања бића као веза логичког субјекта и логичког предиката путем копуле, док је закључак форма доказивања бића кроз ситем категорија и судова, односно премиса и конклузије.

Идеја онтологије семантичког веба заснована је на Аристотеловом учењу. Њен циљ је изградња система појмова, кроз одређивање семантичких првобитности,[38] тј. почетних теоријских елемената једног семантичког система који има намеру да се приближи аксиоматском систему, затим кроз утврђивање хијерархије класа, дефинисање класа и односа између класа (наслеђивање, зависност, пресек, унија, разлика), навођење својстава (симетрија, транзитивност) и сл. Можемо закључити да онтологија семантичког веба подразумева логику и да се једноставно ради о семантичкој онтологици.

ЛОГИЧКИ ФОРМАЛИЗАМ

Други подстицај за развој онтологије семантичког веба је такође из области логичко-филозофских теорија. Ради се о *логичком формализму*. Он је заснован на раздвајању свих логичких категорија, принципа и закона од предмета стварности, од бића. Циљ логичког формализма је идеално егзактно мишљење, тј. утврђивање чисто формалних услова слагања мисли са самом собом, без икакве даље усмерености на објективни садржај. Овако замишљена логика заснована је на строгим поступцима симболизације, формализације и аксиоматизације, а ове опет на математизацији и математичком методу.

На основу симбола може се изградити симболички језик логике класа, логике предиката, логике релација, модалне логике, темпорелне логике, дескриптивне логиге итд. Симболима се означавају изрази, терми, оператори, квантификатори, формуле, системи и сл. Логички систем симбола посматран без итерпретације њихових значења, без семантике, јесте логички рачун тог система.

Сваки формализовани систем поседује правила која детерминишу начин конституисања сложенијих логичких творевина као што су изрази и формуле. То су формацијска правила једног логичког ситема. С друге стране, постоје и трансформацијска правила која говоре о извођењу сложених логичких творевина из других сложених логичких товревина.

Формализовани логички систем претпоставља поступак систематизације симбола у један дедуктивни ситем. На врху система се налазе основни недефинисани термини помоћу којих се дефинишу сви остали термини система. Затим се постављају основни ставови или аксиоми, који се недоказују, а затим теореме, које се доказују помоћу аксиома. Извођење теорема из аксиома јесте деуктивни метод, а систем (теорија) која на тај начин настаје је дедуктивни систем.

Међутим, формализовани логички системи се нису показали савршеним. Георг Кантор, творац теорије скупова, је дефинисао класу свих класа као класу која би морала да садржи саму себе.[39] Овај аксиом инклузије важи и за сваки формализовани логички систем, јер се он може представити као класа свих класа тог система. С друге стране, Расел доказује да је овако схваћен систем противречан у себи постављајући парадокс класе свих класа које не садрже

35 Исто; 1017a 23–30.

36 Aristotel: **Organon**, Kultura, Beograd, 1970; стр. 7-32.

37 Исто; стр. 33–44.

38 Види: Ray Jackendoff : **A System of semantic primitives**, у: Bonnie L. Nash-Webber, Roger Schank (eds.): **Theoretical issues in natural language processing**, Cambridge, 1975; стр. 24-29.

39 Georg Cantor: **Gesammelte Abhandlungen mathematischen und philosophischen Inhalt**, Julius Springer, Berlin, 1932; стр. 448.

себе.[40] Уједно је тако срушен и Фрегеов сан[41] о једном поптуном дедуктивном систему, који је развио у *Begriffsschrift* и *Grungesetze der Arithmetik*. Поред Расловог парадокса појавио се још низ других парадокса који су уздрмали сигурност формализованих логичких система.

Расл је свој парадокс решио путем теорије типова тврдећи да систем не сме да буде толико универзалан да дозвољава изразе о свим елементима, а да целина скупа није била претходно затворена. Тврђења о свим стварима немају смисла, па у таквим случајевима треба раставити класу на мање класе. У том смислу, Расл предлаже поделу на типове: елементи, класе елемената, релације између елемената, релације између класа. Тиме ће се избећи да целина садржи било који елемент који садржи целину.[42]

Парадоксалност логичких система односи се и на логичке језике семантичког веба. Што је неки језик универзалнији, изражајнији он лакше подлеже парадоксалности, док му је с друге стране отежана проводљивост закључивања. Мера између изражајности и проводљивости закључивања јесте централни проблем свих технолога семантичког веба. Постоје мишљења да веома заступљени језик OWL,[43] засносаван на нарочито изражајној дескриптивној логици, подлеже Расловом парадоксу.[44] Овај језик допушта корисницима да са великим нивоом изражајности дефинишу класе по вољи, али с друге стране нема механизме блокирања недопустивих класа.

ОНТОЛОШКИ ЈЕЗИК СЕМАНТИЧКОГ ВЕБА

Концепт семантичког веба подразумева изградњу формализованог логичког језика (система), који неће бити заснован само на логичком рачуну, већ такође на интерпретацији значења симбола овог језика. Штавише, семантички веб иде и даље и реферише не само на формално значење симбола, већ и на материјално, објективно значење. Циљ семантичког веба је да се природни, људски језик формализује у машински језик, али тако да машине уједно науче да резонују као људи. Технолози семантичког веба су схватили да се разумевање природног језика углавном базира на позадинском оквиру општег знања о свету. Овај општи оквир јесте онтологија. Он мора бити формализован, али тако да се његов материјални, објективни модус не изгуби, већ да путем формализације постане пријемчив за машину. Дакле, пошавши од две логичко-филозофске концепције семантички веб покушава да их „накалеми" и да створи једну специфичну онтологику. Наиме, да аристотеловску отологику формализује модерним логичким формализмом, а овај опет да означи онтолошки.

На основу до сада реченог јасно је да онтолошки језик семантичког веба мора започети природним језиком, а затим се он постепено мора формализовати. Дебора Мекгинис (Deborah McGuinness) је дала шему нивоа онтологије, тзв. онтолошки спектар (слика 5).[45]

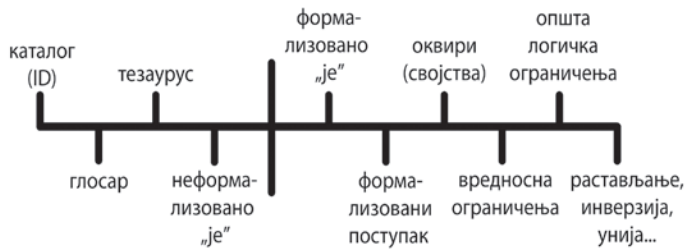

Слика 5. Онтолошки спектар семантичког веба.

Каталог представља коначан попис свих термина језика којима се оперише у једној онтологији. Називи морају бити недвосмислени што се остварује увођењем идентификатора. На пример, свака употреба термина „архив" у одређеном смислу референсаће само на један идентификатор, рецимо „22", док ће термин „архивска мрежа" референсати на „24" или неки други идентификатор.

Глосар подразумева одређивање значења. Ради се, дакле, о проширивању назива из каталога значењима, о њиховом ближем дефинисању (нпр. архив, установа заштите архивске грађе). Значења су дата као изрази природног језика, што неминовно доводи до двосмислености. Због тога, овај ниво онтологије не спада у нивое који су машински оперативни.

40 Bertrand Russell: **The principles of mathematics**, W. W. Norton & co, New York, 190; стр. 500–501.

41 Gottlob Frege: **Grundgesetze der Arithmetik**, Bd. 2, Hermann Pohle, Jena, 1903; стр. 253–265.

42 **Principia Mathematica**, Vol. I; стр. 37–39.

43 Онтолошки веб језик (Web Ontology Language).

44 Peter F. Patel-Schneider, Dieter Fensel: **Layering the Semantic Web: Problems and Directions**, у: Ian Horrocks, James A. Hendler (eds.): **Proceedings of the First International Semantic Web Conference on The Semantic Web**, Sardinia, 2002; стр. 16–29.

45 Deborah L. McGuinness: **Ontologies Come of Age**, у: **Spinning the Semantic Web**...; стр. 175.

Тезаурус пружа додатну семантику укључујућу релације термина, као што су синонимија, хомонимија, паронимија, антонимија и сл. У многим случајевима ове релације могу бити једнозначно одређене, па самим тим и погодне за даљу машинску обраду.

Тезауруси најчешће подразумевају и *неформализовано „је"*, тј. утврђивање припадности класи. На овом нивоу се не циља на развијену хијерархију термина и класа, али се њиховом спецификацијом ипак доприноси дедуковању једноставије хијерархије. Тезаурус не захтева строги однос класе и потклаасе, па тако можемо поставити општи термин „научно-информативна средства", под којим се налази подтермин „сумарни инвенатар", а за који је везан термин „историјска белешка". Иако историјска белешка не спада у научно-информативна средства, она је подведена под овај термин посредством термина „сумарни инвентар" јер се најчешће појављује као допуна сумарног инвентара. Тезаурус дозвољава овакве и сличне примере где је подређивање под класу засновано пре на асоцијативном односу него ли на строгом логичком подређивању. У том смислу припадност класи је одређена за људско разумевање, а не за машинско.

Формализовано „је" јесте онај ниво онтологије на којем започиње формализација. Овај ниво већ захтева строго постављену хијерархију класа и потклаасе, која може бити разумљена и код машина. На тај начин, рецимо, можемо поставити шему: архивска мрежа – архив – архивско одељење.

Формална хијерархија класа се продужава у *формализовани поступак*, који се базира на релацијама формалних класа. Класа је веома ретко изолована. Она добија смисао само за друге класе са којима је у релацији. Хијерархија класа већ подразумева релацију инклузије. Надаље постоји релација једнакости (нпр. класа „Архивска мрежа Војводине" је једнака класи „архиви у Војводини"), релација логичке суме (нпр. класа „фондови Архива војводине" и класа „фондови Историјског архива Града Новог Сада") итд.

Следећи ниво онтолошког спектра су *оквири* где се уз класе додају својства. Наиме, свака класа има низ раздеока, који представљају атрибуте елемената класе. Узмемо ли, на пример, класу „архивски фондови Архива Војводине" њој можемо додати раздеоке „сређен", „несређен", „у процесу сређивања" и сл. На тај начин ће се фондовима приписивати својства сврставајући их у одређене раздеоке. Формализовани однос између елемената класе и раздеока није тако строг као између класе и њених елемената. У уређеном систему елемент једне класе не може према околностима да се подреди под другу класу. Једино може припадати подкласи или суперкласи његове класе, али не према околностима, већ према правилу система. С друге стране, елемент једне класе може да мења раздеоке према ситуацији и потребама. Неки од архивских фондова може најпре припадати раздеоку „несређен", онда раздеоку „у процесу сређивања", затим раздеоку „сређен", а онда опет раздеоку „у процесу сређивања".

Вредносна ограничења знатно доприносе изражајности онтолошког језика. Она поближе одређују својства, тј. постављају ограничење за оно што се може подвести под неко својство. Наиме, за горњи пример својства „сређен", можемо, рецимо, поставити ограничење „класификован, систематизован и описан сумарним инвентаром".

Општа логичка ограничења су правила која у сваком тренутку посматрања својстава морају бити задовољена, па се зато још зову правилима интегритета система. На пример, једно од правила је „забрана нуле", које би се примењиавло код својства „број фонда", „назив фонда", „сигнатура" или неког другог сличног својства.

На крају онтолошког спектра је примена релација класа, као што су *унија*, *пресек*, *разлика*, *негација* и сл, на који начин се формирају изрази. Један од израза уније је на пример: Архивска мрежа Војводине обухвата Архив Војводине, Историјски архив у Панчеву, Историјски архив Града Новог Сада итд. Један од израза разлике је: Лични и породични фондови нису фондови правних лица. На сличан начин се могу формирати и изрази на основу пресека и негације, као и других релација.

Онтолошки спектар се даље наставља све до потпуне логике првог реда, али и до логика вишег реда. Проводљивост закључивања овде је већ знатно отежана, па су ови нивои и даље у развоју. До којег нивоа ће ићи развој одређене онтологије зависи од потреба и одлука конструктора. Најједноставније онтологије су тезаурус онтологије.

АРХИВСКА ОНТОЛОГИЈА

Неке од досада израђених отнологија су схваћене врло амбициозно у погледу ширине и дубине знања. Чувени *Сус* пројекат обухвата неколико стотина хиљада термина и милионе тврдњи заснованих на односима термина. Један део ових тврдњи није организован у комплекс правила, али с

друге стране постоји око 240.000 тематских концепата са преко 2.000.000 термина. *Сус* и слични пројкти имају намеру изградње *онтологије свеопште намене*.

Међутим, дошло се до закључка да су свеопште онтологије сувише широке и да посебне области не могу у довољној мери да се спецификују. Свеобухватна онтологија, која би садржала знања из свих могућих области практично је неостварива. У једној таквој онтологији увек би се дао приоритет неким областима на рачун других. Због тога су се ствараоци семантичког веба још једном ослонили на резултате из области филозофије.

Едмунд Хусерл је јасно разликовао општу онтологију од регионалних онтологија. Општа онтологија се бави чистим садржајем наше свести, суштинама, и представља фундаменталност, јединственост и строгу научност филозофије.[46] На тај начин општа онтологија даје основно устројство, најопштије појмове свим регионалним онтологијама, које представљају засебна знања о засебним регионима (областима) чињеница.[47] Хајдегер на сличан начин говори о фундаментолној онтологији као експликацији смисла битка и фундирању онтичких наука, тј. различитих области бића.[48]

У концепцији семантичког веба регионалне онтологије су назване *онтологијама домена*. Оне, свакако, подразумевају претходну израду опште онтологије. Онтологије домена моделују посебан део света око нас, односе се на специфична подручја знања. Овакве онтологије реализоване су за домене информационих технологија, биологије, медицине, електро-технике, војне одбране и многе друге домене. На сличан начин би могла да се реализује и *архивска онтологија*.

Онтологије домена не морају нужно да се односе на целокупну област једне науке, већ на њене делове. Тако познајемо онтологије семантичког веба, онтологије биљака, онтологије просторног планирања и многе друге. Претпоставка је да на исти начин могу да се онтологизују посебне области архивстике. У том случају потенцијално бисмо располагали онтологијом архивске теорије, онтологијом архивске праксе, онтологијом историје развоја архивистике, онтологијом архивске технике, отологијом архивских прописа, онтологијом архивских описа и сл. Свака од ових онтологија, сматрамо, може да се развије у различитим архивским мрежама, што би, уствари, представљало још једно домен-ограничење.

У погледу домена архивских описа учињен је значајан корак ка онтологизацији. Прописивањем стандарда ISAD(G) су стандардизована општа правила, тј. прецизан и унапред одређен *модел* за опис архивске грађе. Модел се састоји од општих термина, елемената, нивоа, подручја итд. ISAD(G) је даље употпуњен стандардом ISAAR(CPF), којим је додатно стандардизовано подручје контекста архивског описа, односно стандардизован нормативни запис за правна, физичка лица и породице, тј. ствараоце архивсе грађе. Даља стнадардизација у области архивистике подразумевала је увођење стандарда за опис установа које чувају архивску грађу, ISDIAH, и опис функција правних лица која су повезана са стварањем и чувањем архивске грађе, ISDF. На тај начин је створен систем описних стандарда. Међутим, овај систем пружа само формалну структуру архивских описа, док је садржајност описа, разумљиво, остављена на вољу архивима и архивистима. Потенцијално онтологизовање домена архивских описа, које би полазило од међународних архивских стандарда, морало би да узме у обзир како формалну структуру тако и конкретну садржајност описа. Што се тиче садржаја, могу се искористи већ постојећи описи и подаци садржани у класичним информативним средствима и евиденцијама, као и различити специјални речници. Одличан пример је *Приручни вишејезични речник за архивисте*.[49] Он садржи око 4000 различитих именских, географских и предметних одредница, које се у архивима у Војводини користе приликом описивања старе архивске грађе настале до 1867. године, а које се даље могу организовати у тезаурус.

Расправљајући о општости онтологија Никола Гварино (Nicola Guarino) разликује четири нивоа.[50]

Први ниво су *онтологије вишег нивоа*, које представљају заједнички модел стварности преко којег се интегришу хетерогена знања из различитих извора. Ове онтологије подразумевају концепте из реалног света, независне од домена,

46 Edmund Husserl: **Ideen zu einer reinen Phänomenologie und phänomenologischen Philosophie**, Bd. 1, Martinus Nijhoff, Den Haag, 1976; § 32.

47 **Ideen**...; § 9.

48 Martin Heidegger: **Bitak i vrijeme**, Naprijed, Zagreb, 1988; стр. 11–12.

49 Зоран Стевановић и др: **Приручни вишејезични речник за архивисте. Речник за обраду старе архивске грађе на латинском, немачком и мађарском језику – која се чува у архивима у АП Војводини**, ДАРВ, Нови Сад, 2012.

50 Nicola Guarino: **Formal Ontology and Information Systems, у: Proceedings of FOIS'98, Trento, Italy, 6–8 June 1998**, IOS Press, Amsterdam; стр. 5

као што су простор, време, догађаји, токови, процеси и сл.

Други ниво су *онтологије домена*, о њим је већ било речи, које настају специјализовањем концепата опште онтологије у концепте домена.

Онтологије задатака су, такође, на другом нивоу. И оне настају специјализовањем концепата опште онтологије, али у концепте задатака једног домена.

На трећем нивоу су *апликативне онтологије*, које се односе на концепте извршавања задатака и концепте који изражавају улогу елемената домена приликом обављања задатака.

На основу свега реченог можемо да предложимо архивску онтологију која би била примењива у оквиру Архивске мреже Војводине (слика 6). Сличне онтологије могу да се развију и за друге архивске мреже, односно архиве.

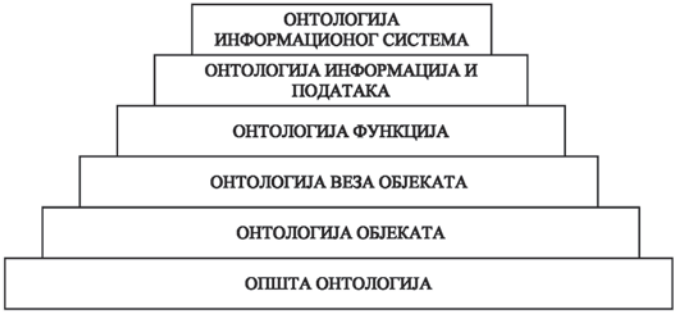

Слика 6. Предлог нивоа архивске онтологије за Архивску мрежу Војводине

Општа онтологија би представљала општи појмовни консензус у погледу стварности. Она би обухватала појмове: простор, време, догађај, биће, стварност, реалност, привид, објекат, субјекат, предикат и сл.

Онтологија објеката и *онтологија веза* би представљале, уствари, онтологију домена према Гвариновој класификацији. Онтологија објеката подразумева основне архивске појмове: архив, архива, регистратура, архивска теорија, архивска пракса, културна добра, валоризација, категоризација, заштита архивске грађе итд, док онтологија веза објеката представља везе и релације објеката, тј. основних архивских појмова.

Онтологија функција и *онтологија информација и података* према Гвариновој подели спадају у онтологију задатака. Овде се спецификују концепти задатака конкретно за Архивску мрежу Војводине. *Онтологија функција* обухвата опште појмове о функцијама које обавља Архивска мрежа. Ту спадају: делатност спољне службе, делатност матичне службе, техничка заштита архивске грађе, израда описа, примена правне регулативе и стандарда, прописивање и примена упутстава и препорука итд. *Онтологија информација и података* обухвата све оне информације и податке[51] који произилазе као резултат обављања функција: евиденције, описи, информативна средства и др.

На крају се налази *онтологија информационог система* која подразумева начине апликативне реализације функција и извршавања задатака, смештање ових резултата у базе података и начин презентовања информација на вебу, тј. повезивања са веб корисницима.

ЗАКЉУЧАК

Архивска мрежа Војводине би, по мишљењу аутора, требало да усмери своје капацитете ка развоју властите архивске онтологије. Ови капацитети свакако су довољни за развој тезаурус онтологије, ако већ не за више онтолошке нивое. Израда чак и врло једноставне онтологије захтевала би вишегодишњи труд, али то је цена припрема за семантички веб. Свака научна област која претендује да се нађе на семантичком вебу мора изградити униформну онтологију властитог подручја.

Семантички веб би већ сада могао да пружи архивима могућност да још боље презентују своје садржаје на вебу, као и то да постигну висок ниво заштите архивске грађе, који до сада још нису постигли. Остваривање крајње визије семантичког веба омогућиће услове да рачунари самосталнo комуницирају са другим рачунарима. Уз помоћ интелигентних агената, контролисаних програма који у позадини прикупљају и обрађују податке, кориснички рачунари ће моћи да постављају захтеве рачунарима архива, а ови ће на исти начин моћи да проналазе документа, дају информације, испуњавају захтеве и врше услуге.

Ускоро ће семантички веб постати општи, неизоставни

51 Информација је знање које човек сазнаје и које је неопипљиво док се не схвати као податак. Податак је приказ информације у формализованом облику погодном за комуникацију (види: Светлана Аџић: **Архиви и архивска грађа. Термини, описи, дефиниције. Енглеско-српски терминолошки речник**, Архивистичко друштво Србије, Архив Србије, Београд, 2011; стр. 49, 82). Информација је значење које додељујемо податку (види: Đorđe Nadrljanski, Mila Nadrljanski: **Osnovi informatike**, Sveučilište u Splitu, Filozofski fakultet, Split, 2007, стр. 19).

услов да би неки садржај био присутан, запажен и коришћен на вебу. С друге стране, у појединим земљама Европе и Америке и у Аустралији семантички веб је већ имплементиран у различитим областима. У погледу културне баштине састављено је веше онтологија које се тичу музеја и библиотека.[52]

РЕЗИМЕ

Семантички веб је нова технологија веба, напреднија од тренутно распрострањеног веб 2.0. У ситуацији када су Архиви тек започели да користе предности веб 2.0 уједно се догађа велики замах у развоју семантичког веба, који је још назван веб 3.0 и веб 4.0.

Семантички веб је настао на основу тежњи за бољим претраживањем података на вебу, што може да се постигне ако би се *веб линкова* заменио *вебом значења*. Нова технологија веба пружа могућност да инфомације буду организоване не само синтаксички, већ и семантички. На тај начин ће се омогућити да машине проналазе информације помоћу значења, а не само знакова. Рачунари и мреже ће, у том смислу, поред пуког приступа информацијама остварити и *разумевање* њиховог садржаја.

Семантички веб може да се оствари употребом три основна информационо-технолошка стандарда: XML-а, RDF-а и онтологије. Закључак је да се овде ради о једном информационо-технолошком и логичко-филозофском сплету, чији је циљ машински разумљива семантика. Кључну улогу у остваривању овог циља треба да одигра онтологија.

XML, који служи за опис и размену података на вебу, омогућава слободно креирање тагова, односно *синтаксе метаподатака*, што представља значајну предност у односу на тагове HTML-а који су унапред дати. Слободно се могу креирати тагови као што су ‹arhiv›, ‹arhivski_fond›, ‹opis_ arhivske_ gradje› итд.

RDF представља *логички модел података* за описивање машински читљиве семантике мрежних ресурса. RDF је заснован на асерторичким изразима са триплитетном структуром: субјекат-предикат-објекат, односно: објекат-атрибут-вредност. Посматрано семантички, први члан триплитета јесте сама ствар о којој се нешто тврди, други члан је својство које се приписује ствари, а трећи вредност, односно квалитет, којом је ствар означена. На тај начин, ствари се класификују, тј. таксономатски одређују. Триплитети стоје између информација на семантичком вебу и омогућавају смислено повезивање URI-ја и литерала. Помоћу RDF-а можемо формирати изразе типа: *Фонд Илирска дворска канцеларија је публикован у виду аналитичког инвентара*, а да уједно овакви изрази буду разумљиви, односно сематички јасни за рачунар.

Онтологија је основна филозофска дисциплина, која се бави бићем и битком свег бића, оним што јесте и самим тим „јесте". Онтологија семантичког веба заснована је на аристотеловом виђењу онтологије. Циљ онтологије семантичког веба је изградња система појмова, одређивањем семантичких првобитности, дефинисањем класа и односа између класа, утврђивањем хијерархије класа, навођењем својстава и сл. Стога се онтологија семантичког веба наслања на логику и, на тај начин, представља својеврсну онтологику.

Још један логичко-филозофски подстицај за развој онтологије семантичког веба је теорија логичког формализма. Њен основни циљ је идеално егзактно мишљење, односно утврђивање строго формалних услова слагања мишљења у самом себи, без било какве усмерености на објективни садржај. Овако замишљена логика заснована је на строгим поступцима симболизације, формализације и аксиоматизације.

Израда онтолошког језика семантичког веба покушава да споји две логичко-филозофске концепције и да створи једну специфичну онтологику. Наиме, аристотеловску отологику да формализује логичким формализмом, а логички формализам да осмисли онтологијом. Нивои развоја онтолошког језика дати су онтолошким спектром. Нивои су следећи: каталог, глосар, тезаурус, неформализовано „је", формализовано „је", формализовани поступак, оквири, вредносна ограничења, општа логичка ограничења и односи класа, тј. грађење израза.

Онтологије семантичког веба могу се класификвати у онтологије свеопште намене и онтологије домена, односно у онтологије широког знања великог броја области и у онтологије специфичног подручја знања. Као једна од домен

52 Види: Тамара Бутиган-Вучај: **Културна баштина на семантичком вебу**, у: **Гласник Народне библиотеке Србије**, год. 9, бр. 1, Београд, 2007, стр. 45-50; Maria M. Nisheva-Pavlova, Pavel I. Pavlov, Anna S. Devreni-Koutsouki: **Ontology-based access to digitized cultural heritage and archival collections**, у: **Pregled Nacionalnog centra za digitalizaciju**, br.12, Matematički fakultet, Beograd, 2008; стр. 9–16.

онтологија могла би да реализује *архивска онтологија*. Домен онтологија такође може да се односи и на посебне делове одређеног подручја знања, па тако можемо развити онтологију архивске теорије, онтологију архивске праксе, онтологију архивске технике и сл. У сличном смислу нека од домен онтологија може бити развијена у оквиру једне архивске мреже, што би у том случају представљало још једно домен ограничење.

Једна од могућности, коју аутор предлаже, је израда архивске онтологије која би била применљива у Архивској мрежи Војводине. Она би се састојала од опште онтологије, онтологије објеката, онтологије веза објеката, онтологије функција, онтологије информација и података и онтологије информационог система.

Присуство на семантичком вебу пружиће архивима могућност да заштиту архивске грађе врше на веома високом нивоу.

ЛИТЕРАТУРА

Филозофија и семантика

1. Бертранд Расел: **О денотацији**, у: Александар Павковић, Живан Лазовић (ур.): **Огледи о језику и значењу**; Филозофско друштво Србије, Београд, 1992;

2. Готлоб Фреге: **О смислу и номинатуму**, у: **Огледи о језику и значењу**;

3. Рудолф Карнап: **Логичка синтакса језика**, у: **Филозофија и логичка синтакса**, Јасен, Никшић, 1999;

4. Рудолф Карнап: **Синтакса као метод филозофије**, у: **Филозофија и логичка синтакса**;

5. Aristotel: **Organon**, Kultura, Beograd, 1970;

6. Martin Hajdeger: **Uvod u metafiziku**, Vuk Karadžić, Beograd, 1976;

7. Slobodan Žunjić: **Fragmenti Elejaca**. **Parmenid-Zenaon-Melis**, BIGZ, Beograd, 1984;

8. Martin Heidegger: **Bitak i vrijeme**, Naprijed, Zagreb 1988;

9. Aristotel: **Metafizika**, Globus, Zagreb, 1988;

10. Iacobo Lorhardo: **Ogdoas Scholastica**, Sangalii, 1603;

11. John Stuart Mill: **A System of Logic**, Vol. I, London, 1843;

12. Michel Bréal: **Essai de sémantique (Science des significqtions)**, Librairie Hachette et Cie, Paris, 1897;

13. Gottlob Frege: **Grundgesetze der Arithmetik**, Bd. 2, Hermann Pohle, Jena, 1903;

14. Bertrand Russell: **The principles of mathematics**, W. W. Norton & co, New York, 1903;

15. Alfred North Weitehead, Bertrand Russell: **Principia Mathematica**, Vol. I, Cambridge, 1910;

16. Georg Cantor: **Gesammelte Abhandlungen mathematischen und philosophischen Inhalt**, Julius Springer, Berlin, 1932;

17. Alfred Tarski: **O ugruntowaniu naukowej semantyki**, y: **Przegląd Filozozoficzny**, Rocznik 39, 1936;

18. Rudolf Carnap: **Introduction to Semantics**, Cambridge, 1948;

19. Ray Jackendoff : **A System of semantic primitives**, y: Bonnie L. Nash-Webber, Roger Schank (eds.): **Theoretical issues in natural language processing**, Cambridge, 1975;

20. Edmund Husserl: **Ideen zu einer reinen Phänomenologie und phänomenologischen Philosophie**, Bd. 1, Martinus Nijhoff, Den Haag, 1976;

Семантика на вебу

21. Nicola Guarino: **Formal Ontology and Information Systems**, y: **Proceedings of FOIS'98, Trento, Italy, 6-8 June 1998**, IOS Press, Amsterdam;

22. Tim Berners-Lee, Mark Fischetti: **Weaving The Web**, HarperSan Francisco, San Francisco, 1999;

23. Tim Berners-Lee, James Hendler, Ora Lassila: **The Semantic Web**, y: **Scientific American,** May 2001;

24. Peter F. Patel-Schneider, Dieter Fensel: **Layering the Semantic Web: Problems and Directions**, y: Ian Horrocks, James A. Hendler (eds.): **Proceedings of the First International Semantic Web Conference on The Semantic Web**, Sardinia, 2002;

25. John F. Sowa, Arun K. Majumdar: **Analogical reasoning**, y: Adlo de Moor, Wilfried Lex, Bernhard Ganter (eds.): **Conceptual structures for knowledge creation communication**, Springer, Berlin, 2003;

26. Deborah L. McGuinness: **Ontologies Come of Age**, y: Dieter Fensel, James Hendler et al: S**pinning the Semantic Web. Bringing the World Wide Web to Its Full Potential**, MIT Press, Cambridge, London, 2003;

27. Erik T. Ray: **Learning XML**, O'Reilly Media, 2003;

28. Shelley Powers: **Practical RDF**, O'Reilly Media, 2003;

29. Jeff Heflin, James Hendler, Sean Luke: **SHOE: A Blueprint for the Semantic Web**, у: S**pinning the Semantic Web. Bringing the World Wide Web to Its Full Potential**; MIT Press, Cambridge, London, 2005;

30. Catherine Legg: **Ontologies on the semantic web**, у: **Annual Review of Information Science and Technology**, Vol. 41, 2007;

31. Tim Berners-Lee, James Hendler, Ora Lassila: **Семантички веб**, (преводилац: Драган Шалетић) на: http://www.cet.co.rs/CETcitaliste/CitalisteTekstovi/971.pdf; 14. новембар 2012;

32. **Antics with Semantics: The Innovation Interview with Semantics Pioneer, Ora Lassila**, KimmiC, 2012, на: http://kimmicblog.com/category/semantic-web/; 15. новембар 2012;

33. Mark A. Matienzo: **Archives & The Semantic Web**, презентација на архивском скупу: **New York Archivists' Roundtable Annual Meeting**, June 23, 2009, на: http://www.slideshare.net/anarchivist/archives-the-semantic-web; 20. новембар 2012;

34. Tim Berners-Lee: **Semantic Web – XML 2000**, презентација на научном скупу: XML 2000, Washington DC, December 3-8, на: http://www.w3.org/2000/Talks/1206-xml2k-tbl/Overview.html, 15. новембар 2012.

35. Bastian Gillner: **Aufgewacht, aufgebrochen, aber noch nicht angekommen. Das deutsche Archivwesen und das Web 2.0**, апстракт, на: http://archive20.hypotheses.org/134; 7. новембар 2012;

Семантички веб и културно наслеђе

36. Тамара Бутиган-Вучај: **Културна баштина на семантичком вебу**, у: **Гласник Народне библиотеке Србије**, год. 9, бр. 1, Београд, 2007;

37. Maria M. Nisheva-Pavlova, Pavel I. Pavlov, Anna S. Devreni-Koutsouki: **Ontology-based access to digitized cultural heritage and archival collections**, у: **Pregled Nacionalnog centra za digitalizaciju**, br.12, Matematički fakultet, Beograd, 2008;

Информатика

38. Đorđe Nadrljanski, Mila Nadrljanski: **Osnovi informatike**, Sveučilište u Splitu, Filozofski fakultet, Split, 2007;

Речници

39. Светлана Аџић: **Архиви и архивска грађа. Термини, описи, дефиниције. Енглеско-српски терминолошки речник**, Архивистичко друштво Србије, Архив Србије, Београд, 2011.

40. Зоран Стевановић и др: **Приручни вишејезични речник за архивисте. Речник за обраду старе архивске грађе на латинском, немачком и мађарском језику – која се чува у архивима у АП Војводини**, ДАРВ, 2012, Нови Сад;

Semantic web and archival ontology

Abstract: Semantic web is a web technology which is in rapid development nowadays. The aim of this technology is to expand the current Web 2.0 by making the information on the web more comprehensible for computers. The creation of semantic web includes three basic technologies: XML, RDF and ontology. Having a logical and philosophical concept, ontology is expected to contribute significantly to the development of semantic web. The ontologies of semantic web can be either general-purpose ontologies or domain ontologies. It is possible to develop archival ontology, as one of domain ontologies. The development of a specific area of archive administration is also possible, as well as that of a particular archival network. The author of the paper proposes a draft of the ontology which would be applicable in the Archival Network of Vojvodina. Similar ontologies can be developed for other archival networks and archives.

Key words: web, semantic web, RDF, XML, ontology, philosophy, logic, formalism, archival ontology

RESUME

Semantic web is a new web technology, more advanced than the currently widespread Web 2.0. At the moment when Archives had just started using the advantages of Web 2.0, the development of semantic web, also known as Web 3.0 and Web 4.0, gained strong impetus.

The creation of semantic web was based on the aspiration for better web browsing, which could be achieved if the web of links could be replaced with the web of meanings. New web technology makes it possible for information to be organised not only syntactically, but also semantically. In that way, machines would be able to find information according to their meaning, not only their signs. In that respect, computers and networks will not only have access to information, but also understand their content.

Semantic web can be created by using three basic standards of information technology: XML, RDF and ontology. The conclusion is that this is an intricate web of information technology, logic and philosophy, the aim of which is semantics understood by a machine. Ontology should play the key part in achieving this goal.

XML, used for the description and exchange of web data, ensures the description and exchange of web data, free creation of tags, i.e. metadata syntax, which is a significant asset in comparison with HTML tags which are given in advance. Tags such as ‹archive›, ‹archival_fonds›, ‹archival_material_description›, etc. can be freely created.

RDF is a logical data model used for the description of machine-readable semantics of web resources. RDF is based on assertoric statements with triplicate structure: subject-predicate-object, i.e. entity-attribute-value. From the semantic point of view, the first component of the triplicate is the thing about which something is stated, the second is the property ascribed to it, while the third is the value, or quality, which marks that thing. In this way, things are qualified, i.e. taxonomically defined. Triplicates stand between pieces of information in the semantic web and ensure meaningful connection between URIs and literals. With the help of RDF one could form phrases such as: Fonds Illyrian Court Office was published as analytic inventory, while such phrases could still be comprehensible, i.e. semantically understandable to the computer.

Ontology is a basic philosophical discipline, and it deals with the being and essence of everything, of what is and therefore "is." The ontology of the semantic web is based on Aristotle's view of ontology. The aim of the ontology of the semantic web is building a system of concepts by determining semantic primes, defining classes and the relationships between them, defining class hierarchy, naming the attributes, etc. Therefore the ontology of the semantic web is supported by logic and thus represents an ontologic of its kind.

Another logical and philosophical impetus to the development of the ontology of the semantic web is the theory of logical formalism. Its basic goal is exact thinking, i.e. determining of strictly formal conditions for the agreement of thinking in itself, without relying on objective content. Conceived in this way, logic is based on strict methods of symbolisation, formalisation and axiomatisation.

The creation of the ontological language of the semantic web is an attempt to blend two logical and philosophical concepts and create a specific ontologic. Namely, it is an attempt to formalise Aristotelian ontologic with logical formalism, and to theoretically organise logical formalism with ontology. The stages of development of an ontological language are represented by the ontological spectrum. There are following levels: catalogue, glossary, thesaurus, non-formalised "is," formalised "is," formalised procedure, frameworks, value limits, general logical restrictions and class relationships, i.e. formulating phrases.

The ontologies of the semantic web can be classified into general-purpose ontologies and domain ontologies, i.e. into the ontologies of extensive knowledge of numerous areas and those of specific areas of knowledge. Archival knowledge could be realised as one of the domain ontologies. Domain ontology could also refer to specific parts of a certain area of knowledge, and therefore the ontologies of archival theory, practice, technique, etc. could be developed. In the similar manner, a domain ontology may be developed as part of an archival network, which, in that case, would represent another domain restric

Јован П. ПОПОВИЋ[1]
Београд
Србија

UDK: 347.78:930.25
347.96

Место и улога адвоката у заштити архива, архивске грађе и запослених у архивима, и у заштити других физичких и правних лица код остваривања својих права у архиву, са освртом на повреде ауторских права над ауторским делима похрањеним у архивима

Абстракт: Како ни Закон о ауторским и другим сродним правима[2], нити Закон о заштити културних добара[3] у Републици Србије нису ближе уредили методологију рада, услове и рокове давања на коришћење, а тиме објављивање архивске грађе похрањене у архивима категорисане као ауторска и друга сродна дела ,из којих произилазе ауторска права (морална и имовинско правна), то постоје могућности и дешавају се пропусти: превидом, случајно или неконсутовањем прописа и уговорних обавеза, а некада можда и намерно чиме постају починоци прекршајног или кривично дела, најчешће када корисник злоупотребом објави то дело или део тог дела и повреди ауторско морално и имовинско право аутора. Понекад се корисник појави и као плагијатор дела. У том случају у помоћ се позивају органи гоњења полиција и тужилаштво и орган правосуђа надлежни јавни правобранилац. Архиви у таквим и сличним случајевима понекад позивају у помоћ и адвоката. Адвоката може позвати и оштећено правно или физичко лице да заштити ауторско или неко друго неостварено или повређено право. Али, ни Закон о адвокатури[4], нити интерни акти архива нису сасвим уредили место и улогу адвоката у архивима.

Адвокати могу да буду и правни заступници других правних субјеката, физичких и правних лица када остварују нека своја права у архивима, која у редовној процедури нису били у могућности да остваре.

У архивима је похрањена и приватна и друга архивска грађа која је у архиве стигла редовним преузимањем или која је запримљена: куповином, поклоном, завештањем, легатом и сл., где су уговором или споразумом одредјени услови и рокови њеног коришћења и објављивања. Наравно присутна су и ауторска дела из којих проистичу архивска права која се чувају као фондови, збирке, досијеи, предмети, документа.

Аутор овог рада бавио се тим питањима у жељи да појасни дефиницију и значај, допринос и улогу адвоката у архивима у разним областима, њиховог деловања, а посебно у зашити ауторских и других сродних права и закључио да је адвокату место у архивима наводећи неке од аутентичних примера. Бројне су могућности деловања адвоката у архивима. У заступању архива или било које друге странке

1 адвокат и публициста, mobil: 063-216-501; E-mail: popovic.j@open.telekom.rs

2 Закон о ауторским и сродним правима Сл. гласник РС број 104/09 и 99/11.

3 Закон о културним добрима Сл гласник РС број 71/4.

4 Закон о адвокатури Сл. гласник РС број 31/11.

адвокат је дужан да поступа савесно и брижљиво и да чува тајну коју му је странка поверила.

Кључне речи: Аутор, ауторско право, закон о заштити ауторских и других сродних права, архиви, право на интелектуалну творевину, адвокатура, адвокат, место и улога адвоката у архивима, законски прописи, етика, морал.

УВОД

Архиви су наменски грађевински објекти посебних услова и квалитета где се обављају највећи број функција свеукупне архивске делатности и где се чува непроцењиво културно благо-архивска грађа. Архиве чине: архивска зграда, архивска грађа похрањену у архивима, стручни радници за поступање са архивском грађом, техничка и материјална средства. Наиме, архви су утанове у којима се трајно чува, стручно обрађује, и омогућава коришћење архивске грађе у различите законима и подзаконским прописима дозвољене сврхе. Надлежности архива би била: да преузимају архивску грађу из регистратура и других извора и да је штите свим техничко-технолошким, хемијским, биолошким и физичко безбедоносним мерама; да воде евиденције; да врше вредновање регистратуске и архивске грађе; да врше сређивање и обраду архивске грађе; да израђују и публикују информативна средства; и помагала о ахивској грађи са укључивањем у информационе системе; да издају доказе о чињеницама из похрањене архивске грађе; да врше културно образовну делатност; да издају архивске публикације; да врше културно образовну делатност; да припремају изложбе; да улажу у оспособљавању кадрова не само у архивима, већ и регистратурама; да створе услове за коришћење архивске грађе и тиме што бржу проходност до архивске грађе похрањене у архивима, да уводе све нове облике записа и савремене видове комуникација, пре свих убрзаном прихватању дигитализације као једном од најсигурнијих облика заштите и коришћеннја архивске грађе и да строго примењују законске и подзаконске прописе који уређују архивску делатност. Архивистика као самостална наука у корпусу друштвених наука је наука која проучава архивску теорију и праксу, архивску технику, право и историју архива

КОРИШЋЕЊЕ АРХИВСКЕ ГРАЂЕ

У данашњем савременом животу све је веће интересовање јавности (научних и других радника) за архиве и све је већи број истраживача - корисника савремене архивске грађе, који траже од архива да им се омогући слободан приступ новијим фондовима и документима и што једноставнију процедуру приликом добијања грађе на коришћење. Поред низа проблема са којима се суочавају архиви, налази се и проблем начина и услова коришћења архивске грађе, као један од најактуелнијих. Највећи број искрслих проблема у архивима дешавају се између корисника архивске грађе, и ствараоца или власника архиске грађе похрањене у архивима и наравно самог архива код кога се та грађа налази. Жеља архива је да свим својим богатством докумената служе науци, али се такође мора знати да је та обавеза и жеља везана за одговарајуће прописе, који регулишу услове и начин коришћења архивске грађе. Зато се коришћење архивске грађе не може посматрати само са архивистичког становишта него у склопу и у складу са одговоравајућим ограничењима које намећу прописи.[5]

Улога архива нарочито у демократским процесима је вишеструка. Она се огледа у праву грађана на историјске вредности пре свега на истину, прво на тачну и верификовану информацију, да су корисници архивске грађе

5 Коришћење архивске грађе спада у ону категорију проблема, чије решење архивисти сматрају од највеће важности, свјесни да слободан и благовремен приступ свим документима неће бити могућ из много разлога. Међутим, све је већи притисак за коришћењем архивске грађе у архивима, све је развијенија техника која је у функцији размјене информације и да према ставу МАС архивска грађа сваке државе представља меморију конкретне државе и дио меморије свијета. Управо због тога треба преиспитати које информације из архивске грађе неби требало да отичу, мимо субјекта, на кога се односи и архивисте који то обрађује, односно шта је то државна тајна и шта је то интерес заштите интргритрта личности. Наравно и шта је то што вређа личност човека на кога се грађа односи, а у жељи да се сачува људко достојанство.Систем коришћења архивске грађе је свуда у свету сложен, одговоран и врло осетљив посао. Због тога се сви јавни архиви по правилу придржавају препорука Већа Европе и Међународног архивског савета, чији је рок доступности 30 година. Тиме се одређује демократска доступност архивској грађи са системом заштите свих врста тајности и осетљивих личних података. Те препоруке су уважене у државама Европске уније, укључујући и некадашње државе реалсоцијализма. Међутим, постоји архивска грађа која је из изразличитих разлога стигла у архив. Овде се пре свега мисли на архивску грађу која је стигла у архив, поклоном, легатом откупом , која се чува и даје на коришћење сходно закљученим споразумима или уговорима.

заштићени, да је загарантована заштита права личности и забрана отицања недозвољеног. Али време је врло битан фактор, верни пратилац природног права, па и због тога мора постојати законски уређен начин и време благовременог информисања , о свим збивањима.

За оперативне потребе државе архивска грађа је увек доступна за коришћење. За остваривање личних и других права грађана (радни односи и др) нема рокова, већ се одмах излази у сусрет грађанима; код поклона, завештања, откупа, депозита архивске грађе рокови доступности за коришћење се утврђују уговорима, и могу бити дужи од законских и најзад архивска грађа која се користи за научно истраживачке, стручне и друге потребе доступна је у државама са простора бивше СФРЈ по истеку рока који не може бити дужи од 30, односно у посебним случајевима 50 година од њеног настанка.Рокова доступности, морају се придржавати како архиви, тако и корисници архивске грађе.

АУТОРСКА ПРАВА

Ни једна књига није написана, ни једно уметничко дело није насликано нити извајано, ни једна машина нити апарат није конструисан и реализован, ни један мост нити облакодер није подигнут, ниједна летилица није полетела, а да негде није записано ко је аутор, односно конструктор. Намеће се питање шта су то ауторска дела и ако нису зашто нису заштићена-регистрована у институцијама-заводима чија је то основна делатност? У Србији то је Завод за интелектуалну својину.[6]

Ауторским делима сматрају се творевине људског духа из одређених облика стваралаштва која се морају изразити јавности. Писана дела (књиге, брошуре, чланци, преводи), рачунарски програми, говорна, драмска, музичка и филмска дела, дело ликовне уметности, архитектуре, картографска дела, планови, скице и др. сматрају се ауторским делима.

Та ауторска објављена или необјављена дела, аутори или чланови њихових породица најчешће чувају: у својим домовима; институције-предузећа где су аутори односно конструктори радили и стварали у својим просторима (писарницама или архивима) и наравно, многа од њих похрањена су у депоима архива. Наиме, у депоима архива налази се одређена количина те архивске грађе, од класичних до електронских облика записа. Та архивска грађа стигла је у архиве по разним основама: преузимањем од регистратура, откупом, поклоном, легатом и др. где се чувају као фондови, збирке, досијеи, предмети, документа.

Основ за заштиту ауторских права су закони за заштиту ауторских и других сродних права као и материјални прописи који регулишу заштиту и коришћење архивске грађе.[7]

6 а) У непосредним разговорима, расправама па чак и у штампи пуно се дилемисало које аутор дела „Смрт Смаил аге Ченгића“, дали познати хрватски песник Иван Мажуранић који је и објавио наведено дело, или владика црногорски Петар Петровић Његош, духовник, филозоф државник, познат пре свега по својим генијалим делима једнако цењеним широм Европе и света. И дан данас се о томе воде расправе, јер по аргументима, стилу писања, времену настајања могу припадати и Његошу и Мажуранићу. Но, била би правда да остане ономе, ко је и до сада био аутор.

б) Шта је са Теслиним генијалним делима, која су како се пouздано зна други присвајали, било када је зашао у дубоку старост, било када је би у најбољем стваралачком добу, а није имао средстава да их реализује. Ипак он није хтео да ти генијални изуми остану тајна па их је показивао својим колегама, који су те изума, идеје и планове поздрављали, хвалили како патенте тако и аутора, али Богами неке од тих патената и проглашавали својим ауторством. И дан данас се о томе воде жестоке расправе. Тако су се одигравали бројни случајеви. Чудне су судбине људи, а посебно генија.

ц) Аутор овог рада седео је у једном ресторану у Софији у друштву са македонцем, србином из јужног дела Србије, и домаћином колегом из Бугарске чији смо и били гости. Уз пријатељски разговор слушали смо дивну музику, која има доста сличности са македонском музиком. Када им је на репертуару била песма „Зајди зајди...“ знајући да се врло често та песма пева и радо слуша у Србији аутор овог рада рекао је певачу да га радује што бугарски певачи лепо певају и добре српске песме. Интерпретатор је направио паузу , дошао до стола и рекао „немојте да присвајате туђу песму, то је наша бугарска песма“. Истовремено су „скочили“ иза стола македонац и србијанац и жустро му рекли да није то тачно, већ да је то македонска односно српска стара добро позната песма. Колега из Бугарске-домаћин вечере прекинуо је даље коментаре, односно прекинуо разговор са певачем, чиме је избегнута даља препирка, а онда су се србијанац и македонац сваки „својим“ чињеницама убеђивали за столом чија је то песма. Ту песму је аутор овог рада имао прилике да са задовољством слуша и у ноћнимм локалима Цариграда и у другим градовима односно државама. Поставља се питање које њен аутор и одакле она потиче.? Сигурно је само једно са балканских простора.

7 Југославија је први закон из ове области донела 26. децембра 1929. године под називом: „Закон о заштити ауторког права“, чије су одредбе преузете из Бернске конвенције о заштити књижевних и уметничких дела, која је више пута мењана или допуњавана. Од тада у континуитету Југославија је законским прописима пратећи европске трендове заиста добро законски уређивала заштиту ауторских права. Ти прописи су штитили ауторска дела свих облика иновторства односно стваралаштва, са предвиђе-

У непосредним контактима са запосленима који раде на давању архивске грађе на коришћење институт „ауторско право“ којим се штити архивска грађа у архивима, био је у доста случајева тућ. Међутим, у интерним прописима појединих архива који регулишу материју коришћења архивске грађе у Србији прописано је „*да су корисници архивске грађе дужни да поштују ауторско-правне односе који могу настати из коришћења и објављивања архивске грађе, те да ће истраживач сносити све материјалне и друге последице до којих евентуално дође након што архивску грађу коју је користио у архиву објави“. Но* ни овим интерним прописом није довољно уређен овај вид заштите, нити методологија коришћења.

Становиште Руске Федерације објављено у приручнику *Теорија и пракса службе СССР*, давне 1962. године, прописана пре пола века и дан данас се могу у целости прихватити и примењивати.[8]

Аутор као интелектуални творац дела може бити не само физичко већ и правно лице, па се једнако могу наћи као странке у поступцима код остваривања својих права. Имовинско правни односи код ауторских права, најчешће су предмет расправа нарочито након смрти аутора или након преноса ауторско имовинских права на неко треће лице осим права на наслеђе. Иначе, када се ради о имовинско-правним овлашћењима сваки аутор има право да другоме забрани или дозволи умножавање свога дела. За свако искоришћавање ауторског дела од стране другог лица аутору припада накнада ако законом или уговором није дргачије предвиђено. Зато се односи између архива који запримају архивску грађу ауторског карактера и самог аутора најчешће регулишу уговорима или споразумима.

Ауторски уговори. Ауторски уговори настају у вези са стварањем, преносом ауторско правних овлашћења. Ауторским уговорима се ауторска права уступају или делимично преносе на друга лица. Та овлашћења могу бити пренета и на архиве, јер рукопис или други оригинални примерак ауторског дела који је предат архиву, односно издавачу не постаје њихова својина. Они се по правилу закључују и писаној форми, који мора имати све елементе које предвиђају уговори из облигационих односа. Они могу имати и друге облике договора. Међутим, треба знати да се имовинска права по основу ауторских дела наслеђују и да су за то одређени рокови. То може бити ограничено предметно, просторно и временски. То се регулише пре свега законима и ауторским уговорима. Прописани рок за имовинска права аутора на просторима бивше Југославије траје за живота аутора и 70 година после његове смрти, док морална права аутора и по престанку трајања имовинских права аутора, односно она су вечита. Морална права аутора не могу се преносити уговором.

Обрађујући пре свега ауторско и друга сродна права и место и улогу адвоката у архивима дошло се до сазнања да се ради о врло сложеној, осетљивој, одговорној и још увек сасвим неиздефинисаној и правно обрађеној материји са много непознаница па се онима који се баве заштитом, уређењем и коришћењем приватне архивске грађе, односно ауторским делима, намеће и даје широки круг овлашћења а тиме и обавеза, чиме могу да наступе повреде ауторских и других сродних права, како према онима који су стварали ту грађу тако и према онима на које се та грађа односи. Но пре тога треба знати и то „да у добра која правни поредак сваке земље штити не спадају само ствари и људске радње, на којима се заснивају стварна и облигациона права, већ и производи људског духа (проналасци, књижевна и ауторска дела, па и сама човекова личност и његова лична добра (тело, живот, слобода, част, достојанство...). По правилу ова добра уживају заштиту управног и кривичног права, а развојем друштва и његове свести о значају и достојанству

ним роковима заштите. Али, у практичној примени искрсавало је много проблема, који су тешко решавани. Али, нити тим, нити каснијим законским прописима на просторима бивше Југославије није посебним поглављима, одељцима па чак ни чланом регулисан овај вид заштите, а тиме ни уређен ауторско правни однос између аутора и архива код којих је похрањена „ ауторска архивска грађа“.

8 “Међу најважније критеријуме вредности архивске грађе убрајају се ауторство докумената. Аутор докумената може бити правно и физичко лице. Овај критрријум вредности најшире се примењује при обради грађе личних архива, издавачких предузећа, редакција листова, и часописа, стваралачких колектива, позоришта, музеја и сл. Значај појединих личности у научном политичком, друштвеном и културном животу, битно утиче на вредности документације коју они стварају.Историјски значај одређених установа такође предодређује вредност њених докумената. Архивска грађа која има по садржини велике вредности преузима се на трајно чување.То се односи и на правна и на физичка лица. Например установе које су одиграле неку историјску улогу или истакнутих јавних радника, државника, познатих научника, књижевника, уметника и др.Архивску грађу која је припадала заслужном и признатом лицу треба чувати као извор за биографију. Често међу материјалима личних архива има доста потписаних, исправљених рукописа којима се мора посветити изузетна пажња јер се “аутограф” државника , научника, уметника и др. чувају трајно”.

личности добија све већу афирмацију, а круг личних добара се непрекидно повећава.[9]

Управо и због тога, без законом уређених ауторских и других сродних права, који регулишу системске односе и појаве у вези стварања и искоришћавања ауторских дела ствараоци и њихова дела, остали би незаштићена.

Ауторско право моментом настанка ауторског дела, које мора да има одредјену форму, кроз коју је изражено, постаје предмет ауторско правне застите, а аутор стиче ауторска морална права и ауторска имовинска права, пре свега да за зивота користи своје дело. Без тога би био хаос у овој делатности.

Архиви се из тих разлога појављују као уговорне стране са ауторима, код предаје својих законом заштићених ауторских дела, ради услова заштите, утврђивања рокова за коришћење и евентуално објављивање, јер сваки аутор има право да другоме забрани или дозволи умножавање свога дела. Стога архиви код којих се налази архивска грађа, која се може подвести под ауторским делом морају примењивати све одредбе важећих закона који регулишу заштиту ауторских и других сродних права, одредбе материјалних закона који регулише заштиту и коришћење архивске грађе, и строго поштовати уговоре и споразуме између аутора и архива. Након истека прописаних или уговорених рокова ауторска дела после одредјеног периода искључивог присвајања од стране његовог аутора, односно ауторовог правног следбеника, постаје опште добро, саставни део културне традиције коју свако мозе слободно користити.

АДВОКАТУРА

У сваком цивилизованом и културном друштву адвокатура је од изузетног значаја за правни поредак сваке државе. Адвокатура је неопходни елеменат права а тиме и друштва. Она обезбеђује заштиту слобода и права грађанина. Наравно, када се укаже потреба једнако и правног лица. Адвокат мора

Да би адвокатура која живи два миленијума историје могла да обави доста тешке, сложене и надасве одговоране задатке, поред стручности и високог степена професионалне етике , неопходно је да поседују грађанску храброст у истеривању правде. Адвокатура је била и остала интелектуално образовно најача служба сваког друштва и државе. Адвокатура је изузетно важна делатност. Њена превасходна надлежност би била: заступање, одбрана и други облици правне помоћи у циљу остваривања и заштите слобода, права и других интереса грађана и правних лица.[10]

Да би се заштитила ауторска и друга сродна права, а тиме и архивска грађа, лична и друштвена добра, за запослене у архивима, који поштују и примењују све што произилази из права и обавеза, па и поред стручности и савесности, било би корисно призвати адвокатску помоћ да би се што стриктније испоштовали а тиме и примењивали материјални прописи, без обзира што и сами законски и други прописи понекад могу имати мањкавости и недореченост.

МЕСТО АДВОКАТА У АРХИВУ

Архиве као јавне уастанове по правилу оснивају и финансирају република, покрајине, или други територијални односно локални органи власти (међуопштинске, градске и општинске заједнице). Они су делови државе, чији се један део њиховог деловања огледа кроз: културне, научне и јавне функције. Међутим, државу и њене органе заступају и штите у имовинско правним и другим односима органи правосуђа, па се и због тога адвокат не јавља често у у

9 Круг личних права која произилазе из општег права су неисцрпна. У већини земаља како у законадавству тако и у судској пракси развила су се следећа права: право на слику, право на изговорену реч, право на тајну сферу,, право на интимну сверу, право на име, ауторско и проналазачко право. Тужбом за накнаду нематеријалне штете омогућава да се узму у обзир најразноврснији облици штете идеалне природе, као што су: наруженост, повреда угледа, части, слободе и права личности, смрти блиског лица, страх, физички и душевни болови.

10 Адвокатска комора Југославије донела је Кодекс професионалне етике адвоката (Адвокатска комора Југославије, од 22.октобра 1999, године- „Службени лист СРЈ“ бр. 43/99). По том Кодексу, адвокат, пре свега, остварује и штити интересе клијената, али и служи интересима правде и обавезан је да својим професионалним и другим јавним деловањем и личним примером доприноси владавини права и друштву заснованом на поштовању закона. Адвокат, по правилу, делује у домену угрожених слобода и права и непознавања прописа лица, која су му се обратила за помоћ. Наиме, адвокати, да би оправдано носили то име, у свом раду морају бити: стручни, самостални, независни, савесни. Адвокат мора поштовати све одредбе Кодекса професије којој припада.Адвокат је дужан да чува као тајну све што му је клијент поверио. Чување адвокатске тајне дозвољено је и у случајевима: када му то клијент дозволи, када је то неопходно за спречавање најављеног кривичног дела са знатном друштвеном опасношћу и када је то потребно за одбрану самог адвоката. Иначе, откривање тајне, не сме да се употреби на штету клијента нити у своју корист или корист трећег лица.

архивима у својству заступника архива. Наиме, интересе и имовину сваког архива, као дела јавне управе, где се природно сврстава и архивска грађа као културно благо, наравно непроцењиве имовинске вредности, штите органи правосуђа и јавне управе, а то су јавна правобранилаштва на свим организационим деловима државе.

Јавни правобранилац је орган одређене друштвено политичке заједнице на свим организационим нивоима државе (општине, града, покрајине и државе), који предузима одређене мере и правна средства ради заштите њихових имовинских права и интереса, као и имовинских права и инетерса друштвене заједнице. Јавна правобранилаштва су основана да врше заступања или друге послове од посебног друштвеног интереса, за она правна лица, која накнаду остварују из буџета друштвено политичке заједнице или друштвеног фонда. Јавна правобранилаштва заступају матреијална и друга права и интересе у парничним, извршним, кривичним и другим поступцима пред судовима као и у прекршајним и идсциплинским поступцима. Осим заступања интереса, архива од стране правобранилаштва,пред надлежним органима оно је дужно да архиву као кориснику друштвене имовине, даје на његов захтев, правна мишљења у вези са закључивањем имовинско правних уговора и у вези са другим имовинско правним питањима, и указују им другу стручну помоћ.

На другој страни ту се појављују и јавна тужилаштва. *Јавна тужилаштва* имају разноврсне функције, у првом реду то је орган-установа чија је главна функција кривично гоњење учинилаца кривичних дела за која се гони по службеној дужности. Оно је обавезно да покрене кривично гоњење ако су испуњени услови предвиђени у законима и има довољно доказа. У архивима то се пре свега односи на прописана кривична и прекршајна дела предвиђена кривичним, прекршајним или материјалним законима а учињена према архивској грађи и архиву.

Ту су и адвокати. *Адвокат* је оно лице које је позвано у помоћ, јер је „чувар права“. Нема разлога да адвокат у архиву не буде позван и буде радо виђен “гост“ и у доста случајева неопходан да пружи правну помоћ.[11]

Када поред правобранилаштава, тужилаштава и других органа гоњења (пре свега мисли се на министарства унутрашњих послова) архиви имају потпуну правну заштиту, може се поставити питање да ли има потребе за присутност адвоката у архивима код правне заштите имовине свих облика и људи?. Ово из разлога (као што је већ речено) јер су архиви јавне установе које оснивају општинске, градске, међуопштинске , покрајинске и наравно државне заједнице и финасирају се из буџета. Одговор би био „да“. Да, јер ће адвокат као стручно лице, поштујући кодекс професионалне етике адвоката у границама закона и примљених овлашћења, употребити сва правна средства која сматра да могу користити странци коју он заступа.[12] У заступању архива или било које друге странке адвокат је дужан да поступа савесно и брижљиво и да чува тајну коју му је странка поверила.

Према позитивно правним законодавствима и материјлним законима о адвокатури надлежност адвокатуре је да обезбеђује пружање правне помоћи грађанима, установама и организацијама ради остварења и заштите њихових права и интереса, доприносећи правилном примењивању закона уопште.

Место адвокатима у архивима је да су даваоци правних савета, консултанти, опуномоћеници пред судовима, органима гоњења, органима управе и другим органима и организацијама, у припремама пријава, тужби и жалби наравно

11 „Дајте човеку све духовне способности, дајте му све врлине карактера, учините да је све видио, све научио и запамтио, да је без одмора радио за тридесет година свог живота да је уједно књижевник, критик и моралиста, да има искуство старца, живост и ватру младића , непогрешиво памћење детета, па ће те можда уз то све, имати савршеног адвоката“ (адвокат Паилет).

12 Архиви траже правну помоћ адвоката једнако како код грађанских тако и код кривичних спорова или проблема. Они најчешће то раде због тога јер су правобранилаштва или органи гоњења (полиција, тужилаштва) доста пута пренатрпани бројношћу других предмета и обавеза, па не могу увек да стигну да благовремено реагују и у архивима. То су принуђени да чине и поред тога што по правилу у њиховим архивским установама ради правник задужен за опште, правне и кадровске послове. Адвокат се позива „у помоћ“ да у својству сталног правног саветника-заступника или од случаја до случају „ад хоц“ својом стручношћу изнађе решење за конкретно правно питање или искрсли проблем. Најпримарнији разлози за присуство адвоката у архивима огледа се у заштити архивске грађе у архивима, било да се ради о подношењу пријава, тужби, жалби, одбрана архива пред судовима и другим органима и организацијама или да предложи најбоље и најкорисније правно решење у санирању проблема. Наравно, ту се појављују и други облици заштите: стање објекта архива, инфраструктуре, локације, хитно прибављању документације како за адаптације тако и за доградње анекса архива и др. Даље они су присутни и код регистратура који не поштују законске и подзаконске прописе из архивске делатности, и ради остваривања грађанских права и стања трећих лица и о условима рада и правима запослених радника у архивима.

и заступању за потребе архива и запослених у њему, уколико за то има потребе, а све то у оквиру датих овлашћења. Адвокати су неопходни и због тога што закони о кривичном, парничном и управном поступку то прописују и условљавају. Њихово присуство је неопходно и у царинским, финасијским и другим прекршајима.

Адвокати могу да буду и правни заступници других правних субјеката, физичких и правних лица када остварују нека своја права у архивима, која у редовној процедури нису били у могућности да остваре, или им је то право неко ускраћивао.

Адвокатура у архивима може бити присутна и у заштити физичких и правних лица, када архивсти архивску грађу, која се односи на конкретна лица, (која адвокат заступа), дају истраживачима на коришћење пре дозвољених рокова. Они се појављују и као заступници странака уколико се њихова (приватна и друга) архивска грађа, похрањена у архивима, даје истраживачима на коришћење мимо рокова који су одређени посебним *уговорима, споразумима* и др., (легати, поклони, откупи завештање), па се та грађа објави или злоупотреби у друге сврхе.

Адвокати се појављују у архивима и код ускраћивања права истраживачима којима се онемогућава да користе архивску грађу која је по законским или интерним прописима, као и уговорним условима дозвољена за коришћење.[13]

Исто као што адвокат може користити архивску грађу за потребе другог физичког или правног лица, по овлашћењу оног за ког врши истраживање, адвокат као свако физичко лице има право да под истим условима користи архивску грађу за себе тим да поштује законске прописе и интерне акте архива.

Присуство адвоката у архивима је нарочито исказано у времену транзиције, остваривања приватног власништва, реституције имовине, рехабилитације осуђених, граница, заштити личности и људског достојанства, увид у лична и друга досијеа, радни стаж и друга грађанска стања и права, односно најчешће када архивске установе буду пренатрпане странкама и захтевима и другим многобројним обавезама. То и из разлога јер и јавна правобранилаштва врло често буду пренатрпана бројним предметима, па присуство адвоката у архивима чини велико олакшање, и то не само за архиве већ и за странке које траже доказе у документима похрањеним у архивима. Адвокатима практичну и искуствено стручну помоћ у сналажењу поступања са архивском грађом пружају архивисти и тако заједнички лакше решавају искрсле проблеме и изналазе права решења.

Обрађујући ову изузетно сложену, осетљиву и одговорну надлежност и још увек „неискристалисану материју“ са много непознаница, која се намећу онима који се баве заштитом, уређењем и коришћењем приватне архивске грађе, односно ауторским делима, због чега им се даје широки круг овлашћења, а тиме и обавезе, чиме могу да наступе повреде, како према оним који су стварали ту грађу тако и оним на које се та грађа односи, па аутор сматра и констатује да адвокатура као наука и специјална служба мора да предњачи у размишљањима и сазнањима о исходима, да у случајевима појављивања халапљивих, прљавих и нехуманих намера и слутњи странака у архивима својим искуством преобраћа у истину и правду и тиме обезбеђује присуство умности, воћства и хуманости. Приступ адвокату у архивима је неопходан и врло користан.[14] Он је дужан да се одазове позиву и поред обавезног присуства надлежних органа правосуђа и искустава запослених у архивима и да се нађе у улози имовинско-правног заступника архива код материјалне заштите архивске грађе, услова смештаја, безбедности, поштовања рокова и начину коришћења архивске грађе и њеном објављивању, а све у складу са законским и подзаконским прописима, интерним актима, уговорима, споразумима и др.

Адвокат се појављује у архиву и тада када се не учини доступном архивска грађа лицу које он заступа у роковима који су по прописима дозвољени. Адвокат ће у том случају пре но што уложи приговор другостепеном органу, покушати да постигне са архивом договор. Уколико му другостепени орган управе не изађе у сусрет и дозволи коришћење

13 Искуства нам говоре да је корисник архивске грађе одговоран за злоупотребу свих врста тајности, злоупотребу личних информација, и података, која се односе на приватност физичког лица. Та одговорност у најблажем облику одговорности мора бити подељена и на архиве, односно архивске раднике. Наиме, дали се архиви довољно брину како би максимално заштитили оригинале? Битно је и то по ком се основу врши истраживање, дали се примењују рокови доступности за грађу коју истражују? Какве су могућности злоупотребе, пре свега брисања података о приступу архивској грађи? Каква је могућност проналажења кривца где се поред органа гоњења мора наћи и место и за адвоката.

14 Адвокат у архивима може бити присутан и онда када архивски радници који раде на издавању архивске грађе и дају одговоре по истраживачким захтевима, без много труда или олако претраже архивску грађу и странкама доставе негативан одговор, а странка посумња да таква грађа постоји у архиву и да претрага није савесно извршена па затражи адвокатску помоћ.

архивске грађе , а по прописима је то дозвољено, он у том случају има право да покрене управни спор пред надлежним судом.

Место и улога адвоката у заштити архива је и тада када намерно или случајно архив или уз дозволу архива неко треће лице публикује архивску грађу пре дозвољеног рока и тиме наруши углед или учини штету физичком или правном лицу.

Исто тако, адвокат може стати у заштити радника архива који је случајно, можда и превидом или неконсултовањем прописа дао истраживачу архивску грађу на коришћење, пре рока доступности и тиме без намерности и злоупотребе повредио нечији углед и част.

У заштити архива и архивских радника може се појавити адвокат за случај да је код коришћења архивске грађе дошло до повреде ауторског права, над ауторским делима која су похрањена у архивима, као и ако се са архивском грађом а која је стигла у архив поклоном, легатом или завештањем не поступа онако како је то уговорима или споразумима уређено, односно изостаје строго поштовање рокова за коришћење и објављивање те грађе.

У архивима адвокати у својству истраживача у научно -истраживачке и друге сврхе могу користити архивску грађу под истим условима као и осталим корисници.

У поступку практичне примене коришћења архивске грађе наилази се на пропусте како од стране корисника, тако и од стране запослених у архивима. Најчешћи пропуст од стране архива могу да буду у непознавању или непримењивању законских и подзаконских прописа који регулишу архивску дјелатност, нестручност, олако држање код одлучивања на захтјеве корисника шта да им се дозволи или ускрати за коришење, једноставно у непоштовању утврђених начела поступања и одлучивања са архивском грађом, или евентуално због самовоље, или чак злоупотребе. Због тога стручност, примјена архивског нормативизма, поштовање етике и морала морају бити присутни код сваког архивисте, а посебно код оних који раде са корисницима-истраживачима архивске грађе, јер се она користи у разне сврхе.

Насупрот њима истраживачи доступну архивску грађу не само што је могу употребити у нехумане или неморалне сврхе већ и злоупотребити. Такви случајеви нису реткост.[15]

И архивисти су погрешиви и праве случајне или намерне грешке,. Има и случајева где су архивисти покушали да понекад, злоупотребе архивску грађу користољубљем...[16] На срећу може се са сигурношћу рећи да је број оваквих и сличних покушаја злоупотреба од стране архивиста у архивима незнатан.

Искуства намећу да се у читаоницама обавезно морају уводити електронске камере, јер је довољан тренутак непажње – „трептај ока" дежурног радника у читаоници да истраживач узме документ–лист папира и стрпа га у џеп или ташну. У овим сада модерним временима обезбеђење је далеко лакше „електронским путем" спровести. Било би добро да сваки пут кад корисник архивске грађе врати фасциклу, дежурни радник, који је најчешће преоптерећен вођењем неопходних и бројних евиденција, разговора са корисницима и радницима који доносе и односе грађу на коришћење, као и одржавањем реда у читаоници, која је најчешће попуњена корисницима преконтролише целовитост сваке фасцикле.

Стога архивисти морају обратити пажњу на своје текуће дужности и одговорности, тиме што не смију пропустити ништа од онога што тражи нормативизам и јасна и ригорозна архивистичка теорија и пракса.

15 Истраживач са простора бивше СФРЈ пре 35 година користио је архивску грађу у Архиву Југославије. Човек је био од научног угледа и покривао је високу функцију места на коме је радио. Био је чести истраживач – корисник архивске грађе, јер је за штампу припремао књигу и на основу докумената која је користио у Архиву Југославије. Но, и поред свих устаљених опреза и погодних услова за рад у читаоници Архива и свих предузетих мера предострожности, након враћања коришћене фасцикле дежурни радник у читаоници је констатовао нестанак два документа и о томе информисао руководство Архива.

Сутрадан је корисник позван „и замољен је" да погледа међу својим документима да ли се налазе два „случајно узета" документа да се не алармирају полиција и други органи, да ће му се у супротном забранити улазак у Архиву. То му без разлога није припређено. И заиста сутрадан је корисник вратио та два документа свакако правдајући се да то није намерно урадио. О томе је упозната полиција а њему је забрањен улаз у Архиву.

16 Високи функционер једне од бивших република СФРЈ хвалио се да је чак и као скојевац-средњошколац због партијских активности био прогањан и затваран, али то није била истина. Архивиста који је радио на сређивању архивске грађе и коме је случај био познат наишао је на његов досије. Извршио је увид и уверио се да је тај тадашњи скојевац затваран, али да не говори истину, већ да је доспео затвора због крађе. Архивиста који је имао његов досије дошао је до броја телефона функционера позвао га и почео га уцењивати. Наиме, тражио му је неколико хиљада њемачких марака да тај документ уништи или да га изнесе из архива и њему преда. Искусни политичар дограбио је касетофон и снимио већи део њиховог разговора. Уз присуство руководиоца архива препознат је глас уцењивача, који је удаљен са посла и пријављен надлежним истражним органима. То је чист случај неуспеле злоупотребе посла који му је поверен. На срећу ово су само ретки изузеци.

ЛИТЕРАТУРА

Закон о ауторском и сродним правима „Службени гласник Републике.Србије“ број 104/2009 и 119/2012.

Закон о општем управном поступку „Сл. лист СРЈ“, бр. 33/97 и 31/01 и 30/ 2010.

Закон о адвокатури из 1998. „Службени лист СФРЈ“ број /1998. године.

Закон о културним добрима Србије, „Службени гласник Србије“ бр 71/94.

Закон о јавном информисању „Сл. гласник РС“ број 43/2003 и 61/2005.

Закон о слободном приступу информацијама од јавног значаја „Сл. гласник РС“, број 120/2004.

Закон о заштити података о личности „Сл гласник РС” број 120/2004.

Закон о електронском документу „Службени гласник Србије“ бр 51/09.

Историја Југословенске адвокатуре I-III. Адвокатска комора Југославије-Београд, 2002.

Правни Лексикон, Савремена аднинистрација, Београд, 1989.

Проф. др Радомир Лукић „Теорија државе и права“ Научна књига, Београд, 1968.

Др Азем Кожар: „Архивистика у теорији и пракси 1, 2 и 3“, Архив Тузланског кантона-Тузла, 2005. и 2011. године.

Др Богдан Лекић: „Архивистика“ - Завод за уџбенике и наставна средства- Београд, 2006. године.

Др Миле Бакић: „Архивистика“ - Историјски институт Републике Црне Горе-Подгорица, 2007. године.

Владимир Миљевић: „Адвокатска тајна као темељно и вечно начело професије“ Бранич, Адвокатска комора Београд, 2014.

Јован П. Поповић: „Законске регулативе о размејитви архивскега градива в обстојечи законодаји“ Архиви, Љубљана, 1998.

Јован П. Поповић: „Значај архивског законодавства и архива за заштиту архивске грађе“ Право и Привреда, Београд, 1998. године.

Димитрије Милић: „Коментар закона о ауторском и сродним правима“, ННК интернационал, Београд, 2005.

Др Петер П. Класинц: „Визија суврмене архивске теорије и праксе“ Хрватско архивистичко друштво, Дубровник, 2005.

Јован П. Поповић: „Неки од постулата као предуслов заштите архивске грађе“ Архивски записи број 2, 2012, Државни архив Црне Горе -Цетиње, 2012.

Јован П. Поповић: „Грађанин у жижи моралних начела, законских норми и правних празнина, при коришћењу архивске грађе“ Архивска пракса, Тузла, 2012.

Јован П. Поповић: „Место, утицај и улога архивског законодавства у друштву у свим сверама његовог развоја“. Часопис Међународног института архивских наука „Атланти“, број 20.

Слободанка Цветковић: Коришћење архивске грађе у јавне и привато-правне сврхе на примеру Историјског архива Пожаревац „Записи“ годишњак Историјског архива Пожаревац, Пожаревац, 2013.

Др Азем Кожар и др Иван Балта: „Помоћне хисторијске знаности и архивистика, Тузла, 2004.

РЕЗИМЕ

Данас је све веће интересовање јавности за архиве и све је већи број истраживача, који траже од архива да им се омогући слободан приступ документима и што једноставнија процедура добијања грађе на коришћење. Код коришћења архивске грађе има и злоупотреба од стране истраживача, присвајања или уништење докумената, објављивањем архивске грађе пре рокова и без добијања сагласности за то, чиме вређају физичка или правна лица на која се та грађа односи. Међутим, злоупотребе, непоштовање прописа, пропусти, превиди и др., појављују се, али ређе и са стране архива, односно запослених у архивима.

Ни једна књига није написана, ни једно уметничко дело није насликано нити извајано, ни једна машина нити апарат није конструисан, ни једна летилица није полетела, а да негде није забележено ко је аутор, односно конструктор. Ауторским делима сматрају се творевине људског духа из одређених облика стваралаштва, која се морају изразити јавности. Писана дела (књиге, брошуре, чланци, преводи), рачунарски програми, говорна, драмска, музичка и филмска дела, дело ликовне уметности, архитектуре, картографска дела, планови, скице и др. сматрају се ауторским делима.

Многа од тих ауторских дела (објављених или необјављених) похрањених у архивима, нису регистрована, а

тиме ни заштићена код институција чија је то надлежност.?

Пошто су архиви институције које оснива држава, односно територијални органи власти и да се финансирају из буџета, па су и део јавне управе, са управним, надзорним, инспекцијским, културним и другим функцијама, поставља се питање потребе присуства адвоката у архивима. Ово из разлога јер државу и њене органе заступају и штите у имовинско правним и другим односима органи правосуђа, односно јавна правобранилаштва. Одговор би био „да“. Да, из разлога јер ће адвокат као стручно лице поштујући кодекс професионалне етике адвоката у границама закона и датих овлашћења употребити сва правна средства, која сматра да могу користити странци, коју он заступа и наравно архиве који треба да послују по законима.

Адвокат може и треба да буде заступник, односно пуномоћник или бранилац архива и запослених у архиву, где је његова дужност и обавеза да буде даваоц правних савета, консултант и заступник.

У најтежим случајевима адвокат и његова стручна и искуствена помоћ код кривичног дела *уништења, присвајања, оштећена и изношења ван земље архивске грађе, без дозволе надлежног органа*, поред тога што бранећи странку коју заступа уједно пружа стручну и објективну помоћ архиву, органима гоњења,(полиција и тужилаштво) и другим органима правосуђа , пре свих судовима, против починиоца кривичног дела или прекршаја, чиме се долази до истине и правде.

The position and role of lawyers in the protection of archives, archival material and archive employees, and in the protection of other physical and legal entities in exercising their rights at the archive, with a retrospective view of copyright infringement of the authors' works kept at the archives.

Abstract: Neither the Law on authority and other related rights nor the Law on the protection of the cultural goods in the Republic of Serbia regulate the methodology of use, conditions or terms for the use and publishing of the archival material chategorized as authority protected being preserved in the archival institutions. Authority and other related rights, ethical and ownership, could be breached, either by negligance, by accident, by nonconsulting legal obligations stipulated in relevant agreements, or even purposly. Thus, the users of such archival material commite the offence and criminal deeds, especially if they publish such material or part of such material and breach the authority, ethical and ownership rights of the authors. Sometimes the user is proved to be a plagiator. In such case, authorities engage the relevant public repressive organs like police, legal authorities, public prosecutors, courts and civil ombudsman. In addition, archives can engage lawyers in such cases. Lawyers can also be engaged by the physical or legal enthities whose rights have been breached.

The Law on Advocacy and internal documents of archival institutions have not regulated the place and role of lawyers in the matters related to archival work.

Lawyers can represent legal entities or physical persons in the process of consuming some of their rights in the archival institutions, which couldn't be realized in the regular procedure.

Private archival material is transferred to archival institutions in regular takeover procedures or by purchasing, presents, endowment, deposite, etc. and the agreements and takeover documents determine precise terms and conditions for its use and publishing. It is important to highlight that the original works, subject to authority rights, are being kept in the archival units as their parts: in fonds, collections, files, documents.

The author of this Paper is dealing with issues that intend to clarify the importance, contribution and role of lawyers in archival institutions, in various areas of their responsibilities and work, pointing out the protection of the authority and other related rights. His conclusion is obvious – lawyers must have their place in the archival institutions. He has listed some of the authentic examples to prove his statement. While representing the interests of their clients, lawyers must act conciously, carefully and with utmost morality to protect the information the clients provided to them.

Key words: author, copyright, Copyright and Related Rights Act, archives, right to intellectual property, legal profession, lawyer, position and role of lawyers at archives, legal regulations, ethics, morals

SUMMARY

The public is very interested in archival material and the number of reserachers grow constantly. They request a free access to the documents and as much simple access procedures as possible when requesting documentation for the purpose of research.

But, researchers could breach the research conditions and procedures as well, they could misuse the material by stealing or destruction of documents, by publishing material prior to due time or without a consent issued by a relative authority, thus harming those to whom the material is related. Nevertheless, the archival institutions can breach rules, regulations, can make some mistakes, etc. but it is very rare.

No book has been written, no piece of art has been painted or sculptured, no machine nor apparatus has been constructed, no flying object ever flew up without previously being recorded who the author i.e. constructor was. The authority pieces of work have been determined as products of human spirit, regardless the areas of creativity, expossed to public inspection. The following works are being considered subject to authority right: written (books, booklets, articles, translations), computer applications, oral, dramma, musical and film works, paintings, architecture, cartography, plans and skatches, etc. Many of those original works, subject to authority rights (regardless published or unpublished) are preserved in the archival institutions, not registered as such and thus unprotected. Whose authority is that?

Archival institutions, being bodies founded by a State i.e. the territorial authorities, and funded by the budget, perform the public service through governing, monitoring and inspecting of the protection of documentation, by cultural and other functions. The presence of lawyers in those institutions is obviously needed, since the lawyers, dedicated to ethical codex within the frames of laws and other authorities to use all existing legal means which are considered useful to the client they represent, and to the archives as well which are to act in accordance to legal system.

The lawyer must and need to be a representative or defender of archives and archival personnel. His duties range from consulting services he provides to representation, to legal administrative services. The most severe cases are those of stealing, destruction and across border traffic of the archival material. The practical expierence of a legal representation helps those who deal with such issues – police departments, prosecutors and other legal organs, courts mostly, against the person who comitted a criminal act or offence, in reaching truth and justice.

Мр Маријана МРАОВИЋ
Војни архив Института за стратегијска истраживања
Министарства одбране Републике Србије, Београд
Србија

UDK: 930.25:94(497.11)"1914/1918"

Велики рат у архивској грађи Војног архива

Сажетак: Као специјализовани архив и установа која се бави чувањем, смештајем, обрадом и издавањем на коришћење архивске грађе војне провенијенције Војни архив Министарства одбране Републике Србије има посебну улогу у усавршавању система архивске делатности. Грађа Војног архива настала у периоду од 1847. до 1963. године отворена је за истраживање и обухвата више фондова од којих је сваки подједнако интересантан и драгоцен за истраживаче. У раду је у основним цртама презентован садржај архивске грађе Војног архива која се односи на период Првог светског рата.

Кључне речи: Војска Краљевине Србије, Први светски рат, архивски фонд.

Посебно богатство информација и јединствених докумената архивске грађе која се чува у делу фонда Војске Краљевине Србије односи се на историјат српске војске у Великом рату. Део архивске грађе Војног архива је дигитализован у оквиру пројекта дигитализације целокупне архивске грађе.[1]

Проучавање улоге српске државе у Првом светском рату актуелно је у савременој домаћој и европској историографији, посебно у светлу обележавања стогодишњице од почетка сукоба и с обзиром на чињеницу да је Краљевина Србија била активан чинилац међународних односа у том периоду[2], како у ратним дејствима, тако и кроз широко дипломатско ангажовање и контакте са савезничким силама,[3] без обзира на међународно-правни статус који је тада имала.[4]

ОПИС АРХИВСКЕ ГРАЂЕ ПО ПОПИСНИЦИМА

Сва регистрована и сређена архивска грађа фонда Војске Краљевине Србије смештена је у нумерисаним кутијама и груписана је у 16 Пописника, који представљају један вид сумарних инвентара и односе се на временски период од 1847. до 1920. године. Архивска грађа у сваком од Пописника архивистички је сређена и обрађена до нивоа унутрашњих листи кутија и фасцикли. За сваки Пописник постоји сумарни и аналитички инвентар. Грађа је на српском, немачком, француском, енглеском, руском и другим страним језицима. Пописници фонда Војске Краљевине Србије под бројевима: 3, 3А, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 13А и део Пописника 16 односе се највећим делом на српску и црногорску архивску документацију насталу у Великом рату.

Архивска грађа фонда прати организациону структуру јединица српске војске од нивоа Главног генералштаба, команди дивизијских области и дивизија до нивоа пукова. Такође, фонд садржи и микрофилмовану архивску грађу из Бечког ратног архива која се односи на период од 1914.

1 Током претходних година скенирано је око 10% укупне грађе Војног архива. Скенирани су најстарији документи до почетка Првог светског рата, тако да је сачувана најстарија грађа Војног архива. У току је скенирање архивске грађе настале у периоду Првог и Другог светског рата, као и послератног периода.

2 Ђорђе Ђ. Станковић, Никола Пашић, савезници и стварање Југославије, Београд 1984, стр. 65.

3 Краљевина Србија је почетком рата са Аустро-Угарском имала два формална савезника: Црну Гору и Грчку и сарађивала је са Русијом. Француска, Енглеска и Белгија биле су такође фактички савезници Краљевине Србије, иако српској држави није званично признат статус савезничке државе која је могла активно учествовати у међусавезничким преговорима о миру.

4 Краљевина Србија није била потписница ни Лондонске декларације о сепаратном миру од 5. септембра 1914. године, што је давало савезницима могућност преговора са противничком страном без учешћа Србије.

до 1918. године. Публикована архивска грађа „Велики рат Србије за ослобођење и уједињење Срба, Хрвата и Словенаца 1914-1918. године“ садржи укупно 31 књигу (публиковање 32 књиге је у току).

ПОПИСНИК БРОЈ 3

У оквиру Пописника 3 смештена је архивска документација Главног генералштаба Краљевине Србије који је почетком Првог светског рата преформиран у Врховну команду. Грађа Пописника 3 садржи укупно 467 кутија и следеће подфондове:

Подфонд Главног генералштаба

У оквиру овог подфонда налазе се документи из времена припрема српске војске за рат 1914. године и решавања послератних питања 1918-1920. године. Архивска грађа садржи Протоколе поверљивих седница Главног генералшатаба од 01.07.1904. до 10.06.1914. године.

Документи о проучавању бивше аустроугарске војске од 1909. до 1914. године садрже прегледе јединица, описе војних формација, техничког састава и податке о мобилизацији.

Група докумената о утврђивању садржи податке о раду Комисије за утврђивање на нишавском и пиротском правцу, Закон о утврђивању и директиве војсци.

Важан део подфонда Главног генералштаба чини преписка Министарства војног у оквиру које се налазе: документа о грчко-турским односима током 1914. године, Декларација о војно-кривичној надлежности по француско -српском споразуму, Реферат генерала Пешића о одбрани српске војске у јесен 1915. године, протокол Конференције представника савезничких војски одржане у Шантлију, извештаји др Арчибалда Рајса о непријатељским зверствима у Србији, бројни прегледи српске војске у току рата, подаци о аустро-угарској, бугарској и немачкој војсци пре и у току рата, подаци о дејству савезничке војске на разним бојиштима, изјаве официра који су учествовали у Балканским и у Првом светском рату о покретима њихових јединица.

Подфонд Врховне команде

Архива Оперативног одељења Главног генералштаба садржи операцијске дневнике за период од 1914. до 1918. године. Операцијски деловодни протоколи подељени су у две групе: они који су вођени до доласка српске војске на Крф и после доласка. На основу документације Оперативног одељења може се пратити начин реорганизације српске војске на Крфу и операције 1, 2. и 3. армије.

Архива Обавештајног одељења и Ратног пресбироа садржи податке о ситуацији у окупираној Србији 1916-1918. године, податке о непријатељским снагама на српској територији, стању на Солунском фронту 1916-1918. године, поверљиве месечне извештаје о догађајима на ратишту, као и билтене страних армија са разних фронтова 1915-1918. године. Посебно су важна издања Ратног пресбироа која садрже ратне вести за период 1914-1919. године, књиге, брошуре и пропагандни материјал, извештаје делегата код црногорске Врховне команде 1915. године, извештаје делегата код енглеских, италијанских и француских трупа 1917-1919. године и српских војних представника код француских и енглеских трупа на Солунском фронту.

Архиву Саобраћајног одељења сачињавају операцијски дневници и деловодни протоколи, акта о мобилизацији, превожењу трупа, уређењу позадине и администрацији.

Најважнија документа Архиве Артиљеријског одељења, минерске чете и Великог мостовог трена односе се на пренаоружање српске војске после реорганизације на Крфу, пријем наоружања од савезника и подизање моста на Сави код Новог Села 1914. године.

Архива Команде ваздухопловства и Архива Команде места у Солуну су незаобилазни извори информација о раду српских и француских ескадрила, као и о организацији Команде места у Солуну.

Извештаји српских војних изасланика у Француској, Италији, Румунији и Грчкој смештени су у Архиву војних изасланика.

У оквиру подфонда Врховне команде налази се архива Црногорске Врховне команде са подацима о јачини и распореду црногорске војске 1915. године и о повлачењу српске војске кроз Црну Гору.

Збирка докумената генерала Душана Стефановића, министра Војске Краљевине Србије почетком рата, а касније војног изасланика у Француској, садржи, између осталог, лично виђење и сведочанства генерала Стефановића о појединим ратним догађајима. Наведена сведочанства су важна и незаобилазна као извор првог реда.

Архива са Мировне конференције у Паризу садржи уговоре о миру са Аустријом, Мађарском, Италијом, Бугарском, Румунијом и Албанијом, разне прегледе и извештаје.

Збирка разне архивске грађе на крају Пописника 3 садржи податке о Солунском процесу и разна документа прикључена архиви Врховне команде (архива Министарства војног је по повратку са Крфа функционисала по мирнодопској организацији).

ПОПИСНИК БРОЈ 3 А

Пописник 3 А садржи архиву одељења Врховне команде која су се бавила материјално-техничким питањима, такозвану „неоперативну архиву“ која је сређена и регистрована после Другог светског рата и постоји као наставак Пописника 3. Архивска грађа Пописника 3 А смештена је у 209 кутија и груписана је по формацијским одељењима.

Архива саобраћајног одељења садржи књиге наредби, заповести и деловодне протоколе 1916-1920. године, документа железничког, аутомобилског, поморског и речног саобраћаја, податке о организацији везе са окупираном Србијом, о забрањеној штампи и транспорту трупа, стоке, материјала и војне опреме.

Архива Војножелезничке инспекције обухвата књиге наредби 1916-1918. године и деловодне протоколе 1917-1919. године. Незаобилазан је извор за проучавање историјата Одреда српске железничке чете у Солуну, сукобу цивилних и војних железничких власти, раду комисија и стања путева у Србији и Црној Гори током 1918. године.

Архива Поштанско-телеграфског одељења обухвата књиге наредби, регистре наређења и деловодне протоколе за период 1916-1920. године, податке о раду Главног депоа и о достави поште и везе са Србијом, Црвеном крсту, везама савезничке и српске војске, радио-телеграфском саобраћају и радио-авионској служби.

Архива Војно-друмског одсека садржи податке о сухопотним станицама и спискове особља, као и месечне извештаје стању комуникација.

Архива Ађутантског одсека садржи похвалне наредбе Врховне команде и других јединица 1917-1920. године, предлоге за одликовања 1915. године, похвале савезничких официра и војника од стране српских команди, аутобиографије и биографије војвода, генерала, пуковника и других официра српске војске 1918. године, предлоге за унапређење 1917. године, листе губитака српске војске 1915-1918. године, као и спискове прегледаних официра, подофицира и војника у тулону, Бизерти и Марсељу и спискове лечених у савезничким болницама.

Архива санитетског одељења садржи документа о снабдевању лековима и санитетским материјалом, спискове лечених грађана, рањених и болесних војних лица, податке о заразним болестима, раду санитетског особља, умрлице српских заробљеника у Немачкој, бројне прегледе о кретању болести у српској војсци, документа о преформирању санитетских јединица и установа и о страним санитетским мисијама у српској војсци.

Архива судског одељења посебно је важан извор за историјат дивизијских и војних судова, проучавање кривичног поступка у српској војсци. У оквиру ове архиве налазе се важни подаци о аустроугарским злочинима 1914-1915. године на територији Дринска дивизијске области и над српским заробљеницима.

Архиве Артиљеријског и инжињеријског одељења садрже документа о формирању и раду артиљеријских и инжињеријских јединица и установа, податке о војничким гробљима, прослави Војног дана српске војске у Солуну, минерским радовима на Дунаву и информације о оснивању две српске ескадриле.

Архива Главне интендантуре садржи бројна стања српске војске према подацима за исхрану, податке о уређењу позадине, финансијама, ратном плену и о раду страних војних мисија.

Архива заробљеничке команде садржи листе интернираца и заробљеника у Аустрији 1915-1918. године, листе умрлих српских војника у Аустрији, као и одговоре Међународног Црвеног крста о судбини заробљеника и интернираца.

Осим наведених целина Пописник 3 А садржи и спискове погинулих по срезовима у периоду 1912-1918. године, такозвани „Народни пантеон”. Спискови су израђени у време Краљевине Југославије током 1930. године.

ПОПИСНИК БРОЈ 4

У оквиру Пописника 4 налази се архивска грађа подфондова команди све четири српске армије са укупно 277 кутија архивске грађе.

Подфонд Прве армије

Наведени подфонд разврстан је четири групе:

– група службених књига и обрада у коју спадају операцијски дневници 1914-1919. године, прегледи распореда

трупа, борбене релације, књиге губитака 1916-1918. године и преглед војних операција 1916. године.

– група операцијских аката 1914-1916. године која обухвата извештаје о стању на фронту,

– група операцијских аката 1916-1918. године осим извештаја о стању на фронту обухвата историјат јединица на Крфу, податке о добровољцима и њиховом утицају на регуларне јединице, као и директна наређења генерала Петена о офанзиви 1918. године.

– група операцијских аката Команде артиљерије армије садржи операцијске дневнике 1916-1918. године и операцијска акта 1916-1919. године.

Подфонд Друге армије

У оквиру подфонда Друге армије налази се архивска грађа сређена у неколико група:

– операцијски дневници 1914-1918. године.

– релације Церске битке, одбрана Мачве и повлачење 2. армије 1914. године.

– подаци о рату са Бугарском од 09.09.до 30.20.1915. године, одступање од 21-09.1915. до 01.02.1916. године, концентрација армије на Солунском фронту у Моглену 1916,1917. и 1918. године.

– операцијска акта 1914-1916. године и 1916-1919. године.

– збирка архивске грађе војводе Степе Степановића садржи релације битке на Церу, релацију из одбране Мачве, релацију из повлачења 1914. године, релацију из ослобођења Београда, извештаје о раду на Солунском фронту.

Посебно интересантни подаци овог подфонда односе се на политичку историју и садрже податке о агитацији, незадовољству народа, припремама атентата у Босни и Херцеговини и демонстрацијама.

Подфонд Треће армије садржи: операцијске дневнике 1914-1917. године, релације 1914-1917. године, документацију о раду Команде артиљерије, Инжињерисјког одељења, Телеграфско-телефонског одељења и обавештајне секције за период 1915-1917. године.

Подфонд Четврте армије састоји се од архивске грађе од формирања ове армије 1919. године до мировног уговора.

ПОПИСНИК БРОЈ 5

У оквиру овог пописника налази се подфонд Министарства војног у којем је смештена „неоперативна“ архивска грађа у 477 кутија.

Ађутантски одсек садржи евиденције о унапређењима, отпустима из службе, одликовањима, распоредима, боловањима и остале персоналне податке. У оквиру Опште војног одељења сачуван је велики број извештаја о раду војске и полиције.

Економско одељење садржи податке о раду општег, профијантског, обмундированог и гарнизоног одсека.

Артиљеријско-техничко и инжињерско-техничко одељење садрже извештаје мисија Врховне команде у савезничким земљама, податке о наоружању јединица, распореду официра, пријему инжињеријског материјала од стране савезника, и контроли финансијског пословања. Санитетско, инвалидско и благајничко одељење садрже углавном податке о текућем раду из принадлежности сваког од одељења.

Управа новчаног депоа и одељак управе новчаног депоа садрже спискове војника умрлих по болницама, исплатне листе, потврде и податке о заоставштини умрлих и погинулих.

Посебно је интересантна грађа Судског одељења у којој се налазе белешке са саслушања заробљеника, процеса, увиђаја и подаци о казненим мерама. Велики војни суд, Војни суд за официре и Војно-дисциплински суд садрже судски материјал, саслушања, пресуде и наредбе о казнама.

Тулонски инвалидски одред, Српска регрутна комисија у Солуну, Регрутна комисија на Крфу 1916/1917. године и Санитетска комисија у Београду састоје се од прегледа српских држављана и одлука о њиховој способности за служење војске.

ПОПИСНИК БРОЈ 6

Подфондови команди дивизија

У оквиру Пописника 6 смештена је оперативна архива свих дивизија у 672 кутије архивке грађе. Архива је подељена на следеће групе:

– архива команде дивизијске области,
– архива команди дивизија,
– архива команди родова у дивизији,
– архива команди пешадијских бригада,

– архива непосредно потчињених јединица.

За сваку од комади дивизија, почевши од Вардарске све до Ибарске дивизије сачувани су, у одређеном обиму, операцијски дневници, борбене релације и архива непосредно потчињених јединица.

ПОПИСНИК БРОЈ 7

Подфондови одреда, јединица и команди

У Пописнику 7 налази се архива 68 разних одреда, јединица и команди. Сачуван је део архиве Ужичке војске, Браничевског одреда, Команде града Београда, Команде Албанских тупа, Команде места Печуј и друго (120 кутија архивске грађе).

У Пописнику 7 налази се и архива многих других јединица које су формиране крајем Првог светског рата и као такве водиле завршне борбе. Поред навденог у Пописнику 7 се налази и архива појединих јединица из 1914-1915. године: Нишког градског артиљеријског пука 1. и 2. бригаде резервних трупа, команди нишких и крушевачких резервних трупа.

ПОПИСНИК БРОЈ 8

Подфонд Коњичке дивизије

Наведени подфонд има 96 кутија архивске грађе Коњичке дивизије која је била непосредно потчињена Врховној команди. Архивска грађа подфонда груписана је по штабовима и јединицама и садржи операцијске дневнике, оперативне деловодне протоколе, релације о борбама, податке о раду артљеријске службе и друго.

ПОПИСНИК БРОЈ 9

Подфондови пешадијских пукова

У Пописнику 9 смештен је оперативни део архивске грађе пешадијских пукова од 1914. до 1920. године, у укупно 343 кутије. Постоје три подфонда:

– подфонд пешадијских пукова са којима се ушло у рат 1914. године,

– подфонд пешадијских пукова са Солунског фронта,

– подфонд пешадијских пукова образованих 1919/1920. године.

За сваки од пукова сачуван је део операцијских дневника, релација борби, операцијских деловодних протокола и делови архиве потчињених јединица.

ПОПИСНИК БРОЈ 10

У Пописнику 10 налази се *подфонд Ратне архиве Добровољачког корпуса Срба, Хрвата и Словенаца у Русији,* смештен у 92 кутије архивске грађе која се односи на период од 1916. до 1917. године. У оквиру подфонда налазе се документа штаба Добровољачког корпуса и српског батаљона на северу Русије, Краљевског партизанског одреда, батаљона СХС у Владивостоку, штаба Првог југословенског пука „Матије Губца“ и друго.

ПОПИСНИК БРОЈ 11

Подфонд аеропланских и панорамских снимака из рат 1914-1920. године

Подфонд садржи укупно 5 259 аеропланских и панорамских снимака.

ПОПИСНИК БРОЈ 12

Подфонд топографских секција и географских карата

Пописник 12 обухвата 82 кутије у којима су смештене географске карте и топографска секције српског, аустријског, бугарског, италијанског, немачког, француског, енглеског, румунског и руског порекла, са уцртаним подацима о распореду јединица.

ПОПИСНИК БРОЈ 13

Пописник 13 садржи 38 кутија архивске грађе Аустроугарске ратне архиве за период 1908-1918. године. У оквиру наведеног пописника налазе се операцијски дневници команде Пете армије на реци Сочи, табеларни и графички ратни распореди групе армија генерала Бојовића, прегледи ратних дејстава Пете армије, разни подаци о раду аустроугарског Главног генералштаба о италијанском ратишту и штампане дневне заповести. Сачувани су и подаци о раду обавештајне службе, о мобилизацији аустроугарских снага, окупацији Краљевине Србије и дуга битна појединачна документа.

ПОПИСНИК БРОЈ 13 А

Пописник 13 А садржи 14 кутија преписа из Бечких архива које обухватају неколико збирки докумената:

– збирка „Зборник докумената велике операције“,

– збирка „Дневник Кундмара“,
– збирка „Телеграма Флајшмана“,
– збирка „Списи Регенавера“,
– збирка „Списи Мајера“,
– збирка „Преписи и обраде“,
– збирка „Подаци о Хрватима у аустроугарској војсци“.

ПОПИСНИК БРОЈ 16

У Пописнику 16 налази се 45 кутија откупљене и поклоњене архиве са разних страна:

– архива пуковника Милана Радојевића садржи важне податке о добровољцима из Америке, Канаде и Русије 1916-1917. године, о одбрани Аде-Циганлије 1914-1915. године и део материјала са Мировне конференције у Паризу,

– архива пуковника Боривоја Нешића садржи скице утврђења граничног појаса Србија-Босна,

– архиву генерала Драгољуба Динића чини историјат националног наоружања,

– архива генерала Светислава Милосављевића садржи сећање на ратовање српске војске 1912-1919. године,

– мемоари војводе Живојина Мишића,

– архива генерала Милана Раденковића састоји се од података о церској операцији и борбама на Церу и од албума Видовданског атентата 1914. године.

– архива генерала Милића обухвата рад Моравске дивизије другог позива 1914-1915. године и извештај комитског војводе Копаоничког одреда Војиновића о догађајима у Србији 1917. године,

– заоставштина Јована Драгашевића,

– архива генерала Михајла Живковића садржи податке о одбрани Београда 1914-1915. године и о раду Српског добровољачког корпуса у Русији 1916-1918. године.

МИКРОФИЛМОВАНА АРХИВСКА ГРАЂА ИЗ БЕЧКОГ АРХИВА

Микрофилмована архивска грађа из Бечког архива обухвата оперативну документацију команди и јединица аустроугарске војске из периода 1914-1918. године које су учествовале на балканском ратишту и дејствовале на територији Југославије.

Део документације односи се на рад Оперативног одељења Врховне команде аустроугарске војске, Врховне команде балканских снага и Војне канцеларије генералног инспектора. Важне податке садржи група снимака дневника Оскара Поћорека.

РЕЗИМЕ

Велики број докумената Војске Краљевине Србије је уништен, настрадао приликом повлачења, заплењен и покраден од стране непријатељских јединица. Бројна документа (као на пример извештаји који су се слали из Бизерте Министарству војном и Врховној команди) нестала су у великом пожару у Солуну, августа 1917. године. Пожар је захватио и војну архиву. Сачуване евиденције нису сасвим прецизне, посебно када се ради о најкритичнијој фази рата. У таквим условима деловодни протоколи су вођени фрагментарно, као и извештаји о раду, кретању јединица, санитету, па се о дешавањима више може сазнати из послератних извештаја и експозеа него из званичних докумената. Поред наведених проблема са којима се суочава сваки истраживач који се бави српском војском у Првом светском рату и другим сродним темама, неопходно је нагласити да је сачувана архивска грађа фонда Војске Краљевине Србије незаобилазан и јединствен извор за проучавање војне и политичке историје српског народа.

Пројектом дигитализације истраживачима је олакшан приступ делу архивске грађе која се односи на Први светски рат. Такође, омогућено је истраживање већег броја истраживача истовремено и сачувана је архивска грађа од даљег коришћења и хабања.

Велики број историографских и других радова настао је на основу наведене архивске грађе. Ипак, богатство садржаја фонда Војске Краљевине Србије и даље пружа историчарима и другим стручњацима могућност за наставак бављења тематиком Првог светског рата.

Војни архив је започео рад на изради базу података погинулих припадника српске војске у времену од 1914. до 1918. године, што свакако представља значајан допринос утврђивању историјских чињеница о броју страдалих.

Мр Маријана МРАОВИЋ

The great war in the archival material of the military archive

Abstract: As a specialised archive and an institution dealing with the preservation, storage, handling and issuing of archival material of military provenance. The Military Archive of the Republic of Serbia Ministry of Defence serves an important role in improving the system of archiving. Gathered between 1847 and 1963, the Military Archive material is open for research; it contains several fonds, each of them equally interesting and valuable to its researchers. The paper briefly presents the contents of the Military Archive material concerning the period of the First World War.

Key words: Army of the Kingdom of Serbia, First World War, archival fonds

RESUME

A large number of documents of the Army of the Kingdom of Serbia disappeared during retreats, or were destroyed, confiscated or pillaged by enemy units. Numerous documents (such as the reports sent from Bizerte to the Ministry of Defence and the Supreme Command) were destroyed in the great fire in Thessaloniki in August 1917. The fire spread to the military archive. The preserved records are not completely precise, especially those regarding the most critical phase of the war. Under such conditions, administrative protocols were followed fragmentarily, as were the reports on the work and movement of the units and medial corps, so the post-war reports and exposés tell more than the official documents. Despite the aforementioned problems, familiar to every researcher investigating Serbian army during the First World War and other related topics, it is essential to emphasise that the archival material of the fonds on the Army of the Kingdom of Serbia is an indispensable and unique source for the study of the military and political history of the Serbian people.

The project of digitalisation has facilitated the access to the part of the archival material referring to the First World War to the researchers. In addition, the possibility of several researchers working at the same time has opened up, and the archival material has been saved from further exploitation and wearing out.

Numerous historiographic and other papers have been supported by the aforementioned archival material. Nevertheless, the wealthy fonds of the Army of the Kingdom of Serbia still allows historians and other experts the possibility to study this subject matter.

The Military Archive has started the creation of the database of the members of Serbian army killed between 1914 and 1918, which certainly is a significant contribution to determining the historical facts about the number of casualties.

Слободанка ЦВЕТКОВИЋ
Историјски архив Пожаревац
Србија

UDK: 930.25:061.22(497.11)"1954/2014"

Друштво архивских радника Србије (1954-2014) – преглед рада[1] –

Српска архивистика и архивска служба обележили су 2000. године век постојања, од дана када је Државна архива у Београду, данашњи Архив Србије, започела са радом 1. јануара 1900. године.[2] До Другог светског рата поред Државне архиве у Београду постојала је и Државна архива у Новом Саду, основана 1926. године.[3]

Први и Други светски рат, поред људских и материјалних жртава донели су и велико страдање архивске грађе на просторима Србије,[4] али је само у другом облику, уништавање архивске грађе настављено и по завршетку Другог светског рата.[5] Ради заштите од неконтролисаног уништавања држава је донела одлуку о формирању архивских центара који ће се бавити прикупљањем и заштитом архивске грађе. Почев од 1945. а интензивније од 1948. године, формирано је више архивских средишта у значајнијим градовима, Београду, у градовима на територији Војводине, Крушевцу, Нишу, Пожаревцу, Сремској Митровици, Ужицу, Чачку, Шапцу, Зајечару, Светозареву (Јагодина). Архивска средишта од 1951. године добијају статус **државних архива**. Педесетих година формирају се архиви у Ваљеву, Крагујевцу, Неготину, Лесковцу, Пироту, током 60-их у Врању, Призрену, Прокупљу, Пећи, Смедеревској Паланци и Приштини, 1970. у Косовској Митровици, следеће године у Гњилану, 1980. у Новом Пазару, а последњи је формиран1992. архив у Смедереву.[6]

ДРУШТВО АРХИВСКИХ РАДНИКА СРБИЈЕ ОД ОСНИВАЊА ДО ДОНОШЕЊА ЗАКОНА О АРХИВСКОЈ ГРАЂИ И АРХИВСКОЈ СЛУЖБИ 1967. ГОДИНЕ

Савезно друштво – Савез архивских радника ФНРЈ, формирано је 25.11.1953. године, а у циљу заштите архивске грађе и даље изградње архивске службе, архивски радници у Србији на оснивачкој скупштини одржаној 20. новембра 1954. године формирају своје струковно удружење - **Друштво архивских радника НР Србије**.[7] Основни задаци рада Друштва, били су унапређење архивистике и архивске службе, рад на **стручном уздизању** архивских радника, развијању свести о важности архивске грађе и чувању архивалија, борби за правилно решење положаја архивских радника, за хигијеско техничку заштиту, рад на размени стечених искустава у архивистици и архивској служби у земљи и иностранству и представљање архивских радника НР

1 О раду Друштва архивских радника Србије видети радове: Ljubinka Škodrić, **Doprinos Društva arhivskih radnika Srbije unapređenju arhivske teorije i prakse**, Arhivska praksa, 11, Tuzla, 2008, 303-311; Живота Анић, **Десет година рада Друштва**, Архивски преглед, 1-2, 1965, 13-18; Радмила Поповић-Петковић, **Двадесет година рада Друштва архивских радника Србије**, Архивски преглед, 1-2, 1974, Београд, 208-215; Радомир Јемуовић, **Тридесет година рада Савеза друштава архивских радника СР Србије и Савеза архивских радника Југославије**, Архивски преглед 1-2, 1984, 7-15.

2 **Државна архива Народне републике Србије** 1900-1950, Београд, 1951, (уред. Др Милорад А. Шошкић), 7-18.

3 Љубица Будаћ, Милена Поповић Субић, **Архиви у Војводини**, Друштво архивских радника Војводине, Нови Сад, 2012, 4.

4 **Државна архива Народне републике Србије**...., 49-50; Војислав Јовановић Марамбо, **Потрага за украденом историјом**, Београд, 2010;

5 Slobodanka Cvetković, **Razvoj arhivske službe u Srbiji u drugoj polovini 20. veka, Atlanti**, International Institute for Archival Science of Trieste and Maribor, State Archives of Trieste, Vol. 23 (2013), N.1, Trieste-Maribor, 2013, 215-234;

6 Slobodanka Cvetković, **Razvoj arhivske službe u Srbiji u drugoj polovini 20. veka, Atlanti**, International Institute for Archival Science of Trieste and Maribor, State Archives of Trieste, Vol. 23 (2013), N.1, Trieste-Maribor, 2013, 215-234; Радмила Поповић-Петковић, **Постанак и развој архивске службе у Србији и Македонији, Београд**, 1972.

7 Архив Србије (даље АС), **Архивски фонд (даље АФ) Друштво архивских радника Србије (даље ДАРС)**, К.2, Записник са оснивачке скупштине од 20.11.1954.

Србије у Савезу архивских радника ФНРЈ.[8] За првог председника Друштва архивских радника НР Србије изабран је Лазар Ћелап. Основне организационе јединице Друштва биле су подружнице архивских радника у локалним архивима. Члан Друштва је могао бити сваки службеник архивске установе као и стручњаци који се баве архивистиком.

Већ на самом почетку од стварања Друштво је показало велику енергију и активност. Поред бројних састанака органа управљања, састанака са сродним друштвима и управницима архива, одржана су и два саветовања, и организована Недеља прикупљања архивске грађе.[9] На самом почетку велику подршку у заштити, прикупљању и очувању архивске грађе Друштво је нашло у сродном Друштву историчара.[10] Уз њихову подршку организована је **Недеља прикупљања архивске грађе** и покренут орган Друштва – тромесечни билтен **Архивски преглед**,[11] чији је први број објављен 1955. године**.**

У почетку су скупштине Друштва одржаване сваке године, па је тако Друга скупштина Друштва архивских радника НРС одржана у новембру 1955. године. Нови председник Друштва био је Едиб Хасанагић.[12] Поред заштите архивске грађе, обезбеђивања адекватног смештајног простора, једно од најважнијих питања архивске струке у Србији којим се Друштво активно бавило било је питање образовања архивског кадра. Од покретања тог питања од стране руководства Државне архиве 1947. године, преко стручног архивистичког течаја у септембру 1949. године у Дубровнику, првог шестомесечног стручног течаја за архивске помоћнике у Србији септембра 1953, током 50-их година при Архиву Србије усталио се стални Стручни течај који ће као врста стручног оспособљавања архивских радника у Србији опстати до данас.[13] Друштво је од оснивања непрекидно инсистирало на обезбеђивању адекватног школовања за архивске кадрове, међутим, сви покушаји да се то обезбеди на Филозофском факултету у Београду током друге половине 20. па и почетком 21. века нису заживели. Поред стручног течаја при Архиву Србије и **Архивског прегледа** као стручног гласила, едукација се вршила и превођењем стране стручне литературе, па се већ у првој деценији постојања Друштва оно заложило за превођење два архивистичка уџбеника, један са руског, један са немачког.[14] **Архивски преглед** - гласило Друштва покренут 1955. године престао је да излази већ крајем 1956, а уместо њега од 1958. покренут је годишњак-ревија **Архивски алманах**. Међутим, ни **Алманах** није имао бољу судбину, па је због финасијских проблема, малог броја сарадника и због чињенице да се часопис све више претварао у историјски, дошло до његовог гашења после само 4 броја (1958, 1960 – 2 броја и 1962).[15] **Архивски преглед** је поново излазио од 1965. до 2003. када је објављен последњи број четвороброј за 1998/99. У првих десет година постојања Друштво је било иницијатор и организатор бројних изложби и преко 1300 предавања којима су подизали свест друштва о значају архива и архивске грађе.[16]

Нови председник Друштва од децембра 1956. је Милош Новаковић.[17] Друштво је и даље наставило са својим активностима, па је током 1958. одржано 7 седница Извршног одбора и 2 седнице Председништва на којима су расправљана бројна питања архивске службе, али и питање материјалног положаја запослених у архивима. Од самог оснивања Друштво је имало карактер стручно-синдикалне организације. Тек током 1960. архивски радници се окупљају у Синдикат просветних и научних радника који на себе преузима синдикална питања а Друштву остају искључиво стручна питања.[18]

Доношењем Устава СФРЈ 1963. радници у свим областима су добили права на самоуправљање и самоорганизовање. Основни облик удруживања у архивима били су активи,

8 Исто, К.2, Правила Друштва архивских радника НР Србије од 20.11.1954.

9 Милан Спасојевић, **Из извештаја о раду управног одбора нашег Друштва**, Архивски преглед, 1-2, 1956, 38-40.

10 **Закључци са заједничког састанка управних одбора друштава историчара и архивских радника Србије**, Архивски преглед, 1, 1955, 18.

11 **Саветовање Друштва историчара и Друштва архивских радника Србије**, Архивски преглед, 1/1955, 2.

12 К.Д, **О другој годишњој скупштини Друштва архивских радника НРС**, Архивски преглед, 1-2, 1956, 40-41;

13 **О школовању архивског кадра**, Архивски преглед, 1-2, 1956, 27, **Основан је стални једногодишњи течај за архивске помоћнике**, Архивски преглед, 3-4, 1956, 32; Иванка Јанча, **Двадесет година рада стручног течаја при Архиву Србије**, Архивски преглед, 1-2, 1974, Београд, 218.

14 АС, АФ **ДАРС**, Записник са седнице Председништва од 11. априла 1957. године.

15 **Од Редакције**, Архивски преглед, 1-2, 1965, 3;

16 Живота Анић, **Десет година рада Друштва**, Архивски преглед, 1-2, 1965, 13-18;

17 **Из летописа Друштва архивских радника НР Србије**, Архивски алманах, 1, 1958, 287-291, 1956.

18 Миодраг Милић, **Из извештаја Извршног одбора Друштва архивиста Србије поднетих на Скупштинама Друштва**, Аривски алманах, 2-3, 1960, 435-436.

који су истовремено били и чланови Друштва архивских радника Србије. Почетком 60-их Друштво је имало 32 актива, од тога 21 у седиштима срезова и општина, а у Београду 8. Друштво је на дан 31.3.1962. имало 410 чланова.[19]

На петој скуштини Друштва у Краљеву (1962), у присуству 66 делегата и укупно 140 архивиста, за председника Друштва је изабран Средоје Урошевић, а за секратара Радомир Јемуовић. Изабрани су и нови чланови Извршног, Надзорног одбора и чланови Редакције часописа **Архивски алманах** и покренуто питање формирања Пододбора Друштва за Војводину.[20]

Годишња скупштина одржана у Бањи Ковиљачи септембра 1964. значајна је између осталог и по доношењу одлуке да се у будуће редовне скушштине одржавају сваке четврте уместо сваке друге године. Ипак, због потреба у кратком временском року одржане су две ванредне скупштине, једна у Сремским Карловцима у мају 1965, а друга у Нишкој Бањи у октобру 1967. Разлог за то је било доношење новог Закона о архивској грађи и архивској служби, па је Друштво кроз рад ових скупштина утицало на формулисање овог Закона. [21]

На активности Друштва у другој половини 60-их година 20. века, посебно на издавачку делатност и редовно излажење **Архивског алманаха** и касније **Архивског прегледа**, утицао је недостатак финансијских средстава. То је био резултат промена у административно-територијалној управи, прописима који нису довољно прецизирали положај архива, нису утврдили критеријуме за финансирање, нити права и обавезе општина оснивача и суоснивача, па је финансирање архива у Србији крајем 50-их и током 60-их било веома разнолико.[22] Све се то директно одразило и на рад Друштва које је зависило од финансирања архива и запослених у архивима.

На скупштини одржаној 1967. у Нишкој Бањи за председника Друштва је изабран Радован Турковић, архивист Историјског архива Београда, као и чланови извршних тела и редакције **Архивског прегледа**.[23] Један од значајнијих закључака ове ванредне скупштине била је обавеза Извршног одбора да у будуће организује најмање једно саветовање годишње. Наредне 1968. године одржана су чак два саветовања, једно у мају 1968. у Титовом Ужицу[24] а друго у децембру у Аранђеловцу.[25]

Питање формирања Пододбора Друштва за Војводину покренуто на скупштини у Краљеву 1962. након бурне расправе разултирало је његовим оснивањем.[26] Као Пододбор Друштва деловао је до 1970, када је на Скупштини у Белој Цркви прерастао у Друштво архивских радника Војводине. За првог председника изабрана је Катица Илић.[27] Већ наредне године (1971) ДАРВ постаје пуноправни члан Савеза друштава архивских радника Југославије.[28] У овом периоду, позивајући се на право на удруживање и архивисти на Косову на Годишњој скупштини у априлу 1968. доносе одлуку о формирању Друштва архивских радника Косова.[29] Поред ова два, почетком 70-их, формира се и Друштво архивских радника Савезних архива и архивских одељења. Тако од 1972. године на територији Србије упоредо делују четири друштва архивских радника. Друштво архивских радника Србије на даље углавном окупља архивске раднике са подручја Србије ван покрајина.[30]

Доношењем Закона о архивској грађи и архивској служби (1967) формирањем Републичке заједница културе СР Србије и општинских заједнице културе (1968) отворен је пут за формирање још једне организације - **Заједнице архива**

19 Радомир Јемуовић, **Из извештаја о двогодишњем раду Друштва архивиста Србије**, Архивски алманах, бр. 4, 1962, 309-318;

20 **Пета скупштина Друштва архивиста НР СРбије**, Архивски алманах, 2, 1962, 305-308;

21 Радомир Јемуовић, **Ванредна скупштина Друштва архивских радника Србије**, 26-27.10.1967. у Нишкој Бањи, Архивски преглед, 1-2. 1967, 279-290.

22 Богдан Лекић, **Тридесет година развоја архивске службе**...., 28.

23 Радомир Јемуовић, **Ванредна скупштина Друштва архивских радника Србије 26-27.10.1967. у Нишкој Бањи**, Архивски преглед, 1-2. 1967, 279-290.

24 **Закључци ванредне скупштине Друштва архивских радника СР Србије одржаној у Нишкој Бањи 26. и 27. октобра 1967**, Архивски преглед, 1-2, 1968, Београд, 329-331.

25 Радомир Јемуовић, **Саветовање Друштва архивских радника Србије уАранђеловцу**, Архивски преглед, 1-2, 1969, 233-235.

26 АС, АФ **ДАРС** , К. 4, Књига Записника са Скупштине у Краљеву 1962. године, стр. 27-32; Средоје Лалић, **Тридесет година развоја архивске службе Социјалистичке републике Србије**, Развој архивске службе у САП Војводини, Сремски Карловци, 1975, 34.

27 Радомир Јемуовић, **Основано је Друштво архивских радника Војводине**, Архивски преглед, 1-2, 1970, 175-179.

28 Радомир Јемуовић, **Основана су три нова друштва архивских радника**, Архивист, 1-2, 1971, Београд, 75.

29 Вахиде Хоџа, **Покрајинско друштво архивиста Косова**, Архивски преглед, 1-2, 1969, 236.

30 Богдан Лекић, **Тридесет година развоја архивске службе**..., 7-8

Србије.[31] Иницијатива за формирање је покренута на састанку директора 23. априла 1968. у Београду, а месец дана касније Друштво архивских радника Србије је на саветовању одржаном у Ужицу изабрало иницијативни одбор коме је поверена израда предлога Статута Заједнице Архива Србије. За разлику од Друштва које је било конституисано као добровољна организација појединаца који раде у архивским установама, Заједница је представљала **асоцијацију установа**.[32] Оснивачка скуштина ЗАС одржана 24.10.1969. у Краљеву,[33] а нешто раније, у мају 1969. одржана је оснивачка скупштина Заједнице архива Војводине.[34] Поред четири друштва, Заједнице архива Србије, Заједнице архива Војводине, на основу Закона о архивској грађи и архивској служби у јуну 1967. године формира се и **Архивско веће**, као најзначајнији чинилац у уједначавању и унапређењу стручног рада архивске службе у Србији.[35] Архивско веће је радило у два мандата (1967-1970. и 1971-1974). Након уставних промена 1974. године, и осамостаљења архивских служби САП Косова и Војводине, потребе за јединственим Архивским већем нису престале, па је 1974. године усвојен Самоуправни споразум о конституисању Заједничког архивског већа СР Србије,[36] које ће и у наредном периоду, негде до краја 80-их, дати изванредне резултате кроз десетине препорука и стручних упутстава којима се и данас усмерава и обједињује стручни архивистички рад у Србији.

ДРУШТВО АРХИВСКИХ РАДНИКА СРБИЈЕ 70-ИХ И 80-ИХ ГОДИНА 20. ВЕКА

Формирањем Заједнице архива Србије највећи део послова које је обављало Друштво прешао је у њену надлежност, али је Друштво остало и даље активан чинилац у развоју архивске струке у Србији. О активности Друштва сведоче и подаци да је у периоду 1967-1971. године Извршни одбор одржао 9, а Председништво 25 састанака, као и да су на тим састанцима разматрани бројни стручни проблеми и питања, извршене су у складу са друштвеним променама измене и допуне Статута Друштва, организовано Студијско путовање чланова Друштва у СССР, формиране су различите комисије и редакције, разматран дугорочни план јединственог публиковања, утврђен петогодишњи програм истраживања у иностранству, разматране су и предлагане оријентационе листе, обележена 50-огодишњице Партије... Током 70-их Друштво је бројало 40 актива са 415 чланова.[37]

Делатност Друштва највише се манифестовала кроз организовање саветовања. У периоду од 1967. до 1971. године одржано је чак седам саветовања. Теме су биле различите, од стручних, до тема материјалног положаја запослених и остваривања њихових права. На саветовању у Титовом Ужицу (1968) одржана је и ванредна скупштина на којој је усвојен нови Статут Друштва.[38] Током 1969. одржана су два саветовања, једно у Суботици и међурепубличко саветовање са Друштвом архивских радника Македоније у Краљеву. Током 1970. Друштво није организовало предвиђено саветовање, али су зато 1971. одржана су чак три саветовања, у Београду, Сремској Митровици и Неготину.[39] У склопу саветовања у Неготину у октобру 1971. одржана је и редовна скуштина Друштва архивских радника Србије на којој је изабрано ново руководство на челу са председником Богданом Лекићем, док је за одговорног уредника **Архивског прегледа** изабрана Смиљка Ђурић.[40]

Посебно значајан догађај за југословенску и српску архивску службу било је присуствовање на 7. Међународном конгресу архива у Москви августа 1972. године,[41] коме је

31 **Исто**, 30-31.

32 Иванка Живановић Јанча, **Оснивање Заједнице архива Србије**, Архивски преглед, 1-2, 1970, 150.

33 Гојко Лаћевић, **Рад Заједнице архива Србије**, Архивски преглед, 1-2, 1970, 153-155.

34 Средоје Лалић, **Тридесет година развоја архивске службе Социјалистичке републике Србије**, **Развој архивске службе у САП Војводини**, Сремски Карловци, 1975, 42,

35 Драган Ћировић, **Архивско веће – Самоуправно конституисање јединственог стручног рада у СР Србији**, Архивски преглед, 1.,2, 1974, 59-66.

36 **Исто**.

37 Радомир Јемуовић, **Ванредна скупштина Друштва архивских радника Србије**, Архивски преглед, 1-2, 1975, 276-277; Богдан Лекић износи мало другачије податке и наводи да је 1971. Друштво имало 23 актива и 465 чланова, а да „на крају мандатног периода“ (1975. прим. аут.) има 17 актива и 203 члана, укључујући покрајине укупно 383 члана. Видети у Богдан Лекић, **Рад Друштва архивских радника Србије у периоду од октобра 1971. до маја 1975. године**, Архивски преглед, 1-2, 1975, 250-272;

38 Статут Друштва архивских радника Србије донет је у октобру 1971. године, док је претходни био из 1968. године. (видети у: Архивски преглед, 1, 1972, 148-159.).

39 Богдан Лекић, **Извештај о раду ДАРС 1967-1971**, Архивски преглед, 1-2, 1971, 277-285.

40 Радомир Јемуовић, Саветовање и скупштина ДАРС, Архивски преглед, 1-2, 1971, 273-276.

41 **Информација о учешћу архивских радника из Србије на 7. Међународном конгресу архива у Москви августа 1972. године**, Архивски преглед, 1, 1972, 144-147.

присуствовало 1056 делегата из 65 земаља света. Из Југославије су учествовала 33 представника од којих из Србије 14 (из уже Србије 10, САП Војводине три и САП Косова један представник). Исте године одржано је и Друго међурепубличко саветовање архивских радника Македоније и Србије на Поповој Шапки.[42] Сарадња између друштава две републике је настављена па је и наредне 1973. године на Власинском језеру организован поновни сусрет.[43] У оквиру овог Саветовања одржани су и састанци Извршног одбора Друштва и Извршног одбора Заједнице архива где су разматране теме организовања **Сабора архивских радника Србије**, потписивања самоуправних споразума о школовању и звањима, формирању комисије за доделу звања у архивима[44] и бројне друге теме.[45] Друштво је било и организатор првог међурепубличког саветовања архивских радника Србије и Босне и Херцеговине (1974) на Дивчибарима чиме је обележило двадесетогодишњицу рада Друштва и Течаја за архивске раднике при Архиву Србије.[46]

За свој рад на унапређењу архивске струке и службе Друштво архивских радника Србије је 1975. од Заједнице архива Србије награђено повељом.[47] Исте године на саветовању и редовној скупштини Друштва у Крагујевцу изабрано је ново руководство. За председника ДАРС изабрана је др Радмила Поповић Петковић, а за уредника **Архивског прегледа** Иванка Јанча.[48] Крајем године одржана је и ванредна скупштина у Београду ради измене дотадашњег Статута који је требало ускладити са насталим уставним променама[49] и усклађивања са Законом о јавном информисању у СР Србији у погледу издавања Архивског прегледа.[50] На овој скупштини поново су изабрани чланови органа Друштва, односно потврђен је избор већ изабраних на скупштини у Крагујевцу.

Питање образовања архивских кадрова и даље је било од изузетне важности у програму деловања Друштва, па је са Београдским Универзитетом успостављена сарадња и припремљен елаборат о том питању. Друштво се током 70-их година 20. века бавило и питањем финансирања међуопштинских архива, нормирањем радних операција и адекватним награђивањем запослених. Посебну пажњу Друштво је посветило публиковању, па је од 1969. године Друштво отворило радно место руководиоца публиковања са циљем организовања и обједињавања рада на публиковању.[51]

Чланови ДАР СР Србије су активно учествовали у раду органа савезног Друштва, различитим редакцијама и комисијама. Активно су сарађивали и са друштвено-политичким организацијама и заједницама, СУБНОР-ом, ССРН-ом, Друштвом историчара, институтима, учествовали у изради Предлога закона о заштити културних добара. Са Друштвом архивских радника Македоније потписан је Протокол о

42 Радомир Јемуовић, **Друго међурепубличко саветовање архивских радника Македоније и Србије на Поповој Шапки**, Архивски преглед, 2, 1972, 133;

43 Славица Тимотијевић, **Треће међурепубличко саветовање архивских радника Србије и Македоније, одржано 18. и 19. октобра 1973. на Власинском језеру**, Архивски преглед, 1-2, 1973, 302, 303.

44 Скупштина ЗАС на седници од 3. марта 1973. усвојила **Споразум о звањима у архивској струци Самоуправни споразум архивских установа Србије о звањима у архивској струци**, Архивски преглед, 1-2, 1973,

45 Разматрано је питање усаглашавања нормативних аката са уставним и законским прописима, израда самоуправног споразума о расподели дохотка, личних доходака и других примања, мерење учинка у циљу нормирања рада у архивима, израда оријентационих листа категорија за правосудне установе и друштвено-политичке организације, привођење крају послова око припремања података за Водич за историју нације, организовање израде стручно-научне анализе о хигијенско-техничким условима рада у архивским установама, разматрање анализе стања кадрова у архивима Србије и мера за побољшање кадровске структуре... Славица Тимотијевић, **Треће међурепубличко саветовање архивских радника Србије и Македоније, одржано 18. и 19. октобра 1973. на Власинском језеру**, Архивски преглед, 1-2, 1973, 302-304

46 Мирна Ковачевић, Мирјана Мијатовић, **I међурепубличко саветовање архивских радника Србије и Босне и Херцеговине**, Архивски преглед, 1-2, 1974, 203-207,

47 Драган Ћировић, **Друга седница трећег сазива скуптшне ЗАС**, Архивски преглед, 1-2, 1975, 202-211;

48 Љубодраг Поповић, **Саветовање и скупштина Друштва архивских радника Србије у Крагујевцу**, Архивски преглед 1-2, 1975, 239-241.

49 На скупштини у Крагујевцу представник Републичке конференције ССРНС је замерио што Друштво још том приликом није извршило усаглашавања. Радомир Јемуовић, **Ванредна скупштина Друштва архивских радника Србије**, Архивски преглед, 1.2, 1975, 276; Претходни Статут Друштва архивских радника Србије донет је 1971. године. (видети у: Архивски преглед, 1, 1972, 148-159).

50 Службени гласник СРС 39/73 и 18/74. По овом закону часописи су морали имати издавачки савет и редакцијско тело.

51 Радомир Јемуовић, **Ванредна скупштина Друштва архивских радника Србије**, Архивски преглед, 1-2, 1975, 276-277; АС, АФ ДАРС, К.7, Решење о годишњем одмору на име Вељка Купрешанина где се наводи да је Председништво Друштва на седници од 26.2.1969. донело одлуку којом је отворено радно место руководиоца издавачке делатности.

међурепубличкој сарадњи 2.12.1971. године,[52] а у оквиру Савеза друштава архивских радника Југославије остварена је сарадња са Совјетским савезом, Чехословачком, Румунијом, Мађарском, Пољском, Немачком, Енглеском Француском и др. Поједини чланови Друштва ишли су на стручно усавршавање у Париз и Лондон.[53] Друштво је осим професионалних и стручних питања своју делатност у овом периоду проширило и на организовање стручних екскурзија за своје чланство.[54]

Седамдесете године 20. века у раду Друштва обележене су и одржавањем **Првог сабора архивских радника Србије** у децембру 1975. у Београду. У овом периоду је организовано је и међурепубличко саветовање у Битољу (1976), у Новом Пазару (1977), у Охриду (1978). Круна рада у овом периоду је и потписивање Самоуправног споразума о јединственим нормама рада у архивима СР Србије 1977. у Новом Пазару.

Велики губитак за Друштво и архивску службу Србије представљао је одлазак тадашње председнице Друштва др Радмила Поповић Петковић,[55] уместо које је за председника Друштва 1976. изабран др Радомир Богдановић.

Активност на стручном усавршавању и размени стручних искустава у овом периоду показују и покрајинска Друштва. Друштво АП Косова је организовало 4 саветовања у периоду 1974-1977.[56] На Скупштини одржаној 1974. године изабрано је ново руководство, а за председника Јусуф Османи, архивист Архива Косова.[57] Саветовању организованом у Призрену 1978. поводом обележавања стогодишњице Призренске лиге посвећен је велики значај. У оквиру тог саветовања одржана је и редовна скупштину Друштва којој је присуствовало 80 архивских радника Косова, као и председник ДАРС-а др Радомир Богдановић. На овој скупштини је за председника поново изабран Јусуф Османи.[58]

Двадесетпет година рада Друштва архивских радника Србије обележено је у априлу 1979. године саветовањем и одржавањем Друге седнице Конференције Друштава архивских радника СР Србије. На Конференцији је усвојена **Одлука о оснивању Фонда за награду Даница Гавриловић**,[59] усвојен **Правилник о раду Фонда**, **Статут Друштва**,[60] као и **Статутарна одлука о задацима и начину организовања ДАРС-а у случају непосредне ратне опасности и у рату**. Такође, усвојен је и **Самоуправни споразум о пословању часописа Архивски преглед**, донет **Перспективни програм рада Друштва за период 1979-1980**. Изабрано је и ново Председништво Друштва од 13 чланова на чијем је челу био др Радомир Богдановић. Изабрани су и чланови

52 АС, АФ ***ДАРС***, К.7;

53 Богдан Лекић, **Рад Друштва архивских радника Србије у периоду од октобра 1971. до маја 1975. године**, Архивски преглед, 1-2, 1975, Београд, 250-272;

54 Радомир Богдановић, **Неки нови облици активности Друштва архивских радника Србије**, Архивски преглед, 1-2, 1978, 329-333

55 Др Радмила Поповић-Петковић (1920-1976) дипломирала је француски језик и књижевност 1947. године и италијански језик и књижевност 1950. године. Од 1947. ради у Историјском институту у Београду, а затим од 1950. до краја живота и Архиву Историјског института. Докторирала је 1965. на Филозофском факултету у Скопљу на тему „Постанак и развој архивистике у Србији и Македонији – до 1941. године“ који је објавила 1972. Заједница архива Србије. Смрт ју је прекинула у раду на превођењу Приручника из архивистичке теоорије и праксе у државним архивима. У **Архивски преглед**, 1-2, 1976, 354-355.

56 **Извештај о раду Друштва архивских радника СР Србије за период 1975-1978. године**, Архивски преглед, 1, 1979, Београд, 58-78,

57 Јусуф Османи, **Саветовање и Трећа скупштина ДАР Косова**, Архивски преглед, 1-2,1974, 242-244.

58 Јусуф Османи, **Четврта скупштина друштва архивских радника Косова и саветовање**, Архивски преглед, 1-2, 1978, 334-335; Јусуф Османи, **Саветовања Друштва архивских радника Косова**, Архивски преглед, 1-2, 1978, 336-337.

59 Даница Гавриловић (1922-1978) је у архиву од 1951. године. Завршила је француски језик и књижевност, завршила виши архивистички течај и убрзо постављена за директора ИА у Шапцу. У ИА Београда долази 1956. године где се афирмише као врсни стручњак. (Архивски преглед, 1-2, Београд, 1978, 357); **Фонд за награде Даница Гавриловић** основан је као трајан из оставштине пок. Данице Гавриловић, архивског саветника Историјског архива Београда који су њени наследници одредили за наградни фонд у износу од 50 хиљада динара, као и износа награде коју је Друштво архивских радника СР Србије добило од Заједнице архива Србије у износу од 10 хиљада и 10 хиљада из Фонда заједничке потрошње ИА Београда. Награда Данице Гавриловић додељивала се члановима Друштва за објављене стручне радове из архивске делатности и најбоље урађене семинарске радове или постигнут успех на стручном течају за архивске раднике СР Србије у претходној години. Додељивале су се три награде. Видети у: **Одлука о оснивању фонда за награду Даница Гавриловић, и Правилник о додељивању годишње награде Даница Гавриловић архивским радницима СР Србије**, Архивски преглед, 1, 1979, Боегорда, 106-107,109-112;

60 **Статут Друштва архивских радника СР Србије**, Архивски преглед, 1, 1979, Београд, 83-98. На Другој седници Републичке конференције Друштва архивских радника СР Србије у Београду 13. априла 1979. донет је Статут Друштва архивских радника СР СРбије, којим престаје да важи Статут из 1975. године.

Комисије унутрашње контроле[61] и Комисије за награду Даница Гавриловић.[62]

На Трећој седници Конференције Друштва архивских радника Србије одржаној априла 1980. у Сијаринској бањи, делегати конференције су једногласно усвојили предлог да досадашње Друштво архивских радника СР Србије прерасте у **Савез друштава архивских радника Србије**. Усвојен је и нови Статут Савеза који је предвиђао формирање регионалних друштава архивских радника Србије као основних јединица Савеза. Изабрано је Председништво СДАР Србије, а за председника Председништва је изабран др Радомир Богдановић са једногодишњим мандатом, као и чланови осталих органа и комисија.[63] Након формирања Савеза друштава архивских радника Србије дошло је до оснивања друштава овог Савеза по регионима. Међу првима је основано Друштво архивских радника за регионе Краљево и Титово Ужице којима су пришли активи у Крушевцу, Краљеву, Чачку, Новом Пазару и Титовом Ужицу.[64] За све ово време успешно је излазио часопис **Архивски преглед** који је радио на унапређењу архивске теорије и праксе, информисању о раду Друштава архивских радника у СР Србији, Заједница архива у СР Србији, архива и регистратура са подручја СР Србије, као и о раду других архива и организација у земљи и иностранству.

Током 80-их настављена је традиција организовања саветовања, па је већ 1981. Друштво било организатор републичког саветовања архивских радника Србије у Горњем Милановцу,[65] а наредне 1982. организатор међурепубличког саветовања архивских радника СР Македоније и СР Србије у Пироту са темом **Профил савременог архива у СФРЈ**. По устаљеној пракси у оквиру саветовања је одржана и IV седница Конференције Савеза друштава архивских радника СР Србије на којој је извршен избор нових органа Савеза, а за председавајућег Савеза Иван Пудло.[66] Друштво је у овом периоду било ангажовано око организације Првог (Београд 1981), Другог (Неум 1982) [67] и Трећег савезног саветовања архивских радника Југославије (Доњи Милановац 1983). Традиционално међурепубличко саветовање планирано за 1983, изостало је због финансијских проблема и одложено за наредну годину.[68]

Тридесет година Савеза друштава архивских радника СР Србије прослављено је свечаном седницом у хотелу Слобода у Шапцу 1984. године. На свечаности су додељене награде из **Фонда Даница Гавриловић** и уручене повеље поводом јубилеја за 49 истакнутих архивских радника у Србији.[69] Том приликом је одржана Шеста изборна конференција СДАРС са учешћем 40 делегата регионалних и покрајинских друштава. На самој Конференцији искрсли су проблеми јер није постигнута сагласност око текста Самоуправног споразума о удруживању у Савез Друштава архивских радника СР Србије, због спорних чланови Споразума делегатима из Војводине и са Косова, па је усвајање одложено за септембар исте године. За председника СДАРС на овој конференцији изабран је Ђорђе Стаменковић из Ниша, а за секретара Момир Бојић из Архива Београда. Поводом тридесетогодишњица рада Савезног Друштва, свим републичким друштвима архивских радника уручене су плакете.[70] Исте године је одржано и међурепубличко саветовање архивских радника СР Србије и СР Македоније у септембру у Охриду, као и Десети конгрес архивских радника Југославије у Новом Саду уз присуство око 460 учесника из земље и иностранства.[71]

61 Милена Коров, **Саветовање и друга седница конференције друштва архивских радника Србије**, Архивски преглед, 1, 1979, Београд, 11-16.

62 Награда је први пут уручена 1980. године и постхумно додељена оснивачу Фонда Даници Гавриловић. Јелена Богдановић, **Нов начин организовања архивских радника Србије**, Архивски преглед, 1, 1980, 179-180;

63 Јелена Богдановић, **Нов начин организовања архивских радника Србије**, Архивски преглед, 1, 1980, 179-180;

64 Милутин Јаковљевић, **Оснивачка конференција Друштва архивских радника региона Краљево и Титово Ужице**, Архивски преглед, 1, 1980, Београд, 203-206

65 Радомир Јемуовић, **Неке активности архивских оргнаизација у току 1981. године**, 1-2, Архивски преглед, 1981, 181-189.

66 Јелена Богдановић, **Међурепубличко саветовање архивских радника СР Македоније и СР Србије и IV седница Конференције Савеза друштава архивских радника СР СРбије у Пироту (22 и 23. априла 1982.)**, Архивски преглед, 1-2, 1982, 11-14.

67 Радомир Јемуовић, **Неке активности архивских организација СР Србије у току 1982. године**, Архивски преглед, 1-2, 1982, 159-166

68 Радомир Јемуовић, **Неке активности архивских организација у току 1983. године**, Архивски преглед, 1-2, 1983, 107-112;

69 Међу њима су и Олга Гилер, Живота Анић, др Радомир Богдановић, Емил Војновић, Даница Гавриловић, др Перо Дамјановић, Др Исмет Дермаку, Бошко Р. Ђенић, Мирјана Дајић, Иванка Јанча – Брук, Радомир Јемуовић, мр Средоје Лалић, др Богдан Лекић, Славица Тимотијевић, Гашпар Улмер, Едиб Хасанагић и други... Радомир Јемуовић, **Тридесет година рада Савеза друштава архивских радника СР Србије и Савеза архивских радника Југославије**, Архивски преглед 1-2, 1984, 7-15.

70 Радомир Јемуовић, **Тридесет година рада** ...7-15.

71 **Исто**

Међурепубличко саветовање ДАР Србије и Македоније одржано је и следеће године у Светозареву маја 1985, а у склопу Саветовања одржана је и Конференција Савеза друштава архивских радника СР Србије која је усвојила **Самоуправни споразум о удруживању у Савез друштава архивских радника** одложен на шабачкој конференцији (1984).[72] Самоуправни споразум о удруживању у Савез друштава архивских радника СР Србије, закључен је у Приштини 23. децембра 1985.[73] Саветовања су одржана у Соко Бањи, у мају 1987, док је у септембру исте године одржано Међурепубличко саветовање архивских радника СР Србије и СР Македоније у Суботици.[74]

ДРУШТВО 90-ИХ ГОДИНА 20. ВЕКА

На измаку 80-их и почетком 90-их, саветовања и даље остају најважнији облик размене искустава и стручног образовања архивиста. У организацији Савеза архивских радника Војводине, а у сарадњи са Историјским архивима у Суботици и Панчеву организована су три покрајинска саветовања (у Новом Саду 1989. год, у Суботици 1990, и у Панчеву 1991).[75] То ће уједно бити и последње активности Савеза архивских радника Војводине током 90-их, јер 1992. године престају са радом. Свој рад ће обновити 2004. као **Друштво архивских радника Војводине**.[76]

У децембру 1994. године као организатор саветовања архивских радника у Матарушкој Бањи појављује се Архив Србије у сарадњи са Историјским архивима Новог Пазара, Крушевца и Краљева.[77] У марту наредне године Архив Србије је у сарадњи са Историјским архивом у Панчеву организовао саветовање са темом **Развој јединственог архивског информационог система Србије**. Другог дана рада тог саветовања одржана је изборна скуштина Удружења архивских радника Србије, на којој је обновљен рад Друштва и усвојен извештај о раду Председништва ДАРС-а, изабрано ново јединствено Председништво и донет нови Статут ДАРС-а. За председника је изабран Драгиша Милошевић из Историјског архива у Крушевцу, а за секретара Драго Башић из Архива Београда.[78]

За читаву деценију свега неколико саветовања говори о тешкој ситуацији у којој се нашло Друштво, али и целокупна српска архивистика и архивска служба.[79] О стању у ком се струка налазила током деценије ратова, инфлације, политичких превирања говори и нередовно излажење часописа **Архивски преглед**. Због финансијске ситуације, али и неактивности архивиста часопис који је у периоду од обнове (1965) па до краја осамдесетих излазио редовно, почев од броја за 1987. излази са мањим или већим закашњењем. У другој половини 90-их проблеми су још очигледнији, па је четвороброј за 1992/93 објављен тек 1997, четвороброј за 1994/95. излази 1998, за 1995/96, излази тек 2000., а последњи број **Архивског прегледа** за 1998/99. објављен је 2003. године. Издавач часописа до 1989. и даље је било Са-

72 Радомир Јемуовић, **Међурепубличко саветовање архивских радника СР Србје и СР Македоније, Светозарево, 23 и 24 маја 1985**, Архивски преглед, 1-2, 1985, 7-10.

73 Према Споразуму чланови Савеза ДАРС су били: Друштво архивских радника Београда, Друштво архивских радника Јужно-моравског и Нишког региона, Друштво архивских радника Подунавског региона, Друштво архивских радника Региона Краљево и Титово Ужице, Шумадија и Поморавље, Друштво архивских радника Зајечарског региона, Друштво архивских радника Колубарско-подрињског региона. Чланови савеза су и Друштво архивских радника Војводине, Друштво архивских радника Косова. **Самоуправни споразум о удруживању у Савез друштава архивских радника СР Србије**, Архивски преглед, 1-2, 1985, 149-164.

74 Милић Петровић, **Полагање стручних испита у архивској струци при Заједници архива Србије у 1989. години**, Архивски преглед, 1-2, 1989, 107-108;

75 Саветовање је 1989. отворио Мита Секулић председник Друштва. Основни реферат на саветовању мр Добош Јаноша на тему **Разграничење надлежности између архива, музеја и библиотека**. Саветовање у Суботици 1990. године било је посвећено темама **Заштита црквених матичних књига у Војводини и Архивска служба и друштвене промене**. Саветовање архиских радника Војводине у Панчеву било је на тему **Примена рачунара у архивима** а другог дана **Искуства и проблеми архива у Војводини** у вези примене Закона о враћању земље. У Мита Секулић, **Саветовање архивских радника Војводине (1989. 1990. и 1991. год.)**, Архивски Преглед, 1-2, 1991, 137-142;

76 Историјат Друштва архивских радника Војводине, доступно на: http://www.darv.org.rs/cir/o-nama/istorijat.html (8.9.2014.);

77 Радојица Ћирић, **Саветовање архивских радника Србије (Матарушка бања, 1-3.12.1994)**, Архивски преглед, 1-4, 1994/1995, Београд, 1998, 99-101;

78 Милан Јакшић, **Саветовање и изборна скупштина ДАРС-а (Панчево, 16-17. март 1995. године)**, Архивски преглед, 1-4, 1994/1995, 193-194; АС, АФ ДАРС, К. 14, Статут Друштва архивкских радника Србије од 17.3.1995. године

79 У овом периоду, 1995. године, установљен је **Дан архива** у Србији, 15. децембар и донета одлука о оснивању **Фонда Александра Арнаутовића**. Видети у: **Одлука о установљењу Дана архива у Србији**, Архивски преглед, 1-4, 1996/1997, Београд, 2000, 144; Јелица Рељић, **Оснивање „Фонда Александра Арнаутовића" и додела награда „Златна архива" за 1998. и 1999. годину**, Архивски преглед, 1-4, 1998/1999, Београд, 2003, 109-119.

вез Друштва архивских радника и Заједница архива Србије, али већ 1990. године улогу издавача преузима Архив Србије и Савез ДАРС-а. Као издавач четвороброја за 1994/95 појављује се само Архив Србије што је случај и за публикацију 1996/97. У броју објављеном за 1998/1999. наводи се да је часопис **гласило Архива Србије и архивске службе Републике Србије**. Тако се на жалост Друштво које је основало овај часопис и деценијама га одржавало и унапређивало изгубило из Impressum-а **Архивског прегледа**.

ОБНОВА РАДА

Потреба за организованим иступањем архивских радника, потреба за унификацијом и ревидирањем стручног рада у архивима поново је организовала архивске раднике у првој деценији 21. века. Оснивачка скуштина Друштва архивских радника Србије одржана је 15.12.2005. године.[80] За председника Друштва изабран је Милча Мадић из Међуопштинског архива Ваљево, а за секретара Љубинка Шкодрић из Архива Србије. Наредне године на Скупштини Друштва архивиста Србије усвојен је Програм рада. У складу са њим Друштво архивиста Србије је планирало активности на едукацији својих чланова и унапређивању архивске делатности кроз издавачку делатност, активност Извршног одбора, организацију стручних скупова, стручне екскурзије, израду и постављање сајта Друштва, сарадњу са матичним Архивом Србије и осталим архивима и посленицима архивске струке. У току 2007. године Извршни одбор је одржао два састанка, на којима је усвојен предлог Извештаја о раду ДАС у 2006. години и обављене припреме за одржавање Скупштине. Друштво је поново осетило потребу за својим гласилом којим би информисали архивске посленике и окупљали их око Друштва. Тако је у априлу 2007. године уз подршку Министарства културе објављен пилот број билтена **Архивски гласник** у 200 примерака.[81] Укупно је изашао девет пута у периоду од априла 2007. до децембра 2009. године.[82] У кратком временском периоду од обнављања рада Друштва организовано је неколико саветовања.[83] Друштво је било организатор петодневне стручне екскурзије у Мађарску и Чешку. У новембру 2007. се састала радна група за израду предлога новог статута ДАС-а.[84] Текст новог Статута је разматран и усвојен на седници Извршног одбора Друштва одржаној 9. априла 2008. године, а потом и на Скупштини Друштва у јуну 2010. године. Усвајањем новог Статута престао је да важи статут Друштва архивских радника Србије усвојен на седници Скупштине 17.3.1995. године. Новим Статутом Друштво је променило назив у **Архивистичко друштво Србије**.[85]

Током 2004. године свој рад је обновило Друштво архивских радника Војводине које окупља архивске раднике са подручја територије Војводине.[86] За председника ДАРВ-а изабран је Иштван Фодор из Историјског архива Сента, а за секретара Душица Балаћ из Архива Војводине. Од оснивања покрајинско Друштво је имало мноштво активности, организовало међународна саветовања и учествовало на саветовањима у организацији ДАС-а као и у иностранству, организовало бројне стручне радионице.[87] О раду Друштва архивиста Војводине од 2010. године заинтересоване информише и веб сајт Друштва (http://www.darv.org.rs/). У периоду 2009-2013. председник ДАРВ је Љубица Будаћ из Архива Војводине, а од 2013. Југослав Вељковски из Исто-

80 Весна Прљевић, **Коментар текста Статута Архивистичког друштва Србије**, Архивски гласник, бр. 3, јун 2008, 3;

81 Главни и одговорни уредник био је Милча Мадић, а чланови редакције Драгица Јанковић-Моугкракис, Мица Ђенић, Слађана Цимбаљевић, Љубица Будаћ, мр Љубинка Шкодрић и мр Александар Раковић.

82 Слободанка Цветковић, **Архивски гласник**, Архивистика (http://www.arhivistika.edu.rs/). Доступно на: http://www.arhivistika.edu.rs/clanci/ostala-pitanja-iz-rada-arhiva/23-sl-b-d-n-cv-vic-rhivs-i-gl-sni (30.6.2014.) на истој адреси може се пронаћи табеларни приказ аутора и наслова по бројевима објављеним у **Архивском гласнику**.

83 Теме су: **Заштита архивске грађе и регистратурског материјала у државним и друштвеним предузећима у процесу приватизације, Међународни архивски стандарди и њихова примена код нас, Архиви и слободан приступ информацијама од јавног значаја**... Видети у: Милча Мадић, **Друштво архивиста пред изазовима струке**, Архивски гласник, бр. 3, јун 2008, 1; Милча Мадић, **Извештај о активностима Друштва архивиста Србије у периоду од 2005. до 2008. године и наредни задаци**, Архивски гласник, бр. 5, децембар 2008, 4-5; Милча Мадић, **Саветовање на тему «Архиви и слободан приступ информацијама од јавног значаја» у организацији Друштва архивиста Србије, одржано 20. фебруара 2009. у Архиву Србије,** Архивски гласник, бр. 6, Београд, март 2009, корице-1;

84 У саставу радне групе били су: Весна Прљевић, Бранислав Вучковић, Милан Медаковић, Слободан Станић, Љубица Будаћ. У: Милча Мадић, **Извештај о активностима Друшта архивиста Србије у 2007. години**, Архивски гласник, април 2008, бр. 2, стр. 1.

85 Весна Прљевић, **Коментар текста Статута Архивиситичког друштва Србије**, Архивски гласник, бр. 3, јун 2008, 3;

86 http://www.darv.org.rs/cir/o-nama/istorijat.html (3.7.2014.)

87 http://www.darv.org.rs/cir/rad-drustva/2011-09-07-08-04-58/56-izvestaj-za-2004-2008.html (3.7.2014.)

ријског архива града Новог Сада. Од 2009. године ово Друштво додељује награду **Др Димитрије Кириловић** за допринос архивистици на подручју Војводине.[88] Круну стручне и издавачке делатности Друштва архивских радника Војводине од обнове рада представља **Приручни вишејезични речник за архивисте** (приредили Зоран Стевановић, Дејан Јакшић, Сара Самарџић, Розалија Нађ и Зорица Мандић), објављен 2012. године.[89]

Покретачи обнове рада Архивистичког друштва Србије схватили су да без добрих законских решења нема добро уређене струке нити њеног напредовања, па су показали завидну активност у изради нацрта Закона о архивској грађи и архивској служби (2008).[90] Преднацрт Закона о архивској грађи и архивској служби – радна верзија[91] објављен је на сајту Министарства културе Републике Србије 19. јуна 2008. године. Након јавних расправа током 2009. и 2010. у Нишу, Архиву Војводине и Архиву Србије,[92] почетком 2012. године Влада Републике Србије је усвојила **Предлог Закона о архивској грађи и архивској служби**[93], међутим, до данас он није дошао пред посланике Народне скупштине.[94].

Последња изборна скупштина Друштва архивиста Србије одржана је у Архиву Србије 15. јуна 2010. На скупштини је усвојен нови Статут Друштва и изабрано руководство. За председника је изабрана Татјана Мишић, а за секретара Благоје Исаиловић, обоје из Архива Србије.[95] Друштво је у овом периоду у сарадњи са Архивом Србије објавило публикације **Водич за регистратуре** приређивача (2010) и **Модернизација канцеларијског и архивског пословања у регистратурама**, приређивача Татјане Мишић (2010) и **Архиви и архивска грађа, термини, описи и дефиниције** аутора Светлане Аџић (2011). У међувремену је престао да излази билтен друштва **Архивски гласник** (последњи број 7-8, децембар 2009), а угашен је и веб сајт Друштва, чиме је изостала било каква коминикација између Друштва и његових чланова. Током 2014. покренута је иницијатива за чешће састајање Извршног одбора Друштва и разматрање одређених стручних питања. У вези са тим формирана је комисија за питања из рада заштите архивске грађе ван архива, дата иницијатива за поновно покретање билтена **Архивски гласник** и предложени чланови редакције. Крајем 2014. очекује се одржавање Скупштине.

ЗАКЉУЧАК

Развој Друштва као струковног удружења радника у архивима пратио је развој државног и друштвеног система. У периоду од оснивања Друштва до доношења Закона о архивској грађи и архивској служби СР Србије 1967. године уочљива је борба Друштва и његовог чланства за очување архивске грађе, њено прикупљање, обезбеђивање смештајног простора, поправљање услова рада и положаја архивских радника, борба за њихово образовање и статус

88 http://www.darv.org.rs/images/stories/doc/akta/PRAVILNIK_O_%20DODELI_%20NAGRADE.pdf (3.7.2014.) Досадашњи добитници ове награде су: Маринко Белош, Средоје Лалић, Стеван Рајчевић и Милорад Бешлин (2010), Иштван Фодор, Јован Вапрабентшајн, Боро Тртић (2011), Нада Борш и Милан Ђуканов (2012)...

89 Видети на: http://www.darv.org.rs/cir/rad-drustva/publikacije.html (3.7.2014)

90 Чланови уже радне групе који су радили на изради радне верзије Закона били су: Светлана Аџић, Зоран Беквалац, Нада Берић, Благомир Бишевац, Вера Филиповић, Милан Јакшић. Видети у: Архивски гласник, бр. 3, јун 2008, 3;

91 Видети на: http://archives.org.rs/41043a442443543543b43d43e441442438/412435441442438/41f44043543443d430446440442-41743043a43e43d430-43e-430440445438432441143a43ej-433440430452438--438-430440445438432441143a43ej-44143b443436431438 (1.7.2014.)

92 Видети на: http://archives.org.rs/41043a44244343543b43d43e441442438/412435441442438/41e434440436430-43d430-458430432430-43e-41d430446440442443-43743043a43e43d430-43e-430440445438432441143a43e458-433440430452438-438-430440445438432441143a43e458-44143b443436431438 (1.7.2014.); Нацрт Закона доступан је на адреси: http://www.arhivistika.edu.rs/images/strucna%20uputstva/nacrt_zakona_o_arhivskoj_gradji_i_arhivskoj_sluzbi%20(1).pdf (3.7.2014.)

93 http://archives.org.rs/41043a442443435543b43d43e441442438/412435441442438/42344143243e45843543d-41f44043543443b43e433-43743043a43e43d430-43e-430440445438432441143a43e458-44143b443436431438-438-430440445438432441143a43e458-433440430452438 (1.7.2014)

94 **Предлог Закона о архивској грађи и архивској служби:** http://archives.org.rs/41043a442443435543b43d43e441442438/412435441442438/42344143243e45843543d-41f44043543443b43e433-43743043a43e43d430-43e-430440445438432441143a43e458-44143b443436431438-438-430440445438432441143a43e458-433440430452438/92-12.pdf (1.7.2014.)

95 Вест на: http://archives.org.rs/41043a442443435543b43d43e441442438/412435441442438/41e43444043643043d430-43843743143e44043d430-44143a44343f448442438 43d430-414440443448442432 43-0-430440445438432438441442430-421440431438458435 (1.7.2014.)

у друштву. То се реализовало кроз различите облике рада, саветовања, сарадње са сродним друштвима, утицајем на органе власти. У том периоду ради се на брзој размени информација, оснива се први часопис Друштва **Архивски преглед**.

Доношењем Закона о архивској грађи и архивској служби СР Србије (1967), започиње интензивнији развој архивске службе у Србији, а самим тим и Друштва архивских радника Србије. Међутим, улога и значај Друштва у наредном периоду, све до 90-их година 20. века, испретплетани су са радом покрајинских друштава, Заједницом архива Србије која преузима неке од дотадашњих надлежности Друштва и Архивским већем. Друштво опстаје и у таквим околностима и показује активност у остваривању својих циљева и задатака. Сталне промене законских прописа условљавају и честе промене општих акта које су уређивале рад Друштва, али се суштински основни циљеви и задаци не мењају. Уставним променама током 60-их и коначно Уставом из 1974. године делатоност науке, образовања и културе прелази у надлежност социјалистичких република, односно аутономних покрајина, па тако и ауторномне покрајине формирају своја самостална Друштва која делују у оквиру ДАРС-а, али и паралелно као пуноправни чланови ДАРЈ. У периоду деведесетих, као резултат политичких и уставних промена, распада СФРЈ, ратова на простору СФРЈ, деловање Друштво постпено замире. Покушаји обнове јављају се средином деведесетих, али су они кратког даха. Тек 2005. године Друштво поново обнавља свој рад и колико-толико успешно делује до 2010. године од када поново ради смањеном обимом. Од 2014. године поново се активира рад Извршног одбора Друштва и чине нови покушаји да рад Друштва оживи.

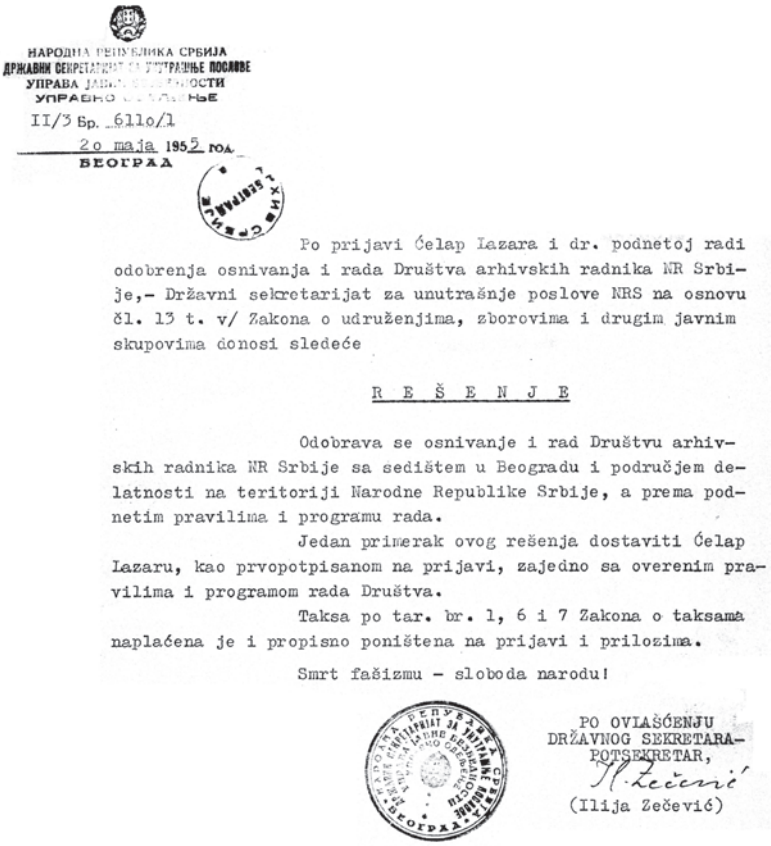

НАРОДНА РЕПУБЛИКА СРБИЈА
ДРЖАВНИ СЕКРЕТАРИЈАТ ЗА УНУТРАШЊЕ ПОСЛОВЕ
УПРАВА ЈАВ[illegible]ОСТИ
УПРАВНО [illegible]ЊЕ
II/3 Бр. 6110/1
20 маја 1955 год.
БЕОГРАД

По prijavi Ćelap Lazara i dr. podnetoj radi odobrenja osnivanja i rada Društva arhivskih radnika NR Srbije,- Državni sekretarijat za unutrašnje poslove NRS na osnovu čl. 13 t. v/ Zakona o udruženjima, zborovima i drugim javnim skupovima donosi sledeće

R E Š E N J E

Odobrava se osnivanje i rad Društvu arhivskih radnika NR Srbije sa sedištem u Beogradu i područjem delatnosti na teritoriji Narodne Republike Srbije, a prema podnetim pravilima i programu rada.

Jedan primerak ovog rešenja dostaviti Ćelap Lazaru, kao prvopotpisanom na prijavi, zajedno sa overenim pravilima i programom rada Društva.

Taksa po tar. br. 1, 6 i 7 Zakona o taksama naplaćena je i propisno poništena na prijavi i prilozima.

Smrt fašizmu - sloboda narodu!

PO OVLAŠĆENJU
DRŽAVNOG SEKRETARA-
POTSEKRETAR,
(Ilija Zečević)

Сл. 1. Решење којим се одобрава оснивање и рад Друштва архивских радника НР Србије, 20. мај 1955. (Архив Србије)

Сл. 2. Печат Друштва архивских радника Србије, 1975. (Архив Србије)

The Society of Archival Workers of Serbia (1954-2014) – work overview

The development of the Society as a professional association of archival workers has followed the development of state and society systems. During the period between establishing the Society and passing the Act on Archival Material and Archival Services of the Socialist Republic of Serbia in 1967, the Society and its members struggled to preserve and collect archival material, provide storage space, improve working conditions and the position of archival workers in terms of their education and social status. Their struggle took the form of various kinds of work, counselling, cooperation with related societies and influencing governing bodies. This period was marked by the improvement in the speed of information exchange, and the first magazine of the Society, **Archival Review**, was published.

The introduction of the Act on Archival Material and Archival Services of the Socialist Republic of Serbia (1967) accelerated the development of archival services in Serbia and, thereby, the Society of Archival Workers of Serbia as well. However, the role and significance of the Society in the following period, until the 1990s, were intertwined with the work of the provincial societies, the Community of Archives of Serbia which had taken over some of the former domains of the Society, and the Council of Archives. Despite the circumstances, the Society survived, actively reaching their goals and performing their tasks. Constant changes of regulations dictated frequent changes in general acts that regulated the work of the Society, although the basic aims and tasks remained essentially unchanged. According to the constitutional amendments from the 1960s and, finally, the 1974 Constitution, all scientific, educational and cultural work fell under the domain of socialist republics, i.e. autonomous provinces, so that each autonomous province formed their own respective independent societies, operating concurrently as part of the SAWS and as full members of the Society of Archival Workers of Yugoslavia. During the 1990s, the work of the Society gradually came to a standstill as a result of political changes and constitutional amendments, the disintegration of the Socialist Federal Republic of Yugoslavia and the wars on its territory. The attempts at its revival were made in mid-1990s, but they were brief. It was only in 2005 that the Society resumed their work and had been relatively successful until 2010, when their work was limited in its scope once again. In 2014 the Executive Board of the Society has been reappointed and new efforts have been made to revive the Society's work.

Ирена КОЛАЈ, МА
Драгана МИТРАШИНОВИЋ
Историјски архив Београда
Србија

UDK: 347.714(497.11)"1945"(093.2)

Трговинска комора у Београду - регистрација радњи града Пожаревца 1945 -

Сажетак: Публиковање грађе архивских фондова насталих деловањем организација и група у периоду пре Другог светског рата, а регистрованих у првим послератним годинама, омогућава проучавање развоја истих, посматрано кроз призму историјских догађаја у којима су настајале, деловале и гасиле се. Циљ овог рада јесте да представи списак регистрованих радњи на тлу Пожаревца 1945. године, с намером да исти послужи истраживању развоја трговинске, занатске, те индустријске делатности и њеном доприносу привредном развитку Краљевине Југославије, те новонастале државе.

Кључне речи: Трговинска комора, радња, Пожаревац

Прве послератне године, донеле су низ промена у свим областима друштвеног деловања. Одлукама новоформираних органа власти, расформиране су и реформисане поједине организације. Трговинска комора у Београду егзистирала је током ратних година, а Управни одбор формирале су окупационе власти. Током 1944. године, одржане су седнице на којима се планирала реформа постојеће структуре Коморе и повратак смењених делегата и чланова Управног одбора.

На конференцији чланова Председништва Трговинске коморе, одржаној 12. октобра 1944. забележено је: „ Председник г. [Чеда] Петровић необично се радује што је представник Министарства народне привреде начелник г. Др. Башковић присутан овој седници...Ослобођење Београда ближи се, а самим тим ближи се и крај окупације. Тај срећан догађај треба очекивати у врло блиском времену свакако за који дан, па се у вези са тиме поставља питање положаја Коморе као установе и саме управе Коморе.“[1][1] Након овог састанка уследиће бројне промене у функционисању ове организације и удружења са којима је сарађивала.

„На предлог Међукоморског одбора Трговинске и Занатске коморе, Претседништва АСНОС-а, Повереништво привреде прописало је Наредбу о регистровању радњи Бр. 121 од 9 ов. мца, која је ступила на снагу објавом у дневним листовима на дан 10 ов. мца.

По саслушању реферата секретара, Одбор делегата утврдио је текстове образаца I, II, III и IV, а сем тога утврдио је и текст предлога, за Повереништво привреде о поступку за извршење регистрације. Сви ови предлози предаће се Повереништву с молбом да се што пре одобре. С обзиром да ће овај посао бити веома велики и тежак, јер за три месеца треба да се изврши регистрација око 30.000 радњи, одобрава се Секретаријату, да за овај посао ангажује једну способну дактилографкињу, која ће се хонорарно ангажовати.“ [2][2]

Пријаве за регистрацију, садрже обрасце који дају опште податке о радњи (назив фирме, седиште, власништво, струка) и власнику (датум и место рођења, пребивалиште, народност, држављанство, вероисповест, школска спрема).

На основу обиља података које нам пружају, можемо утврдити, не само заступљеност појединих грана трговине и њихов годишњи допринос економији оновремене државе, већ и старосну, етничку, образовну и религијску припадност трговачког слоја.

1 [1] Историјски архив Београда (ИАБ), Трговинска комора Београда (509), Књига записника са седница од 17. XII 1943. до 3. V 1947, Белешка са конференције од 12. октобра 1944.

2 [2] ИАБ, 509, Записник II седнице делегата при Трговинцкој комори Београда од 12. децембра 1944, тачка 3.

СПИСАК РЕГИСТРОВАНИХ РАДЊИ ИЗ ПОЖАРЕВЦА[3][3]

Пандуровић Ђ. Андра
15.05.1945.
Фирма: Браћа Пандуровић
Струка: Књижарска радња[4][4]
Седиште: Пожаревац, Краљева 18
IAB-TK-101-10950

Митић В. Драгољуб
15.05.1945.
Фирма: Митић В. Драгољуб
Струка: Гвожђарско-стакларска и фарбарска радња
Седиште: Пожаревац, Краљева 10
IAB-TK-101-10951

Миладиновић К. Видосава
15.05.1945.
Фирма: Видосава К. Миладиновић
Струка: Бакалска радња
Седиште: Пожаревац, Призренска 8
IAB-TK-101-10952

Спасић М. Михајло
15.05.1945.
Фирма: Михајло М. Спасић
Струка: нирнбершка
Седиште: Пожаревац, Краљев трг 1
IAB-TK-101-10953

Фабрика обуће Бостон а. д. Београд
15.05.1945.
Фирма: „Бостон" а. д. продавница у Пожаревцу
Струка: Продавница обуће
Седиште: Пожаревац, Дубровачка 17
IAB-TK-101-10954

Вукосављевић Ж. Славко
15.05.1945.
Фирма: Славко Ж. Вукосављевић
Струка: Трговина нирнбершке робе
Седиште: Пожаревац, Краљев трг 1
IAB-TK-101-10955

Јевремовић М. Видоје
15.05.1945.
Фирма: Видоје М. Јевремовић
Струка: колонијална, мануфактурна, гвожђарска, стакларска, порцуланска и нирнбершка
Седиште: Пожаревац, Дубровачка 1
IAB-TK-101-10956

Јовановић К. Божидар
15.05.1945.
Фирма: Браћа К. Јовановић
Струка: мануфактурна
Седиште: Пожаревац, Краљев трг 1
IAB-TK-101-10957

Трифуновић Ж. Десанка
15.05.1945.
Фирма: Десанка Ж. Трифуновић
Струка: колонијална
Седиште: Пожаревац, Давидовићева 42
IAB-TK-101-10958

Трифуновић С. Живко
15.05.1945.
Фирма: Живко С. Трифуновић
Струка: колонијална
Седиште: Пожаревац, Браничевска 1
IAB-TK-101-10959

Фелдић С. Милош
15.05.1945.
Фирма: Фелдић С. Милош
Струка: Мануфактурна и галантеријска радња
Седиште: Пожаревац, Трг Краљице Марије 31
IAB-TK-101-10960

Трудић В. Софија
15.05.1945.
Фирма: Софија В. Трудић
Струка: Трговина техничким артиклима
Седиште: Пожаревац, Краљева 16
IAB-TK-101-10961

Трудић Н. Владимир
15.05.1945.
Фирма: Владимир Н. Трудић
Струка: Тон кино
Седиште: Пожаревац, Краљева 33
IAB-TK-101-10962

3 [3] Дигитална база регистрованих радњи фонда Трговинска комора у Београду-Београд (1910-1948) настала је заједничким радом запослених у Историјском архиву Београда и садржи 12640 уноса-пријава за регистрацију радњи са територије Србије.

4 [4] Називи фирми наведени су у изворном облику

Спасић Ж. Крста
15.05.1945.
Фирма: Крста Ж. Спасић
Струка: мануфактурна
Седиште: Пожаревац, Краљице Марије 30
IAB-TK-101-10963

Рајчић М. Живко
15.05.1945.
Фирма: Живко М. Рајчић
Струка: шпекулативна
Седиште: Пожаревац, Топличина 23
IAB-TK-101-10964

Драгомировић Б. Коста
15.05.1945.
Фирма: Коста Драгомировић
Струка: Трговина пољопривредним производима на велико
Седиште: Пожаревац, Трг Краљице Марије 19
IAB-TK-101-10965

Давидовић А. Петар
15.05.1945.
Фирма: Петар А. Давидовић
Струка: Мануфактурна и бакалска радња
Седиште: Пожаревац, Краљице Марије 31
IAB-TK-101-10966

Протић К. Бранислав
15.05.1945.
Фирма: Бранислав Протић
Струка: Кожарска радња
Седиште: Пожаревац, Дубровачка 34
IAB-TK-101-10967

Гардиновић М. Богољуб
15.05.1945.
Фирма: Богољуб М. Гардиновић
Струка: Бакалска
Седиште: Пожаревац, Браничевска 11
IAB-TK-101-10968

Петровић М. Милојко
15.05.1945.
Фирма: Милојко М. Петровић
Струка: Бакалска и трговина пољопривредним производима на велико
Седиште: Пожаревац, Бранков трг 4
IAB-TK-101-10969

Тодоровић П. Божидар
15.05.1945.
Фирма: Тодоровић П. Божидар
Струка: Пиљарска радња
Седиште: Пожаревац, Зелена пијаца 1
IAB-TK-101-10970

Ђорђевић М. Драгутин
15.05.1945.
Фирма: Драгутин М. Ђорђевић
Струка: Пиљарска
Седиште: Пожаревац, Зелени Венац 1
IAB-TK-101-10971

Јанковић С. Милутин
15.05.1945.
Фирма: Милутин С. Јанковић
Струка: колонијална
Седиште: Пожаревац, Косовска 17
IAB-TK-102-10972

Стевановић Ж. удова Мирослава
15.05.1945.
Фирма: Живојин М. Стевановић
Струка: Бакалска радња
Седиште: Пожаревац, Браничевска 21
IAB-TK-102-10973

Величковић В. Стојан
15.05.1945.
Фирма: Стојан Величковић
Струка: Пиљарска радња
Седиште: Пожаревац, Бранков трг 2
IAB-TK-102-10974

Арсић И. Чедомир и Јеремић Д. Милија
15.05.1945.
Фирма: Арсић Чедомир и Јеремић Милија
Струка: Мануфактурна и галантеријска радња
Седиште: Пожаревац, Дубровачка 15
IAB-TK-102-10975

Костић Ђ. Алекса
15.05.1945.
Фирма: Алекса Ђ. Костић
Струка: Бакалска радња
Седиште: Пожаревац, Краљице Марије 15
IAB-TK-102-10976

Девић А. Светислав - Слава
15.05.1945.
Фирма: Светислав-Слава Девић
Струка: Гвожђарска и дашчарска радња
Седиште: Пожаревац, Таковска 1
IAB-TK-102-10977

Рајковић С. Ђорђе
15.05.1945.
Фирма: Ђорђе С. Рајковић
Струка: Мануфактурна, галантеријска, бакалско-колонијална и трговинско-пољопривредна радња
Седиште: Пожаревац, Дубровачка 6
IAB-TK-102-10978

Стојановић Б. Велизар
15.05.1945.
Фирма: Велизар Б. Стојановић
Струка: Пиљарска и трговинско-пољопривредна радња на велико
Седиште: Пожаревац, Душанова 7
IAB-TK-102-10979

Васић М. Милан
15.05.1945.
Фирма: Милан М. Васић
Струка: Бакалска и пиљарска радња
Седиште: Пожаревац, Душанова 23
IAB-TK-102-10980

Живојиновић Ж. Ђура
15.05.1945.
Фирма: Ђура Ж. Живојиновић
Струка: Погребна опрема
Седиште: Пожаревац, Краљице Марије 24
IAB-TK-102-10981

Цанић Ц. Михајло
15.05.1945.
Фирма: Цанић Ц. Михајло
Струка: Извозничка роба (живина и јаја)
Седиште: Пожаревац, Браничевска 9
IAB-TK-102-10982

Младеновић К. Никола
15.05.1945.
Фирма: Никола Младеновић
Струка: шпекулативна
Седиште: Пожаревац, Краљице Марије 18
IAB-TK-102-10983

Маринковић Н. Милан
15.05.1945.
Фирма: Милан Н. Маринковић
Струка: Пиљарска радња
Седиште: Пожаревац, Трг Краљице Марије 18
IAB-TK-102-10984

Аврамовић В. Ксенија
15.05.1945.
Фирма: Ксенија Аврамовић
Струка: Пиљарска радња
Седиште: Пожаревац, Краљице Марије 24
IAB-TK-102-10985

Демић М. Милан и Панић Н. Милосав
15.05.1945.
Фирма: Милан Демић и Панић
Струка: Гвожђарска, стакларска и фарбарска радња
Седиште: Пожаревац, Краљев трг 8
IAB-TK-102-10986

Стојановић Н. Велимир
15.05.1945.
Фирма: Велимир Н. Стојановић
Струка: Бакалска радња
Седиште: Пожаревац, Краљева 34
IAB-TK-102-10987

Станојевић Љ. Милан
15.05.1945.
Фирма: Милан Љ. Стојановић
Струка: Бакалска радња
Седиште: Пожаревац, Нова 69
IAB-TK-102-10989

Пантић Ж. Загорка
15.05.1945.
Фирма: Загорка Ж. Пантић
Струка: Трговина пољопривреднм производима на велико
Седиште: Пожаревац, Краљев трг 18
IAB-TK-102-10990

Стојковић М. Драгослав
15.05.1945.
Фирма: Драгослав М. Стојковић
Струка: бакалска, фарбарска, стакларско-порцуланска и нирнбершка
Седиште: Пожаревац, Дубровачка 29
IAB-TK-102-10991

Лазаревић Л. Даница
15.05.1945.
Фирма: Даница Л. Лазаревић
Струка: Пиљарска радња
Седиште: Пожаревац, Зелена пијаца 1
IAB-TK-102-10992

Илић П. Лепосава
15.05.1945.
Фирма: Лепосава Илић
Струка: Пиљарска радња
Седиште: Пожаревац, Зелена пијаца 1
IAB-TK-102-10993

Стевић Ж. Владимир
15.05.1945.
Фирма: Владимир Стевић
Струка: Пиљарска радња
Седиште: Пожаревац, Војводе Добрњца 22
IAB-TK-102-10994

Стојановић М. Александар
15.05.1945.
Фирма: Александар Стојановић
Струка: Пиљарска радња
Седиште: Пожаревац, Краљице Марије 4
IAB-TK-102-10995

Станојевић Д. Живојин
15.05.1945.
Фирма: Станојевић Живојин
Струка: Трговина пољопривредним производима на велико
Седиште: Пожаревац, Књаза Михајла 51
IAB-TK-102-10996

Мијалковић Д. Мирко и Димитријевић Т. Милош
15.05.1945.
Фирма: Кооператива Мијалковић Мирко и Димитријевић Милош
Струка: колонијална, мануфактурна, стакларска-порцуланска, гвожђарска, нирнбершка
Седиште: Пожаревац, Краљев трг 20
IAB-TK-102-10997

Стојиловић Т. Живан
15.05.1945.
Фирма: Живан Стојиловић
Струка: Пиљарска радња
Седиште: Пожаревац, Зелена пијаца 1
IAB-TK-102-10998

Буцић Ј. Фрања
15.05.1945.
Фирма: Фрања Ј. Буцић
Струка: Галантеријска радња
Седиште: Пожаревац, Краљице Марије 10
IAB-TK-102-10999

Стокић Ж. Иван
15.05.1945.
Фирма: Иван Стокић
Струка: Галантеријска, мануфактурна и бакалска радња
Седиште: Пожаревац, Таковска 6
IAB-TK-102-11000

Жикић Ј. Маринко
15.05.1945.
Фирма: Маринко Жикић
Струка: Пиљарска радња
Седиште: Пожаревац, Вуков трг 10
IAB-TK-102-11001

Димитријевић Д. Ђорђе
15.05.1945.
Фирма: Ђорђе Д. Димитријевић
Струка: Галантеријска и стакларска радња
Седиште: Пожаревац, Дубравачка 3
IAB-TK-102-11002

Обрадовић М. Аврам
15.05.1945.
Фирма: Аврам Обрадовић
Струка: Пиљарска радња
Седиште: Пожаревац, Зелена пијаца 1
IAB-TK-102-11003

Јовић Ј. Никола
15.05.1945.
Фирма: Никола Јовић
Струка: бакалска, нирнбершка, галантеријска, стакларска; трговина пољопривредним производима на велико
Седиште: Пожаревац, Дубравачка 24
IAB-TK-102-11004

Ракун Н. Елизабета
15.05.1945.
Фирма: Елизабета Ракун
Струка: Дашчарска радња
Седиште: Пожаревац, Николајевића 6
IAB-TK-102-11005

Михајло М. Илић
15.05.1945.
Фирма: Михајло Илић и Властимир Грос
Струка: нирнбершка
Седиште: Пожаревац, Дубравачка 1
IAB-TK-102-11006

Цвејић Д. Ђорђе
15.05.1945.
Фирма: Ђорђе Цвејић
Струка: трговина кожом
Седиште: Пожаревац, Краљице Марије 7
IAB-TK-102-11007

Ивановић М. Миливоје
15.05.1945.
Фирма: Миливоје Ивановић
Струка: Бакалска и пиљарска радња
Седиште: Пожаревац, Војводе Добрњца 11
IAB-TK-102-11008

Марјановић П. Михајло
15.05.1945.
Фирма: Михајло П. Марјановић
Струка: Бакалска радња
Седиште: Пожаревац, Кнеза Михајла 65
IAB-TK-102-11009

Рашић С. Павле
15.05.1945.
Фирма: Павле С. Рашић
Струка: Пиљарска радња
Седиште: Пожаревац, Зелена пијаца 1
IAB-TK-102-11010

Стокић М. Михајло
15.05.1945.
Фирма: Михајло М. Стокић
Струка: Пиљарска радња
Седиште: Пожаревац, Зелени венац 1
IAB-TK-102-11011

Митић Ј. Љубомир
15.05.1945.
Фирма: Љубомир Ј. Митић
Струка: мануфактурна
Седиште: Пожаревац, Дубровачка 11
IAB-TK-102-11012

Живић В. Александар
15.05.1945.
Фирма: Александра В. Живић
Струка: колонијално-деликатесна
Седиште: Пожаревац, Краљев трг 13
IAB-TK-102-11013

Радић М. Миодраг
15.05.1945.
Фирма: Миодраг М. Радић
Струка: бакалска, мануфактурна и нирнбершка
Седиште: Пожаревац, Душанова 17
IAB-TK-102-11014

Грујић П. Владислав и Вучковић Ст. Живка
15.05.1945.
Фирма: Стеван Вучковић и Владислав Грујић
Струка: бакалска
Седиште: Пожаревац, Краљева 24
IAB-TK-102-11015

Нинић С. Јевта
15.05.1945.
Фирма: Јевта С. Нинић
Струка: пиљарска
Седиште: Пожаревац, Краљице Марије 12
IAB-TK-102-11016

Рајчић М. Тодор
15.05.1945.
Фирма: Тодор М. Рајчић
Струка: мануфактурна-бакалска и конфекцијска
Седиште: Пожаревац, Краља Петра 16а
IAB-TK-102-11017

Васиљевић М. Миодраг
15.05.1945.
Фирма: Миодраг М. Васиљевић
Струка: нирбершка и галантеријска
Седиште: Пожаревац, Краљева 22
IAB-TK-102-11018

Панајотовић П. Наум
15.05.1945.
Фирма: Наум Панајотовић
Струка: Колонијална радња
Седиште: Пожаревац, Краљев Трг 9
IAB-TK-102-11019

Марјановић Д. Чедомир
15.05.1945.
Фирма: Чедомир Д. Марјановић
Струка: мануфактурна и помодна
Седиште: Пожаревац, Дубровачка 19
IAB-TK-102-11020

Миљковић М. Драгољуб
15.05.1945.
Фирма: Драгољуб М. Миљковић
Струка: колонијална, стакларска, порцуланска, фарбарска и нирнбершка
Седиште: Пожаревац, Јованова 8
IAB-TK-102-11021

Рашић Ј. Живота
15.05.1945.
Фирма: Живота Ј. Рашић
Струка: гвожђарска, стакларска, порцуланска, фарбарска и продаја шиваћих машина и прибора
Седиште: Пожаревац, Краљев трг 6
IAB-TK-102-11022

Милошевић М. Божидар
15.05.1945.
Фирма: Божидар М. Милошевић
Струка: Бакалска
Седиште: Пожаревац, Цветни трг 21
IAB-TK-102-11023

Поповић Ж. Војислав
15.05.1945.
Фирма: Поповић Ж. Војислав
Струка: конфекциона, мануфактурна и галантеријска
Седиште: Пожаревац, Краљев трг 7
IAB-TK-102-11024

Николић П. Даринка
15.05.1945.
Фирма: Николић П. Даринка
Струка: Пиљарска радња
Седиште: Пожаревац, Косовска 40
IAB-TK-102-11025

Миладиновић М. Станојло
15.05.1945.
Фирма: Станојло М. Миладиновић
Струка: Пиљарска радња
Седиште: Пожаревац, Стрезова 3
IAB-TK-102-11026

Петровић М. Живомир
15.05.1945.
Фирма: Живомир М. Петровић
Струка: бакалска, мануфактурна и галантеријска
Седиште: Пожаревац, Бранков трг 1
IAB-TK-102-11027

Станковић С. Милева
15.05.1945.
Фирма: Милева Станковић
Струка: Бакалска радња
Седиште: Пожаревац, Дечанска 32
IAB-TK-102-11028

Марковић С. Милан
15.05.1945.
Фирма: Милан С. Марковић
Струка: Мануфактурна и галантеријска радња
Седиште: Пожаревац, Дубровачка 25
IAB-TK-102-11029

Марковић М. Риста и Медић П. Гаврило
15.05.1945.
Фирма: Марковић М. Риста и Медић П. Гаврило
Струка: Бакалска, стакларско-порцуланска и фарбарска радња
Седиште: Пожаревац, Душанова 18
IAB-TK-102-11030

Станковић П. Јован
15.05.1945.
Фирма: Јован П. Станковић, власник
Струка: Бакалска радња
Седиште: Пожаревац, Косовска 58
IAB-TK-102-11031

Станисављевић В. Првослав
15.05.1945.
Фирма: Првослав В. Станисављевић
Струка: Бакалска радња
Седиште: Пожаревац, Краља Петра 40
IAB-TK-102-11032

Миловановић А. Милић
15.05.1945.
Фирма: Миловановић Милић
Струка: Пиљарска радња
Седиште: Пожаревац, Зелена пијаца 1
IAB-TK-102-11034

Илић М. Драгољуб
15.05.1945.
Фирма: Драгољуб М. Илић
Струка: Колонијална радња
Седиште: Пожаревац, Призренска 55
IAB-TK-102-11035

Грујић Н. Петар
15.05.1945.
Фирма: Петар Грујић
Струка: Бакалска радња
Седиште: Пожаревац, П. Тамбураша 3
IAB-TK-102-11036

Деру Н. Александра
15.05.1945.
Фирма: Наум Деру
Струка: Бакалска и ликерџијска радња (у затвореним флашама)
Седиште: Пожаревац, Дубравачка 40
IAB-TK-102-11037

Јеремић А. Коста
15.05.1945.
Фирма: Коста А. Јеремић
Струка: Винарско-ракијџијска радња
Седиште: Пожаревац, Николајевића 15
IAB-TK-102-11038

Нинић С. Милан
15.05.1945.
Фирма: Милан Нинић
Струка: Пиљарска радња
Седиште: Пожаревац, Синђелићева 2
IAB-TK-102-11039

Ђорђевић М. Миодраг
15.05.1945.
Фирма: Миодраг М. Ђорђевић
Струка: Пиљарска радња
Седиште: Пожаревац
IAB-TK-102-11040

Станисављевић С. Чедомир
15.05.1945.
Фирма: Чедомир С. Станисављевић
Струка: Бакалска радња
Седиште: Пожаревац, Цветни трг 53
IAB-TK-102-11041

Тодоровић Драгољуб
15.05.1945.
Фирма: Драгољуб Тодоровић
Струка: Пиљарска радња
Седиште: Пожаревац
IAB-TK-103-11042

Алексић Н. Аурели
15.05.1945.
Фирма: Аурели Н. Алексић
Струка: Бакалска и пиљарска радња
Седиште: Пожаревац, Кнеза Михајла 47
IAB-TK-103-11043

Марковић С. Владислав
15.05.1945.
Фирма: Владислав С. Марковић
Струка: Пиљарска радња
Седиште: Пожаревац, Душанова 16
IAB-TK-103-11045

Станојевић С. Боривоје
15.05.1945.
Фирма: Боривоје С. Станојевић
Струка: Мануфактурна и галантеријска радња
Седиште: Пожаревац, Краљев трг 1
IAB-TK-103-11046

Милосављевић С. Драгутин
15.05.1945.
Фирма: Драгутин Милосављевић
Струка: Пиљарска радња
Седиште: Пожаревац, Зелена пијаца 1
IAB-TK-103-11047

Петровић С. Танасије
15.05.1945.
Фирма: Танасије Петровић
Струка: Бакалска и пиљарска радња
Седиште: Пожаревац, Јованова 8
IAB-TK-103-11048

Лецић В. Живојин
15.05.1945.
Фирма: Живојин Ж. Лецић
Струка: Мануфактурна и галантеријска радња
Седиште: Пожаревац, Дубравачка 18
IAB-TK-103-11049

Ристић Л. Божидар
15.05.1945.
Фирма: Божидар Л. Ристић
Струка: Кожарска радња
Седиште: Пожаревац, Дубравачка 5
IAB-TK-103-11050

Милошевић Д. Божидар и Тимић М. Владимир
15.05.1945.
Фирма: Божидар Д. Милошевић и Тимић
Струка: колонијална и нирбершка
Седиште: Пожаревац, Трг Краљице Марије 16
IAB-TK-103-11051

Спасић Љ. Богољуб
15.05.1945.
Фирма: Спасић Ж. Љубиша
Струка: Колонијална радња
Седиште: Пожаревац, Призренска 49
IAB-TK-103-11053

Спасић Ж. Љубиша
15.05.1945.
Фирма: Љубиша Ж. Спасић
Струка: Трговина пољопривредним производима на велико
Седиште: Пожаревац, Краљев трг 13
IAB-TK-103-11054

Ивковић С. Милан
15.05.1945.
Фирма: Милан С. Ивковић
Струка: Бакалска радња
Седиште: Пожаревац, Светосавска 6
IAB-TK-103-11055

Наумовић Ц. Божидар
15.05.1945.
Фирма: Божидар Ц. Наумовић
Струка: Колонијална радња
Седиште: Пожаревац, Краља Петра 1
IAB-TK-103-11056

Јаношевић П. Михајло
15.05.1945.
Фирма: Михајло П. Јаношевић
Струка: Мануфактурна и бакалска радња
Седиште: Пожаревац, Дубравачка 32
IAB-TK-103-11060

Пејић С. Јованка
15.05.1945.
Фирма: Јованка С. Пејић
Струка: Бакалска радња
Седиште: Пожаревац, Николајевићева 17
IAB-TK-103-11061

Стојадиновић К. Мирко
15.05.1945.
Фирма: Мирко Стојадиновић
Струка: Пиљарска радња
Седиште: Пожаревац, Косовска 8
IAB-TK-103-11062

Ђорђевић В. Милорад
15.05.1945.
Фирма: Ђорђевић В. Милора
Струка: Књижара и трговина канцеларијским материјалом
Седиште: Пожаревац, Краљев трг 5
IAB-TK-103-11063

Милошевић А. Драгиња
15.05.1945.
Фирма: Драгиња Милошевић
Струка: Пиљарска радња
Седиште: Пожаревац, Кочина 16
IAB-TK-103-11064

Бојковић М. Нака
15.05.1945.
Фирма: Нака Бојковић
Струка: Пиљарска радња
Седиште: Пожаревац, Зелена пијаца 1
IAB-TK-103-11065

Михајловић Ст. Драгутин
15.05.1945.
Фирма: Драгутин Ст. Михајловић
Струка: Мануфактурна-галантеријска радња
Седиште: Пожаревац, Краља Петра 1
IAB-TK-103-11066

Животић М. Наталија
15.05.1945.
Фирма: Наталија М.Животић
Струка: Мануфактурна и бакалска радња
Седиште: Пожаревац, Дечанска 1
IAB-TK-103-11067

Миленковић Р. Милан
15.05.1945.
Фирма: Милан Миленковић
Струка: Колонијална радња
Седиште: Пожаревац, Жупска 41
IAB-TK-103-11068

Вучковић Ж. Десанка
15.05.1945.
Фирма: Десанка Ж. Вучковић
Струка: Бакалска радња
Седиште: Пожаревац, Дечанска 29
IAB-TK-103-11069

Грујић Ж. Миленко
15.05.1945.
Фирма: Сава А. Јовановић и Компанија
Струка: мануфактна, колонијална, нирбершка и трговина пољопривредним производима на велико
Седиште: Пожаревац, Дубравачка 8
IAB-TK-103-11070

Миљковић Ж. Александар
15.05.1945.
Фирма: Александар Ж. Миљковић
Струка: Бакалска радња
Седиште: Пожаревац, Немањина 71
IAB-TK-103-11071

Рашић М. Миодраг
15.05.1945.
Фирма: Миодраг М. Рашић
Струка: Трговина пољопривредним производима на велико
Седиште: Пожаревац, Николајева 21
IAB-TK-103-11072

Белосавић И. Борисав
15.05.1945.
Фирма: Илија Белосавић и син
Струка: Гвожђарска, дашчарска, техничка, порцуланско-стакларска, фарбарска и колонијална радња
Седиште: Пожаревац, Дубровачка 31
IAB-TK-103-11073

Јовановић Н. Владимир
15.05.1945.
Фирма: Владимир Јовановић
Струка: Пиљарска радња
Седиште: Пожаревац, Зелена пијаца 1
IAB-TK-103-11074

Трифуновић Ј. Живко
15.05.1945.
Фирма: Живко Ј. Трифуновић
Струка: Бакалска радња
Седиште: Пожаревац, Моравачка 1
IAB-TK-103-11075

Јотић И. Милорад
15.05.1945.
Фирма: Милорад Јотић
Струка: Пиљарска радња
Седиште: Пожаревац, Караџићева 48
IAB-TK-103-11076

Стокић Б. Миодраг
15.05.1945.
Фирма: Миодраг Б. Стокић
Струка: Козметичка радња
Седиште: Пожаревац, Пејска 1
IAB-TK-103-11077

Лазаревић Ј. Трајко
15.05.1945.
Фирма: Трајко Ј. Лазаревић
Струка: Стакларско, фарбарска и гвожђарска радња
Седиште: Пожаревац, Дубравачка 22
IAB-TK-103-11078

Новаковић М. Станојло
15.05.1945.
Фирма: Станојло Новаковић
Струка: шпекулативна, бакалска и мануфактурна
Седиште: Пожаревац, Дубровачка 37
IAB-TK-103-11079

Цвејић С. Богољуб
15.05.1945.
Фирма: Богољуб С. Цвејић
Струка: Трговина старим стварима
Седиште: Пожаревац, Јованова 15
IAB-TK-103-11080

Нинић С. Димитрије
15.05.1945.
Фирма: Димитрије С. Нинић
Струка: Стакларска, порцуланска и фарбарска радња
Седиште: Пожаревац, Дубравачка 45
IAB-TK-103-11081

Томић М. Драгољуб
15.05.1945.
Фирма: Драгољуб М. Томић
Струка: Бакалска радња
Седиште: Пожаревац, Косовска 79
IAB-TK-103-11082

Лазаревић Б. Миодраг
15.05.1945.
Фирма: Лазаревић Б. Миодраг
Струка: Бакалска радња
Седиште: Пожаревац, Немањина 18
IAB-TK-103-11083

Лазаревић М. Драга
15.05.1945.
Фирма: Драга М. Лазаревић
Струка: Бакалска радња
Седиште: Пожаревац, Немањина 17
IAB-TK-103-11084

Живановић Љ. Војислав
15.05.1945.
Фирма: Живановић Љ. Војислав
Струка: Бакалска радња
Седиште: Пожаревац, Јованова 46
IAB-TK-103-11085

Пантић Д. Будимка
15.05.1945.
Фирма: Будимка Д. Пантић
Струка: Бакалска и пиљарска радња
Седиште: Пожаревац, Љубостињска 8
IAB-TK-103-11086

Микић М. Божидар
15.05.1945.
Фирма: Божидар М. Микић
Струка: Пиљарска радња
Седиште: Пожаревац, Зелена пијаца 1
IAB-TK-103-11087

Живић М. Вукосав
15.05.1945.
Фирма: Вукосав М. Живић
Струка: колонијално-нирбешка и трговина канцеларијским материјалом
Седиште: Пожаревац, Цветни Трг 1
IAB-TK-103-11088

Јовић М. Младен и Унгурјановић Десимир
15.05.1945.
Фирма: Младен Јовић и Десимир Унгурјановић
Струка: гвожђарска, стакларска, порцуланска, фарбарска, шпекулативна
Седиште: Пожаревац, Краљев трг 10
IAB-TK-103-11089

Бакаловић Н. Драгољуб
15.05.1945.
Фирма: Драгољуб Н. Бакаловић
Струка: Колонијална, стакларска, порцуланска, фарбарска, нирнбершка
Седиште: Пожаревац, Јованова 2
IAB-TK-103-11090

Илић М. Ђорђе
15.05.1945.
Фирма: Ђорђе М. Илић
Струка: Бакалско-пиљарска радња
Седиште: Пожаревац, Јошкина 96
IAB-TK-103-11091

Павловић К. Александар
15.05.1945.
Фирма: Александар К. Павловић
Струка: шпекулативна
Седиште: Пожаревац, Косовска 15
IAB-TK-103-11092

Пурић Н. Бошко
15.05.1945.
Фирма: Бошко Пурић
Струка: Бакалско-пиљарска радња
Седиште: Пожаревац, Косовска 14
IAB-TK-103-11093

Робреновић В. Љуба
15.05.1945.
Фирма: Љуба Робреновић
Струка: Трговачка радња
Седиште: Пожаревац, Његошева 6
IAB-TK-103-11095

Мирковић М. Јован
15.05.1945.
Фирма: Јован М. Мирковић
Струка: Пиљарска радња
Седиште: Пожаревац, Светогорска 3
IAB-TK-103-11096

Станојевић Д. Христина
15.05.1945.
Фирма: Христина Д. Станојевић
Струка: Бакалска и мануфактурна радња
Седиште: Пожаревац, Кнеза Михајла 55
IAB-TK-103-11097

Живковић М. Живко
15.05.1945.
Фирма: Браћа М. Живковић
Струка: Книжарска, увозно комисионарско-агентурска радња
Седиште: Пожаревац, Краљева 5
IAB-TK-103-11098

Стојадиновић Младена удова Даница
15.05.1945.
Фирма: Младен Стојадиновић
Струка: извозничка
Седиште: Пожаревац, Јошкина 71
IAB-TK-103-11099

Милојковић Д. Милутин
15.05.1945.
Фирма: Милутин Д. Милојковић
Струка: Бакалска радња
Седиште: Пожаревац, Немањина 1
IAB-TK-103-11100

Антић Стојан
15.05.1945.
Фирма: Стојан Т. Антић
Струка: шпекулативна
Седиште: Пожаревац, Браничевска 39
IAB-TK-103-11101

Мирковић Ж. Цветко
15.05.1945.
Фирма: Цветко Ж. Мирковић
Струка: Бакалска радња
Седиште: Пожаревац, Војводе Добрњца 25
IAB-TK-103-11102

Којић С. Чедомир
15.05.1945.
Фирма: Чедомир С. Којић
Струка: шпекулативна и извозничка
Седиште: Пожаревац, Кназ Михајлов венац 14
IAB-TK-103-11103

Стефановић М. Драгиша
15.05.1945.
Фирма: Стефановић М. Драгиша
Струка: Јувелирска радња
Седиште: Пожаревац, Дубравачка 20
IAB-TK-103-11104

Панић А. Драгољуб
15.05.1945.
Фирма: Драгољуб А. Панић
Струка: Кожарска радња и продаја електротехничког материјала
Седиште: Пожаревац, Школски трг 1
IAB-TK-103-11105

Лекић М. Јован и Караџић М. Властимир
15.05.1945.
Фирма: Јован Лекић и Караџић
Струка: Помодно-мануфактурна и галантеријска радња
Седиште: Пожаревац, Дубровачка 9
IAB-TK-103-11106

Лазаревић Љ. Војислав
15.05.1945.
Фирма: Војислав Љ. Лазаревић
Струка: Бакалска радња
Седиште: Пожаревац, Краљице Марије 20
IAB-TK-103-11107

Мирковић И. Стеван и Атанацковић К. Милорад
15.05.1945.
Фирма: Павловић и Мирковић
Струка: Галантеријска и мануфактурна радња
Седиште: Пожаревац, Краљева 3
IAB-TK-103-11108

Ивановић М. Данило
15.05.1945.
Фирма: Данило Ивановић
Струка: Пиљарска радња
Седиште: Пожаревац, Светогорска 25
IAB-TK-103-11109

Симић Л. Милан и Симић Л. Михајло
15.05.1945.
Фирма: Браћа Л. Симићи
Струка: Колонијална радња
Седиште: Пожаревац, Бранков Трг 16
IAB-TK-103-11110

Милошевић Р. Живан
15.05.1945.
Фирма: Живан Р. Милошевић
Струка: Гвожђарска и дашчарска радња
Седиште: Пожаревац, Немањина 14
IAB-TK-103-11111

Цветковић Ђ. Даница-Дана
15.05.1945.
Фирма: Дана-Даница Цветковић
Струка: Продаја пива на велико
Седиште: Пожаревац, Таковска 4
IAB-TK-103-11112

Стефановић М. Станојло
15.05.1945.
Фирма: Станојло Стефановић
Струка: мануфактурна
Седиште: Пожаревац, Краљице Марије 3
IAB-TK-104-11113

Цветковић Живан
15.05.1945.
Фирма: Живан Цветковић
Струка: бакалска, гвожђарска и шпекулативна
Седиште: Пожаревац, Косовска 56
IAB-TK-104-11114

Павловић Љ. Бранислав
15.05.1945.
Фирма: Бакалска радња Бранислав Љ. Павловић
Струка: Бакалска радња
Седиште: Пожаревац, Светогорска 4
IAB-TK-104-11115

Риситић П. Иван
15.05.1945.
Фирма: Иван П. Риситћ
Струка: колонијално-нирбершка
Седиште: Пожаревац, Бранков трг 4
IAB-TK-104-11116

Сулимановић Тома
15.05.1945.
Фирма: Тома М. Сулимановић
Струка: Бакалска радња
Седиште: Пожаревац, Књаза Михајла 61
IAB-TK-104-11117

Савић И. Александар
15.05.1945.
Фирма: Савић И. Александар
Струка: Бакалска радња
Седиште: Пожаревац, Косовска 55
IAB-TK-104-11118

Грујић Ж. Милан
15.05.1945.
Фирма: Милан Грујић
Струка: Бакалска радња
Седиште: Пожаревац, Јованова 57
IAB-TK-104-11119

Петровић М. Жика
21.05.1945.
Фирма: Жика М. Петровић
Струка: мануфактурна, галантеријска, нирнбершка и трговина пољопривредним производима
Седиште: Пожаревац, Дубровачка 18
IAB-TK-114-12364

Стефановић С. Милорад
30. мај 1945.
Фирма: Браћа Стефановић
Струка: кожарска
Седиште: Пожаревац, Дубровачка 28
IAB-TK-125-13858

Милосављевић С. Миленија
7.6.1945.
Фирма: Миленија С. Милосављевић
Струка: угоститељска, с правом отварања народне кухиње
Седиште: Пожаревац, Делиградска 20
IAB-TK-138-15535

Јевремовић Л. Милан
08.06.1945.
Фирма: Јевремовић Л. Милан
Струка: Гостионица
Седиште: Пожаревац, Краљев трг 2
IAB-TK-139-15627

Драгиња Л. Јовановић
08.06.1945.
Фирма: Драгиња Л. Јовановић
Струка: Бифе
Седиште: Пожаревац, Немањина 2
IAB-TK-139-15628

Ђорђе М. Животић
08.06.1945.
Фирма: Ђорђе Животић
Струка: Крчма у ситном обиму
Седиште: Пожаревац, Светогорска 2
IAB-TK-139-15632

Вера Н. Ђорђевић
08.06.1945.
Фирма: Вера Н. Ђорђевић
Струка: Гостионица
Седиште: Пожаревац, Косовска 56
IAB-TK-139-15633

Адамовић Ј. Павле
08.06.1945.
Фирма: Адамовић Ј. Павле
Струка: Гостионица
Седиште: Пожаревац, Краља Петра 36
IAB-TK-139-15637

Јовановић Т. Станимир
08.06.1945.
Фирма: Станимир Т. Јовановић
Струка: Крчма/механа
Седиште: Пожаревац, Марвени трг
IAB-TK-139-15639

Илић С. Владислав
08.06.1945.
Фирма: Илић С. Владислав
Струка: Гостионица
Седиште: Пожаревац, Светосавска 49
IAB-TK-139-15641

Илић С. Драгољуб
08.06.1945.
Фирма: Драгољуб Илић
Струка: Гостионица
Седиште: Пожаревац, Светогорска 5
IAB-TK-139-15645

Никола Н. Јејина
08.06.1945.
Фирма: Никола Н. Јејин
Струка: Крчма у ситном обиму
Седиште: Пожаревац, Душанова 19
IAB-TK-139-15646

Милорад Д. Димитријевић
08.06.1945.
Фирма: Милорад Д. Димитријевић
Струка: Гостионица
Седиште: Пожаревац, Јошкина 68
IAB-TK-139-15651

Јоксимовић Светозар
08.06.1945.
Фирма: Светозар Јоксимовић
Струка: Гостионица
Седиште: Пожаревац, Гргурова 6
IAB-TK-139-15652

Јосић Цветко
08.06.1945.
Фирма: Јосић Цветко
Струка: Угоститељство
Седиште: Пожаревац, Кнез Михаилова 45
IAB-TK-139-15659

Ђорђевић С. Драгомир
08.06.1945.
Фирма: Драгомир С. Ђорђевић
Струка: Гостионица
Седиште: Пожаревац, Душанова 18
IAB-TK-139-15663

Ђорђевић М. Велимир
08.06.1945.
Фирма: Гостионица Владимир М. Ђорђевић
Струка: Гостионица
Седиште: Пожаревац, Браничевска 24
IAB-TK-139-15664

Васић Михаила удова Милка
08.06.1945.
Фирма: Гостионица Милка удова Михаила Васић
Струка: Гостионица
Седиште: Пожаревац, Јованова 46
IAB-TK-139-15666

Јанковић Наста
08.06.1945.
Фирма: Јанковић Наста
Струка: Кафана
Седиште: Пожаревац, Цветни трг 42
IAB-TK-139-15667

Димитријевић Живко
08.06.1945.
Фирма: Живко Димитријевић
Струка: Гостионица
Седиште: Пожаревац, Кр. Мар. трг 13
IAB-TK-139-15668

Чедомир Јанковић
08.06.1945.
Фирма: Чедомир Јанковић
Струка: Кафана
Седиште: Пожаревац, на Тулби ваздушна бања
IAB-TK-139-15672

Даниловић М. Бранислав
08.06.1945.
Фирма: Гостионица Бранислав М. Даниловић
Струка: Гостионица
Седиште: Пожаревац, Краља Петра 32
IAB-TK-139-15674

Ђорђевић С. Владимир
08.06.1945.
Фирма: Гостионица Владимир С. Ђорђевић
Струка: Гостионица
Седиште: Пожаревац, Кн. Михаилова 59
IAB-TK-139-15676

Васовић М. Мирослава
08.06.1945.
Фирма: Гостионица Мирослава М. Васовић
Струка: Гостионица
Седиште: Пожаревац, Цветни трг 23
IAB-TK-139-15677

Димитријевић А. Евлампија
08.06.1945.
Фирма: Угоститељска радња са правом држања гостионице Евлампија А. Димитријевић
Струка: Угоститељска гостионица
Седиште: Пожаревац, Цетињска 3
IAB-TK-139-15680

Илић М. Милан
08.06.1945.
Фирма: Угоститељска радња с правом држања кафанске радње с правом кафанске радње Милан М. Илић
Струка: Угоститељска радња с правом држања кафанске радње
Седиште: Пожаревац, Краљице Марије 28
IAB-TK-139-15684

Ђорђевић П. Коста
08.06.1945.
Фирма: Угоститељска радња с правом држања крчме/механе Коста П. Ђорђевић
Струка: Крчма
Седиште: Пожаревац, Јошкина 55
IAB-TK-139-15686

Вучковић Цвета
08.06.1945.
Фирма: Угоститељска радња с правом држања гостионице - Цвета Вучковић
Струка: Гостионица
Седиште: Пожаревац, Кнеза Михајла 4
IAB-TK-139-15687

Живановић Добросав
08.06.1945.
Фирма: Угоститељска радња с правом држања крчме у ситном обиму
Струка: гостионица са правом држања крчме у ситном обиму
Седиште: Пожаревац, Дунавска 27
IAB-TK-139-15688

Братић Г. Јован
08.06.1945.
Фирма: Угоститељска радња с правом држања кафане Јован Г. Братоћ
Струка: Угоститељска радња с правом држања кафане
Седиште: Пожаревац, Јованова
IAB-TK-139-15690

Богосављевић Светолик
08.06.1945.
Фирма: Угоститељска радња с правом држања гостионице Богосављевић Светолик
Струка: Угоститељска са правом држања гостионице
Седиште: Пожаревац, Дунавска 32
IAB-TK-139-15692

Димитријевић Н. Андра
08.06.1945.
Фирма: Угоститељска радња с правом држања гостионице Андра Н. Димитријевић
Струка: Угоститељска
Седиште: Пожаревац, Бранков трг 10
IAB-TK-139-15695

Јовановић Ћ. Десимир
08.06.1945.
Фирма: Угоститељска радња с правом држања крчме (механа) Јовановић Ћ. Десимир
Струка: Угоститељаска с правом држања крчме/механа
Седиште: Пожаревац, Бранков трг 22
IAB-TK-139-15696

Димитријевић Ђ. Есперанда
08.06.1945.
Фирма: Угоститељска радња с правом држања механе Есперанде Ђ. Димитријевић
Струка: Угоститељска радња са правом држања механе
Седиште: Пожаревац, Краљице Марије 9
IAB-TK-139-15697

Јовановић А. Лепосава
08.06.1945.
Фирма: Угоститељска радња с правом држања крчме у ситном обиму Лепосава А. Јовановић
Струка: Угоститељска радња с правом држања крчме у ситном обиму
Седиште: Пожаревац, Радићевићева 3
IAB-TK-139-15698

Михаиловић М. удова Ђурђина
08.06.1945.
Фирма: Угоститељска радња-крчма Ђурђина удова М. Михаиловић
Струка: Угоститељска радња-крчма
Седиште: Пожаревац, Јованова 2
IAB-TK-139-15700

Васић Чедомир
08.06.1945.
Фирма: Крчмарска радња (механа) Чедомир Васић
Струка: крчмарска (механа)
Седиште: Пожаревац, Браничевска 26
IAB-TK-139-15701

Јовановић С. Станимир
08.06.1945.
Фирма: Угоститељска радња с правом држања гостионице Станимир С. Јовановић
Струка: Гостионица
Седиште: Пожаревац, Цветни трг 17
IAB-TK-139-15703

Јаношевић П. Душан
08.06.1945.
Фирма: Гостионица Душан П. Јаношевић
Струка: Гостионица
Седиште: Пожаревац
IAB-TK-139-15705

Јеремић А. Костадин
08.06.1945.
Фирма: Гостионица Костадин Јеремић
Струка: Гостионица
Седиште: Пожаревац, Николајевићева 15
IAB-TK-139-15707

Живковић Ј. Живота
08.06.1945.
Фирма: Угоститељска радња с правом држања кафане
Струка: Угоститељска радња с правом држања кафане
Седиште: Пожаревац, Призренска 11
IAB-TK-139-15716

Димитријевић Т. Костадин
08.06.1945.
Фирма: Угоститељска радња с правом држања гостионице Костадин Димитријевић
Струка: Гостионица
Седиште: Пожаревац, Дубровачка 52
IAB-TK-139-15718

Дружијанић И. Мата
08.06.1945.
Фирма: Гостионица Мата Дружијанић
Струка: Угоститељска радња с правом држања гостионице
Седиште: Пожаревац, Краљице Марије 17
IAB-TK-139-15764

Стојићевић В. Томанија
08.06.1945.
Фирма: Кафана Томанија В. Стојићевић
Струка: Кафана
Седиште: Пожаревац, Таковска 28
IAB-TK-139-15766

Милановић Димитрије
9.6.1945.
Фирма: Милановић Димитрије
Струка: пиљарска
Седиште: Пожаревац, Зелени пијац 2
IAB-TK-140-15908

Николић С. Даринка
23.06.1945.
Фирма: Даринка С. Николић
Струка: пиљарска
Седиште: Пожаревац, Зелена пијаца 11
IAB-TK-160-17901

Драгутин М. Тодоровић
03.07.1945
Фирма: Тодоровић М. Драгутин
Струка: мануфактурна, галантеријска и нирнбершка
Седиште: Пожаревац, Кр. Марије 10
IAB-TK-165-19091

Димитријевић Д. Ђорђе
04.07.1945
Фирма: Ђорђе Д. Димитријевић
Струка: бакалска
Седиште: Пожаревац, Дубровачка 3
IAB-TK-165-19100

Димитријевић Д. Душан
08.08.1945
Фирма: Душан Д. Димитријевић
Струка: Бакалска, стакларска, трговинска, пољопривредна радња на велико
Седиште: Пожаревац, Јоакина 68
IAB-TK-168-19590

Димитријевић Д. Душан
08.08.1945
Фирма: Душан Д. Димитријевић
Струка: бакалска, стакларска, трговинска, пољопривредна на велико
Седиште: Пожаревац, Јоакина 68
IAB-TK-168-19590

Јерај А. Алојз
23.08.1945
Фирма: Алојз Јерај
Струка: Дашчарска радња
Седиште: Пожаревац, Бранков трг 18
IAB-TK-169-19757

Даниловић М.Чедомир
15.09.1945
Фирма: Чедомир М.Даниловић
Струка: Колонијална и деликатесна радња
Седиште: Пожаревац, Краљев трг 13
IAB-TK-171-20065

Пожаревачка трговачка банка и штедионица а.д.
21.09.1945
Фирма: Пожаревачка трговачка банка и штедионица а.д.
Струка: банкарска
Седиште: Пожаревац, Кнеза Лазара 1
IAB-TK-172-20129

Пожаревачка задруга а.д.
21.09.1945
Фирма: Пожаревачка задруга а.д.
Струка: банкарска
Седиште: Пожаревац, Бранков трг 17
IAB-TK-172-20144

Петровић А. Славко
13.10.1945.
Фирма: Славко А. Петровић
Струка: пиљарска
Седиште: Пожаревац, Зелена пијаца 1
IAB-TK-182-21312

Сегер Ј. Слободан
13.10.1945.
Фирма: Слободан Ј. Сегер
Струка: бакалска, стакларска, фарбарска и гвожђарска
Седиште: Пожаревац, Југовићева 4
IAB-TK-182-21313

Грујић Ж. Миленко
13.10.1945.
Фирма: Сава А. Јовановић и Компанија
Струка: колонијална, мануфактурна и нирнбершка
Седиште: Пожаревац, Дубровачка 8
IAB-TK-182-21314

Ристић П. Иван
13.10.1945.
Фирма: Иван П. Ристић
Струка: колонијална
Седиште: Пожаревац, Бранков трг 4
IAB-TK-182-21315

Јовановић К. Божидар
13.10.1945.
Фирма: Божидар К. Јовановић
Струка: мануфактурна
Седиште: Пожаревац, Краљев трг 1
IAB-TK-182-21316

Павловић М. Јосиф
13.10.1945.
Фирма: Јосиф М. Павловић
Струка: нирнбершка
Седиште: Пожаревац, Кнеза Михаила 40
IAB-TK-182-21317

Јаношевић П. Михајло
13.10.1945.
Фирма: Михајло П. Јаношевић
Струка: мануфактурна, галантеријска и колонијална
Седиште: Пожаревац, Дубровачка 35
IAB-TK-182-21318

Бобић Ж. Михајло
13.10.1945.
Фирма: Михајло Ж. Бобић
Струка: кожарска, нирнбершка, колонијална, трговина готове обуће
Седиште: Пожаревац, Дубровачка 17
IAB-TK-182-21319

Живковић М. Живко
13.10.1945.
Фирма: Браћа М. Живковић
Струка: књижарска и трговина канцеларијског материјала
Седиште: Пожаревац, Краљева 5
IAB-TK-182-21320

Златковић П. Милутин
13. октобар 1945.
Фирма: Милутин Златковић
Струка: пиљарска
Седиште: Пожаревац, Бранков трг 24
Количина:
IAB-TK-182-21321

Ђорђевић Ј. Мирко
13.10.1945.
Фирма: Мирко Ј. Ђорђевић
Струка: мануфактурна, галантеријска и конфекциона
Седиште: Пожаревац, Краљева 15
IAB-TK-182-21322

Рајчић С. Милован
13.10.1945.
Фирма: Милован С. Рајчић
Струка: Погребна опрема
Седиште: Пожаревац, Краљице Марије 25
IAB-TK-182-21323

Мирковић Д. Стеван и Атанацковић К. Милорад
13.10.1945.
Фирма: Павловић и Мирковић
Струка: мануфактурна и галантеријска
Седиште: Пожаревац, Краљева 3
IAB-TK-182-21324

Јовановић П. Живота
13.10.1945.
Фирма: Живота П. Јовановић
Струка: пиљарска
Седиште: Пожаревац, Зелена пијаца 1
IAB-TK-182-21325

Живојиновић Ђ. Јован
13.10.1945.
Фирма: Јован Ђ. Живојиновић
Струка: пиљарска
Седиште: Пожаревац, Зелена пијаца бр. 1
IAB-TK-182-21326

Алексић Ђ. Тодор
13.10.1945.
Фирма: Тодор Ђ. Алексић
Струка: пиљарска
Седиште: Пожаревац, Зелена пијаца бр. 1
IAB-TK-182-21327

Илић М. Михајло
13.10.1945.
Фирма: Михајло М. Илић
Струка: мануфактурна
Седиште: Пожаревац, Дубровачка 1
IAB-TK-182-21328

Арсић Д. Трајко
11.01.1946
Фирма: Трајко Д. Арсић
Струка: Колонијално-бакалско-деликатесна радња
Седиште: Пожаревац, Душанова 17в
IAB-TK-188-22446

Југословенска творница обуће и гуме д. д. „Бата"
25.02.1946.
Фирма: Југословенска творница обуће и гуме Д. Д. „Бата" Борово
Струка: Продавница обуће „Бата" Пожаревац
Седиште: Пожаревац, Дубровачка 9
IAB-TK-192-23022

Урошевић Д.Живан
15.02.1947
Фирма: Живан Д.Урошевић
Струка: Бакалска радња
Седиште: Пожаревац, Немањина 40
IAB-TK-205-24561

Ирена КОЛАЈ, МА – Драгана МИТРАШИНОВИЋ

The chamber of commerce in Belgrade – registering the shops from Požarevac in 1945

Abstract: The publishing of archival fonds material collected from the activities of organisations and groups operating before the Second World War which were registered during the first post-war years, enables the study of their development, seen through the prism of historical events during which they emerged, operated and stopped working. The aim of this paper is to present the list of the registered shops in Požarevac in 1945, in order to help the research of trading, craftsmanship and industrial work and their contribution to the economic development of the newly-risen Kingdom of Yugoslavia.

Key words: Chamber of Commerce, shop, Požarevac

Mr Maja NIKOLOVA
Pedagoški muzej, Beograd
Srbija

UDK: 069.51:930.25(497.11)
378-057.175:271.2-1 Илић Ј.

Lični fondovi u Pedagoškom muzeju u Beogradu – Fond Jevrema Ilića, rektora Bogoslovije –

Sažetak: U Pedagoškom muzeju u Beogradu, u okviru Sektora za arhivski materijal i dokumentaciju čuvaju se rukopisni primerci nastavnih planova i programa, školski propisi, školske knjižice, svedodžbe i diplome, uverenja o postavljenju, pozivnice za školske priredbe kao i druga arhivska građa koja se odnosi na istoriju školstva i prosvete u Srbiji i kod Srba. Poseban deo čine fondovi - zaostavštine istaknutih pedagoga i drugih prosvetnih radnika čiji je život i rad bio vezan za srpsko školstvo. Jedan od njih je i Fond Jevrema Ilića, profesora i rektora Bogoslovije u Beogradu.

Ključne reči: Pedagoški muzej, arhivska građa, lični fondovi, Požarevac, Jevrem Ilić.

Jedna od institucija u kojoj se čuva arhivska građa, odnosno školska dokumentacija i relevantni podaci u vezi sa istorijom školstva jeste Pedagoški muzej u Beogradu, jedna od najstarijih ustanova te vrste u Srbiji. Na inicijativu Učiteljskog udruženja Srbije, a sa ciljem da sakuplja i čuva nastavna sredstva i sve ono što ima pedagošku i istorijsku vrednost za osnovne škole i učitelje, Školski muzej osnovan je 1896. godine. Tokom više od jednog veka postojanja u njemu su sabrane i sačuvane desetine hiljada udžbenika, učila, fotografija i dokumenata koji svedoče o radu srpskih škola od početka 19. veka do danas.

U Zbirci dokumenata u Pedagoškom muzeju u Beogradu nalazi veliki broj arhivalija koje se odnose na istoriju školstva i prosvete u Srbiji i među Srbima. Sve arhivalije su raspoređene u fondove u kojima se čuvaju srodna dokumenta - Fond školska svedočanstava i diplome, Fond uverenja o postavljenju, Fond Realka u Beogradu i td. Pored ovih postoje i lični i porodični fondovi sa zaostavštinom prosvetnih radnika u kojima se čuvaju dokumenta o njihovom školovanju, kretanju u službi, njihova rukopisna dela, dnevnici i fotografije. Formiranje takvih fondova vezano je za darivanje porodice učitelja ili profesora, ali i sa radom sa privatnim licima u čijem se posedu nalaze originalna dokumenta. Među takvim fondovima je i Fond Jevrema Ilića, rektora Bogoslovije u Beogradu i autora udžbenika iz oblasti hrišćanske nauke i ruskog jezika.

Potomci Jevrema Ilića, gospođa mr Veri Nikolić rođena Ilić i gospodin mr Branko Ilić, godinama su skupljali arhivsku građu i fotografije koje se nalazila u njihovim porodicama i kod rođaka i 1999. godine tu privatnu zbirku poklonili su Pedagoškom muzeju. Tako je pisana zaostavština Jevrema Ilića postala Fond našeg Muzeja, a da bi smo se odužimo poštovanim darodavcima na dan Svetog Save 2000. organizovali smo i Izložbu.[1] U kontaktu sa drugim rođacima saznali smo da postoji još pet dokumenata, deset fotografija kao i nekoliko ličnih predmeta koje smo fotokopirali i popisali, a za Izložbu smo pozajmili originale. Što se tiče ovog Fonda važno je da se napomene da je 2009. godine štampana „Autobiografija Aranđela Ilića namesnika moravskog u okrugu požarevačkom“, odnosno rukopis koji je bio u posedu jednog od naslednika Jevrema Ilića. Fond je tokom 2011. u potpunosti digitalizovan tako da je građa dostupna potencijalnim istraživačima.

U Fondu se nalati šezdeset i šest originalnih dokumenata, dve kopije i pet fotografija, a u biblioteci Pedagoškog muzeja se čuvaju šest knjige, odnosno pet udžbenika i jedan izveštaj.[2]

O životu i radu Jevrema Ilića, svršenog bogoslova, studenta Kijevske duhovne akademije, tvorcem udžbenika, kritičarem bogoslovske nastave malo je pisano. Stručna i šira javnost nije

1 Autor izložbe i kataloga bila je Branislava Jordanović, muzejski savetnik.

2 U Fondu posebnu vrednost imaju dve fotografije - fotografija profesora i učenika Bogoslovije. Beograd, 1888, F LXIX-68 i fprofesora Učiteljske škole. Beograd, 1888, F LXIX-69 - fotografije koje su nastale u ateljeu Braće De Žon iz Pariza.

dovoljno upoznata sa njegovim radom kao profesorom Učiteljske škole i Bogoslovije u Beogradu, kao i sa važnošću njegovih udžbenika iz hrišćanske nauke i ruskog jezika koji su doživeli više destina izdanja i koji su bili korišćeni više decenija. Ovo je prilika da se upoznamo sa životom i radom izvrsnog profesora, autorom hrišćanskih svetinja, ministarskim izaslanikom i članom Prosvetnog savete, članom mnogobrojnih dobrotvornih društava, uzornim patrijotom i nosiocem nekoliko odlikovanja.

Jevrem Ilić rođen je, u sveštеničkoj porodici, 28. januara 1852. u selu Oreovica, okrug Požarevački.[3] Posle osnovne škole, koju je pohađao u rodnom mestu, završio je, kao prva generacija učenika, nižu četvoro-razrednu gimnaziju u Požarevcu.[4] Nakon toga otišao je u Beograd gde je, 1870, završio i Pravoslavno-bogoslovsko učilište.[5] Po završetku srednjoškolskog obrazovanja postavljen je za učitelja prvog razreda osnavne škole u Kragujevcu, a kasnije i za honorarnog učitelja crkvenog pojanja u Učiteljskoj školi u Beogradu.[6] Kao uzoran učitelj i odlična đak Bogoslovije poslat je, kao državni pitomac 1872, na Duhovnu akademiju u Kijevu. Studije je prekinuo da bi učestvovao u Srpsko-turskom ratu, što potvrđuje i pisani dokument na ruskom jeziku iz 1876. kao i Ukaz kneza Milana Obrenovića o odlikovanju Jevrema Ilića Spomenicom za učešće u ratu tokom 1876, 1877. i 1878. izdatom u Beograd 10. maja 1878. godine. Po zvaršetku Duhovne akademije postavljen je, 1877, za suplenta u Učiteljskoj školi u Beogradu, a 1880. i za profesora iste škole. Sledeće godine, 1881, postao je profesor na katedri za hrišćanske nauke i ruski jezik u Bogoslovije u Beogradu.[7]

Među prvim kandidatima, 1882, polagao je profesorski ispit iz crkvene istorije, kanonskog prava i drugih nauka, a tadašnja štampa, o tome je zabeležila: **Ispit g. Jevrema Ilića ostaće kod sviju prisutnih dugo u uspomeni. Jer su i pitanja i odgovori bili tako strogo naučeni i ozbiljni, da su na prvi mah ukazivali na nešto neobično, čemu se slušaoci nisu navikli tj. odmah se moglo primetiti da to nije bio običan ispit**.[8] Zbog postignutog uspeha 1883, poverena mu je dužnost da sačini izbor literature za polaganje profesorskih ispita iz bogoslovski predmeta, a sledeće godine, 1884, Ministarstvo prosvete i crkvenih poslova postavilo ga je za člana Ispitivačkog odbora na profesorskom ispitu za predmete istorija srpske crkve, crkveno bogoslovlje, crkvena književnost i ruski jezik.

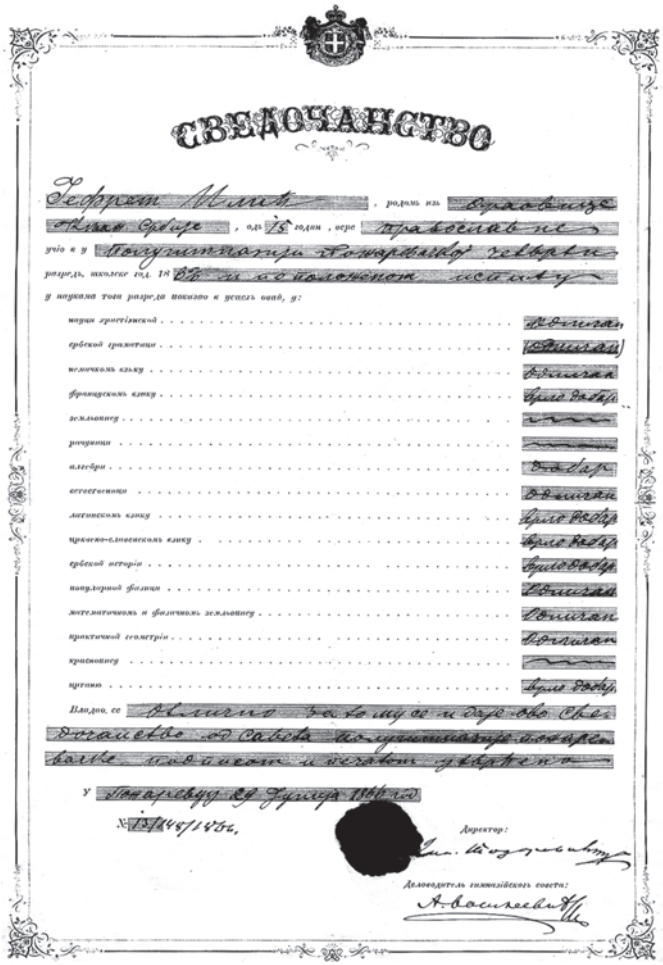

СВЕДОЧАНСТВО

Јефрем Илић, родом из Краљевице
Књаж Србије, од 15 годин, исте православне
учио и у Београдској Богословској школи
разреде, школске год. 18 6/7 и свршеном испиту
у поменутом том разреду показао и успеха овај, ут:

науке христіанской	Одлично
српской граматици	Одлично
словенскомъ языку	Одлично
французскомъ языку	Врло добар
земљопису	[illegible]
рачуници	[illegible]
алгебри	Добар
естествености	Одлично
латинскомъ языку	Врло добар
чисто-словенскомъ языку	Врло добар
српской исторіи	Врло добар
популярной физици	Одлично
математикомъ и физичкомъ земљопису	Одлично
практичкой геометрији	Одлично
краснописи	[illegible]
цртежу	Врло добар

Владао се Одлично добро као што се и даље обо. Свештеничког сословља показивао је ревност и вредноћу у учењу

У Београду 29 Јунија 1866 год.

№ 1374/1454.

Директор:

Делопроизводитель гимназійскаго совѣта:

Slika 1. Svedočanstvo Jevrema Ilića učenika gimnazije u Požarevcu, 1866.

3 Svi datumi su uneti po starom kalendaru koji je važio u Srbiji do 1919. godine.

4 Zbog događaja kod Čukur-česme Savamalska polu-gimnazija iz Beograda premeštena je, septembra 1862, u Požarevac i tamo je nastavila sa radom kao četvorogodišnja gimnazija, a Zakonom o srednjim školama iz 1898. postala je šestorazredna.

5 Pedagoški muzej, Beograd, F LXIX Jevrem Ilić -1; svedočanstvo Jevrema Ilića o završenom IV razredu polugimnazije u Požarevcu, 29. jun 1866. godine. (PM)

6 U to vreme u Srbiji još uvek nije postojala učiteljska škola pa su svršeni bogoslovi bili jedini školovani učitelji. Učiteljska škola osnovna je u Kragujevcu 1871. godine.

7 PM, F LXIX-11; ukaz kneza Milana Obrenovića o postavljenju Jevrema Ilića, profesora Učiteljske škole, za profesora Bogoslovije. Beograd, 5. septembar 1881. godine.

8 N. N, Vesti, Glas pravoslavlja, Beograd, 1882, 14.

Kao renomirani profesor bavio se i školskim nadzorom – godine 1885, kao izaslanik Ministrstva prosvete, obišao je osnovne škole u Kragujevačkom okrugu.

Zbog izbijanja Srpsko-bugarskog rata 1885, Jevrem Ilić, na kratko je bio primoran da prekine profesorsku dužnost i da kao pripadnik Moravsku divizije, u Vladičinom Hanu, radi na mestu upravnika magacina Crvenog krsta za sanitetski materijal. Zbog učešća u pomenutom ratu Ukazom kralja Milana I dodeljena mu je Spomenice za rat iz 1885. i 1886. godine.

Po završetku iz rata, 1886, pored profesorske dužnosti bila mu je poverena i dužnost vaspitača i bibliotekara u Bogosloviji, a zbog potrebe službe, 1888, postavljen je za profesora i direktora Gimnazije u Negotinu.[9]

Dve godine kasnije, oktobra 1890, Jevrem Ilić se ponovo vratio u Beograd. Ovoga puta postavljen je za profesora Druge beogradske gimnazije, a dve godine kasnije, avgusta 1892, napustio je profesorsku dužnost da bi postao načelnik treće klase Prosvetnog odeljenja pri Ministarstvu prosvete.[10] Izgleda da nije mogao bez svojih đaka pa se, nekoliko meseci kasnije, ponovo vratio profesorskoj dužnosti - predavao je u Beogradskoj bogosloviji, a aprila 1894. postavljen je za profesora i upravitelja Učiteljske škole u Beogradu. Iste godine, kao autor udžbenika za ruski jezika, od strane Glavnog prosvetnog saveta izabran je, zajedno sa profesorom Velike škole Ljubom Stojanoviće, da sastavlja pismene sastave za profesorskih kandidata za ruski jezik sa literaturom.[11] Godine 1896, po sopstvenoj molbi, vraća se za profesora slovenskog jezika u Bogosloviji, a sledeće godine postao je zastupnik rektora u istoj školi. Pred kraj života, na Blagovesti 1898, rukopoložen je za đakona i sveštenika, a na Lazarevu subotu 28. marta odlikovan je činom protojereja i postavljen je za rektora Bogoslovije.[12] Januara 1899. Ministarstvo prosvete i crkvenih poslova izvestilo ga je da svoju redovnu dužnost preda novopostavljenom rektoru Bogoslovije arhimandritu Kirilu Jovičiću, a na osnovu Rešenje kralja Aleksandra I protojerej Jevrema Ilića stavljen je, zbog bolesti, u stanje pokoja s penzijom.[13]

Nekoliko meseci kasnije, 9. maja 1899. umro je u Beogradu.

Аттестатъ.

Совѣтъ Кіевской Духовной Академіи симъ объявляетъ, что Ефремъ Илићъ, сербскій уроженецъ, воспитанникъ Белградской Великой гимназіи, стипендіатъ Сербскаго Правительства, имѣющій имѣть отъ роду 23 лѣтъ, поступилъ въ число студентовъ Академіи въ 22 день октября 1873 года, выслушалъ трехлѣтній курсъ наукъ общеобязательныхъ и спеціальныхъ по Церковно-историческому Отдѣленію и оказалъ на испытаніяхъ слѣдующія познанія

въ общеобязательныхъ предметахъ:

священномъ писаніи — очень хорошо,
основномъ богословіи — хорошо,
философіи (логикѣ, психологіи, метафизикѣ) — очень хорошо,
исторіи философіи,
педагогикѣ — отлично,
языкахъ (латинскомъ очень хорошо, французскомъ отлично,

въ спеціальныхъ наукахъ:

библейской исторіи ветхаго и новаго завѣта очень хорошо,
общей церковной исторіи отлично,
исторіи русской церкви хорошо,
исторіи и обличенію русскаго раскола,
общей гражданской исторіи,
русской гражданской исторіи — отлично.

За таковыя познанія Совѣтъ Академіи, въ общемъ Собраніи, призналъ Ефрема Илића достойнымъ званія Дѣйствительнаго Студента Академіи, на основаніи § 88 А. З. и § 136 Уст. Дух. Акад, утвержденъ въ семъ званіи 23 Іюня 1876 года, со всѣми правами и преимуществами, которыя по законамъ Россійской Имперіи соединяются съ этимъ званіемъ.

Въ засвидѣтельствованіе изложеннаго дано Ефрему Илићу сей аттестатъ отъ Совѣта Кіевской Духовной Академіи, за надлежащею подписью и съ приложеніемъ большой академической печати. Кіевъ, 1877 года, Іюня 9 дня.

№ 431. Ректоръ Академіи Епископъ Арсеній.

Помощникъ Ректора и Членъ Совѣта — ординарный профессоръ Иванъ Малышевскій

Секретарь Совѣта Ив. Жел.

Что сіи подписи дѣйствительно принадлежатъ Ректорамъ Академіи Епископамъ Филаретамъ, помощ-

Slika 2. Diploma Jevrema Ilića studenta Duhovne akademije u Kijevu, 1877.

Tokom života Jevrem Ilić bio je učitelj osnovne škole u Kragujevcu, profesor u Bogolsoviji i Drugoj beogradskoj gimnaziji, profesor i upravitelj u Učiteljskoj školi u Beogradu i Negotinskoj nižoj gimnaziji, načelnik Ministrstva prosvete i crkvenih poslova i rektor Beogolsovije. Pored redovne profesorske

9 PM, F LXIX-26; ukaz kralja Milana I o postavljenju Jevrema Ilića za direktora i profesora Negotinske niže gimnazije. Beograd, 29. avgust 1888. godine.

10 PM, F LXIX-30; ukaz kralja Aleksandra I o postavljenju Jevrema Ilića za načelnika treće klase prosvetnog odeljenja Ministarstva prosvete i crkvenih poslova. Beograd, 18. avgust 1892. godine.

11 PM, F LXIX-37; Glavni prosvetni savet izveštava Jevrema Ilića da je izabran sa Ljubom Stojanoviće, profofesorom Velike škole da sastavlja pismene sastave profesorskih kandidata za ruski jezik sa literaturom. Beograd, 26. april 1894. godine.

12 PM, F LXIX-46; ukaz kralja Aleksandra I o postapljenju Jevrema Ilića za rektora Bogoslovije. Beograd, 29. mart 1898. godine.

13 PM, F LXIX-64; rešenje kralja Aleksandra I o stavljanju protojereja Jevrema Ilića u stanje pokoja s penzijom. Beograd, 25. januar 1899. godine.

СРПСКО ДРУШТВО ЦРВЕНОГ КРСТА
за добровољну помоћ ратним рањеницима и болесницима
У ИМЕ СВОЈЕ ВИСОКЕ ЗАШТИТНИЦЕ
~~КЊАРИЊЕ~~ кзаљице СРПСКЕ
НАТАЛИЈЕ
Ценећи услуге учињене друштву и српским рањеницима на основу §-а 11 својих правила
захваљује Господину Јеврему Илићу професору богословије
и даје му за спомен ових услуга друштвени крст.
№ 498
Београд 25 Фебруара 1883.
Секретар главног одбора,
Председник главног одбора Митрополит Српски,

Slika 3. Zahvalnica Srpskog društva Crvenog krsta, Beograd, 1883.

dužnosti bio je član Glavnog prosvetnog saveta od 1884, član Ispitivačkog odbora za profesorske ispite i ministarski izaslanik za Kragujevački okrug.[14] Kao vredan i svestran čovek bio je član Glavnog odbora društva Crvenog krsta, Društva za potpomaganje i vaspitanje sirotne i napuštene dece, član uprave Građanskog gimnastičkog društva **Dušan Silni**, član Društva **Sveti Sava** i član Odbora Svetosavske večernje škole.[15]

Bio je i nosilac mnogobrojnih priznanja i ordenja među kojima su i Orden Svetog Save III reda – 1894, Orden Belog orala V reda – 1896, Orden Danila III reda – 1896. i sl.[16]

U političkom životu učestvovao je kao kraljev poslanik u Narodnoj skupštin, a bio je i jedna od njenih sekretara 1894/95. godine. Bio je pripadnik Liberarne stranke.

Jevrem Ilić oženio se Slavkom Bumbić iz Iriga 1883. sa kojom je imao sedmoro dece. Njegov otac Aranđel Ilić u delu **Avtobigrafija** koja je prvi put objavljena u Požarevcu u štampariji Đorđa Naumovića 1901. zabeležio je: **Ješa je bio stub, oko koga smo se svi vili, kupili i tražili saveta, pmoći i uputa u svim prilikama, kako žalosnim tako i radosnim. Sve nas je uvek on zadovoljavao i ljubazno primao. Ali ah, ova naša uzdanica, ova zvezda vodilja našega života i neše sreće – potamne, izgubi se, svrši se. Ješa je 9. maja 1899. god. Predao Bogu duh svoj. Mi ostadosmo posle njega tužni, usamljeni, žalosni.**[17]

Jevrem Ilić je bio izuzetno cenjen pisac udžbenika, posebno za nastavu veronauke u osnovnim školama, a neki od njih doživeli su čak 41 izdanje: **Hristove priče i besede za učenike III razreda osnovne škole** štampane u Beogradu i Carigradu u priodu od 1884. do 1899. osam puta; **Hrišćanska nauka za I i II razred osnovne škole. Sa slikama** - doživela je dvadesetsedam izdanja, **Hrišćanska nauka za III razred osnovne škole. Sa slikama** u izdanju Gece Kona u međuratnom periodu štampano je pet puta; **Hrišćanska nauka za IV razred osnovne škole**, u isutom periodu šest puta, **Hrišćanske svetinje za učenike IV razreda u Otomanskoj Carevini** prvi put je štampano u Carigradu 1885. i doživelo je tri izdanja; **Hrišćanske svetinje za učenika V razreda osnovne škole**, Beograd 1885; **Nauka hrišćanska za I i II razred osnovne škole. Sa slikama.** štampano u Beogradu i Carigradu u periodu od 1894. do 1940. doživelo je 34 izdanja; **Nauka hrišćanska za III razred osnovne škole. Sa slikama.** - 41 izdanje; **Nauka hrišćanska za IV razred osnovne škole. Sa slikama.** - 37 izdanja; **Priče iz crkvene istorije za učenike IV razreda osnovne škole** u periodu od 1884. do 1899. pet puta je štampano u Beogradu; **Hrišćanski katihizis pravoslavne crkve za učenike niže gimnazije i realke**, Beograd 1896. i 1900; **Ruska gramatika za srpske škole**

14 PM, F LXIX-14; akt Ministarstva prosvete i crkvenih poslova o postavljenju Jevrema Ilića, profesora Bogoslovije, za redovnog člana Glavnog Prosvetnog Saveta na dve godine, Beograd, 3. april 1884. godine.

15 PM, F LXIX-40; predsednik Društva Svetog Save izveštava Jevrema Ilića da je izabran za člana Glavnog odbora (na tri godine). Beograd, 7. jun 1895. godine.

16 PM, F LXIX-42; ukaz knjaza Nikole I o odlikovanju Jevrema Ilića ordenom Knjaza Danila I trećeg stepena. Cetinje, 27. jul 1896.

17 Aranđel Ilić, Avtobiografija, Beograd, 2009, 56.

doživela je u periodu od 1883. do 1908. četiri izdanja.[18] Pored udžbenika bio je autor i nekoliko publikacija kao što su: **Nastraj na srpsku crkvu, srpski ustav i javno poštenje**, Beograd 1882; **Srpska kraljevska učiteljska škola u Beogradu**, Beograd 1896. i **Izveštaj o Bogosloviji beogradskoj 1897/98. godine**, Beograd 1898. godine. Pored navedenih dela svoje moralno

Његово Величанство

АЛЕКСАНДАР ПРВИ

по милости Божјој и вољи народној

Краљ Србије

Slika 4. Postavljenje Jevrema Ilića za rektora Bogoslovije, Beograd, 1898.

18 PM, F LXIX-33; Ministarstvo prosvete i crkvenih poslova traži od Jevrsma Ilića da ustupi državi pravo na preštampavanje njegovih udžbenika za osnovnu školu, Beograd, 18. novembra 1893. godine.

-religiozne članke objavljivao je u tada prestižnim novinama i časopisima. Pod pseudonimom Deli-Grujić u **Hrišćanskom vesniku** 1893. objavio je članak pod nazivom **Preobražaj Beogradske bogoslovije – poklič Narodnim poslanicima i ostalim Srbima** u kome ističe da od unapređenja Bogoslovije zavisi napredak crkve, sveštenstva i naroda. Pored štampanih dela u Pedagoškom muzeju čuva se i njegov rukopis, ili deo rukopisa, odnosno serija predavanja iz istorije srpske crkve.

Jevrem Ilić, profesor i autor udžbenika iz hrišćanske nauke i ruskog jezika, svojim praktičnim i teoretskim radom obeležio je razvoj srpske pedagogije u zadnjim decenijama 19. veka. Kao profesor učiteljske škole, a posebno Bogoslovije, zalagao se za reformu nastave budućih sveštenika, a njegovi udžbenici služili su mnogobrojnim generacijama učenika osnovnih kao osnov usvajanja znanja za to vreme jednog od najvažnijih predmeta – hrišćanske nauke.

REZIME

Nacionalna istorija pedagogije beleži izvestan broj imena značajnih ličnosti koje su se zadnjih decenija 19. veka uspešno bavile vaspitnoobrazovnom teorijom i praksom. Jedna od njih jeste i Jevrem Ilić, učitelj, profesor, rektor i pisac udžbenika, koji je svojim pedagoškim radom, kako teoretskim tako i praktičnim, doprineo razvoju nauke o vaspitanju i obrazovanju. Svoj život započeo je u malom selu Oreovica kod Požarevca, zatim je školovanje nastavio u Požarevačkoj polugimnaziji i Beogradskoj bogosloviji, da bi kao državni pitomac, posle Srspko-turskog rata, završio Duhovnu akademiju u Kijevu. Po povratku u Srbiji bio je postavljen za profesora Učiteljske škole u Beogradu, a nešto kasnije i Bogoslovije, a pred kraj života bio je i njen rektor. Pored profesorske dužnosti bavio se i pisanjem – njegovi udžbenici iz hrišćanske nauke i ruskog jezika dugi niz decenija bili su u upotrebi. Kao ugledan profesor bio je član Prosvetnog saveta, ministarski izaslanik, načelnik u Ministrstvu prosvete i crkvenih dela, član mnogi stručnih i dobrotvornih društava, dobar čovek i uzorni patrijota. Tokom kratkog života, umro je u 47 godini, postigao je mnogo – cenili su ga đaci, kolege i porodica, zato je i važno da ga ne zaboravimo.

Prilog

KATALOŠKI POPIS PISANE I ŠTAMPANE OSTAVŠTINE JEVREMA ILIĆA

I Arhivska građa

1. Svedočanstvo Jevrema Ilića o završenom IV razredu polugimnazije, u Požarevcu, 29. juna 1866.
   Štampani formular, popunjen rukom, 2 lista. Inv. br. F LXIX-1
2. Arhiepiskop Beogradski Mitrololit Srbski Mihailo postavlja Jevrema Ilića, učenika Bogoslovije za čteca. Beograd, 16. februara 1867.
   Rukopis, 2 lista. Inv. br. F LXIX-2
3. Svedočanstvo Jevrema Ilića o završnom četvorogodišnjem Pravoslavno bogoslovskom učilištu u Beogradu. 29. juna 1870.
   Štampani formular, popunjen rukom, 2 lista. Inv. br. F LXIX- 3
4. Uverenje o postavljenju Jevrema Ilića za učitelja prvog razreda osnovne škole u Kragujevcu. Beograd, 1. septembra 1870.
   Štampani formular (zlatotisak), popunjen rukom, 2 lista, Inv. br. F LXIX-4
5. Svedočanstvo Kijevske Duhovne Akademije Jevrema Ilića, vaspitanika Beogradske seminarije, stipendiste Srbskog praviteljstva. Kijev, 9. juni 1877.
   Štampani formular, popunjen rukom, 2 lista. Inv. br. LXIX-5
6. Ukaz kneza Milana Obrenovića o postavljenju profesora Jevrema Ilića za suplenta Učiteljske škole. Beograd, 5. aprila 1878.
   Štampani formular (zlatotisak), popunjen rukom, 2 lista. Inv. br. F LXIX-6
7. Potvrda o učešću Jevrema Ilića, studenta Duhovne Akademije u Kijevu, u Srpsko-turskom ratu, 1876. (na ruskom jeziku).
   Rukopis, mastilo, 2 lista. Inv. br. F LXIX-7
8. Revers P. S. Miletića, konjičkog poručnika, o prijemu kuhinjskog posuđa od Jevrema Ilića, za divizijski štab. Vranje, 17. februara 1878.
   Rukopis, mastilo, 1 list Inv. br. F LXIX-8
9. Ukaz kneza Milana Obrenovića o odikovanju Jevrema Ilića Spomenicom za učešće u ratu 1876, 1877. i 1878. godine. Beograd, 10. maja 1878.
   Štampani formular, popunjen rukom, 1 list, Inv. br. F LXIX-9
10. Ukaz kneza Milapa Obrenovića o postavljenju suplenta Učiteljske škole Jevrema Ilića za profesora iste škole. Beograd, 1. aprila 1880.
    Štampani formular, popunjen rukom, 2 lista. Inv. br. F LXIX-10
11. Ukaz kneza Milana Obrenovića o postavljenju Jevrema Ilića, profesora Učiteljske Škole, za profesora Bogoslovije. Beograd, 5. septembra 1881.
    Štampani formular, popunjen rukom, 2 lista. Inv. br. F LXIX -11
12. Akt Ministarstva prosvete i crkvenih poslova kojim se profesor Bogoslovije Jevrem Ilić i protosinđel Nikanor određuju da sastave spisak knjiga iz bogoslovskih predmeta za polaganje profesorskog ispita. Beograd, 24. januara 1883.
    Rukopis, mastilo, 1 list. Inv. br. F LXIX-12
13. Srpsko društvo Crvenog krsta odlikuje Jevrema Ilića prof. Bogoslovije Krstom. Beograd, 26. februara 1883.
    Štampani formular (zlatotisak), popunjen rukom, 1 list. Inv. br. F LXIX-13
14. Akt Ministarstva prosvete i crkvenih poslova o postavljenju Jevrema Ilića, profesora Bogoslovije, za redovnog člana Glavnog Prosvetnog Saveta na dve godine, Beograd, 3. aprila 1884.
    Rukopis, mastilo, 2. lista. Inv. br. F LXIX-14
15. Akt Ministarstva prosvete i crkvenih poslova o postavljenju Jevrema Ilića, profesora Bogoslovije, za člana Ispitivačkog odbora na profesorskom ispitu za istoriju srpske crkve, crkveno bogoslovlje, crkvenu književnost i ruski jezik. Beograd, 7. novembra 1884.
    Štampani formular, 1 list. Inv. br. F LXIX-15
16. Objava Ministarstva prosvete i crkvenih poslova da Jevrem Ilić, profesor putuje, kao izaslanik ministra, radi pregledanja osnovnih škola u Kragujevačkom okrugu. Beograd, 24. maja 1885.
    Rukopis, mastilo, Inv. br. F LXIX-16
17. i 18. Priznanice Jevrema Ilića o prijemu novcu od blagajne Načelstva okruga Vranjskog. Vladičin Han, 6. decembra 1885. i 9. februara 1886.
    Rukopis, mastilo, 1 + 1 list. Inv. br. F LXIX-17 i F LXIX-18
19. Revers na primljeni novac od Jevrema Ilića upravnika magacina u Vladičinom Hanu za moravsku diviziju. Beograd, 9. april 1886.
    Rukopis, mastilo, Inv. br. F LXIX-19
20. Akt Glavne kontrole Komandantu Moravske divizijske oblasti o razrešenju Ilića, upravnika magacina u Vladičinom Hanu. Beograd, 13. juna 1886.
    Rukopis, mastilo, 1 list. Inv. br. F LXIX-20

21. Uverenje ministra prosvete i crkvenih poslova Jevremu Iliću o pravu na periodičnu povišicu plate. Beograd, 8. oktobra 1886.Štampani formular, popunjen rukom, 1 list. Inv. br. F LXIX-21
22. Ukaz kralja Milana I Jevremu Iliću o dodeli Spomenice za rat 1885. i 1886. godine. Beograd, 15. marta 1886.
    Štampani formular, 1 list. Inv. br. F LXIX -22
23. Srpsko društvo Crvenog krsta izabralo je Jevrema Ilića za člana Upravnog Glavnog odbora. Beograd, 16. juni 1886.
    Rukopis, mastilo, 2 lista. Inv. br. F LXIX-23
24. Rektor Bogoslovije izveštava Jevrema Ilića o postavljenju za vaspitača i bibliotekara Bogoslovije. Beograd, 17. decembra 1886.
    Rukopis, 2 lista. Inv. br. F LXIX-24
25. Akt Ministarstva prosvete i crkvenih poslova o postavljenju Jevrema Ilića za vanrednog člana Glavnog prosvetnog saveta. Beograd, 2. novembra 1887.
    Rukopis, mastilo, 2 lista. Inv. br. F LXIX-25
26. Ukaz kralja Milana I o postavljenju Jevrema Ilića za direktora i profesora Negotinske niže gimnazije. Beograd, 29. avgusta 1888.
    Štampani formular, popunjen rukom, 2 lista. Inv. br. F LXIX-26
27. Ministarstvo prosvete i crkvenih poslova izveštava Jevrema Ilića o prestanku članstva u Glavnom prosvetnom savetu. Beograd, 4. novembra 1888.
    Rukopis, 2 lista. liv. br. F LXIX --27
28. Ukaz kralja Aleksandra I o postavljenju Jevrema Ilića za profesora Druge Beogradske gimnazije. Beograd, 6. oktobra 1890.
    Štampani formular, popunjen rukom, 1 list. Inv. br. F LXIX-28
29. Uverenje ministra prosvete i crkvenih poslova Jevremu Iliću o pravu na treću periodičnu povišicu plate. Beograd, 19. oktobra 1890.
    Štampani formular, popunjen rukom, 1 list. Inv. br. F LXIX-29
30. Ukaz kralja Aleksandra I o postavljenju Jevrema Ilića za načelnika treće klase prosvetnog odeljenja Ministarstva prosvete i crkvenih poslova. Beograd, 18. avgusta 1892.
    Štampani formular, popunjen rukom, 2 lista. Inv. br. F LXIX-30
31. Ukaz kralja Aleksandra I o postavljenju Jevrema Ilića za profesora Bogoslovije. Beograd, 4. februara 1893.
    Štampani formular, popunjen rukom, 2 lista, Inv. br. F LXIX-31
32. Ukaz kralja Aleksandra I o postavljenju Jevrema Ilića za redovnog člana Glavnog prosvetnog saveta. Beograd, 11. februara 1893.
    Štampani formular, popunjen rukom, 2 dista. Inv. br. F LXIX-32
33. Ministarstvo prosvete i crkvenih poslova traži od Jevrsma Ilića da ustupi državi pravo na preštampavanje njegovih udžbenika za osnovnu školu, Beograd, 18. novembra 1893.
    Rukopis, 1 list. Inv. br. F LXIX-33
34. Ukaz kralja Aleksandra I o odlikovanju Jevrema Ilića, profesora Bogoslovije, Ordenom Svetog Save trećeg reda. Beograd, 22. februara 1894.
    Rukopis, 2 lista. Inv. br. F LXIX-34
35. Ukaz kralja Aleksandra I o postavljenju Jevrema Ilića za upravitelja i profesora Učiteljske škole u Beogradu. Beograd, 8. aprila 1894.
    Štampani formular, popunjen rukom, 2 lista. Inv. br. F LXIX-35
36. Ministarstvo prosvete i crkvenih izveštava Jevrema Ilića o postavljenju za redovnog člana Glavnog prosvetnog Beograd, 21. aprila 1894.
    Rukopis, Inv. br. F LXIX-36
37. Glavni prosvetni savet izveštava Jevrema Ilića da je izabran sa Ljubom Stojanoviće, prof. Velike škole da sastavlja pismene sastave profesorskih kandidata za ruski jezik sa literaturom. Beograd, 26. aprila 1894.
    Rukopis, Inv. br. F LXIX-37
38. Građansko gimnastičko društvo „Dušan Silni“ izveštava Jevrema Ilića da je izabran za člana Uprave. Beograd, 21. juna 1894.
    Rukopis, 2 lista. Inv. br. F LXIX-38
39. Ministartvo prosvete i crkveiih poslova izvštava Jevrema Ilića o postavljenju za redovnog člana Glavnog prosvetnog saveta. Beograd, 9. novembra 1894.
    Rukopis, 2 lista. Inv. br. F LXIX-39
40. Predsednik Društva Svetog Save izveštava Jevrema Ilića da je izabran za člana Glavnog odbora (na tri godine). Beograd, 7. juna 1895.
    Rukopis, 2 lista. Inv. br. F LXIX-40
41. Ukaz kralja Alsksandra I o odlikovanju Jevrema Ilića, sekretara Glavnog odbora Društva Crvenog krsta, ordenom Belog orla petog reda. Beograd, 25. januara 1896.
    Rukopis, 2 lista. Inv. br. F LXIX-41

42. Ukaz knjaza Nikole I o odlikovanju Jevrema Ilića ordenom Knjaza Danila I trećeg stepena. Cetinje, 27. jula 1896.
Štampani formular, popunjen rukom, 2 lista. Inv. br. F LXIX-42
43. Ukaz kralja Aleksandra I o postavljenju Jevrema Ilića za profesora Bogoslovije, po molbi. Beograd, 24. septembra 1896.
Štampani formular, popunjen rukom, 2 lista. Inv. br. F LXIX-43
44. Uverenje Kancelarije kraljevskih ordena Jevremu Iliću da može primiti i nositi orden Knjaza Danila I trećeg reda. Beograd, 21. oktobra 1898.
Štampani formular, popunjen rukom, 2 lista. Inv. br. F LXIX-44
45. Priznanica Kancelarije kraljevskih ordena Jevremu Iliću o plaćenom novcu za dozvolu da može nositi orden knjaza Danila I trećeg reda. Beograd, 22. oktobra 1898.
Štampani formular, popunjen rukom, 1 list. Inv. br. F LXIX-45
46. Ukaz kralja Aleksandra I o postapljenju Jevrema Ilića za rektora Bogoslovije. Beograd, 29. marta 1898.
Štampani formular, popunjen rukom, 2 lista. Inv. br. F LXIX-46
47. Ukaz kralja Aleksandra I o dodeli Jevremu Iliću Medalje za uspomenu četrdesetogodišnjice Velike Svetoandrejske skupštine i priznanja zasluga stečenih za Dom Obrenovića. Beograd, 2. februara 1899.
Štampani formular, popunjen rukom, 1 list. Inv. br. F LXIX 49
48 - 53. Referati i razrešnice o primopredaji novca, novčanih dokumenata, nameštaja, biblioteke i raznih zbirki i kabineta Jevrema Ilića, direktora Negotinske niže gimnazije.
Negotin, 22. septembra 1888. Inv. br. F LXIX-50
Negotin, 26. septembra 1888. Inv. br. F LXIX-51
Negotin, 28. oktobra 1890. Ipv. br. F LXIX-52
Negotin, 28. oktobra 1890. Inv. br. F LXIX-53
Negotin, 19. januara 1891. Inv. br. F LXIX-54
Negotin, 11. marta 1891. Inv. br. F LXIX-55
54 - 58. Referati i razrešnica o primo-predaji novca, novčanih dokumenata, inventara Beogradske učiteljske škole Jevrema Ilića, upravnika.
Beograd, 16. aprila 1894. Inv. br. F LXIX-56
Beograd, 18. aprila 1894. Inv. br. F LXIX-57
Aleksinac, 12. oktobra 1896. Inv. br. F LXIX-58
Aleksinac, 13. oktobra 1896. Inv. br. F LXIX-59
Aleksinac, 6. marta 1897. Inv. br. F LXIX-60
59 - 63. Referati, razrešnice i protokol o primo-predaji novca i novčanih dokumenata i inventara Bogoslovije
Beograd, 10. oktobra 1897. Ipv. br. F LXIX-61
Beograd, 16. februara 1898. Inv. br. F LXIX-62
Beograd, 29. januara 1899. Inv. br. F LXIX-63
Beograd, 6. februara 1899. Inv. br. F LXIX-64
Beograd, 14. juna 1901. Inv. br. F LXIX-65
64. Rešenje kralja Aleksandra I o stavljanju protojereja Jevrema Ilića u stanje pokoja s penzijom. Beograd, 25. januara 1899.
Rukopis, 1 list. (Kopija) Inv. br. F LXIX-64
65. Ministarstvo prosvete i crkvenih poslova izveštava Jevrema Ilića da svoju redovnu dužnost preda novopostavljenom rektoru Bogoslovije arhimandritu Kirilu Jovičiću. Beograd, 26. januara 1899.
Rukopis, 1 list. (Kopija) Inv. br. F LXIX-65
66. Predavanja iz crkvene istorije
Rukopis, 32 lista,) Inv. br. F LXIX-66
67. Fotografija II odeljenja Bogoslovije prilikom zatvaranja odeljenja. Beograd, 1878.
Sepija, 15,5 x 2 0,5 cm, na kartonu. Inv. br. F LXIX-67
68. Fotografija profesora i učenika Bogoslovije. Beograd, 1888.
Sepija, 14,5 x 22 cm, na kartonu Inv. br. F LXIX-68
69. Fotografija profesora Učiteljske škole. Beograd, 1888.
Sepija, 14,5 x 23 cm, na kartonu Inv. br. F LXIX-69
70. Fotografija profesora Učiteljske škole. Beograd, 1896.
Sepija, 27,5 x 34 cm. Inv. br. F LXIX -70
71. Fotografija učenika IV razreda osnovne škole kod Saborne crkve sa učiteljem Mihailom Jovićem. Beograd, 1895.
Sepija, 20 x 25 cm. Inv. br. F LXIX -71

II Udžbenici koji se čuvaju u biblioteci Pedagoškog muzeja

1. „Hrisotve priče i besede za učenike trećeg razreda osnovne škole“, Državna štamparija Kraljevine Srbije, Beograd 1884.
2. „Hrišćenske svetinje za učenike petog razreda osnovne škole“, Kraljrevsko-srpska državna štamparija, Beograd 1885.
3. „Nauka hrišćanska za treći razred osnovne škole. Sa slikama“, Državna štamparija Kraljevine Srbije, Beograd 1904.
4. „Ruska gramatika za srpske škole“, Kraljrevsko-srpska državna štamparija, Beograd 1883.
5. „Ruska gramatika za srpske škole“, drugo izdanje, Kraljrevsko-srpska državna štamparija, Beograd 1893.
6. „Srpska kraljevska učiteljska škola u Beogradu školske 1895/96. godine“, Srpska kraljevska državna štamparija, Beograd 1896.

Personal fonds at the Pedagogical museum in Belgrade -The fonds of Jevrem Ilić, rector of the seminary-

Abstract: In Educational Museum in Belgrade, in the Department of archival materials and documents a manuscript copy of the curriculum, school rules, school papers, certificates and diplomas, certificates of appointment, invitations to school events as well as other archival material relating to the history of school and education in Serbia and the Serbs are stored. A large part of them are the personal funds - the legacy of distinguished teachers and other educators whose life and work has been linked to the Serbian education. One of them is the Fond Jevrem Ilic, professor and rector of Teachers' School and the Seminary in Belgrade.

Key words: Educational museum, archival materials, personal funds, Pozarevac, Jevrem Ilic.

SUMMARY

The nnational history of pedagogy has shown a number of names of important figures who were, at the last decades of the 19th century, successfully engaged in general educational, in theory and practice. One of them was Jevrem Ilic, teacher, professor, rector and author of the textbook, the man who, with theoretical and practical educational work, contributed to the development of educational science. His life began in a small village Oreovica near Pozarevac, then he continued his education in high school and Seminary in Belgrade, and, a state scholarship, after the Serbian-Turkish war he ended Spiritual Academy in Kiev. When he returned in Serbia he was appointed as a professor in Teachers' School in Belgrade, and later in the Seminary, and, at the end of life, he was its rector. In addition to the professors' duties he was a successful writer - his books from a Christian science and the Russian language for many decade were used. As a respected professor he was a member of the Educational Council, the Ministerial Representative, Chief of the Ministry of Education and Religious Affairs, a member of many professional and charitable societies, a good man and an exemplary patriots. During his short life, he died at 47, has achieved much – he was appreciated by students, colleagues and family, and that is why it is important not to forget him.

ВЕЛИЧЕСТВА ГОСУДАРЯ ИМПЕРАТОРА

АЛЕКСАНДРА ПАВЛОВИЧА

САМОДЕРЖЦА ВСЕРОССІЙСКАГО

и прочая, и прочая, и прочая.

No. 630

Объявитель сего, Россійскій — подданный отставной Капитанъ Христе Богдановъ Слободзеецъ Вѣлимировичъ

которому для свободнаго туда и обратно проѣзда, данъ сей пашпортъ за подписаніемъ и съ приложеніемъ герба моего печати, съ срокомъ на шесть мѣсяцевъ. Апрѣля 1807 дня 180[illegible] года.

ЕГО ИМПЕРАТОРСКАГО ВЕЛИЧЕСТВА
Всемилостивѣйшаго Государя моего Лейбъ-
гвардіи Спаскій Совѣтникъ, Хер-
сонскій Гражданскій Губернаторъ и Кавалеръ А. Якулов.

У одбуцѣ Г. Начелника

Благородному Господину
Лисару Среза Ресно-Вилиделом
Зорку Богдановику.

Познавши Његова Свѣтлость Милостивѣйший Господаръ и Кнезъ Нашъ, да се на тиотим мѣстима Кучіе и пушови бро и скварет напаше діачовите с одъ 13 тек. С. Н. 1553. високайшій Налогъ Сиско: славномъ Поличительству внутрени дѣла издати, да се не испарчостив ова часть уреда доведе.

Ускораваюи дакле по високом
Сиско славном Поличительстве
одъ 14 тек. Л. Н. 4867
Се Свѣтлости
Начелнико

Господину
Лѣво Каповой Кавалиру,
Милосавлѣвићу

Народу Окрутіа Овен зивѣ дрѣтом в
ово Малом Великдена. Папа вура
вали се одъ страно Начелничевства
да вы то то знали при вама у
на изданой уредбы народу Срба ва
врученой обявите тако, какъ ой свакы знаће
на времіе доћи; и на продају ваш сиро у зим
прилежи моћи; ваш ће се Папа 867 у поне
ниѣ т. Е. 22. О. мо. отворити.

№ 958

Априлія 810

у Пожареву

Начелнико
Окрутіа Пожарев
Живко Зорић

Пожарь Начелни
Живко Зорић

историографија

istoriografija

historiography

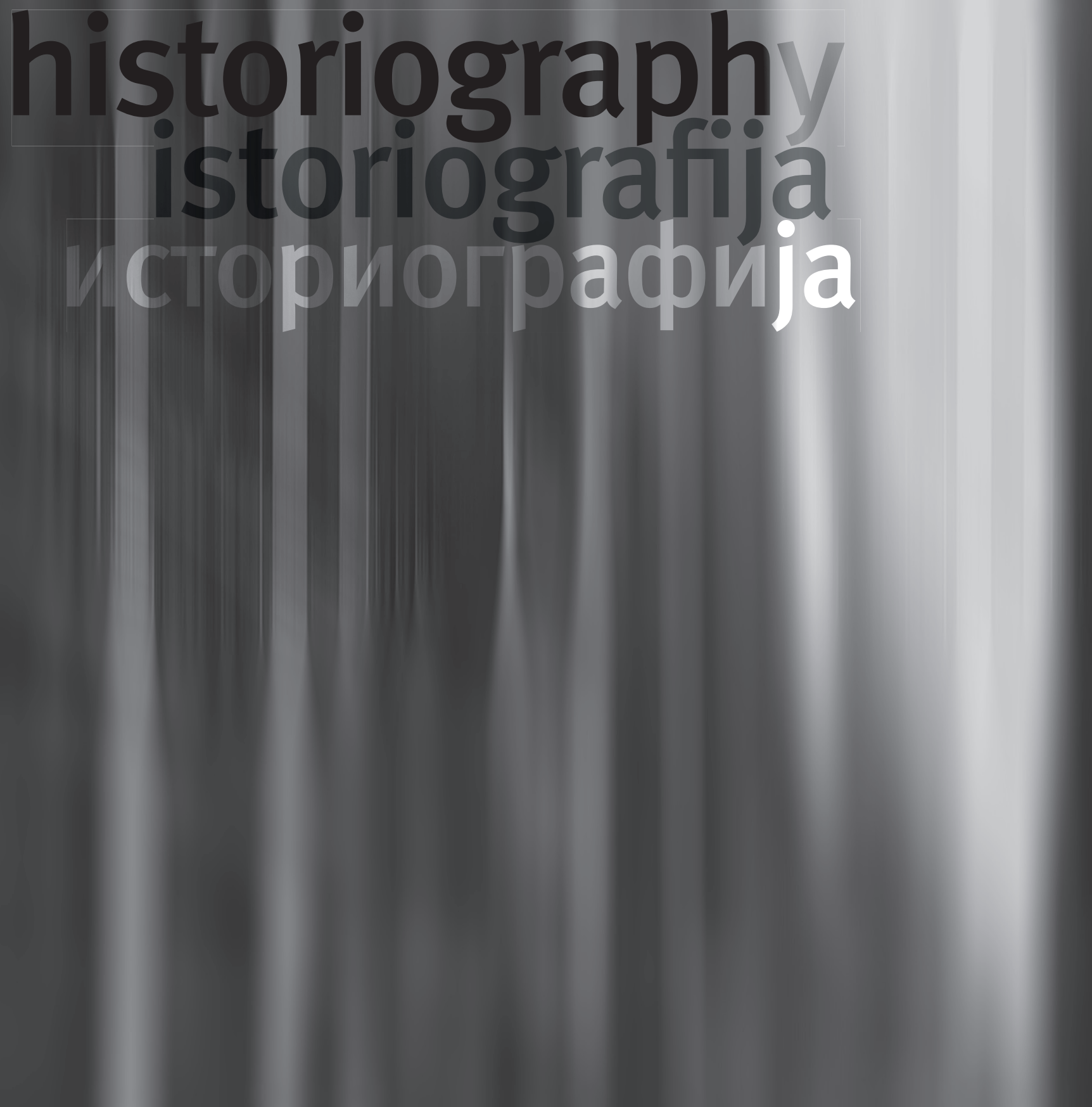
historiography
istoriografija
историографија

Јасмина ЖИВКОВИЋ, МА
Историјски архив Пожаревац
Србија

UDK: 94(497.11)"1914/1918":929-055.2

Хероине са пушком у руци

Абстракт: У Првом светском рату, поред војника или у позадини ангажованих мушкараца, своје место и учешће имале су жене. Мајке, сестре, супруге и кћери, у тим пресудним годинама, постајале су ратници, са пушком у руци, предане болничарке и неговатељице, чувари породичних огњишта. Њихова је улога, иако често скрајнута, у историјским изворима описана као веома значајна, све време трајања ратних дешавања, па и непосредно после завршетка Великог рата.

У раду је учињен покушај да се расветли управо ангажовање српске жене у ратном вихору, у првом сегметну: као војника, када су са пушком у руци, равноправно са својом браћом, очевима, мужевима и синовима, ратовале на првим борбеним линијама. Истакнут је квалитет добровољног приступа жена како у редове војске, тако и у сваком другом корисном раду, са циљем заједничког учешћа у ослобођењу земље од окупационих власти у Првом светком рату.

Кључне речи: Први светски рат, жена, војник, добровољац, болничарка, породица, огњиште.

УВОД

Први светски рат, који је због својих размера и разорних последица које Европа и свет до тада нису доживели, у историографији познат и као Велики рат, представљало је велико искушење за народе на Балканском полуострву, вазда изложеном различитим геополитичким, економским, стратешким, војним интересима великих сила са севера и југоистока. У ратном походу, међународно призната држава Србија нашла се на удару, у сваком погледу, надмоћнијег непријатеља, Аустроугарске царевине. Својеврстан „продор на Балкан", као део активне освајачке политике Хабзбуршке монархије са циљем „прерасподеле територија" и трајног стицања „огромних привредних добара", који је према А. Митровићу започео 1908. године,[1] настављен је отварањем „јужног фронта" и објавом рата Србији у лето 1914. године.[2]

Ратна дешавања, по природи ствари представљају војничку дужност, те у центар збивања стављају војника, а српска војничка част и углед су, у преломним годинама на почетку 20. века, већ били добро познати престижним европским војничким круговима. Међутим, историјски догађаји су показали да је рат несрећна околност којој су изложени сви слојеви становништва. Рат није био само ствар мушкараца и војника, већ се неумитно проширио и на цивилно становништво, у коме су жене разумеле да њихова одговорност превазилази оквире дома, куће и породице. У одсудним тренуцима по један народ или државу, на „олтару Отаџбине" равноправно уз мушке „главе" стајале су жене – мајке, сестре, супруге, кћери.

Непосредно по објави „Великог рата", било је уочено нескривено и изразито родољубље код знатног броја жена. Оне су, иако дубоко уверене да је рат „трагична последица неспретних државника", биле одлучне у томе да учине све што могу како би се ублажиле ратне патње, а оне биле од користи своме народу. Њихова привржености породици није се доводила у питање, али су поведене патриотизмом, родољубивим осећањима и дубоко усађеном одговорношћу, своју пожртвованост према најближима свесрдно преточиле у „више интересе", националне, хумане, хришћанске. На тај начин су и своје активности на плану изједначавана у правима са мушкарцима, обезбеђивању права гласа, школовања, еманципације, својевољно одложиле за „нека боља времена".

Тешко да су за Србију прве деценије 20. века донеле „боља времена". Дешавања у земљи нису обећавала сигурну будућност. Тек завршени Балкански ратови у

1 Андреј Митровић, **Продор на Балкан и Србија**, 1908-1918, Београд, 1981,432-438.

2 Исто, 200.

ствари су представљали само уводницу у много већи ратни сукоб, ширих размера и катастрофалних последица. Све време трајања Првог светског рата, у значајним биткама српске војске против Аустроугарске, Немачке и Бугарске, жене су изборили своју равноправност са мушкарцима: храбро и достојно поштовања сваког војника, бориле су се и на фронту и у превијалиштима и болницама, на скуповима на којима су прикупљале помоћ за српску војску, ширале мисију добровољног рада и хришћанског милосрђа.

О снази жена које су носиле пушку у руци, у ратном вихору, према искуству из Балканских ратова, академик Гојко Николиш је записао да су „корачале мушким стопама у саставу ратничких колона, суочавајући се с тегобама, бедом, болестима и са самом смрћу. Оне су поседовале нешто заједничко што је снажније од свих генерацијских разлика, а то је привrженост своме народу и слободи, оданост есенцијалном

људском позиву истинске и делотворне човечности".[3] Ова одлика је посебно дошла до изражаја за време трајања Првог светског рата.

СА ПУШКОМ У РУЦИ

Према једном циркуларном писму из 1915. године, а на тражење „француске списатељке" која је намеравала да „штампа књигу о улози жена за време овог рата", да јој се доставе „што детаљнији подаци о улози српских жена", тачније да ли има жена бораца, њихова имена и одликовања уколико их је било,[4] одговори команди дивизија Министарству војске су били негативни.[5] Међутим, убрзо ће се показати да је стварност била другачија. Међу српским војницима налазио се један број жена, које су са пушком у руци браниле Отаџбину. Француски новинар и велики пријатељ Срба, Анри Барби, о српским женама-војницима записао је да су „оне својом храброшћу и својом патњом изазвале поштовање света":

„Ја сам их гледао на ратишту, с пушком и бомбом у руци, и у болницама, у којима су на материнске и сестринске груди привијале рањене јунаке, и у повлачењу кроз непроходне албанске гудуре, где се на немоћне и сломљене болом пуцало у леђа из заседа, и у којима се масовно умирало од глади и зиме...Гледао их и дивио им се! Ни страха, ни колебања, ни суза, ни уздаха! Није било жртве које оне не би могле да поднесу за своју Отаџбину. То су одважне кћери Србије, мајке и сестре јунака са Цера и Колубаре, мојих ратних другова, којима је Отаџбина била преча од живота и које су, бирајући између понижења и смрти, изабрале смрт... Није у то време било француског официра који не би радо, у знак најдубљег поштовања, положио свој мач пред ноге ових јунакиња. Оне су својом храброшћу и својом патњом задивиле Свет." [6]

Иако је већ била стасала за удају, Ленка Рабасовић из села Биоске на обронцима Таре, недалеко од Ужица, уместо венчанице 1916. године је у последњем моменту избегла аустроугарским потерама, обукла комитско одело и побегла у планину како би се прикључила братовљевом четничком одреду. Брзо је научила да рукује пушком, ножем и бомбом и храбро се борила у свим окршајима са непријатељем. По потреби је, чак и прерушена, извршавала курирске задатке, по планини и насељима под аустроугарском окупацијом. Одржавала је везу између четника и њихових јатака, помагача и агената на окупираној територији. Ленка је преживела једно тешко рањавање, али је ослобођење 1918. године дочекала са пушком у руци.[7]

Један од „четничких агената" којима је Ленка преносила поруке била је и симпатична учитељица из Ужица, Љубица Чакаревић. После три и по године илегалног рада Љубица је, да би умакла Аустроугарима и Немцима, у лето 1918. године, морала да напусти окупирану Србију. Са још неколико људи, под вођством Драгутина Јовановић Лунета, наредника Добровољачког одреда на служби у Четвртом пешадијском пуку, Љубица је кренула пут Солунског фронта, да се прикључи српској војсци. После 27 дана избегавања потера и заседа, група изгладнелих, изморених, готово босих људи, у којој се налазила и Љубица, „ходом по мукама", стигла је надомак борбених линија. Успут су се „нагледали спаљених села, вешала и лешева цивила које су побили Аустријанци, Мађари, Немци и Бугари". Доктору Арчибалду Рајсу је „из прве руке" испричала сва своја сазнања о монструозним злочинима окупатора над Србима у порobљеној Отаџбини. Учествујући у пробоју Солунског фронта, по речима војводе Степе и војводе Мишића, учитељица Љубица је постала „први весник порobљене Србије на Солунском

3 Вера Гавриловић, **Жене лекари у Првом Балканском рату**, у: „Добровољачки гласник" бр. 26, год.XV, Београд, 2005, 29-35.

4 Војни архив Србије, Р6-К206-Ф3-Д19-1

5 Војни архива Србије, Р6-К206-Ф3-Д19-2

6 http://www.bastabalkana.com (21.02.2014)

7 http://www.bastabalkana.com (21.02.2014)

фронту“. За свој илегални рад и двадесетседмодневни подвиг, Љубица је одликована Златном медаљом за храброст „Милош Обилић“.[8]

Софија Јовановић, матуранткиња из Београда, пријавила се у добровољце одмах по избијању рата 1914. годи-

Прилог 1. Љубица Чакаревић, са српским војницима (Архив РТС)

не, под именом Софроније Јовановић. Имала је ту част да лично пободе српску тробојку на аустроугарску караулу у Земуну, у току привременог ослобођења Земуна, септембра 1914. године. У саставу трупа Одбране Београда бранила је престоницу од Немаца и Аустроугара, у октобру 1915. године. Софија је допремала сандуке са муницијом на прве борбене линије, под кишом граната склањала је рањене другове са београдских улица, али и борбом прса у прса бранила свој родни град од непријатеља. Успела је да пређе Албанију и прикључи се васкрслој српској војсци на Солунском фронту. Учествовала је у пробоју фронта 15. септембра 1918. године и у ослобађању престонице, месец и по дана касније.[9]

Било их је и из крајева изван Србије. Василију Вукотић, кћер чувеног сердар Јанка Вукотића, традиција памти по њеној „скромности, храбрости и посвећености слободи и части српског народа, за време читавог свог живота“. Лепа Василија, коју су красили и одважност и племенитост, остаће упамћена као достојна кћи свога оца. Забележено је да је Василија била једина жена учесник чувене битке на Мојковцу (1916), последње велике епопеје црногорске војске у Првом светском рату. Остало је њено сведочење о потресним моментима ове битке у којој су црногорски горштаци спартанском борбеношћу бранили одступницу српској војсци која се повлачила пут Албаније.

Василија се између два светска рата два пута удавала, али је оба пута остала удовица. Остатак живота провела је повучено и усамљено у Београду. Умрла је 1977. године и сахрањена је у породичној гробници Вукотића на Новом гробљу, у којој почивају и њени родитељи.[10]

Милица Миљанов (удата Лазовић), била је још једна од кћери чувених црногорских војсковођа, која се у Великом рату латила пушке. Њен отац, прослављени војвода Марко Миљанов, није имао мушких потомака, али је ратнички жар и љубав према српском народу, отаџбини и слободи, живела је и у срцима његових кћери. Кћи Милица пријавила се у добровољце 1914. године, у животном добу када се и мушкарци ослобађају војне обавезе. Осветлала је образ Миљанових храброшћу исказаном на балканским ратиштима током Првог светског рата.

Јелена Шаулић (удата Бојовић), кћи свештеника Перка Шаулића, рођена је 1896. године у селу Јунча До, подно Дурмитора. Расла је у Србији, у Медвеђи, где се њен отац преселио због сукоба са Краљем Николом. Уочи Првог светског рата завршила је учитељску школу и почела да ради као учитељица. Већ 1917. године креду и школску таблу замениће пушком, да у комитским четама Косте Војиновића у Топличком устанку 1917.године брани народ од Бугарског „зулума“. Вешта с пушком, а још више с бомбом, Јелена је била

8 Антоније Ђурић, **Солунци говоре**, Горњи Милановац, 1984, 21-24.

9 Званичан тектс доступан на: www.heroesofserbia.com (02.03.2014.)

10 Званичан текст доступан на: http://www.bastabalkana.com (21.02.2014)

страх и трепет за зулумћаре широм Радан планине по којој је војевао њен Гајтански одред. После пропасти Топличког устанка, заједно са оцем прешла је у Црну Гору. Прикључила се четницима војводе Бошка Бојовића, који су по Дурмиторским врлетима ратовали против аустроугарског окупатора. Народна традиција и историјски извори памте подвиге Јелене Шаулић, а нарочито оне у бој код Врела, у јануару 1918. године.

Јелена је била крупна црномањаста девојка, продорног погледа и оштрог језика. Поред њене храбрости, народ Топлице и Дурмитора и данас памти њену физичку лепоту. Остала је узречица у овим крајевима - „лепа к'о Јелена Шаулић". После Првог светског рата Јелена се удала за свог ратног друга, војводу Бошка Бојовића и са њим засновала породицу у Пљевљима, где је наставила да ради као учитељица. Нажалост, од последица рањавања, тешког војевања и исцрпљујућег четовања 1917. и 1918. године, Јелена се убрзо разболела и умрла 1921. године, тек закорачивши у двадесетшесту годину. Хероина устаничке Топлице и непокорног Дурмитора је постхумно одликована Крађорђевом звездом с мачевима.[11]

Од пушке Милосаве Перуновић, жене-комите из Никшића, кажу да је „дрхтао сваки непријатељ". Ова гимназијалка се прикључила четницима у окупираној Црној Гори 1916. године и војевала је све до краја рата. Антонија Јаворник се родила у Марибору, у Словенији 1893. године. Као свршена гимназијалка дошла је у Србију, да помогне српском народу у његовој мисији ослобођења и уједињења јужних Словена. У Србији је већ живео њен стриц Мартин Јаворник. Он је, као аустроугарски официр, дезертирао и пребегао у Србију, где је постао капетан у 11. пешадијском пуку „Карађорђе". У Првом светском рату Антонија се бори раме уз раме са српским војницима на Церу, Дрини и Колубари. Пријавила се под лажним именом Наталија Бјелајац, да би, према сопственом сведочењу, заштитила породицу у Марибору од аустријске одмазде, у случају да је непријатељ зароби. У једној од тих битака истакла се као помоћник митраљесца за шта је поново одликована. У Церској бици јуначки је погинуо њен стриц Мартин, али Антонија је наставила да се бори са још већим жаром.

У борбама на Кајмакчалану, септембра 1916., Антонија је сама заробила 30 бугарских војника, па је поново одликована. При пробоју Солунског фронта, 15. септембра 1918. године, у коме се истакла посебном храброшћу, била је тешко рањена. Успели су да је спасу у Нишкој војној болници, али јој је један шрапнел остао у нози до краја живота, као болна успомена на пролазак кроз „Капију слободе". Крај рата је дочекала у чину наредника. Дванаест пута је рањавана и дванаест пута одликована. Поред неколико Медаља за храброст и Ордена белог орла с мачевима, постала је витез Карађорђеве звезде с мачевима и француски витез Легије части.

После рата Антонија је обишла породицу у Марибору. Њени најближи су тешко препознали своју девојчицу, гимназијалку која је после шест година ратовања сада била прекаљени ратник и двоструки витез. Антонија је једно време живела у Босни, а потом се преселила у Београд. Живела је од своје плате, никада ништа не тражећи од народа и државе којој је поклонила најбоље године своје младости. За време немачке окупације 1941-1945, Гестапо ју је ухапсио као осведоченог српског патриоту и девет месеци је провела у концентрационом логору на Бањици. Преминула је у осамдесетпрвој години, 16. августа 1974. године, тачно на шездесетогодишњицу Церске битке.[12]

МИЛУНКА САВИЋ – СРПСКА ЈОВАНКА ОРЛЕАНКА

Милунка Савић – легенда, део српске историје из судбоносних година, име записано у ратним хроникама, извештајима ратних дописника, изговарано са страхопоштовањем, пример и инспирација. Свакако најпознатија српска жена – ратник, „Јованка Орлеанка", како су је њени саборци називали, Милунка Савић, родила се 1888. или 1889. године у селу Копривница у близини Јошаничке Бање, у породици земљорадника Раденка и Данице. Ратовала је као добровољац у оба Балканска и Првом светском рату, 1912-1918. године. Према причи, ова двадесетчетворогодишња чобаница из Рашке пријавила се у добровољце уочи Првог балканског рата 1912. из жарке жеље да се с пушком у руци бори за ослобођење свог народа. Према другим, недовољно провереним и мање вероватним причама, то је учинила да би од мобилизације спасла јединог брата, Милана. Према сведочењу саме Милунке, [13] Милан је био учесник Ослободилачких ратова Србије, 1912-1918.

11 Званичан текст доступан на: www.heroesofserbia.com (02.03.2014.)

12 Званичан тектс доступан на: http://www.bastabalkana.com (21.02.2014)

13 Антоније Ђурић, **Жене Солунци говоре**, Београд, 1987, 122.

Милунка се, скративши косу и прерушена у мушкарца, пријавила у војску под именом Милун. Распоређена је у Дринску дивизију и у њеном саставу била у оба Балканска рата. За време Балканског рата 1913. године, учествовала је у опсади Скадра и у Брегалничкој бици, где се истакла као храбар борац и изванредан бомбаш. Добила је капларски чин, одликована је и постала командир бомбашког одељења.

Када се на оглас мобилизације 1914. године јавила у своју обласну команду, одбио ју је лично будући војвода Степа Степановић. Ни начелник Врховне команде, војвода Радомир Путник, није био расположен да је мобилише, осим као болничарку. Ипак, примљена је, као командир јуришног бомбашког одељења, тек на интервенцију четничког војводе мајора Воје Танкосића. Танкосић ју је војводи Путнику описао као неустрашиву девојку, брзу, окретну, сналажљиву, лукаву, „као видру". Ратовала је наредне четири године раме уз раме са мушкарцима, својим саборцима из Другог пешадијског пука „Кнез Михаило", названог још и „Гвоздени пук", и опет се истицала својом храброшћу. Нарочито се истакла у току Колубарске битке 1914. године, као и у борбама на Солунском фронту 1916-1918. године.

„Само да ме не ране", мислила је српска Јованка Орлеанка, док је јуришала упоредо са својим саборцима. „Добро, ако ме већ ране, нека то буде у ногу, или у руку. Може, мислим, и у главу. Само да не буде у груди. Откриће да сам женско. Кад оно, као за инат, метак удари у груди. Освестила сам се у превијалишту. Боже, кад се тога сетим: болничар, старији човек, журно ми скида копоран да види где сам рањена. Устукнуо је и стао као громом погођен. Почео је да дозива у помоћ. Мислим, шта је – ту је, не могу више да се кријем. Нисам Милун, него Милунка."[14]

Милунка је преживела девет рањавања артиљеријским шрапнелима, мецима и бајонетима. Тешко рањену другови су је пренели и преко Албанских планина, све до Крфа. Са Солунског фронта је због задобијених рана, у два наврата морала на опоравак у француске војне болнице у северној Африци, али се увек враћала на прве борбене линије.

Капетан I класе Ристић је 1917. године (24. фебруара) писао „списак похвала" за поднаредника-добровољца Прве чете Трећег батаљона II пешадијског пука „Кнез Михаило", Милуна (Милунку) Раденка Савића, са молбом да се

Прилог 2. Милунка Савић на лечењу у Француској војној болници у Алжиру (Архив РТС)

„наредбом виших претпостављених старешина похвали за дело и заслуге изложене у приложеном предлогу". Списак је био дуг: „28. септембра 1916. на Црној реци јавила се својевољно да иде ка непријатељским рововима и да позива на предају непријатељске војнике, приближила се до рова позивајући непријатељске војнике на предају". Њена појава, разговор са непријатељским војницима, као и сазнање да је жена, изненадило је бугарске војнике и довело до тога да се њих 23. преда српској војсци.

14 Исто, 125.

Предлог капетана Ристића потврдили су и подржали команданти батаљона, пука, бригаде, дивизије, армије па и сам начелник војног штаба, генерал Бојовић. Он је, у своме писму, потврдио „на знање читавој јуначкој војсци", храброст и јунаштво поднаредника - добровољца Милунке Савић, чија је карактеристика била „уопште веома храбра и смела". За показану храброст, Милунку је „Врховни командант Његово Краљевско Височанство Престолонаследник благоволео одликовати Златним војничким орденом Карађорђеве звезде са мачевима", поред већ додељене Златне медаље за храброст.[15]

Милунка је била унапређена у чин пешадијског наредника српске војске. Сама је говорила да је од оца Радослава научила да се бори за живот, а не да „убија људе". Због тога је у борбама углавном на „рапорт" својим командантима доводила велики број заробљених непријатељских војника. Једно од ратних сећања казује да је на бојишту код Црне реке заробила двадесет и три бугарска војника. Један од њих ју је касније пронашао у Београду, спријатељили су се, а Милунка му је помогла да се ожени једном од својих усвојеница.

За своје подвиге на бојном пољу одликована је највећим српским и страним одликовањима. Носилац је два ордена Карађорђеве звезде са мачевима, више Златних и сребрних медаља за храброст „Милош Обилић", Споменице Српско-турског рата 1912. године „Освећено Косово", Споменице Српско-бугарског рата 1913. године, Споменице Рата за ослобођење и уједињене 1914-1918. године, Албанске споменице 1915. године, два ордена француске Легије части, руског Крста Светог Ђорђа Победоносца, енглеског Ордена Светог Михаила. Једина је жена у историји носилац француског Ратног крста са златном палмом. У Милункину част су подизане и српске и савезничке заставе, почаст су јој одавали и Арчибалд Рајс, адмирал Емил Гепрат, маршал и војвода Франше Де Пере. Средином 1918. године Врховна команда свих савезничких армија издала је писмену похвалу јунаштву српског наредника Милунке Савић, уз наређење да се прочита пред стројевима свих јединица Антанте „у ставу мирно". Оваква почаст није указана ниједном официру и генералу у Првом светском рату. „...Тако су у ставу мирно пред њом били генерали и војводе, министри и дипломате. Где год се појавила, пленила је својом једноставношћу и скромношћу....Сви су желели да је упознају, проговоре коју реч, да јој честитају, да чују понешто од оних страшних успомена..."[16] Храбра жена борила се часно, не заборављајући да је живот човеков светиња, да су сви људи без разлике бића са осећањима, мислима, жељама, породицама, правом на живот. Чини се да је још за време трајања Великог рата, постала његова жива легенда.

Милунка је демобилисана 1919. године, после службовања у Сарајеву. Одбила је понуду да се пресели у Француску и прима француску војну пензију. Удала се 1923. године у Мостару и добила кћер Милену. Према неким изворима муж ју је убрзо напустио, док други казују да је преминуо. У сваком случају, Милунка се сама сналазила кроз живот. Борила се у миру храбро и поштено, као и за време ратова. Као добровољац добила је мало имање недалеко од Новог Сада и ту сазидала кућицу, коју је убрзо поклонила сестри Славки, а она прешла да живи у Београд. Радила је као кројачица у фабрици војних униформи, потом била куварица и на крају спремачица у тадашњој Хипотекарној банци. Милунка је, поред своје кћери, одгајила и три усвојенице: Милку, дете које је пронашла на железничкој станици у Сталаћу, Радмилу Вишњу, своју сестру од ујака и Зорку, сироче из Далмације. Поред тога, ишколовала је још 32 деце, што од родбине, што са стране. Поред скромне плате, примала је и нешто инвалиднине, као и нека средства од француске владе, али је захваљујући својој дарежљивости и хуманости, увек живела скромно, непрестано помажући друге.

Поједини извори тврде да је Милунка Савић, због одбијања сарадње са Немцима или Недићевом владом, 1941. или 1942. године, била зверски претучена пред својом децом и да је провела 10 месеци у Бањичком логору. Њени потомци су у неким новинским изјавама демантовали те приче. Истина је да је Милунка и после Другог великог рата наставила да живи скромно у Београду. Никада се ником није жалила и никада ни од кога није тражила помоћ. Њени саборци су казивали о Милунки: „...Мало је говорила. Сматрала је да је испунила своју дужност: борила се као борац, са пушком у руци, а не као болничарка, мада је и болничарке веома ценила. Хтела је у рат...".[17] Таква је остала до своје смрти, 5. октобра 1973. године.

15 Војни архив Србије, Р3-К273-F7-D5-14.

16 Александар Ђурић, **Солунци говоре**, Горњи Милановац, 1984, 210.

17 Исто.

НАША ЕНГЛЕСКИЊА – ФЛОРА СЕНДС

У картону личних и службених односа официра Министартсва војног и морнарице Краљевије Срба, Хрвата и Словенаца, забележено је да је Флора Сендс (**Flora Sandes**) рођена у малом месту Попелтон у Јоркширу, у Енглеској 22. јануара 1883. године.[18] Стекла је пристојно образовање – „шест година приватне школе у Енглеској и две године у Швајцарској", поред матерњег енглеског, говорила је немачки, француски и течно научила српски језик.[19] По завршетку школовања запослила се као секретарица, а уочи Првог светског рата завршила је и курс за болничарке.[20]

По избијању рата пријавила се у добровољну болницу Светог Јована, коју је организовала Американка Мабел Грујић, медицинска сестра и активисткиња Црвеног крста, удата за српског дипломату, Славка Грујића. Са овом болницом Флора је стигла у Србију, у Крагујевац. У првој години рата Флора је радила као добровољна болничарка у Другом пешадијском, „Гвозденом" пуку „Кнез Михаило". Активној војсци се придружила 1915. када је као добровољац ступила у јединицу 4. чете I батаљона II Пешадијског пука српске војске, што је био корак који ју је на крају довео до необичне улоге активног борца у српској војсци.[21] Иако већ на прагу четрдесете године живота, смело се прикључила борбеним јединицама „Гвозденог" пука, у коме је већ војевала легендарна Милунка Савић. Наредне три године Флора ће делити и добро и зло са својим српским саборцима.

У војничким дужностима је брзо напредовала. На Солунском фронту Флора је постала командир одељења, најпре десетар и заступник водника, потом вршилац дужности водника, а 1919. године произведена је у водника у II Пешадијском пуку, да би према подацима из 1922. године постала водник 19. чете II пододсека II одсека граничне трупе.[22] Нарочито се истакла у борбама на Горничеву, Кајмакчалану, Црној реци и код Битоља, од августа до новембра 1916. године. Забележено је да је рањена 3. новембра 1916. године на Коти 1212.[23] Други пут је била изнета из борбе са 24 ране на телу.

Прилог 3. Флора Сендс у униформи српског војника (Архив РТС)

За храброст и оданост српској војсци, Флора Сендс је одликована и похваљена у неколико наврата. Током 1917. године, у преписци су поједине војне инстанце, поред истицања њених војничких заслуга и врлина, оправдано постављале питање због чега ова храбра жена „већ није похваљена". Пуковник Марјановић је, као образложење за

18 Војни архив Србије, Досије Флоре Сендс. У литератури се као година рођења Флоре Сендс појављује и 1876.

19 Војни архив Србије, Досије Флоре Сендс

20 Моника Крипнер, **Жене у рату, Србија 1915-1918**, Београд, 1986, 19-22.
Јелена Лазаревић, **Енглескиње у нашем народу**, Београд, 1929, 207-215.

21 Војни архив Србије, Досије Флоре Сендс
Моника Крипнер, **Жене у рату, Србија 1915-1918**, Београд, 1986, 153-170.

22 Војни архив Србије, Досије Флоре Сендс

23 Војни архив Србије, Досије Флоре Сендс

такав пропуст, навео да је чета Флоре Сендс, у време када се за 1916. годину вршило предлагање војника за похвале, „била расформирана, архива те чете предата на чување, а добровољац Сендс од задобијених рана била у болници", као и то да је „за већ ове стечене заслуге била одликована од стране Врховног Команданта Престолоналседника Александра највишим војничким орденом – Златном карађорђевом звездом са мачевима". Међутим, не баш уверљиво је истицано и то да „поједини војни заповедници Моравске дивизије нису били на време обавештени о њеним јуначким подвизима и храброј борби уз српске војнике".

Међутим, извесна неправда према „нашој Енглескињи" или „нашем брату",[24] како су је њени саборци називали, убрзо је исправљена. У рангу својих војничких овлашћења, командир 1. чете 1. батаљона II Пешадијског пука „Кнез Михајло", капетан I класе Милутин Поповић је 14. октобра 1917. године издао Заповест о „јавној похвали поднаредника добровољца те чете Мис Флоре Сендс". Према овом документу, она се одликовала „храброшћу и ретким примером пожртвовања", у свим борбама које је њена јединица водила", код Горничева, Крушограда (Крушева), на положају „Чуке" и Коте 1212, у Македонији. Храброст посебно исказана на овим положајима, издвојила је Флору међу оне војнике који су први ишли у јуриш, спретно и храбро руковали бомбама, а нападајући непријатељске ровове изазивала је, попут Милунке Савић, и чуђење и страхопоштовање код непријатеља.

„Нарочитом храброшћу се одликовала при наладу на Чуке, када је њена чета 18. октобра 1916. године имала наређење да нападне непријатеља. При нападу продрла је у непријатељски ров међу првима, храбрећи војнике и бацајући бомбе, а при непријатељском противнападу да поврати отети му положај, она је бацајући бомбе у његова нападна одељења, унела код непријатеља растројство и забуну".[25] На Коти 1212, отприлике 20 метара удаљена од непријатељске војске, била је тешко рањена. Словила је и поштована као „наша енглескиња" изванредне храбрости, због чега је и била предложена за похвале и награде.[26]

Није био мали број војних заповедника српске војске који су са поштовањем говорили о Флори Сендс. Сам генерал Петар Бојовић издао је 1917. године наредбу бр. 83.064. у којој је навео војничке врлине које су одликовале Флору Сендс – „храброст и ретки примери пожртвовања у свима борбама". То је био разлог да, генерал Бојовић, чије се име са страхопоштовањем изговарало у српској војсци, „износећи све примере храбрости, пожртвовања и љубави кћери Велике Британије према српском народу", предложи Флору Сендс за похвалну наредбу, подсетивши да је „Врховни командант војске Србије Флору одликовао Златним војничким одличјем Карађорђеве звезде са мачевима".[27]

Флора Сенд је једно време провела у Солуну и болницама у северној Африци, где се успешно лечила од задобијених рана. Пожурила је да се врати својим саборцима, на фронт, због чеда су јој се ране касније поново погоршале, па је морала на поновно лечење и опоравак у Енглеску. Време које је тада провела у Енглеској, Флора је искористила да прикупи помоћ за српску војску и да популарише ослободилачку борбу српског народа.[28]

Ове „позадинске" активности Флоре Сендс забележио је генерал Рашић је у извештају Малог пролазног депоа у Хавру, који је доставио српској војној команди 17. марта 1918. године. У њему је наведено да је Флора после свог пута по Енглеској, дошла у Хавр као „добровољац у II пуку наше војске...у нарочитој мисији". Циљ њеног пута је био да „упозна енглеског војника са тешкоћама са којима се у рату бори српски војник". Тим поводом је у Хавру одржала конференцију на којој су присуствовали „у великом броју" енглески официри и војници, али и „енглеске госпође" из Хришћанског удружења младих људи. У униформи наредника српске војске, Флора Сендс је том приликом, са великом љубављу говорила о српском народу и војсци. Укратко је изложила историју српског народа, „његове ратове, описала борбу и повлачење кроз Албанију, ситуацију на солунском фронту", оскудицу са којом се бори српска војска. Напоменула је да је, уз подршку и других добровољаца, основала у Србији три кантине на путевима куда је пролазила војска, како би се војници могли окрепити „топлим чајем, кафом, чорбом или добити дувана". Своје излагање је илустровала пројекцијом аутентичних фотографија, што је допринело да скуп „усхићено поздрави истрајност српске војске". Резултат је био одмах видљив: на самој конференцији је било прикупљено триста франака за отварање нових кантина, што је Флора планирала да уради одмах по свом повратку у Србију. Захваљујући Флорином инспиративном говору, генерал

24 Luiz Miler, **Nas brat**, Beograd, 2013, 224.

25 Војни архив Србије, Р3а-К64-Ф7-Д25

26 Војни архив Србије, Р3-К273-Ф8-Д5-101

27 Војни архив Србије, Р3-К273-Ф8-Д5-101, Р3а-К64-Ф7-Д25

28 Моника Крипнер, **Жене у рату Србија 1915-1918**, Београд, 168.

Рашић, и сам присутан на овој конференцији, добио је прилику да истог дана у клубу Хришћанског удружења младих одржи предавање о српској уметности, уметничким товревинама, архитектури, поезији, књижевности, народној и уметничкој музици, што је изазвало посебно интересовање код пристуних посетилаца.[29]

За време свог опоравка од последица прележаног тифуса, Флора је објавила и кратку аутобиографију под називом „Енглескиња у српској војсци", насталу на основу њених писама и дневника. Књига је 1917. године добила одобрење војних власти да се „растура војним поштама претплатницима на војишном делу", јер је владало велико занимање у српском народу, посебно војним снагама, за ово значајано сведочанство о искуствима једне жене – добровољног борца у српској војсци.[30] Било је и других активности: са Евелином Хаверфилд је основала Фонд за прикупљање помоћи српским војницима и ратним заробљеницима. У листу „Morning Star", Флора је објавила један потресан чланак о страдању Србије у великом рату, под насловом „Шта заслужује српски војник".

Након опоравка Флора се вратила у своју јединицу и учествовала у борбама за пробој Солунског фронта и ослобођење Србије, током септембра и новембра 1918. Крај рата дочекала је у чину пешадијског наредника српске војске. Одликована је већим бројем одликовања. У њеном војничком картону забележена су следећа: Медаља за услуге Српском црвеном крсту – Сребрни орден Црвеног крста, 1876, Орден Светог Саве V реда (1916), Златни војнички орден Карађорђеве звезде са мачевима (1916), Златна медаља за храброст (1919), носилац је Албанске споменице (1921).[31] Била је једина Енглескиња која је активно, као борац учествовала у Великом рату.

После рата, у јуну 1919. године, указом Народне скупштине Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, који је потписао принц регент Александар Карађорђевић, Флора Сендс је унапређена у чин пешадијског потпоручника Војске Краљевине СХС и тако постала прва жена официр у српској историји. Демобилисана је и преведена у резервни састав тек 1922. године. Удала се за свог ратног друга, српског официра, а бившег белогардејца, Јурија Јуденича. Држава јој је аграрном реформом доделила на име „добровољачке части", осам јутара земље у околини села Овча (према неким изворима у околини Зрењанина), али Флора, као ни многи други добровољци, никада није уведена у овај посед. Са мужем је живела у Дубровнику и Београду и издржавала се давањем часова енглеског језика. Често је путовала и држала предавања о својим ратним искуствима широм света, у Британији, Француској, Канади, САД, Аустралији, Новом Зеланду. Приликом сваког од ових предавања, са поносом је носила на себи униформу српског официра.

На почетку Другог светског рата, Гестапо је у Београду ухапсио Флору и њеног супруга. Јурај је, услед гестаповске тортуре, убрзо пребачен у затворску болницу где је и преминуо. Флори је било дозвољено да га само једном посети. После Јурајеве смрти, Немци су пустили Флору из затвора и дозволили јој да се врати у Енглеску. Остатак живота провела је у Сафолку, где је и преминула 1955. или 1956. године. Њен живот забележио је Ален Бурџес у романсираној биографији под насловом „Љупка наредница Флора Сендс", 1963. године. [32]

УМЕСТО ЗАКЉУЧКА

„Човечанство је морало да доживи хиљадоструки јад и несрећу којој као да нема краја, пре него што је било у стању да схвати шта је рат и то са свим његовим застрашујућим споредним појавама", забележила је Катарина Клара Штурценегер,[33] када је боравила у Србији током првих ратних година „Великог рата".

Србија је преживела Велики рат и његове „застрашујуће споредне појаве" са тешким ожиљцима. Прошла је голготу не само на фронту већ и у породици, школи, фабрикама, болницама. Ратовали су на првој линији и у позадини мушкарци и жене, равноправно. Можда и већи је терет понела српска мајка, супруга, кћи, сестра. Да испрати војника, одгаји малолетно дете, замени супруга на свим пословима у пољу, фабрици, занатској мануфактури. Али и да однегује рањеника, прихвати болесног војника, иде у сусрет пошасти рата и епидемија - „српска сестра", храбра и посвећена својој хришћанској мисији. И најпосле, ако не по значају и прва одлика храбрости, која жени обезбеђује место равноправно уз мушкарца, ратовање са пушком у руци.

29 Војни архив Србије, П3-К52 – Ф5 - Д6-52

30 Војни архив Србије, П3а-К49 – Ф3- Д46/1

31 Војни архив Србије, Досије Флоре Сендс

32 Јелена Лазаревић, **Енглескиње у нашем народу**, Београд, 1929, 200-221.

33

Прикази битних момената из „ратних биографија“ жена које су учествовале у борбама током Првог светског рата одликују се једним заједничким квалитетом. Било да су рођене у Србији, Црној Гори, Словенији или другом делу на, касније југословенској територији, било да су у ратом захваћену Србију дошее као чланице иностраних санитетских мисија, или самостално, све оне су у ратни поход кренуле добровољно, често и против воље својих најближих. Било је међу њима правих горштакиња, навиклих на неудобне и сурове услове живота, али и припадница високих грађанских слојева, које су оставиле сигурност својих домова, можда трагајући за нечин новим, непроживљеним, али много више са жељом да учине добро дело, да буду део страдалне судбине свог народа. Традиција добровољности и хуманости није била нова у редовима Српске војске. Добровољци су пристизали не само из Србије, већ и тадашње Аустроугарске, Русије, Америке, образовали су се добровољачки одреди, а у „похвалним наредбама“ за жене војнике, као нешто што се подразумевало, било је истакнуто да су добровољно ступале у активну војску.

Дубља социолошка анализа можда би отворила и додатна питања мотивације, разлога, узрока или повода који су нагонили један број жена у Србији и ван ње, да се „одметне“ од традициналног породичног статуса и укључи у непосредне борбе, као део регуларне српске војске. На основу истражених историјских извора, према нашем мишљењу, доминирајући чинилац свакако је била свест о потреби да се у одсудним тренуцима за српски народ буде део целине да се појединачним и личним учешћем у борбама одржи заједништво народа, који је, у својој историји, често управо због своје разједињености, био изложен различитим недаћама.

Одсуство равноправности са мушком популацијом и вековна, наслеђена маргинална улога жене у друштвеном, политичком и економском животу на овим просторима, представља озбиљан разлог због кога је један број жена узео активно учешће у борбама током Великог рата. Била је то прилика да „нејака“ женска природа, васпитана да „буде у сенци“ мужева, очева, браће, искаже своју снагу, борбеност, издржљивост. Можда је у природи жена које су се војевале било и авантуристичког порива, немира, незадовољства устаљеним начина живота или неприхватања ауторитета pater familiasa. Поједине од њих су можда несрећне ратне прилике виделе као могућност да досегну дуго жељену равноправност са мушкарцима.

Међутим, критичком анализом историјских извора, уочили смо да је осећај патриотизма, родољубља и потребе да се буде равноправни део „целине народа“ преовладавао приликом одласка жена у војне јединице. За оне из иностранства, пресудна су два момента: нескривено дивљење и поштовање према храбрости и војничкој части војске Краљевине Србије, и потреба, жеља да се пружи помоћ малом народу који је био изложен страдању „на ветрометини“ великих сила. Њихова исказана храброст у непосредним борбама и посвећеност циљевима због којих су се прикључиле војним трупама, потврђује да су веома добро знале какве су ратне околности у које су се упуштале, стрпљиво подносиле терет ратовања и заједно са својим саборцима, без разлике, учествовале у најтежим ратним операцијама.

И то је била мисија добровољки, које су заједно са мушкарцима, без разлике, прошле „голготу српског народа“ у Великом рату, носећи свој и крст своје родне груде. Да се одбрани земља и народ, одржи и продужи живот у Србији, балканској земљи вазда на размеђи истока и запада, великих сила и неумрлих идеала. И поновљене историје...

The heroines with rifles in their hands

Abstract: Next to the soldiers and other men engaged in the First World War, women also had a part and were involved. In those decisive years, mothers, sisters, wives and daughters became warriors with rifles in their hands, dedicated nurses and carers, and hearth keepers. Although it was often marginalised, historical sources describe their role as extremely important, both during the Great War and directly after it.

The paper is an attempt to illuminate the engagement of Serbian women in the vortex of war, primarily as soldiers who fought with rifles in their hands on the front combat lines, on an equal footing with their brothers, fathers, husbands and sons. It emphasises the quality of the voluntary enlistment of women in the army and their undertaking of any other useful works, with the aim of participating together in liberating the country from the occupational forces during the First World War.

Key words: First World War, woman, soldier, volunteer, nurse, family, hearth

INSTEAD OF A CONCLUSION

"Humanity has had to experience a thousandfold misery and misfortune which seems to have no end, before he was able to understand what war is and with all its horrific side effects," recorded by Katherine Clare Šturceneger, when she was in Serbia in the first years of war, "The Great War".

Serbia has survived the Great War and its "frightening side effects" with severe scarring. It was after ordeal not only the front but also in families, schools, factories, hospitals. They fought on the front lines and behind the men and women equally. Perhaps a greater burden brought Serbian mother, wife, daughter, sister. To send troops, raise a minor child, wife to replace all the jobs in the field, factory, craft manufactory. But also to nurture the wounded, sick soldiers accept, going to meet the scourge of war and epidemics - "Serbian Nurse", brave and committed to their Christian mission. And finally, if not the importance of the first characteristic courage, which provides women an equal place with men, war with a gun in his hand.

Show relevant passages from "War biography" of women who participated in combat during World War II are distinguished by a common quality. Whether you were born in Serbia, Montenegro, Slovenia, or other part of the later Yugoslav territory, whether in war torn Serbia Dose as members of the international medical missions, or independently, they are all in the military campaign started voluntarily, often against the will of their loved ones. Any of these is true gorštakinja, accustomed to the uncomfortable and harsh living conditions, as well as members of senior citizen classes, which have left the safety of their homes, perhaps searching for Necin new, unlived, but much more with the desire to do good work, to be part of the suffering the fate of his people. The tradition of volunteerism and humanity was not new to the ranks of the Serbian army. Volunteers were coming not only from Serbia, but also the former Austro-Hungarian Empire, Russia, America, formed the volunteer corps, and the "commendable orders" for women soldiers, as something that was understood, it was pointed out that the voluntary marched into the active army.

Deeper sociological analysis may be opened and additional issues of motivation, reasons, causes or triggers that are urgent with a number of women in Serbia and abroad, that "deviates" from in traditional family status and engage in direct combat, as part of the regular Serbian army. On the basis of explored historical sources, in our opinion, the dominant factor certainly was aware of the need to be in critical moments for Serbian people to be part of a whole that is individual and personal participation in combat maintain unity of the people, which, in its history, often just because of their disunity, was subjected to various hardships.

The lack of equality with the male population and ancestral, inherited the marginal role of women in social, political and economic life in the region, is a serious reason why a number of women took an active part in the fighting during the Great War. It was an opportunity to "frail" women's nature, brought up to "be silent" husbands, fathers, brothers, by their own strength, grit, stamina. Maybe it's the nature of women who fought there and adventurous impulses, restlessness, dissatisfaction usual lifestyle or rejection of the authority of the pater familias. Some of them may have the unfortunate wartime conditions seen as an opportunity to reach a long-desired equality with men.

However, critical analysis of historical sources, we have found that the sense of patriotism, patriotism and the need to be an equal part of the "whole people" prevailed when leaving women in military units. For those from abroad, are two crucial moments: undisguised admiration and respect for the courage and military parts of the Kingdom of Serbia, and the need, the desire to assist small nation that has been exposed to suffering "in the wind" great powers. Their bravery in direct combat and commitment to the objectives for which they were joined by military troops, confirming that they are very well knew the circumstances of the war in which they engaged, patiently tolerated the burden of war, and together with his comrades, without exception, the most difficult part in the war operations.

And it was a mission volunteer, who, along with men, without distinction, the last "Golgotha Serbian people" in the Great War, carrying his cross and his homeland. To defend the country and the people, maintain and extend the life of Serbia, the Balkan country forever at the crossroads of East and West, the great powers and the undead ideals. I repeated history ...

Mr Dragan ŠALER
Visoka tehnička škola strukovnih studija Požarevac
Predrag MILADINOVIĆ, Beograd
Srbija

UDK: 623.743"1914/1918"(497.11)
355.489(489.11)"1914/1918"

Cepelini iznad Požarevca tokom Velikog rata

Sažetak: U radu su prikazane aktivnosti nemačkih vazdušnih brodova-cepelina nad teritorijom Srbije i Solunskog fronta. Kao najsavremenije oružje toga doba, jedino sa mogućnošću strategijskog bombardovanja udaljenih ciljeva, koristili su se na svim frontovima od samog početka Prvog svetskog rata. U više misija su leteli i nad teritorijom Srbije. Sticajem okolnosti, baza cepelina se nalazila u neposrednoj blizini Temišvara, a maršuta, radi lakše noćne orjentacije uglavnom vodila koritom Velike Morave, leteli su i nad nebom Požarevca.

Ključne reči: Cepelin, vazdušni brod, LZ 81, LZ 85, Temišvar, Požarevac, Srbija, Austro-Ugarska, Nemačka, Grčka, Solunski front, Solunska luka, Centralne sile, Antanta, natporučnik Šerzer, posada, bombardovanje, protiv avionska artiljerija.

Bogati Nemački aristokrata, konjički general, vizionar i izuzetni konstruktor, grof Ferdinand fon Cepelin (Count Ferdinand Adolf August Heinrich von Zeppelin, 1838-1917), kao učesnik Američkog građanskog rata, zainteresovao se za balone,[1] a od 1874. njegovo polje interesovanja su postali dirižabli čvrste konstrukcije kojima bi bilo moguće upravljati. Zato je 1899. godine pristupio projektovanju i izgradnji jednog ovakvog dirižabla, sa kojim je izveo prvi let 2.jula 1900.godine. Let je izveden iznad Bodenskog jezera u blizini grada Fridirshafen. Letelica je nosila oznaku LZ.1 a novo transportno sredstvo se od tada naziva po svom konstruktoru – cepelin.

Cepelin LZ.1 je imao dužinu 128m, zapreminu 11300m^3, a pogonsku grupu su činila dva skromna motora Dajmler (Daimler N1899.) od po 12KS. Sa njime su izvršena tri probna leta kojom prilikom je postignuta visina od preko 900m, dolet od 250km i maksimalna brzina oko 28km/h[2]. Ovakav uspeh je izazvao veliko oduševljenje nemačke javnosti, što je predstavljalo veliki podsticaj grofu Cepelinu za dalja istraživanja. Nastavio je sa usavršavanjem konstrukcije tako da se Nemačka vojska 1908. godine zainteresovala za ovu letelicu i bila je spremna da je prihvati kao novo oružje, uz postavljen uslov da vazdušni brod leti neprekidno 24 časa. Prilikom leta koji je trebalo da ispuni traženi zahtev došlo je do katastrofe i brod LZ.4 je izgoreo.

Sticajem okolnosti ova katastrofa je izazvala pozitivan efekat u Nemačkom društvu, tako da su prikupljena velika novčana sredstva kojima je osnovana fondacija i društvo za izgradnju vazdušnih brodova (**Luftschiffbau-Zeppelin GmbH**). Iste godine vojska je otkupila provereni vazdušni brod LZ.3 koji će nositi armijsku oznaku Z.1.[3] Do početka Prvog svetskog rata se koriste za transport putnika i pošte.

Vazdušni brodovi su u borbenim dejstvima uzeli učešće još od početka rata, iako su troškovi eksploatacije bili veoma visoki. Statički let dirižabla se zasniva u razlici sile potiska koji ostvaruje vodonik i težine konstrukcije. Prilikom penjanja, da bi težina bila manja, potrebno je izbaciti balast koji se nosi (najčešće voda), dok se prilikom spuštanja mora ispustiti vodonik iz komora, kako bi sila potiska bila manja. Ovo ima za posledicu česte dopune komora velikim količinama vodonika, tako da je svaka baza vazdušnih brodova morala imati pogon za proizvodnju vodonika (vodoničnu centralu) koja je trošila ogromne količine električne energije. Takođe je zbog balasta, koji predstavlja pasivan teret, korisna nosivost broda smanjena za polovinu, čak i za dve trećine. Dinamički let je postizan korišćenjem snage motora i upravljanjem kormilima.

Tokom Prvog svetskog rata cepelini su bili jedine letelice koje su imale mogućnost strategijskog bombardovanja ili izviđanja. Bili su u mogućnosti da prelete više hiljada kilometara do cilja i izbace nekoliko tona bombi, ili da vrše osmatranje više desetina sati leteći nad morem daleko od kopna. Pored ovih, za ono vreme izuzetnih osobina, imali su i velike

1 H. Vissering, **Zeppelin The Story of a Great Achievement**, Chicago,1922.

2 Douglas Robinson, The Zeppelin in combat, London, 1994.

3 Peter Broks, **Zeppelin rigid airships 1893-1940**, Washington, 1992.

nedostatke. Promene atmosferskih parametara (pritisak, vlažnost, brzina vetra) značajno su uticali na tok leta. Takođe, zbog velike količine zapaljivog vodonika, ogromnih dimenzija i male brzine predstavljali su veoma osetljive ciljeve. Pokušaj izgradnje većih, takozvanih "super cepelina" čiji je plafon leta bio i do 7000**m** nije ih spasao od organizovane protivavionske odbrane i zapaljive municije koju su koristili avioni, tako da su do kraja rata postepeno povlačeni iz upotrebe.

Iako je Nemački car Vilhem (Wilhem II), početkom rata, dozvolio bombardovanje samo vojnih i industrijskih ciljeva, u praksi se ova naredba nije mogla ispoštovati zbog raznih okolnosti, tako da je veliki broj civila stradao od bombi bačenih iz cepelina. Tokom rata korišćeni su nad svim Evropskim ratištima, tako da nisu zaobišli ni Balkansko ratište, ni nebo tadašnje Kraljevine Srbije.

Posle rata Cepelini su doživeli novi procvat u putničkom saobraćaju, a definitivno su prevaziđeni krajem tridesetih godina XX veka.

BAZA VAZDUŠNIH BRODOVA TEMIŠVAR

Temišvarska baza vazdušnih brodova je formirana u južnoj Ugarskoj, pored Sent Andreje, 13 km severozapadno od Temišvara. Razlog postojanja ove baze je bio strateška podrška vojnim operacijama Centralnih sila (Nemačke, Austro-Ugarske i Bugarske) protiv Kraljevine Srbije. Temišvar se nalazi 115km severoistočno od Beograda, dovoljno blizu granice sa Srbijom, a ipak izvan doleta aviona vazduhoplovstava Srbije i Francuske, koja su se u to vreme nalazili na teritoriji Srbije i svakodnevno preletali Austro-Ugarsku granicu.

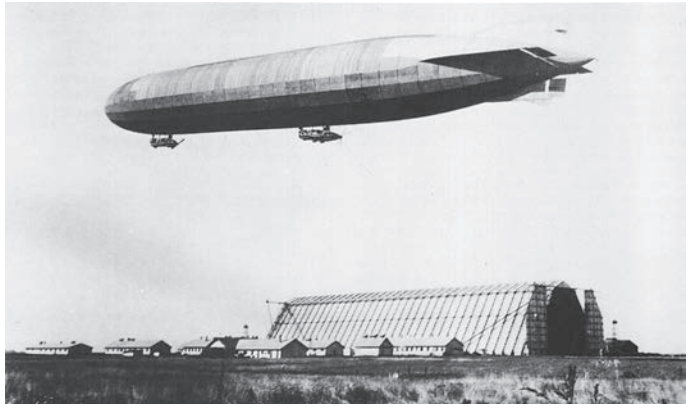

Slika 1. Baza cepelina Temišvar sa hangarom i pratećim objektima

Cela baza je bila predviđena za smeštaj i opsluživanje jednog vazdušnog broda. Sadržala je potrebne objekte i službe, kao i sve dotadašnje nemačke baze za Cepeline klase P. Imala je izgradjen veliki hangar, dužine 180m, širine 34m i visine 28m za smeštaj jednog vazdušnog broda, vodoničnu centralu, zemaljsku radio stanicu i ostale neophodne objekte. Postala je aktivna od novembra 1915. godine.

Za vreme njenog postojanja bila su stacionirana ukupno tri armijska cepelina i to: LZ.81, LZ. 85 i LZ.86. Borbeni zadaci su im bili najpre u pravcu Soluna, a kasnije kada je otvoren front u Rumuniji, ciljevi su preusmereni prema Bukureštu i Ploeštiju koji su u više navrata bombardovani. Baza je rasformirana u aprilu 1917.godine.

CEPELIN LZ. 81

Armijski cepelin LZ.81 (fabričke oznake LZ.51) klase P, je bio Prvi cepelin koji je koristio ovu bazu. Izgrađen je u Fridrihshofenu (Friedrichshafen), a prvi let je izveo 07.10.1915. godine. U Temišvarsku bazu je pristao 02.11.1915.godine. Brodovi klase P su imali dužinu 163,5m, maksimalni prečnik 18,7m, zapreminu 31900m^3, raspoloživu nosivost 16200kg, maksimalnu brzinu 96km/h, naoružani sa pet mitraljeza i do 2000kg bombi.

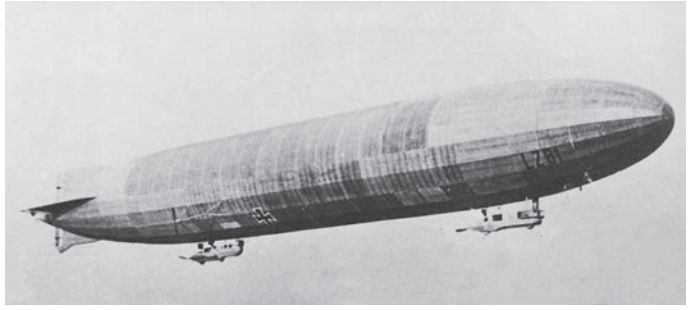

Slika 2. Cepelin LZ.81

Prvi zadatak ovog vazdušnog broda nije bio borbenog karaktera. Cepelin je trebalo da prebaci u Sofiju visoku diplomatsku delegaciju Nemačkog cara Vilhelma, na konsultacije sa bugarskim saveznicima. Delegaciju je predvodio vojvoda Meklenburg (Herzog Johann Albrecht von Mecklenburg). Kako su operacije Centralnih sila u Srbiji bile u punom jeku, a Rumunija još uvek neutralna, jedini način da delegacija stigne u Sofiju je bio da preleti vazdušnim brodom.

Cepelin LZ.81 je sa putnicima visokog ranga poleteo iz Sent Andreje 08.11.1915.godine. Zbog pomenutih ratnih

dejstava, blizine fronta i aviona Francuske eskadrile MF S99, koja su tada bili stacionirani u blizini Raške, odlučeno je da se poleti po mraku, tako da let preko teritorije istočne Srbije bude bezbedan po putnike. Radi lakše noćne orjentacije, brod je po poletanju iz baze leteo na jug u pravcu Vršca, preleteo Dunav na ušću Velike Morave kod Požarevca, a dalje dolinama Velike Morave i Nišave sve do Sofije. Posle osam sati provedenih u vazduhu, sleteo je na aerodrom pored Sofije, u jutarnjim časovima 9. novembra 1915. godine.

Slika 3. Doček nemačke delegacije na aerodromu pored Sofije od strane bugarskog cara Ferdinanda

Nemačku delegaciju je dočekao lično bugarski car Ferdinand zajedno sa suprugom, caricom Eleonorom, dvorskom svitom i ministrima.[4] Kako je sam izjavio, ovo je bio jedan od najznačajnijih događaja u njegovom životu. Posle obavljenih pregovora, nemačka delegacija se ukrcala u cepelin i vratila, istom maršutom, nazad u polaznu bazu. O ovom značajnom političkom događaju, javnost su obavestile velike svetske novinske agencije.[5]

Posada ovog broda pod komandom kapetana Jakobia (Felix Jacobi) je prva pokušala da izvede napad na Solun 31.12.1915. godine. Od napada se odustalo tokom leta ka cilju zbog mehaničkih problema nastalih na motorima. Posle ovog, bilo je još nekoliko pokušaja bombardovanja Soluna, ali se uvek odustajalo zbog njegovih loših motora koji su se često kvarili, pa je posada bili prinuđena svaki put da se vrati nazad.

Temišvarsku bazu je napustio 19.01.1916. godine. Od februara do maja meseca 1916.godine nalazio se na Zapadnom frontu. Tokom juna i jula meseca, nalazio se u Drezdenu, gde je modifikovan, posle čega je ponovo poslat na Balkansko ratište.

Dva puta je učestvovao u bombardovanju Bukurešta. U drugom bombardovanju je pogođen dejstvom Rumunske protivavionske artiljerije, pa je morao prinudno da sleti u blizini Trnova na bugarskoj teritiriji. Tom prolikom je znatno oštećen nakon čega je i rashodovan.

U svom radnom veku je izvršio samo tri borbena zadatka, na kojima je izbacio ukupno 4513kg bombi.

CEPELIN LZ. 85

Cepelin LZ.85 (fabričke oznala LZ.55), bio je armijski vazdušni brod klase P, proizveden u Potsdamu u Nemačkoj. Prvi let je imao 12.09.1915.godine. Na početku svoje karijere stacioniran je u bazi Alenštajn (Allenstein). Komanda nad LZ.85 bila je poverena mladom oficiru, natporučniku Ernst Šerzeru (oberlieutenant Ernst Scherzer).

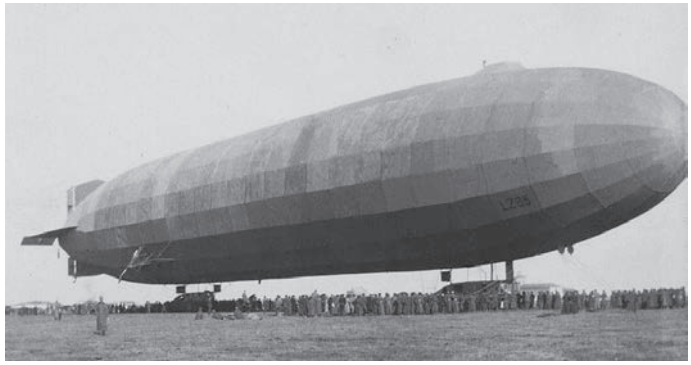

Slika 4. Cepelin LZ.85 (kolekcija Ian Walton, Dover, Kent, England)

Prvi borbeni zadatak koji je dobio ovaj brod bilo je bombardovanje ruskog grada Dvinjska (Dunaburg) 12.oktobra 1915. godine. Nad ciljem je izbacio ukupno 3522kg bombi. Par dana kasnije, 14. oktobra, učestvovao je u bombardovanju Minska nad kojim je izbacio 1766kg bombi. Ista količina bombi je izbačena i nad Rigom u Rusiji, 22.oktobra 1915.godine. Zadaci su obavljeni rutinski i bez ikakvih problema.

Cepelin LZ.85 je u Temišvarsku bazu poslat sa Istočnog fronta 27.10.1916.godine, kao zamena za nepouzdani LZ.81. Ovaj vazdušni brod je imao proverene motore, iako starijeg modela i nešto manje snage nego motori na LZ.81.

4 Illustrated War News,December, 1915.

5 The New York Times, November 11, 1915.

Nekoliko dana kasnije Šerzer je sa posadom vazdušnog broda LZ.85 izveo spektakularno bombardovanje Soluna. Činjenica da je u Solunu bio komandni centar savezničkih snaga, kao i činjenica da se celokupni transport vojnog materijala za novoformirani Solunski front obavljao preko Solunske luke, bili su dovoljni razlozi da za Nemce on bude cilj od prioritetnog značaja.

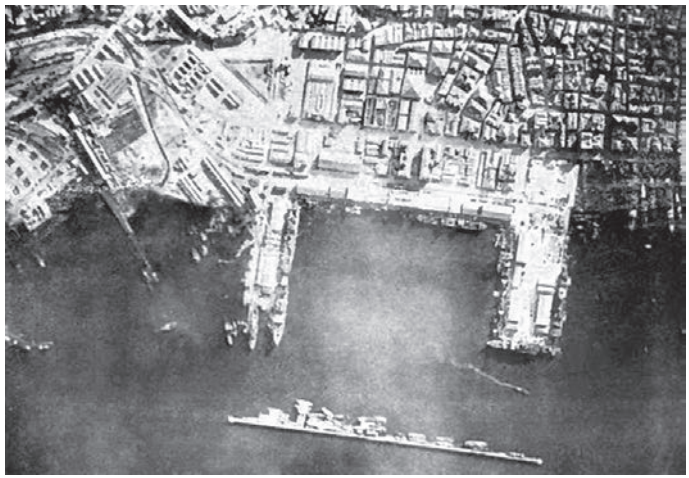

Slika 5. Nemački aero-foto snimak solunske luke

Na zadatak su krenuli iz Temišvarske baze popodne 31.januara. Prema Francuskim izvorima, "velika žuta cigara" je preletela Dunav oko 17 časova u visini Požarevca. Noću su leteli preko planinskog terena južne Srbije i severne Grčke, punog jake turbulencije. Zato su morali da se popnu na visinu od 3000m, gde se temperatura spušta i do –12°C. Posle devet časova, u jedan sat posle ponoći, stigli su iznad Solunskog zaliva.

Kako je tekla ova misija, najrečitije pokazuje raport komandanta Cepelina LZ.85, natporučnika Šerzera.

Raport ratnog zadatka cepelina LZ.85 za noć 31.januara – 1.februara 1916.godine.[6]

1. Naređenje:
Napad na brodove i luku u Solunu

2. Koristan teret:

Posada: 16 ljudi	**1300 kg**
Gorivo za 18 sati	**3600 kg**
Voda (balast)	**6000 kg**
Bombe	**2000 kg**
Mitraljezi i municija	**400 kg**

3. Opis zadatka:

Od 10 časova ovog jutra meteorološke stanice u južnoj Srbiji su poslale izveštaje da se vreme razvedrava i da duva vrlo slab vetar iz pravca jug-jugoistok; a u kasnijem izveštaju da je znatno vedrije. Kako su i druge meteorološke stanice javile da je vreme vedro, predviđalo se da će i noć biti vedra, pa je zato zadatak mogao početi u 3:52 popodne. Natporučnik Šerzer je odredio kurs prema Vrščcu, a odatle dolinom Morave. Korito Morave je vidljivo kada padne mrak, a naročito kasno noću.

U 20:25 te večeri došli smo do Niša koga smo ugledali u daljini i popeli se na konstantnu visinu od 2000m. Oblaci su dopirali otprilike do planina i nisu uticali na navigaciju, ali je primećeno da je visina leta za ove planine prema karti mnogo mala. U blizini Leskovca let broda je zbog turbulencije korigovan kormilom. Prelet je nastavljen kroz usku dolinu sa visokim stenama sa obe strane. Prema karti, visina ovih planina je 1500m, a brod se kretao na 2000m.

U 21:05 zemljište je nestalo ispod gustog sloja oblaka. Za vreme prelaza preko planina između Moravske i Vardarske doline brod se popeo na 3000m, da bi se preorjentisali u reonu Skoplja i Velesa (Uskub und Koprulu) i gde se očekivalo manje oblaka. Posle leta od jednog sata u pravcu SSW (jug-jugozapad), kurs je promenjen u SE (jugoistok).

U 23:50 oblaci su se razišli i nekih deset minuta kasnije prekrivač se pretvori u sumaglicu, koja je sasvim nestala u visini Krivolaka smestenog pored Vardara. Prateći ovu reku, posada je spazila Solun, ali južno od grada, mirno iznad mora je bila neprozirna naslaga oblaka. Brod se zaustavio južno od Soluna da bi se osmotrla luka i brodovi u pristaništu: nekoliko tamnih silueta parobroda, kao i brodovi sa svetlima su uočeni u zalivu. LZ.85 se okrenuo prema dva, verovatno transportna broda, i lučkom pristaništu sa više skladišta za municiju. Nekoliko bombi od 60kg su bačene na brodove od kojih je jedna bomba pala blizu desnog boka velikog broda. Ne mogu reći sa sigurnošću da li je neki brod pogođen u napadu. Najveći deo bombi je bačen na luku i železničke instalacije. Dva detonacije su bile na početku pristaništa, sledećih šest u unutrašnjosti luke, a ostale u skladištu, uzrokujući ogromne eksplozije. Poslednja bomba je izazvala brzo širenje vatre. Svih četrdeset malih bombi je bačeno na vojne magacine severozapadno od grada.

6 Manfred Griehl, Joachim Dressel, **Zeppelin The German Airship Story**, London 1990.

Samo nešto malo oruđa je uspelo da dejstvuje, jer je iznenađenje neprijateljskih snaga bilo potpuno. Posle toga, brod se kretao levo od Solunske oblasti i vratio istim putem nazad. Zbog promenljivog vetra, putovanje kući je bilo mnogo duže, pa da se ne bi potrošile sve količine goriva, bilo je neophodno nastaviti let sa radom samo dva Maybach motora. U 10:20 ujutru brod se bezbedno spustio.

Potpis:
Scherzer, Natporučnik i komandant

Kako se vidi iz izveštaja, saveznička vojska je potpuno iznenađena i bila je apsolutno nespremna za ovakvu neprijateljsku akciju, tako da grad nije ni bio zamračen. Ovo je razumljivo, ako se ima u vidu da se u blizini fronta jos nije nalazila neka od nemačkih bombarderskih eskadrila sposobna za noćna dejstva, kao i činjenica da je najbliža baza za Cepeline bila u okolini Temišvara, dakle udaljena 525km od Soluna. Takođe je važan i podatak da je napad izvršen sa velike visine od 3000m, koja je za posadu predstavljala izvesnu sigurnost.

Bombe izbačene iz Cepelina vrlo precizno su pogađale objekte. Razlog ovakve preciznosti je taj što su vazdušni brodovi bili u mogućnosti da lete veoma malim brzinama, ili čak da lebde iznad cilja, a i bili su opremljeni, za ono doba, veoma savremenim optičkim bombarderskim nišanom. Značajno je napomenuti da grad i okolina nisu bili zamračeni, iz prostog razloga što vojne vlasti nisu ni izdale naredbu o zamračivanju. Samo je pet bombi promašilo svoje ciljeve i palo u vodu.

Bombardovanje Solunske luke je prouzrokovalo ogromnu štetu. Okolina glavnog štaba je bila zapaljena tako da je štab bio okružen velikim plamenom. U dvorištu policijske stanice, eksplodirala je bomba i napravila veliki krater. Među žrtvama je bilo nekoliko grčkih vojnika i civila.

Pored razaranja koja su pretrpela vojna skladišta municije i vojne opreme, ogromna šteta je pričinjena i Solunskoj banci i njenim skladištima. U luci su se nalazili magacini ove banke u kojima se nalazila roba namenjena prodaji (kafa, ulje, tekstil, žitarice...) u vrednosti od 3.000.000 francuskih franaka.

Posle završenog rata, Grčka država i vlasnici pomenute banke, Abraham Koen (Abracham Coenca) i sinovi tužili su Nemačku državu tražeći da im se nadoknadi pričinjena šteta, insistirajući na činjenici da je Grčka u vreme bombardovanja još uvek bila neutralna. Po tada važećem medjunarodnom ratnom pravu, civili nikako nisu smeli da stradaju u vojnim akcijama, a Nemačkoj je stavljeno na teret da je bombardovanje izvedeno iznenada i nenajavljeno, tako da se civili nisu mogli evakuisati, da je izvedeno noću i da je bombardovanje izvršeno sa oko 3000m, što sve ima za posledicu nepreciznost akcije u kojoj su stradali civili i civilni objekti.

Nemačka strana se pravdala da se postojeći zakon iz 1907. godine nije odnosio na bombardovanje iz vazduha, te da je Solun bio pun savezničkih vojnika i krcat oružjem, municijom i vojnom opremom, a da je Grčka praktično bila okupirana od strane Antante, tako da je uopšte postavljeno pitanje neutralnosti grčke teritorije u tom trenutku. Takođe je rečeno da je bombardovanje izvedeno veoma precizno uz korišćenje, u to vreme, najsavremenije vojne tehnike.

Na međunarodnom arbitražnom suđenju koje je okončano decembra 1927. godine, dosuđeno je da štetu pričinjenu Grčkoj državi i Solunskoj banci, Nemačka mora da nadoknadi i to sa kamatom od 5% na godišnjem nivou.[7]

Izuzetan uspeh akcije je znatno podigao i onako visok moral posade, tako da je ubzo isplaniran sledeći napad, koji je trebalo da bude izveden nedelju dana kasnije, u noći izmedju 8. i 9. februara. Međutim, dosta jak čeoni vetar koji je znatno usporio let, kao i nagle promene atmosferskog pritiska, primorali su posadu na prinudno sletanje. Tom prilikom je oštećena jedna gondola broda, a nekoliko članova posade je povređeno. Oporavak povređenih članova posade trajao je preko tri nedelje. Ovo vreme je iskorišćeno da se brod modernizuje. Ugrađeni su mu novi i jači motori Maybach HS-1 od 240KS, umesto dotadašnjih Maybach MC-x2, a u Drezdenu mu je poboljšana konstrukcija trupa.

Tek 17. marta 1916. godine pošlo im je za rukom da ponovo realizuju, ranije isplanirani, drugi napad. Poučeni iskustvom iz prethodnog uspelog leta, ovaj plan napada se donekle razlikovao od prošlog. Naime, vreme poletanja, maršuta i vreme pristizanja na cilj su ostali približno isti. Novina u ovom planu se sastojala u tome da se posada, bombe, vodonik i naoružanje ukrcaju i popune normalno, a da goriva, maziva i vodobalasta bude dovoljno za put od Temišvara do Soluna, i u povratku samo do Sofije u Bugarskoj. U Sofiji bi se brod prizemljio, dopunio gorivom i mazivom i tako dopunjen nastavio put nazad u svoju bazu. Na ovaj način bi se izbegao problem koje je posada imala pri povratku sa prethodnog bombardovanja Soluna,

7 Heidelberg Journal of International Law, Zeitschrift für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht, Max-Planck-Institut für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht, Tribunal arbital Mixte Grecco-Allemand, Coence treres Etat Alemand 1.er dec.1927. (Rec.VII S.683 ff)

kada je zbog promene meteorološke situacije jedva uspela da se dokopa Temišvara sa potpuno potrošenim gorivom, iako su u povratku radila samo dva motora od četiri.

Zadatak je bio bombardovanje savezničke flote koja se nalazila kod rta Karaburun u Solunskom zalivu, 6km južno od Soluna.

Ni ovog puta meteorološka situacija im nije išla na ruku. U reonu cilja, gusti oblaci su ih prinudili da leti nisko, kako bi uočili usidrene brodove. Cepelin je leteo ispod baze oblaka, tako da su brzo uočeni od posada protivavionskih topova koji su počeli da ih gađaju još pre nego što su se i približili cilju. Uspeli su šrapnelima da na više mesta pocepaju oplatu, a komore sa vodonikom su mestimično izbušene. Takođe je znatno oštećena i jedna elisa. Zato je odmah odbačeno svih dvadesetak bombi koje su pale u polja između sela Vatiluk, Bunarđe i Hres, ne pričinivši nikakvu štetu.

Iako oštećen, brod je uspeo da stigne na aerodrom u blizini Sofije, oko 8:00 sati ujutro. Tokom leta je izgubio dosta vodonika, tako da nije normalno mogao da nastavi put do Temišvara. Na ovom aerodromu nije bilo vodonične centrale koja bi omogućila popunu komora vodonikom. Zato je sa broda, kako bi bio što više olakšan, skinuta sva nepotrebna oprema kao i dva motora. Tako je sa smanjenom težinom preleteo do polazne baze sa samo dva motora i delom posade. Ostali članovi posade koji nisu bili neophodni za let su ostali u Sofiji. Posle nekoliko dana su se i oni vozom vratili u Temišvar, zajedno sa skinutim motorima.

Ovog puta posada LZ.85 nije uspela da izvrši zadatak. Za razliku od prošlog napada, sada ih je savezništva vojska spremno dočekala. Pored ostalog, organizovali su i osmatračke stanice koje su blagovremeno obaveštavale o predstojećem napadu na Solun. Prve informacije o nailasku vazdušnog broda stigle su otprilike sat ranije, tako da su posade protivavionskih topova imale dovoljno vremena da ih spremno dočekaju.

Natporučnik Šerzer, zapovednik LZ.85 čekao je priliku za novi napad. Nevreme sa jakom grmljavinom, koje je neko vreme vladalo nad planinskim područjem južne Srbije, prikovalo je brod i posadu za matičnu bazu. Smirivanje vremena i pogodna meteorološka prognoza, koja je dozvoljavala let broda na maršuti Temišvar-Solun je bila prilika koju je trebalo iskoristiti.

Zato su 4.maja 1916. godine u popodnevnim satima ponovo krenuli na Solun. Zadatak je bio bombardovanje vojnih ciljeva istočno od Soluna. Maršuta do cilja je bila nepromenjena, kao i u dve prethodne akcije. Ovog puta su poneli ukupno 1350kg bombi težine od 58 do 300kg, a posadu je činilo 12 članova[8] i to:

oblt. Ernst Scherzer – komandant vazdušnog broda LZ.85
oblt. Werner Nippe – oficir za vezu
ltn. Bernard Noack - tehnički oficir
ltn. Peter Thelen – oficir za navigaciju
obermaschinist Peter Bürvenich – mehaničar za motore
obermaschinist Adolf Ehrlich - mehaničar za motore
sgt. Fritz Streyreiff - radio operater
untermaschinist Hermann Kuck - mehaničar za motore
untermaschinist Wilhelm Mertens - mehaničar za motore
untermaschinist Wilhelm Lautenbach - mehaničar za motore
steuermann Anton Katzemaier - kormilar pravca
untermaschinist Heinrick Kaiser – kormilar visine.

Tok i detalje ove akcije najbolje pokazuje iskaz koji je komandant broda LZ.85 Ernst Šerzer dao na saslušanju u Solunu 10.05.1916.godine.

“Start u 5:30 u popodnevnim satima. Prosečna brzina 80 km/h. Maršuta: dolina Morave, Niš, Leskovac,Krivolak na Vardaru i Solunski front.

Tokom leta rad motora je bio besprekoran. Maksimalna visina leta je do 3000m.

Kao i prošlog puta, naredio sam napad iz pravca mora. Dole se nalazila protiv-avionska artiljerija koja je očekivala napad baš iz tog pravca. Strahovito loša procena. Flota Antanta je koncentrisala izuzetno snažnu protiv-avionsku artiljeriju.

U 02:30 ujutro, brod LZ85 leti iznad ciljeva, spreman je za izbacivanje bombe. Oko Cepelina su svuda eksplozije od ispaljenih granata protiv-avionske artiljerije, a jedna od njih je načinila velika oštećenja.

Na jugu i jugo-zapadu, nalazi se veliki broj brodova. Od istočne obale, preko severoistoka i na sever, postavljen je veliki broj protiv-avionskih baterija. Iz uvale na zapadu zaliva, artiljerija gađa posebnim eksplozivnim granatama.

U luci je moguće zapaziti mnogo malih brzih brodova sa protiv-avionskim topovima i reflektorima. Neprestano smo bili meta eksplozija njihovih granata.

Koliko se mogu prisetiti, po mom mišljenju, jedna od prvih granata većeg kalibra eksplodirala je neposredno iza nas. Počela je da curi velika količina gasa (vodonika) iz zadnjih

8 Ludwig Zacherias, **Der fahrmonteur Hermann Kuck**, Cross&Cockade, SAD, 1968, 114-123.

komora, pa je odmah postalo jasno da je pad broda neminovan. Rezervoari za gorivo su takođe oštećeni, tako da je povratak u polaznu bazu postao neizvodljiv. Brod je počeo da propada. Prestali su da rade motori broj 3 i 4. Za manje od jedne minutu posle eksplozije granate, brod se najpre propeo pa počeo da pada.

Ubrzo nakon toga, u sredini broda sam ugledao uništene bacače bombi. Bilo mi je jasno da je nemoguć povratak do naših linija fronta sa ovolikim oštećenjima na brodu koji vrlo brzo gubi visinu. Mogao se iskoristili severoistočni vetar, skrenuti najpre u pravcu sever-jug, pa opet skrenuti istok-zapad i nekako sleteti na Grčku teritoriju.

Bombe su izbačene bez detonatora, kao što je u naređenju, jer naši ciljevi nisu više bili ispod nas.

U ovakvim situacijama, prlikom prizemljenja je potrebna, pre svega, što veća snaga motora. Sve što je bilo dostupno, a moglo se lako demontirati: mitraljezi, lansirni uređaji, bežični telegraf TSF, i slično, izbačeni su napolje.

U 3:45, LZ.85 je prinudno sleteo u močvaru, blizu ušća Vardara u more. Na prizemljenju je propadao brzinom od 3,4 m/s pod uglom od oko 50 stepeni. Na kopnu, takav udar bi bez sumnje izazvao eksploziju. Prilikom pada brod se duboko zario u močvaru i voda je sa svih strana pokuljala u gondole.

Gornji deo trupa je štrčao na oko 15 metara iznad ševara. Poverljiva dokumenta smo odmah uništili. Zatim sam, u prisustvu natporučnika Nipesa, sa leve strane broda, i udaljenosti od 30 metara, ispalio jedan svetleći metak. Za 2 sekunde je sve planulo.

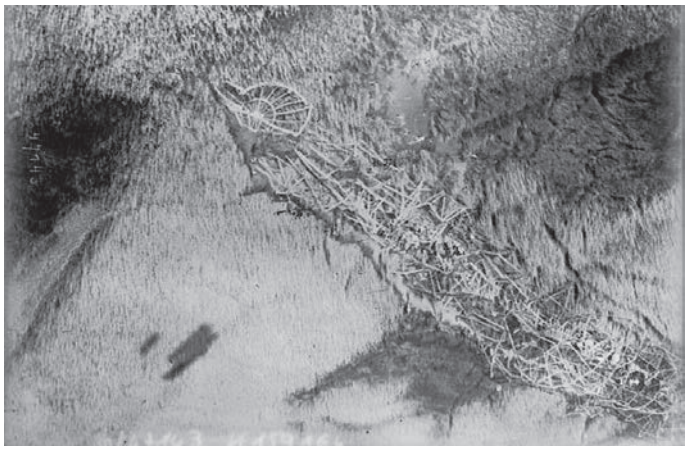

Slika 6. Ostaci oborenog cepelina LZ.85 fotografisani iz aviona francuskog vazduhoplovstva (kolekcija Ian Walton, Dover, Kent, England)

U takvim trenucima morate biti oprezni i da ne prilazite na odstojanje manje od 100 metara. Eksplozija je prouzrokovala snažan vazdušni pritisak i odbacila Nipesa i mene. Morali smo pretrčati 50 metara kroz zapaljenu trsku.

Prikupljanje posade je teško išlo. Oni iz zadnje gondola su izašli bez mnogo teškoća, iz prednje su se mogli spustiti pomoću kanapa, ali oni iz sredine broda su morali da iskoče u močvaru.

Krenuli smo prema jugozapadu Grčke, probijajući se kroz vodu do iznad pojasa. U zoru smo izašli u polje pšenice. U 9:30 je pronađen poslednji član posade koga smo dugo tražili. Ubrzo nakon toga smo bili opkoljeni i zarobljeni od strane francuske konjice i srpske pešadije."

Dakle, saveznici su u noći 5.maja 1916.godine još spremnije dočekali Cepelin LZ.85. Protivavionska artiljerija sa reflektorima je bila raspoređena duž celog Solunskog zaliva: na kopnu stacionarna ili mobilna na auto-topovima, a u moru na brodovima. Po dolasku u reon cilja, nadletevši francusku krstaricu „Bruix", Cepelin je odmah otkriven, osvetljen (urakljen) reflektorima i gađan iz svih oruđa. Ubrzo je znatno oštećen bliskom eksplozijom granate od 12 inča ispaljene iz topa sa oklopnjače HMS „Agamemnon", a zatim je oštećen i topom sa torpednog čamca TB 18[9]. Zbog velikih oštećenja na brodu, odustalo se od daljeg napada, izvršen je zaokret u pravcu ušća reke Vardar u more, gde su i odbačene preostale bombe. Zatim je brod, olakšan svim delovima koji su se mogli rasklopiti i odbaciti, prinudno sleteo u močvaru izmedju ušća reke Kara Azmak u Vardar[10]. Svi članovi posade su preživeli pad, a da cepelin ne bi pao u ruke protivnika, zapalili su ga. Ujutru je celokupna posada zarobljena od strane francuske konjice i srpskog 3.kombinovanog puka.

Učesnik potere, kasnije pilot Srpske avijatike, Sava Mikić, opisuje kako je uhvaćena Nemačka posada:

"Naš đački bataljon bio je pridodat 3. prekobrojnom puku, koji se nalazio u selu Gundularu kod ušća Vardara. Kad je cepelin pao i sinula vatra prema moru, krene naš puk pod komandom pukovnika Pere Markovića i četnički odred Jovana Babunskog. U obuhvatnom luku i streljačkom stroju probijali smo se kroz šiprag i ševar, preko močvari i bara, dok smo stigli na domak Cepelina. Omot broda beše izgoreo, a metalni skelet opručio se u bari kao nilski krokodil. Nekoliko vojnika

9 **Flight,** No 372, 378, 385, London, 1916.

10 L'annexe n°1 , Tome VIII, 1er volume ,Armées françaises dan la Grande Guerre, Compte-rendu des opérations de l'Armée d'Orient du 1er au 15 mai 1916.

i četnika zagaziše u vodu i pregledaše sa svih strana cepelin, ali ne nađoše nikog od posade. Beše već svanulo kada se uputiše patrole i streljački strojevi na sve strane, da pretraže sav teren.

Slika 7. Srpski vojnici pretražuju ostatke cepelina LZ.85

Nemačka posada skrila se u jednu jarugu, a neki behu pobegli do sela i počeli da se presvlače u seljačko odelo, te ih četnici pronađu i zarobe celokupnu posadu od 7 ljudi. Zarobljenike sa komandantom Cepelina sprovede straža u selo, gde već behu došli nekoliko savezničkih oficira iz štaba."[11]

Slika 9. Srpski vojnici iznose APK bombe težine 58 kg iz ostataka cepelina LZ.85

Iako je spaljen ispaljivanjem metka iz signalnog pištolja u komore sa vodonikom, konstrukcija cepelina je bila prilično očuvana, tako da je pao saveznicima u ruke u dosta dobrom stanju[12]. Zato se pažljivo pristupilo demontiranju skeleta, a rastavljeni delovi su jedan po jedan, baržama prevoženi do Solunske luke, gde je ponovo sastavljen i smešten na keju pored gradskog šetališta u neposrednoj blizini Bajaz kule.[13]

Slika 8. Vojnici trećeg prekobrojnog puka sprovode zarobljenu posadu cepelina LZ.85 (kolekcija Ian Walton, Dover, Kent, England)

11 Sava Mikić, **Istorija jugoslovenskog vazduhoplovstva**, Beograd, 1933.

12 The illustrated London news, may 27, 1916.

13 Grupa autora, **Srpska avijatika 1915-1918**, Beograd, 1993.

Slika 10. Predah

Ovakav postupak trebalo je da ima dvostruki efekat. Prvi vojnički, trebalo je da posluži u propagandne svrhe i da civilima i vojnicima pokaže snagu saveznika. Drugi politički, trebalo je da posluži kao svojevrsni signal grčkom dvoru i vladi, koji su u tom trenutku još uvek bili neutralni, da se priključe vojnom savezu Antante.

Običnim građanima ovaj ogromni skelet od aluminijuma je predstavljao svojevrsnu turističku atrakciju, sa koje su skidane sitnice i pravljeni suveniri, a koji se i danas mogu naći na pojedinim aukcijama u svetu. Kasnije su ostaci cepelina ponovo rasklopljeni i prebačeni u Veliku Britaniju i predati Vikersovoj fabrici aviona koja je gradila i vazdušne brodove.

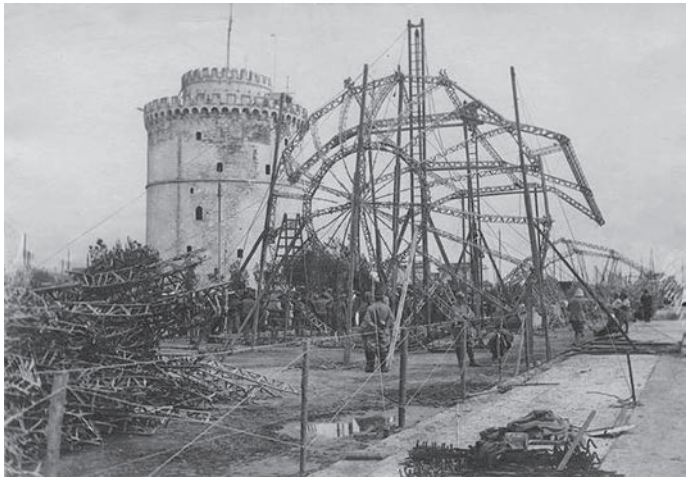

Slika 11. Kostur cepelina LZ.85 izložen pored Bajaz kule u Solunu

Ratna zastava koja se nalazila na krmi broda LZ.85 najpre je, kao trofej, krasila radni kabinet glavnokomandujućeg Solunskog fronta, generala Saraja (Maurice Sarrail), a kasnije je prebačena u Ratni muzej invalida u Parizu.

Jedna od elisa sa cepelina je poklonjena posadi broda "Agamemnon", kao priznanje za učestvovanje u njegovom obaranju, kojom prilikom je uložila maksimalni trud i spretnost. Elisa je bila ponos cele posade, a postavljena je na zid kapetanove kabine.

Deo nemačke posade, zajedno sa kapetanom broda Šerzerom, koji su zarobile srpske trupe, saslušan je u štabu 3.puka pukovnika Mirkovića, gde se sa zarobljenicima prilično korektno postupalo.[14] Zatim su predati Francuskoj vojsci, gde je okupljena celokupna posada i smeštena u zgradu koja je pre rata bila Nemačka škola. Takođe su detaljno ispitani i od strane francuske obaveštajne službe. Posle toga su sprovedeni u francuski zarobljenički logor u Tulonu.

Celokupna posada je još jedanput dala iskaz, ovog puta Britanskim obaveštajnim organima u Marseju. Saslušanje je obavljeno u razdoblju od 15. do 20. decembra 1916. godine. Razlog je taj što je tada to bila jedina zarobljena posada nekog armijskog cepelina.

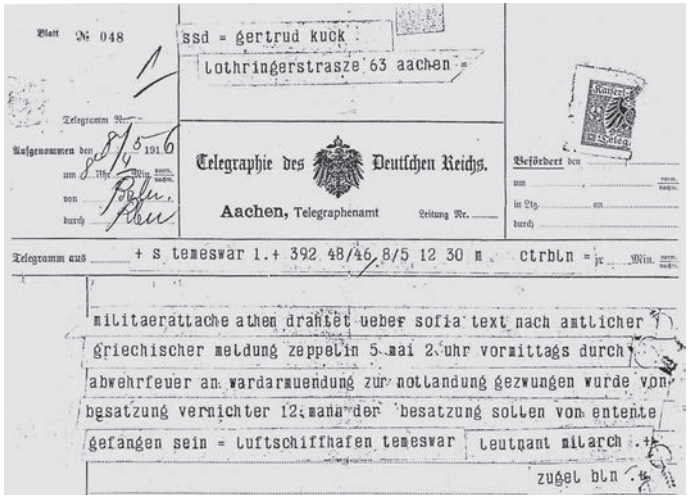
Blatt № 048

ssd = gertrud kuck
lothringerstrasze 63 aachen =

Telegramm Nr.
Aufgenommen den 8/5 1916
um 8 Uhr
von
durch

Telegraphie des Deutschen Reichs.
Aachen, Telegraphenamt
Leitung Nr.

Befördert den
um
in Ltg.
durch

Telegramm aus + s temeswar 1.+ 392 48/46 8/5 12 30 m ctrbln = je Min.

militaerattache athen drahtet ueber sofia text nach amtlicher griechischer meldung zeppelin 5 mai 2 uhr vormittags durch abwehrfeuer an wardarmuendung zur notlandung gezwungen wurde von besatzung vernichtet 12 mann der besatzung sollen vom entente gefangen sein = luftschiffhafen temeswar leutnant mitarch .+

zugel bln

Slika 12. Telegram kojim se iz baze Temišvar obaveštava porodica jednog od članova posade o sudbini cepelina LZ.85

Pored uobičajenih podataka o brodu, bazi i zadacima, Britance je naročito interesovalo efikasno poznavanje navigacije

14 Ludwig Zacherias, **Der fahrmonteur Hermann Kuck**, Cross&Cockade, SAD, 1968, 114-123.

nemačkog vazduhoplovstva. Kako su imali već dve posade mornaričkih cepelina koje su zarobljene prilikom obaranja nad teritorijom Engleske i koje su detaljno ispitane, interesovali su ih i podaci koji su se odnosili na razlike u obučenosti posada ovih i armijskih brodova. Pokazalo se da je osoblje iz mornaričkih brodova znatno kvalitetnije i obučenije, jer su pre rata služili u mornarici gde su stekli veće iskustvo.

Za natporučnika Šercera se kaže da je mlad, sposoban i hrabar komandant. Za natporučnika Nipea, koji je bio oficir za vezu, rečeno je da bez sumnje poseduje veliku tehničku veštinu koju je mogao postići samo napornim radom. Primećeno je da se najveća razlika ogleda kod oficira za navigaciju. Dok se u mornarici ovom službom bave strogo profesionalni oficiri sa iskustvom, u slučaju LZ.85, poručnik Telen je pre rata bio bogati trgovac iz Kelna, dakle civil, bez ikakvog iskustva ili obuke na brodovima. Zaključak je da je mogao postati navigator samo zahvaljujući izuzetnoj inteligenciji. Sveukupno posadu su činili dovoljno obučeni i pouzdani članovi koji su predstavljali kompaktnu celinu. Iz zarobljeničkog logora su pušteni 1920. godine.

Slika 13. Celokupna posada cepelina LZ.85 u zarobljeništvu

Vazdušni brod LZ.85 je tokom eksploatacije izvršio ukupno šest borbenih zadataka, svi sa bombardovanjem ciljeva na velikoj udaljenosti, od kojih su poslednja dva bila bez uspeha. Njegov radni vek, od prvog leta pa do obaranja, je trajao nešto više od šest i po meseci.

U drugoj polovini 1915.godine države članice Centralnih sila još uvek nisu bile povezane kopnom, što je predstavljalo problem, naročito Otomanskoj imperiji koja je bila odsečena od svojih moćnih saveznika Austro-Ugarske i Nemačke. Kako su kraljevine Rumunija i Grčka bile još uvek neutralne, Bugarka carevina sve priklonjenija Centralnim silama, a Kraljevina Srbija, i pored dve invazije moćnog suseda, ostala neporobljena, postalo je jasno da je napad na Srbiju i njena okupacija neminovnost. Zato je do oktobra 1915.godine izvršena koncentracija trupa na granici prema Srbiji, a kao podrška predstojećim operacijama na Balkanskom ratištu, formirana je i baza za cepeline u Temišvaru. U početku, iz ove baze su cepelini leteli preko Srbije, na putu za Solun, a kasnije, kada je i Rumunija ušla u rat na strani sila Antante, leteli su i nad njenom teritorijom sve do Crnog mora.

Nad teritorijom Kraljevine Srbije su zabeležena još najmanje dva preleta cepelinima. Čuveni mornarički cepelin L.59 ("Afrički cepelin") preleteo je 10. i 11. marta 1917.godine, pravcem Bosilegrad - planina Koznik - Prizren, na putu iz baze Jambol u Bugarskoj ka Napulju u Italiji, i nazad.

Drugi prelet se dogodio 16.oktobra 1929. godine putničkim cepelinom LZ.127. U okviru propagandne turneje nad Balkanom i Šlezijom, teritoriju Kraljevine Jugoslavije je preleteo maršutom Sombor – Novi Sad – Beograd – Niš i dalje u pravcu Sofije.[15]

Iaku su cepelini početkom Prvog svetskog rata predstavljeni kao moćno oružje, njihov stvarni učinak, izuzev nekoliko spektakularnih akcija, nije toliko impozantan. Pored velikih mogućnosti, imali su i mnogo nedostataka: skupa cena proizvodnje, održavanja i eksploatacije, zavisnost od atmosferskih prilika, ogromne dimenzije i korišćenje velikih količina lako zapaljivog vodonika, činili su ih lakom metom, tako da su krajem rata postepeno povučeni iz upotrebe.

15 **Politika**, 17. oktobar 1929, Beograd.

Mr Dragan ŠALER – Predrag MILADINOVIĆ

Zeppelins above Požarevac during the Great war

Abstract: This work shows the activities of German airships-zeppelins above Serbia and the Salonika Front. As the most advanced weapon at the time, the only one which could strategically bomb distant targets, they were used on all the fronts from the beginning of the World War I. They used to fly over Serbian territory during several missions. Circumstantially, the zeppelin base was near Temišvar, the route (in order to orientate easier) mostly followed the riverbed of Velika Morava. Zeppelins even flew over Požarevac sky.

Key words: Zeppelin, airship, LZ 81, LZ 85, Temišvar, Požarevac, Austro-Hungary, Germany, Greece, Salonika Front, Salonika Harbour, the Central forces, Antanta, Senior lieutenant Schercer, crew, bombing, antiaircraft artillery

SUMMARY

In the second half of 1915, the countries - members of the Central forces were not connected by land, which seemed to cause a problem, especially to The Ottoman Empire which was separated from its powerfull allies, Austro-Hungary and Germany. As the kingdoms of Romania and Greece were still neutral, Bulgarian kingdom started to be more and more loyal to the Central forces. The Kingdom of Serbia remained free in spite of the two invasions of its powerful neighbour. It appeared that the attack and occupation of Serbia was inevitable. Therefore, till October 1915, the troups performed concentration towards the Serbian borders. The base for zeppelins in Temišvar was made as an Balkan battlefield operation support. At first, the zeppelins used to fly over Sebia to Salonika and later when Romania got into war (on Antanta side), they flew over Romania to the Black Sea. Over the territory of Kingdom of Serbia, at least two of the zeppelin flights were recorded. On 10th and 11th March, 1917, the famous navy zeppelin L59 ("African Zeppelin") flew over Serbia in the direction towards Bosilegrad, Koznik mountain-Prizren, on the way to the base Jambol in Bulgaria towards Naples in Italy and back. The other flight happened on October 16th 1926. It was a passangers zeppelin LZ 127. It was a propaganda tour over the Balkans and Schlezia, it flew the territory of Kingdom of Jugoslavia via Sombor-Novi Sad-Belgrade- Niš towards Sofia. Although during the world War I the zeppelins were presented as a powerful weapon, their real performance, apart from several spectacular actions, was not so impressive. Their possibilities were plentiful, however, they had great many deficiencies: expensive to produce, maintenance and exploitation, depending on the atmospheric conditions, huge dimensions. In addition to the previously mentioned, the use of large amounts of easily flammable hydrogen made them an easy target and therefore they were withdrawn from use at the end of the war.

Проф. др Радован РАДОВАНОВИЋ
Криминалистичко-полицијска академија Београд

Мр Небојша ЂОКИЋ
Београд
Србија

UDK: 930.25:94(497.11)"1914/1918"

Ослобођење Пожаревца и околине октобра 1918. године

Сажетак: Након борби за Ниш 10. октобра 1918. године I српска армија је наставила напредовање у Поморављу до 15. октобра, када је задржана на непријатељским положајима на Буковику, Послонским и Мојсињским планинама. Фронт се ту стабилизовао до 22. октобра, када је пробијен и српска војска је следећих дана у незадрживом напредовању 25. октобра ослободила Јагодину, 26. октобра Крагујевац, 29. октобра Пожаревац, 30. октобра Смедерево, 31. октобра Голубац и Велико Градиште и коначно 1. новембра 1918. године и Београд.

Кључне речи: Први светски рат, Србија, Поморавље, Крушевац, Параћин, Јагодина, Ћуприја, Варварин, Рековац, Крагујевац, Велика Плана, Пожаревац, Смедерево, Београд

„Жалим што овај јуначки народ није био мој савезник."
Немачки цар Виљем II о Србима

Објављено је много радова, па и књига, на тему пробоја Солунског фронта и ослобађања Македоније, али о ослобађању Србије, октобра 1918. године, недовољно је писано. Углавном се завршавало са ослобађањем Ниша, док су операције после тога приказиване сумарно у неколико реченица или максимално неколико пасуса. Због свега овога не треба да чуди што су једна наша књижица и пар радова на тему ослобађања Поморавља октобра 1918. године, доживеле врло велики успех. Недавно објављени рад (Ђокић, 2012) је посебно изазвао велику пажњу у Браничеву и цео или у изводима постављен је на више веб – сајтова и форума из Пожаревца и околине, премда је и у њему слабије обрађено управо ослобађање Браничева и Пожаревца – углавном зато што том приликом практично није било борби. Међутим, пошто је очигледно да је локалним историчарима врло битно да знају које су српске јединице и када ослободиле њихова места одлучили смо да мало детаљније обрадимо и те догађаје у периоду од 28. до 31. октобра 1918. године, када је ослобођено Браничево. У том циљу је и настао овај рад.

ОПШТА СИТУАЦИЈА НА ФРОНТУ У СРБИЈИ ПО ОСЛОБАЂАЊУ НИША

Под утиском неуспеха немачких снага да задрже савезнике јужно од Ниша, и на страни централних сила и на страни савезника, дошло се до закључка да је дефинитивно пропао план немачког и аустроугарског командовања о успостављању нове линије фронта на Балкану, јужно од Саве и Дунава. Обе зарађене стране су 10. октобра[1] донеле одговарајуће одлуке о даљим дејствима.

Немачка је већ била препустила балканско ратиште Аустро-Угарској и истовремено понудила преговоре о миру на бази услова које је изнео амерички председник Вилсон. Ову иницијативу су одмах следиле Аустро-Угарска и Турска. Нешто раније, 3. октобра, аустроугарска Врховна команда је приступила образовању нове групе армија у Србији под командом фелдмаршала Кевеша.[2] Фелдмаршал Кевеш је стигао у Београд 8. октобра, док је команда групе армија Шолца расформирана. Истог дана, споразумом двеју врховних команди Централних сила, фронт на Балкану је преузео фелдмаршал Кевеш. Под његову команду су стављени немачка 11. армија, армијска група **Албанија**, војни генерални гувернмани Србије и Црне Горе и трупе Команде Босне, Херцеговине и Далмације. Њему је било наређено да главни отпор пружи на линији Пеђ – Митровица – Ниш.

1 Сви датуми су по новом календару.

2 Kuvess von Kuvesshaza (30. 03. 1854, Темишвар – 22. 09. 1924, Беч). Кевеш је у аустроугарској армији сматран за једног од најбољих генерала одмах после Алфреда Крауса.

Међутим, Кевеш је, одмах по доласку у Београд, схватио да се то наређење може узети само као жеља, јер је ситуација на фронту у Србији била више него очајна. Он је располагао само са половином предвиђених снага, а и те снаге су биле у врло лошем стању. Због тога је Кевеш упоредо са мерама за стабилизацију фронта у Србији предузео и све што је потребно за организовано одступање преко Саве и Дунава. Приоритет је дат извлачењу 4000 вагона залиха хране. (Bernhardi, 1922, 482; Letzter Krieg 1914-1918, B. VII, 522 – 525, Tomac, 1973, 662)

Неуспех немачке 11. армије у борбама 10. октобра јужно од Ниша, дао је за право Кевешу. Истог дана је аустроугарска Врховна команда одустала од раније намере и својом новом директивом, примљеном у Београду 10. октобра, наредила Кевешовој групи армија да отпочне припреме за потпуно напуштање Србије. Одступање позади граничних река је требало да се врши постепено, како би богати материјални извори Србије могли што дуже да се користе. Кевеш је већ 11. октобра упутио нова наређења потчињеним јединицама. Немачка 11. армија је требало да се повуче иза Саве и Дунава на одсеку Шабац - Забрежје – Београд - Пожаревац, а армијска група Албанија (заједно са трупама војне управе у Црној Гори), правцем Скадар – Подгорица - Бока Которска. Међутим, још пре него што је могла да поступи по наређењу, 11. армија је, напустивши Ниш 12. октобра, била присиљена да се повуче на линију Соко Бања - Сталаћ - лева обала Западне Мораве (до Чачка), где се зауставила пошто су Срби, 15. октобра, у потпуности обуставили гоњење да би извршили попуну храном и муницијом и сачекали појачања. (Bernhardi, 1922, 482; Letzter Krieg 1914-1918, B. VII, 525 – 530)

Владе Велике Британије, Француске и Италије су се 7. октобра договориле да се тежиште операција на Балкану помери ка Цариграду, а да операције у Србији и Албанији добију другостепени значај. У складу са том инструкцијом, генерал д'Епере је припремио нови план операција, који је изнео на састанку са регентом Александром, војводом Мишићем и генералом Анријем 10. октобра у Велесу. (Les Armées françaises tom VIII, vol. 3, 365-366; Опачић, 1980, 352 – 353)

Тим планом је било предвиђено да се главни напад усмери на Цариград. У том циљу армија генерала Милна је била повећана на 7 до 8 дивизија. Да не би довео у питање офанзиву у Србији д'Епере је предвидео да на северном фронту ангажује, поред већ ангажованих српских и француских трупа, још и једну италијанску (35.) и 3 до 4 грчке дивизије. Накнадно је требало да се ангажује и 3. група дивизија, чим је замене италијанске трупе. Премда је д'Епере предвидео да српска војска дејствује према Сави и Дрини, српска Врховна команда је саопштила команданту 1. армије да је линија разграничења између те армије и француске Источне војске река Велика Морава. Међутим, док су покрети трупа, у складу са овом инструкцијом, били у току, у Солун је 13. октобра из Париза стигао генерал Бертело са новом инструкцијом, у којој се захтевало да савезничка Источна војска део снага окрене према Румунији, док је на српском фронту, по ослобођењу Србије требало да се пређе у одбрану. Циљ савезника је био да се у Румунији па и Русији формира нови источни фронт против централних сила. (Les Armées françaises tom VIII, vol. 3, 415; Tomac, 1973, 662; Опачић, 1980, 354) Са друге стране, операције у Румунији и Турској су, због спорости у концентрисању снага, могле отпочети тек око 20. новембра, за разлику од српског фронта, где је српска 1. армија могла да пређе у офанзиву готово без задржавања.

Приликом повлачења из Србије, Немци су са два специјализована воза превозили ваздухопловни материјал, радионице и људство, пратећи своје ескадриле при пребазирању. Тако су, по одступању из Ниша, били у стању да одмах бомбардују тај град јер су возови са ваздухопловним материјалом напустили Ниш дан пред повлачење ескадрила. Један воз је отишао за Алексинац, а други за Крушевац. Немачке ескадриле су по напуштању Ниша, прелетеле у Алексинац и Крушевац, снабделе се на лицу места горивом и муницијом, непосредно из возова, и предузеле одмах бомбардовање Ниша и Прокупља. Дан касније, и возови и ескадриле наставили су повлачење ка Београду, један из Крушевца преко Краљева и Крагујевца, други директно долином Велике Мораве, задржавајући се на успутним станицама ради дејства по наступајућој Српској војсци, а веома често и по цивилним циљевима. (Anon., 1930, 20; Ђокић, 2001, 190)

Током повлачења немачке и аустроугарске снаге су се све више суочавале и са устаницима у својој позадини. Због тога је Кевеш 13. октобра 1918. године издао посебну наредбу својој групи армија да јединице због деловања устаника морају предузети нарочите мере заштите, а посебно узимати таоце који ће **„својим главама јамчити да неће бити непријатељских испада у њиховом крају"**. Ова наредба неће имати великог ефекта. Устаници ће се појављивати свуда у

непријатељској позадини. У крајевима, о којима овде пишемо, највише их је било, у то време, око Крагујевца, Рудника и Параћина. (Митровић, 1987, 520 – 521)

Немачка 11. армија се из Ниша повукла на моравске положаје. Овде је уз помоћ новопристиглих аустроугарских јединица организовала одбрану на линији Краљево - Крушевац - Књажевац. Тек пристигла аустроугарска 30. дивизија била је распоређена на левој обали Западне Мораве, од Краљева до Велике Дренове. У рејону Чачка се налазио одред Живановића. Алпски корпус је био на положајима дуж Западне Мораве и то на сектору Велика Дренова - Крушевац - Мојсињске планине. Немачка 219. дивизија је држала линију Послонске планине – Лесковик, а 217. дивизија линију Лесковик – Књажевац. Укупно је 11. армија располагала са 40 батаљона и 53 батерије или око 14.000 пушака. Поред тога, постојале су немачка 6. резервна дивизија (у формирању код Свилајнца), аустроугарска 9. дивизија (повучена код Београда) и аустроугарска 59. дивизија, која је управо превожена из Украјине за Србију и чији су се предњи делови искрцавали на простору Јагодина - Ћуприја - Параћин. Кевеш је добио и три корпусне команде. Команда 39. корпуса је преузела десно крило (30. дивизија и Алпски корпус), команда 53. корпуса лево крило (219, 217 и 59. дивизија) док је команда 11. корпуса преузела јединице које су биле у резерви Групе армија (аустроугарска 9. дивизија и 4. коњичка дивизија). Нешто касније, немачка 6. резервна дивизија упућена је да обезбеђује бок главних снага 11. армије у долини Велике Мораве и одржава везу са снагама у окуци Дунава. Фелдмаршал Кевеш је тако груписао главнину снага за затварање великоморавског правца, остављајући слабе снаге за обезбеђење бокова. На то су утицале добијене нетачне информације да ће српска 2. армија, заједно са две француске дивизије (17. колонијалном и 76. пешадијском), бити употребљене на десном крилу српске 1. армије, а само једна француска дивизија (11. колонијална) лево од ње. (Bernhardi, 1922, 482 – 3; Letzter Krieg 1914 – 1918, B. VII, 769 – 774; Опачић, 1980, 360 – 361; Ђокић, 2012, 122 – 123)

Мада је Српска Врховна команда упозорила 9. октобра I армију да буде опрезна при додиру са немачким трупама, она није успорила темпо, већ је у оштрим борбама одбацила немачке и аустроугарске трупе и 12. октобра ослободила Ниш и Прокупље, док ће следећег дана у руке француске коњице пасти Бела Паланка.

Након овога, српска I армија је посела главнином положаје на линији Грамада – Лесковик - Мали Јастребац - Рибаре, где се по одлуци Врховне команде одмарала од 13. до 18. октобра. Током тих дана коњица, ојачана мањим пешадијским деловима, чистила је терен јужно од Западне Мораве и Послонских планина и Буковика. Француска Коњичка бригада ојачана једним батаљоном и једном батеријом Моравске дивизије, после ослобођења Пирота и Беле Паланке, гонила је непријатеља ка Књажевцу. Дринска дивизија, која је уместо Дунавске ушла у први армијски ешалон, образовала је Расински одред и упутила га правцем Јанкова Клисура - Крушевац са задатком да затвори правце од Крушевца, Александровца и Трстеника и да служи као ослонац коњичким извиђачким деловима. Дунавска дивизија је распоређена, као армијска резерва на простору Мрамор – Александрово - Мерошина. (Ђокић, 2003, 10)

У време када је војвода Бојовић издао заповест армији за настављење офанзиве, 16. октобра, добио је ново наређење Врховне команде, у коме му је саопштено да је по одлуци главног савезничког команданта српска војска усмерена према Дрини. Његова I армија је требало да сачека II армију и групу Пате, па да по њиховом пристизању предузме гоњење у северозападну Србију, тако да јој десна граница буде линија Крушевац – Крагујевац - Горњи Милановац –Уб - Шабац. Долину Велике Мораве је требало да препусти француским јединицама као и правац према Београду. Српска II армија је добила задатак да надире долином Западне Мораве и Ћетиње у правцу Вишеграда. Војвода Бојовић је 17. октобра у свом опширном телеграму Врховној команди указао на сву штетност од задржавања његове армије на достигнутој линији и скретања са главног стратегијског правца на споредни. Нагласио је и да је већ издао наређење за наставак операција у духу наређења од 12. октобра и да су јединице отпочеле операције. Бојовић је предложио да линија разграничења његове армије и Француза иде Моравом до Ћуприје а затим преко Јагодине, Паланке, Младеновца и Авале на Београд, тако да сва та места остану Французима, а да Београд буде заједнички. Војвода Мишић је прихватио ово мишљење, па је одобрио команданту I армије војводи Бојовићу да настави започете операције у долини Велике Мораве, ако сматра да има довољно снаге, све док француске трупе и II армија не пристигну на његову висину. После тога је I армија требало да се пребаци на додељени јој правац јер је било немогуће мењати општу диспозицију без великих поремећаја у извођењу предвиђених операција. Врховна команда је у међувремену наредила да се при даљем надирању води рачуна да се

насељена места што више поштеде од рушења и да се због тога избегавају директни напади на њих, већ да се она освајају обиласком и дејством са бока. (ВРС 29, 327, 464 – 465, 512, 577 – 579, 583; ВРС 30, 3 – 4, 38 – 39, 62 – 63, 69 – 70, 86 – 99; Опачић, 1980, 361 – 363)

ПРОБОЈ I СРПСКЕ АРМИЈЕ НЕПРИЈАТЕЉСКОГ ФРОНТА РАЖАЊ – МОЈСИЊСКЕ ПЛАНИНЕ – ЗАПАДНА МОРАВА

Војвода Бојовић је наредио дивизијама првог ешалона да 18. октобра изјутра отпочну наступање. (ВРС 30, 125; Опачић, 1980, 363) Главне снаге армије су упућене долином Мораве и то Моравска дивизија правцем Параћин – Ћуприја, Дринска дивизија правцем Крушевац – Крагујевац, Дунавска дивизија која је била у резерви, следила је Моравску дивизију левом обалом Мораве, Коњичка дивизија је у претходници надирала, главном колоном обалама Мораве, док је помоћна колона (2. коњички пук) упућена у правцу Краљева. У току 18. и 19. октобра, предње дивизије I армије су извршиле подилажење одбрамбеним положајима непријатеља. (ВРС 30, 3 – 4, 38 – 39, 62 – 63, 69 – 70, 86 – 99; Letzter Krieg 1914 – 1918, B. VII, 767 – 768)

Током 20. октобра непријатељ је пружао још увек јак отпор на Ражањским и Сталаћским положајима. Премда су дивизије I армије предузеле општи напад, постигле су успехе само на неким тачкама, где су остварена незнатна напредовања. Немачка и аустроугарска тактика се састојала у томе да се остави у заштитници што мање пешадије, са што више митраљеза, а све њих штити далекометна артиљерија. (Туцовић, 1928, 49) Да би се избегле велике жртве, српске трупе су отпочеле маневар обилажења главних непријатељских упоришта, настављајући притисак са фронта. Ипак, тога дана нису зузети Дренова глава на Мојсињским планинама и положај код Мозгова. Сутрадан су настављени напади на немачке положаје на линији Мозговска коса – Делиград – Мојсињске планине. Током 21. октобра Немци су коначно напустили више јако брањених тачака. Нарочито је на левом крилу I армије непријатељски отпор почео да малаксава. Предњи делови армије су овладали масивом Буковика, поколебавши лево крило немачке 219. дивизије. Пошто је 21. октобра Кевеш наредио повлачење, Немци и Аустроугари су ноћу 21/22. октобра напутили положаје јужно од Западне Мораве. Гоњење је предузето 22. октобра на целом фронту, обема обалама Велике Мораве. До мрака српске трупе су достигле линију Криви Вир - Грабово - Ловац - Варваринско поље - Вратаре - Бела Вода - Богдање - Прњавор - Грачац - Чукојевац. Ослобођено је и Краљево. Следећег дана, 23. октобра, настављено је незадрживо гоњење. Ослобођени су Параћин и Белушић. До мрака је достигнута линија Вис – к. 902 – Лешје – Мириловац – Параћин – Ратари – Обреж – Белушић – Крст – Јасење – Краљево. У овим борбама су учествовале са српске стране Коњичка, Моравска и Дринска дивизија. Дунавска дивизија је била у резерви, али ће се и она постепено током следећих дана ангажовати у гоњењу. Од непријатељских снага у борбама су биле ангажоване следеће јединице: Алпски кор (1. јегерски пук, тј. његов 3. батаљон, 2. јегерски пук, 10. јегерски активни батаљон, 14. резервни јегерски батаљон, Баварски гардијски пук од 3 батаљона и 204. артиљеријски пук од 9 батерија калибра 75 мм), 217. немачка дивизија команданта Фон Галвица (9, 21, 22. ландверски пукови и делови 47. хусарског пука), 219. немачка дивизија (431, 391. и 101. пешадијски пук, 1 ескадрон 19. хусраског и 1 ескадрон 5. хусарског пука), 9. аустријска дивизија (30, 80, 91. и 102. пешадијски пук и 1 ескадрон 12. уланског коњичког пука), један пешадијски пук за полицијску службу, 9. пук тешке артиљерије и један пук који је дошао 15. октобра са Црног мора. (Ђокић, 2012, 145 – 147)

ГОЊЕЊЕ ДОЛИНОМ ВЕЛИКЕ МОРАВЕ

Српска Врховна команда је настојала да спречи непријатеља да се консолидује на новим положајима на линији Бигреница – Црни Врх – Крагујевац – Кутлово. Због тога је тежила да, што је брже могуће овлада линијом Велики Поповић – Багрдан – Крагујевац. Да би пад ових положаја био убрзан, војвода Мишић је замолио команданта Француске Источне војске да нареди да се једна француска колона упути преко Жагубице и Крепољина на фронт Велики Поповић – Свилајнац у бок и позадину Немаца. Истовремено, Мишић је прихватио и Бојовићев план о. бр. 18967, али како челна дивизија II армије није могла да стигне до Краљева пре 26. октобра, предложио му је да одмах упути Коњичку дивизију на лево крило за извршење предвиђеног маневра. (ВРС 30, 336 – 337)

Током 23. октобра Моравска дивизија је успела да сломи одбрану немачке 219. дивизије и да настави продор на север. Дринска дивизија је, нападајући унутрашња крила Алписког корпуса и аустроугарске 30. дивизије, одбацила

непријатеља на север до Белушића, који је предвече ослободила. Да би спречио распад фронта генерал Штојбен је наредио да 11. армија ноћу 23/24. октобра отпочне повлачење на нову одбрамбену линију Чачак – Бресница – Јасенова глава – Параћин – Велики камен. (Опачић, 1980, 365) Међутим, у време када је издато ово наређење ново предвиђени фронт је био већ пробијен.

Прва армија је у току 24. октобра наставила гоњење на целом свом фронту. Непријатељ се повлачио према северу остављајући јаче заштитне делове који су давали доста јак отпор. Ноћу 23/24. октобра непријатељ је тукао јаком артиљеријском ватром Параћин, Црницу, Текију и Стражу. Параћин је гађан и током дана, нарочито део око цркве, па и сама црква, премда у близини није било српских трупа. Том приликом је порушен торањ на цркви. (Ђокић, 2003, 33) На основу захтева од претходног дана генерал Пате је наредио 17. колонијалној дивизији да своју претходницу, која је је дан раније стигла у Зајечар, упути према Параћину. Главнина ове дивизије, која се налазила на простору Пирот – Цариброд, продужила је за претходницом 26. октобра. Истовремено, 24. октобра, француска 76. дивизија је добила задатак да продужи марш ка Зајечару, одакле је 28. октобра требало да преко Петровца на Млави крене ка Пожаревцу. Међутим, пошто су ови покрети француских трупа постали непотребни, генерал Пате је у споразуму са Србима, своје трупе поново упутио ка северу. (Опачић, 1980, 365; Ђокић, 2012, 161 – 162)

Предњи делови колона I армије избили су пред мрак на линију Забрега – Ђула – Карађорђев шанац – Драгошевац – Велики Кременац – Голо Било.

Командант армије је 24. октобра 1918. године издао наређење о даљем наступању јединица армије и то Моравска дивизија десном обалом Велике Мораве ка Гложану и Свилајнцу, а Дринска дивизија ка Крагујевцу. Коњичка дивизија је добила задатак да штити десно крило армије, помажући главном снагом операције Моравске дивизије. Дринска дивизија је требала да изманеврише непријатеља код Крагујевца, тако што ће леваа колона да напада правцем: Остревица - Столица - Змајевац - Рујевица - Копиловац - Лужница - Сремска пољана ка Чумићу, а десна колана правцем Рековац - Ратковић - Осредњак - Дренак - Струга - Распода - Шупљаја - Бачево. Део дивизије, који се налазио на фронту Жежељ – Белошевац – Корићани, морао је да се задржи на том фронту док обилазне колоне не заврше обилазак и не онемогуће непријатељу рушење у Крагујевцу. Јединицама у нападу на Крагујевац је била забрањена употреба артиљерије. Коњичка дивизија је добила наређење да свој пук који је на правцу Трстеник – Крагујевац стави под команду команданта Дринске дивизије. Такође је командант Дунавске дивизије је имао да стави на располагање Дринској дивизији један свој пук и потребну артиљерију. Дунавска дивизија је требало да настави наступање преко Црног Врха за десним крилом Дринске дивизије на одстојању од око 10 километара задржавајући пук на правцу Обреж – Јагодина – Лапово. Командант авијатичарског сектора је требало да 25. октобра упути авионе у извиђање правцем Алексинац - Параћин - Мутница - Ћуприја - Јагодина - Крагујевац путем за Горњи Милановац до Драче – Љубић – Рековац – Крушевац (где је требало да баци извештај). Требало је истовремено да упути и једну ловачку патролу, као и да упути авионе у бомбардовање и митраљирање непријатељских одступних колона. Главни задатак авијације је био успостављање превласти у ваздуху. Командант инжињерије је требао да нареди оправку мостова на Морави код Житковца, Ђуниса и Обрежа, као и поправку путева. Оперативни део штаба армије је премештен у Крушевац, а други део био је у Нишу. (ВРС 30, 386 – 387)

Врховна команда је 25. октобра 1918. године наредила команданту I армије да предузме све мере да се у времену приближавања Београду у његовом правцу нађе 7. пешадијски пук са једним ескадроном коњице и једном батеријом. Ове јединице су требале да уђу прве у Београд. (ВРС 30, 419) Премда је током 25. октобра владала велика олуја и невреме српске трупе су наставиле офанзиву. Успеси Дринске дивизије на спој Алписког корпуса и 30. дивизије су веома забринули Штојбена. Дринска дивизија је надирала с обе стране пута Крушевац – Крагујевац који је једини стајао на располагању Алписком корпусу. Штојбен се плашио да српска I армија може да предвоји његову 11. армију и њене левокрилне трупе одбаци на исток. Пошто је постало очигледно да левокрилна бригада 30. дивизије не може да заустави надирање делова Дринске дивизије, путем за Крагујевац, на висовима јужно од Крагујевца, генерал Штојбен је наредио повлачење на положаје који су се протезали у висини Крагујевца, затим преко Багрданског теснаца ка Петровцу на Млави, а све у циљу спречавања распада фронта. Да би се омогућило повлачење Алписког корпуса са висова јужно од Крагујевца, 30. дивизија је добила наређење да поседне међуположај Стражара – Столице испред Крагујевца. Истовремено 217. и 219. дивизија су требале да се повуку на

положаје код Јагодине, а немачка 6. резервна дивизија је требало да се задржи код Петровца на Млави. (Letzter Krieg 1914 – 1918, B. VII, 770 – 773; Опачић, 1980, 366)

Током 25. октобра армија је наставила наступање и ослободила вароши Ћуприју, Јагодину и Рековац. Мост у Ћуприји је био дигнут у ваздух. Својим предњим деловима армија је избила на линију Јабуковац – к.411 – Бећарско брдо – северно од Јагодине – Велики врх – к. 789 – Лисин Лаз – Кукова Липа – Столица – Голочело. (ВРС 30, 463)

Овог дана су аероплани Српске авијатике извршили још један извиђачки лет са нишког аеродрома и то итинерером: Ћићевац - Параћин - Ћуприја - Медвеђа - Свилајнац - Лапово - Крагујевац и долином Мораве натраг у Ниш. (ВРС 30, 424; исти извештај само детаљнији на стр. 471 – 472)

ОЛОБОЂЕЊЕ БРАНИЧЕВА

Почев од 26. октобра српске трупе су започеле са ослобађањем Браничевског округа, па ћемо овим дејствима посветити више пажње.

26. октобар 1918.

Током 26. октобра је настављено гоњење непријатеља који је наставио са ужурбаним одстуапњем. Током овог дана ослобођено је Поморавље све до Лапова, као и Крагујевац. Било је само питање дана када ће српске трупе изаћи на Дунав. Време је било знатно хладније него претходних дана.

Коњичка дивизија. Трупе ове дивизије су наставиле гоњење непријатеља обема обалама Мораве, према северу, штитећи истовремено десни бок армије. Предњи делови средње колоне су око 8 часова наставили гоњење и око подне су ушли у Багрдан, без додира са непријтељем. Колона је око 21 час стигла у Брзан у коме је заноћила, док су предњи делови избили на Рогот. Непријатељ је још држао Лапово. Дуж железничке пруге све до станице Велика Плана биле су запаљене све станице и магацини. Делови на десној обали Мораве су у 6.30 часова наставили наступање ка Деспотовцу, који су још у 6 часова напустили непријатељски делови. Око 8.30 часова претходнички ескадрон 1. коњичке бригаде је ушао у Деспотовац. Непријатељ (батаљон пешадије) је одступио ка Свилајнцу. Пошто су мајдани у Сењи и Равној реци затечени у исправном стању, наређено је надзорнику рудника да их обезбеди. Непријатељски слаби заштитнички делови задржали су се западно код реке Дубице. Претходнички вод је, око подне, дочекан пушчаном ватром са косе између села Плажана и Миливе, а нешто касније и код Великог Поповића. После краће борбе непријатељ је протеран, али се зауставио на источној ивици села Медевеђе. Ту је непријатељ све до 17 часова пружио жесток отпор, чак и уз подршку артиљерије. Када је нападнут са фронта и са бока напустио је Медвеђу и повукао се западно од села. Предњи делови десне и средње колоне избили су увече на линију Медвеђа – Рогот – јужно од Лапова. Дивизија је упутила извиђачка одељења правцима Петровац – Кучево – Велико Градиште и Петровац – Пожаревац – Рам. За хватање и одржавање везе са француским коњичком бригадом упућено је једно одељење правцем Жагубица – Нересница. (ВРС 30, 421, 473, 505; Здравковић, 2003, 214)

Дринска дивизија. Гоњење непријатеља је настављено од јутра. Средња колона Дринске дивизије је протерала слабе непријатељске делове из 30. дивизије са Мамутовачке косе (линија Стражара – Столица) на Жежељ и око подне продужила гоњење. Аустријанци су успели да се зауставе на јужној ивици града да би омогућили источном крилу 30. дивизије и Алписком корпусу да у последњем тренутку прођу кроз Крагујевац и одступе на север. Десна и лева колона су наставиле са обиласком Крагујевца. Десна колона је наступала ка Лисином лазу без додира са непријатељем. Колона је заноћила са главнином на Расподама, а са предњим деловима на линији Милановац – Прњавор, без додира са непријатељем. Лева колона је, уз слаб отпор, избила на линију Копиловац – Лак – Кутлово и продужила гоњење ка Врбици. Извиђачки делови 2. коњичког пука, потпомогнути пешадијским деловима леве колоне, водили су борбу западно од Кнића, Бумбаревог брда и Радмиловића. Непријатељ је дејствовао са неколико брдских и једним пољским топом. (Letzter Krieg 1914-1918, B. VII, 772-776; Туцовић, 1028, 51; ВРС 30, 472, 503, 506)

Моравска дивизија. У току гоњења десна колона је избила и заноћила на Трифуновом брду, а лева колна на Равном гају. Дивизијска резерва је заноћила код Дубоког. (ВРС 30, 502) **Дунавска дивизија** је са десном колоном доспела на к.206, северозападно од Јагодине, а предњим деловима на линију Липар – Рибник. Лева колона је достигла село Црнчу (предњи делови код Горњег Штипља, са избаченом четом код Средњег врха). Одред мајора Додића је доспео до села Милошева, северно од Багрдана. Дивизија нигде није успоставила додир са непријатељем. Када су јединице

дивизије пролазиле кроз Јагодину становништво је организовало свечани дочек. Штаб дивизије је ноћио у Јагодини. (ВРС 30, 503, 506)

По губитку Крагујевца дошло је до слома у 11. армији, која је измакла контроли свог команданта. Морално поколебана армија није могла да изврши противнапад, па је генерал Штојбен издао наређење за повлачење. Сматрао је да испред свог фронта има 6 српских и по једну француску и грчку дивизију. Био је суочен и са све жешћим нападима устаника у позадини фронта. Због свега тога је закључио да не постоје услови за упорну одбрану у Србији, па је 26. октобра донео одлуку да се без застоја армија повуче из Србије. По његовом мишљењу то је био једини начин да се трупе сачувају у добром стању за непосредну одбрану Монархије. (Letzter Krieg 1914-1918, B. VII, 585-586)

Прва армија је пред мрак избила, својим предњими деловима, на линију Медвеђа - Трифуново брдо - Рогот - Прњавор - Милатовац - Жежељ - Копиловац - Лак - Кутлово. Непријатељ је евакуисао Крагујевац, где је око подне тукао артиљеријом Артиљеријско Технички Завод, касарне и болнице, али је око 13 часова престао. (ВРС 30, 421, 467-468, 472)

27. октобар 1918.

Прва армија је изјутра држала линију Медвеђа – Гложани – Рогот – Драчко поље – Врбица. Крагујевац и Багрдански теснац су били чврсто у српским рукама. У току дана армија је продужила продирање не допустивши непријатељу да се опорави.

Коњичка дивизија. На фронту Коњичке дивизије непријатељ је изјутра 27. октобра, упорно бранио косу на левој обали Клечар потока, а од 9 часова отпочео је повлачење ка Свилајнцу. Током дана је ослобођен Свилајнац. (ВРС 30, 502-503) Генерал Траније је оставио сећања и о уласку француских трупа у Свилајнац: **„... три дана касније били смо у Свилајнцу, главном месту богате Ресаве. Какав величанствен дочек! На уласку у град, група младих девојака. Већина говори француски. То је Коло Јелене Анжујске, француске принцезе која је крајем XIII постала супруга српског краља Милутина.[3] Записао сам имена девојака: Јелена, Даница, Вида, Љубица, Милица. Оне су ми дале везену заставу коју су за време бугарске окупације тајно радиле, ризикујући живот. То је било платно на коме су златом извезене заставе уједињених народа. Како међу њима нико није знао каква је америчка застава, девојке су је замислиле као српску са звездицама у углу. На дну ћирилицом извезена слова: Ослободиоцима Србије. Свилајнац 1918. Младе девојке из Ресаве. Дајући ми на дар ову заставу, девојке су ми рекле да је једна везиља болесна. Отишао сам кући њених родитеља и поздравио је, пожеливши јој брзо оздрављење...”** (Ђурић, 1982, 63 – 64) Средња колона је у 6 часова кренула из Брзана и у 10 часова избила на ивицу села Марковца. У 14 часова је посела Стари Аџибеговац, где је и ноћил,а док су предњи делови у 17 часова посели железничку станицу у Великој Плани док је непријатељ поседао саму Велику Плану. Ова колона је током 27. октобра запленила један топ, две каре, три митраљеза, 6 коња и троја кола. (ВРС 30, 584; Здравковић, 2003, 215)

Дунавска дивизија је избила на линију Марковац – Рогот – Трашеница. Њен 9. пук је око поднева био на Виску. Коњички ескадрон дивизије је у 15 часова заузео Рачу, а одред мајора Додића је предвече, заједно са деловика Коњичке дивизије, заузео железничку станицу у Великој Плани. (ВРС 30, 503, 543)

Дринска дивизија. Десна колона дивизије је са предњим деловима била на Виску, а са коњичким патролама у Рачи. Није било додира са непријатељем. Средња колона је била на Чумићском брду. Лева колона је рано изјутра продужила покрет од села Драча за село Кутлово и Магареће брдо да би око 15 часова избила на Угљаревац, а са једном четом допрла до Страгара. Ни овде није било додира са непријатељем. Непријатељ јачине око једног пука пешадије и 2 ескадрона коњице је око 10 часова одступио преко Козорепа и Овсишта за Божурњу и Тополу. Код Божурње је од 24. до 27. октобра дошло до више борби између устаника и немачких јединица. У току дана јединице дивизије су ушле у Крагујевац, пошто је исти обезбеђен од даљег непријатељског бомбардовања. Одступајуће непријатељске делове су још пре доласка српских претходница нападали мештани што је још више убрзало њихово одступање, које је вршено у највећем нереду. Свуда на путевима су остављани топови, каре са муницијом, ранчеви па чак и пушке. Дринска дивизија до краја операција више није имала додира са непријатељем. Дивизија је на падинама Рудника ступила у додир са комитама, чији је магацин оружја и муниције био у манастиру Благовештењу код Страгара. Комита је било око 600, али им је број свакодневно растао. Запленили су били,

3 Јелена Анжујска је била жена краља Уроша I, а не краља Милутина.

до тада, око 150 волова, три аутомобила и доста коморе (које су побили). Истог поподневна је патрола из средње колоне, заједно са комитама, протерала једно слабије аустроугарско одељење из Шаторње. (Туцовић, 1928, 51; ВРС 30, 503, 508, 546-547; Митровић, 1987, 520)

Моравска дивизија. Дивизија је продужила гоњење, пребацивши се преко Ресаве.

Предњи делови армије избили су пред вече на линију Коњушнице - Витежево - Кушиљево - Стари Аџибеговац[4] - Смрдан - Јарушице - Чумић - Пласковац - Шаторња. (ВРС 30, 505)

Тог дана командант армије је издао ново наређење о даљем наступању. Коњичка дивизија је својом главнином требала да наступа ка Пожаревцу, а помоћном колоном ка Смедереву. Моравска дивизија је имала да наступа левом обалом Мораве правцем Паланка – Азања – Велика Крсна – Умчари – Гроцка. Дунавска дивизија је имала да дејствује правцем Наталинци – Топола – Космај – Ковиона – Рипањ – Београд. Немци и Аустро-Угари су 28. октобра убрзали повлачење тако да контакта између супротстављених страна готово више неће ни бити. Срби једноставно неће моћи да стигну непријатеља у одступању. Нису српски војници без разлога говорили: **„Нису то они Немци из 1915. године !"** (Томас, 1973, 663; Ђокић, 2003, 42)

У овим ратним дејствима су узели учешће, премда не у првим редовима и српски понтонири. По доласку на Јужну Мораву код села Пуховца, мостови трен I армије је оправио дрвени мост, кога је непријатељ био порушио. Нешто касније, трен је код Јасике делом од понтонирског материјала, а делом од месних средстава подигао мост преко Западне Мораве. На мосту је остављена најнеопходнија посада, па је трен прешао у Ћуприју. Ту је заплењена велика количина немачког понтонирског материјала, од кога је склопљен мост преко Мораве. На изради новог моста ангажовани су и непријатељски ратни заробљеници. Задњих дана октобра, један део великих немачких понтона спуштен је Моравом и Дунавом до Великог Градишта, где су склопљени чамци за веслање, помоћу којих је вршено превожење наших и француских трупа. (ВРС 30, 547; Манојловић, 1940, 64)

4 Данас Старо село код Велике Плане.

Овим су завршене борбе за ослобођење Поморавља, а започиње операција током које су српске јединице, током следећих пар дана избиле на Дунав и Саву.

28. октобар 1918.

Током 28. октобра I армија је наставила гоњење непријатеља према северу, ка Дунаву и Сави, наилазећи на слаб отпор непријатеља, који се разбијен повлачио у нереду, гоњен од трупа и од већег броја наоружаних мештана – устаника, који су се још неослобођени подигли на оружје да бране своју имовину од пљачке непријатељских трупа у повлачењу. У свом енергичном надирању, које се местимично продужило и до поноћи, трупе ове армије са својим предњим деловима избили су на линију: Пожаревац – Паланка – Обешењак – Наталинци – Топола – Аранђеловац, ослободивши сва ова места.

Француске трупе улазе у ослобођени Пожаревац 16. (29) октобар 1918. (Војни музеј)

Коњичка дивизија је на основу наређења команданта I армије о. бр. 10226 од 27. октобра требала да 28. октобра настави наступање у оваквом распореду: десна колона (7 ескадрона, један ескадрон пешке и 6 топова) наступа правцем Свилајнац – Пожаревац – Костолац са задатком да

заузме фронт до ушћа Мораве; један део упућен је преко Петровца долином Мораве ка Кличевцу и Раму, ради осигурања десног бока; једна патрола од Црнућа ка Великом Градишту; једна ка Голупцу и једна у Жагубицу за хватање везе са француском коњицом. Лева колона (један ескадрон пешке и два топа)[5] наступа правцем Велика Плана – Сараорци – Смедерево, са задатком да заузме фронт од ушћа Мораве до Смедерева.[6] (ВРС 30, 546)

Улазак ослободилаца у Пожаревац, 1918. (ИАП, Збирка Д. Шалера)

Главнина леве колоне Коњичке дивизије је у 6 часова и 50 минута 28. октобра кренула из Старог Аџибеговца док су још пре тога предњи делови у 6 часова посели Велику Плану, али су при даљем наступања задржани око 7 часова непријатељском артиљеријском ватром (три топа) на десној обали реке Јасенице. Непријатељ је посео леву обалу Јасенице од крњевске воденице до ушћа у Мораву. По извештају патроле у 13 часова није било непријатељских снага у Паланци и Крњеву. По исказу мештана непријатељ се налазио код Голобока. Око 18 часова стигао је 1. батаљон 1. пешадијског пука и посео Јасеницу лево од леве колоне коњичке дивизије. Колона је заноћила у Великој Плани са предњим деловима на Јасеници десно од друма за Смедерево, па до Мораве. (ВРС 30, 584 – 85; Здравковић, 2003, 215)

У Пожаревцу су још 6. октобра 1918. године Немци преузели власт од Бугара. Почев од 22. октобра почеле су да кроз град пролазе колоне немачких јединица које се нису дуже задржавале у вароши, већ су продужавале за Дубравицу, одакле су се шлеповима пребацивали преко Дунава у Банат. Командант Пожаревца и све немачке власти престале су да функционишу 27. октобра и 28. октобра изјутра напустиле су варош. (Максимовић, 1919, 107)

Премда је 2. коњичка бригада Коњичке дивизије требала да се прикључи дивизији на простору села Кушиљева, она је из оправданих разлога каснила. Због тога је 1. коњичка бригада сама наставила гоњење непријатеља друмом Кушиљево – Жабаре – Орашје – Пожаревац. Као појачање бригада је добила један пешадијски батаљон и једну брдску батерију из Моравске дивизије. Наступање је започето у 22 часа 27. октобра. Бригада је у току ноћи одбацила изненађене непријатељске снаге испред Жабара и одбацила их на село Ракинац (Симићево). Непријатељ који је очекива да српске јединице наставе наступање, тек изјутра одступио је у паници и по лошем времену, остављајући телефоне у Жабарима. Око 11 часова српске претходнице су биле у Ореовици, док су непријатељске снаге у јачини од две чете са батеријом наставиле одступање друмом ка Пожаревцу. Главнина 1. коњичке бригаде наступала је гребеном између Мораве и Млаве практично без непријатељског отпора. Тек код Лучице на Миловом брду пружио је непријатељ слаб отпор са циљем добијања у времену, након чега се око 19 часова повукао и то возовима ка Смедереву, а мањим деловима ка Дубравици и Костолцу. Да би се избегло рушење Пожаревца бригада се по подне 28. октобра задржала код Пољане. Око поноћи 28/29. октобра немачке заштитнице су напустиле Пожаревац и одступиле ка Дубравици. Одмах за њима у варош је око 23 часа ушла српска официрска патрола под командом мајора Чемерикића, која је дочекана од одушевљених грађана. Патроле су одмах упућене у свим правцима ка Дунаву. За извиђање и осигурање упућен је још раније 3. ескадрон 1. коњичког пука капетана Муцића, који је заузео Петровац

5 Ово је у ствари некадашња средња колона коњичке дивизије. Дотадашња лева колона више неће учествовати у дејствима, па ћемо средњу колону од сада називати левом колоном јер се тако назива и у званичним документима.

6 Истовремено је извиђачком ескадрону, који се у то време налазио чак код Краљева, наређено да се одмах врати у састав свог пука.

на Млави 28. октобра у 8 часова изјутра. Придодати батаљон Моравске дивизије заноћио је са главнином на Жутом брду, са наређењем да 29. октобра поседне Пожаревац. Од два заробљена непријатељска војника из раденичке чете сазнало се да се један аустроугарски батаљон ноћу 28/29. октобра укрцао у Дубравици у велике моторне чамце и пребацио преко Дунава. (ВРС 30, 584 – 85; Максимовић, 1919, 109 – 111; Цоловић, 1968, 96 – 100)

Дринска дивизија је током дана наставила са наступањем тако да су до 18 часова десна и лева дивизијска колона избиле главнином код Божурње и Шаторње. Колубарски одред је био прикупљен код Кутлова и спреман за покрет. Дивизијска резерва са хаубичким дивизионом је била на Чумићском брду. Извиђачки делови 2. коњичког пука Коњичке дивизије, потчињеног Дринској дивизији ушли су 27. октобра у 23 часова у Горњи Милановац у који је изјутра 28. октобра ушао и извиђачки ескадрон истог пука. Предњи делови дивизије су заноћили на линији Бање – Липовац – Венчац – к. 675.

Дунавска дивизија је такође наставила наступање, али је само њен коњички дивизион имао некаквог додира са непријатељем. Ескадрон је у 12 часова ушао у Наталинце, али се непријатељ се већ у току ноћи повукао у Жабаре. Ескадрон је наставио наступање ка Тополи. (ВРС 30, 585)

Окићени ослободиоци Пожаревца, 1918.
(ИАП, Збирка Д. Шалера)

Моравска дивизија је предала један батаљон и једну брдску батерију Коњичкој дивизији, а са осталим снагама прегазила Велику Мораву код Старог Аџибеговаца и наставила наступање левом обалом Велике Мораве. Претходница дивизије је заноћила у Смедеревској Планци, а главнина у Великој Плани. Када је у 16 часова стигао у Велику Плану, командант дивизије је утврдио да непријатељ држи леву обалу Јасенице на линији Велико Орашје – Крушево, због чега је одмах упутио један батаљон са брдском батеријом правцем Краљево – Голобок – Михаиловац и даље ка Смедереву, са задатком да обезбеди десни бок дивизије и да послужи као ослонац левој колони Коњичке дивизије у противању непријатеља ка Смедереву. За време подилажења Крушеву одред је тучен јаком артиљеријском ватром од једне пласиране батерије северно од друма Орашје – Крушево. Одред је заноћио у Крушеву. (ВРС 30, 595).

29. октобар 1918.

Током 29. октобра I армија је продужила надирање према северу енергично гонећи непријатеља са тежњом да што пре избије на обалу Дунава и Саве, наилазећи на слабији отпор непријатеља. Пред мрак, десно крило армије – Коњичка дивизија – избила је на обалу Дунава на просторији од Кличевца до Дубравице, а предњи делови осталих дивизија задржали су се услед мрака на линији: Радинац – Умчари – Младеновац – Крченик – Медведњак – Клањевци – Дићска главица.

Коњичка дивизија (без једног пука) је продужила надирање долином реке Мораве према северу, тежећи да што пре избије на обалу Дунава. Изјутра 29. октобра у Пожаревац је ушла главнина 1. коњичке бригаде, а предњи делови бригаде су наставили ка Дунаву. Српске претходнице су изашле на Дунав и поселе фронт Кличевац –Дубравица у 10 часова 29. октобра 1918. године. При избијању патроле код Дубравице, патрола је трпела артиљеријску ватру са монитора. Цео овај простор је био очишћен од непријатељских војника, који су протерани преко Дунава. Патроле су упућене ка Раму, Великом Градишту и Голупцу. (ВРС 30, 587,

610, 612; Максимовић, 1919, 109 – 111; Лазић, 1936, 547; Цоловић, 1968, 96 – 100)

Непријатељ је држао положаје код села Орашја, које је напустио око 4 часа изјутра 29. октобра. Лева колона Коњичке дивизије је у 6 сати наставила наступање и сломивши слабији непријатељски отпор код Лозовика наставила предњим деловима гоњење све до 16 часова, када је задржана од непријатеља у селу Радинцу. Непријатељ у јачини две чете пешадије, два вода коњице и два топа, посео је утврђене положаје нешто севернije од села. Због тога је колона посела положаје на северној ивици Радинца, бранећи друм и железничку пругу. Ту је и заноћила. Коњички 2. пук је остао у саставу Колубарског одреда. (ВРС 30, 587; Здравковић, 2003, 216 – 217)

Дринска дивизија је и током 29. октобра наставила наступање. Њена десна колона је у 13 часова стигла у Копљаре и упутила извиђачке делове ка Марковцу и Стојнику. Лева колона је у 15.30 часова била северно од Аранђеловца, а предњи делови на линији Крченик – Медњак. Колубарски одред је до поподнева стигао у Белановце, а извиђачки ескадрон испред Калањевца и Дића. Дивизијска резерва је била код Липовца. (ВРС 30, 610)

Дунавска дивизија се 29. октобра налазила код Тополе. Коњички ескадрон је стигао непријатељске делове у 9 часова код села Богословци и ту отео од непријатеља два аутомобила (од којих један исправан). Након тога је ескадрон продужио наступање у правцу Космаја и том приликом прошао кроз Младеновац у 14.20 часова. (ВРС 30, 610)

Моравска дивизија је наставила напредовање левом обалом Велике Мораве. Претходница дивизије је око 15 часова прошла Велику Крсну и заноћила код Умчара. Одред упућен као десна побочница заноћио је северно од села Михаиловца. Додира са непријатељом није било. Главнина са штабом је заноћила код Велике Крсне. (ВРС 30, 610, 612)

30. октобар 1918.

Током 30. октобра I армија је наставила надирање према северу, наилазећи на слаб додир са непријатељем, који се и тог дана нагло и у нереду повлачио ка Дунаву и Сави. Своје дејство армија је тог дана проширила и на исток до Великог Градишта у циљу чишћења терена од непријатељских делова, протеривања истих преко Дунава и хватања везе са деловима француске Источне војске (коњичком бригадом генерала Гамбете), а на запад до линије: Словац – Шабац, чистећи долину Колубаре. Предњи делови армије задржали су се увече 30. октобра на линији: Велико Градиште – Кличевац – Смедерево – Гроцка – Ђуринци – Космај – Венчани – Лазаревац – Словац. Током целог дана падала је киша, путеви су били необично раскаљани, а воде су надолазиле. (ВРС 30, 611)

Коњичка дивизија (без једног пука) са својом десном колоном задражана је у току 30. октобра на обали Дунава, на отсеку Кличевац – Дубравица, упућујући извесне делове источно ка Раму и Великом Градишту, у циљу чишћења десне обале Дунава од непријатељских делова и хватања везе са деловима француске коњичке бригаде генерала Гамбете. Изјутра око 4 часова патрола упућена ка Великом Градишту, са мештанима, напала је непријатеља јачине око 30 војника са митраљезима, који је држао Велико Градиште, али је овај напад одбијен. Након тога је упућено појачање овој патроли, а у циљу протеривања непријатеља из Великог Градишта. До поднева Градиште је ослобођено. Официрска патрола је у 10.05 ушла у Голубац. По исказу мештана непријатељ у јачини једног вода налазио се у селима Радошевцу и Бикињу, а једна чета у селима Усију и Пониквама. Поред тога непријатељ је прелазио у чамцима и у друга села у околини Градишта и Голупца ради пљачке. Лева колона Коњичке дивизије је пошла из села Радинца у гоњење непријатеља, који је током ноћи одступио, изјутра 30. октобра у 6 часова и већ у 7 часова, после краће борбе јужно од вароши, ушла у небрањено Смедерево протеравши слабије непријатељске делове преко Дунава. Претхоне ноћи је непријатељ са острва пребацио преко стотину српских интернираца на обалу код Дубравице. Колона је, на основу постојећег наређења запосела положаје којим је обезбеђивала обалу Дунава од Смедерева до ушћа Велике Мораве. Овде ће се задржати све до 6. новембра 1918. године када ће најпре одмаршевати до Великог Градишта, где ће на сплавовима прећи у Банат. (ВРС 30, 610, 612 – 13, 633, 637; Здравковић, 2003, 215 – 217) Током 30. октобра у Пожаревац су стигла и два батаљона и коњички ескадрон француске 17. колонијалне дивизије. (ВРС 30, 663)

Моравска дивизија је од раног јутра наставила наступање, са линије Умчари – Михаиловац, премда није било додира са непријтељем. У 11 часова претходница је избила на Дунав код Гроцке без додира са непријтељем. Дивизијска артиљерија је гађала два монитора који су вукли шлепове. Главнина дивизије је заноћила на просторији Бегаљица – Пударци – Умчари. (ВРС 30, 610, 633, 637)

Дринска дивизија се око поднева 30. октобра налазила на линији Стрмово – Борешница. Лева колона је имала наређење да се одмара код Венчана, осим једног батаљона са два топа који је упућен ка селу Црњану, али тако што би по једна чета са два митраљеза маршевала преко Степојевца и Лазаревца ка Обреновцу и Убу, ради чишћења територије од непријатеља и заштите од пљачке. Предњи делови леве колоне по подне протерали су једну непријатељску чету код Сибнице и стигли до Слатине. На путу Росава – Венчане непријатељ је оставио доста артиљеријске муниције. Дивизијска коњица је упућена ка Умци и Обреновцу. Коњички ескадрон је у 14 часова протерао из Степојевца 25 аустроугарска жандара. Колубарском одреду је наређено да најенергичније дејствује у правцу Словац – Шабац. Већ у 7.45 часова предњи делови одреда ушли су у Лазаревац, а у подне пребацили се преко Колубаре и потисли непријатељске заштитнице код железничке станице Лајковац. Колубарски одред је пре подне током наступања заробио 6 непријатељских војника из 1. јегерског батаљона и 89. аустријског пука. До 18 часова десна колона је стигла до села Копљара, а око 14 часова је Колубарски одред прешао село Брајковац. Штаб дивизије се налазио у Аранђеловцу. (ВРС 30, 610 – 11, 634, 637)

Дунавска дивизија је наставила са наступањем без додира са непријатељем. Коњички ескадрон је у 13 часова ушао у Сопот у коме није било непријатеља. Од патроле упућене правцем Рогача[7] – Дучина ради осигурања преноћишта сазнало се да су се у Дучини задржали слабији непријатељски делови, који су после краће борбе протерани. Према извештају патроле упућене ка Раљи ради расветљавања ситуације на Ковиони[8] дознало се да се непријатељ повукао око 17 часова са Ковионе и отступио у правцу Рипња. Поједини делови су се задржали у Парцанима ради пљачке, али их је патрола под командом потпоручника Животе Јелића растерала и овладала Парцанима. Око 18 часова десна колона се са главнином налазила код Младеновца, а лева код села Раниловића са предњим деловима нешто севернije. Штаб дивизије се налазио у Аранђеловцу. (ВРС 30, 610 – 11, 633 - 34)

У СРБИЈИ НЕМА ВИШЕ НЕПРИЈАТЕЉСКИХ ВОЈНИКА

Током 31. октобра I армија је продужила надирање према северу ка Београду, Обреновцу и Шапцу гонећи непријатеља ка Дунаву и Сави. До додира са непријатељем је долазило ретко јер се исти потпуно разбијен нагло и у нереду повлачио као прелазима на Дунаву и Сави. Десно армијско крило (Коњичка дивизија) задржала се непосредно на десној обали Дунава на фронту од Великог Градишта до Смедерева у осматрању, док су остале дивизије са својим предњим деловима избиле на линију: Гроцка – река Болечица – Лештани – Липа (к. 272) – Ковиона – Губеревци – Слатина – Степојевац – Конатица – Мислођин – Степање. (ВРС 30, 636)

Коњичка дивизија је током 31. октобра протерала ситне непријатељске делове око Градишта и Голупца тако да од поподнева тог дана није било више непријатеља на десној обали Велике Мораве. Предњи делови **Моравске дивизије** су занoћили на линији Болечица – село Лештани. При подилажењу Болечу одступиле су у нереду две непријатељске чете са 4 митраљеза. Штаб дивизије се сместио у Гроцкој. Главнина десне колоне **Дунавске дивизије** занoћила је у Раљи, а претходница на линији Ковиона – Трешња – Липа (к. 372). Главнина леве колоне Дунавске дивизије занoћила је на линији Губеревци – Сопот избацујући осигуравајуће делове у напред. Коњички ескадрон је наишао на непријатељске делове на к. 312 који су отворили митраљеску ватру на српске патроле, али су се затим повукли. До 21 часа сав простор до линије Авала – Петров гроб је био слободан, а непријатељ се налазио у Пиносави. Штаб Дунавске дивизије је био у Сопоту. **Дринска дивизија** је занoћила око Младеновца, а штаб дивизије у Аранђеловцу. Коњички ескадрон Дринске дивизије покушао је око 15 часова 31. октобра прелаз преко Колубаре код села Мислођина, али је спречен непријатељском пешадијом. Један батаљон Дринске дивизије пред мрак је стигао код села Конатице и пребацио једну чету преко Колубаре код Лазаревца. Колубарски одред пребацио се преко Колубаре и наставио гоњење непријатеља у правцу Уба и Шапца. (ВРС 30, 658 – 59).

Српска I армија је и током 1. новембра продужила надирање према северу ка Београду, Убу, Обреновцу и Шапцу гонећи разбијеног непријатеља ка Дунаву и Сави. Десно армијско крило (Коњичка дивизија) налазила се на фронту Велико Градиште – Пожаревац – Смедерево у осматрању.

7 Патрола је стигла у Рогачу у 13 часова 30. октобра.

8 Коњичка патрола избила на Ковиону у 20.30 часова 30. октобра.

Остале дивизије са својим предњим деловима избиле су на линију: Велики Врачар – Милићево брдо – Велико село – Винча – Велики Мокри Луг – Бањица – Жарково – Железник – Оструженица – Умка – Барич – Мислођин – Конатица – Степање. (ВРС 30, 660)

Коњичка дивизија је током 1. новембра остала на својим положајима, ухвативши везу са 17. француском колонијалном дивизијом. Током дана у Смедереву је ухваћено 14 скривених непријатељских војника. **Моравска дивизија** је у току дана са линије река Болечица – село Лештани – Мостиње продужила гоњење у две колоне уз Дунав у правцу Београда, гонећи непријатеља са којим у току дана није имала додир. Око 15 часова 1. новембра Моравска дивизија је посела положаје Велики Врачар – Милићево брдо – Велико село – Винча и то без додира са непријатељем. При избијању код Вишњице непријатељски монитори који су пловили ка Земуну испалили су, без резултата, неколико граната. По захтеву председника вароши Београда предвече је упућена у Београд једна чета 1. пешадијског пука. Десна колона Дунавске дивизије је у 15 часова доспела главнином на Торлак, а предњим деловима на линију Топчидерско брдо – Велики Мокри Луг. Један батаљон 7. пешадијског пука упућен је у мрак у Београд ради одржавања реда и осматрања Саве. Лева колона Дунавске дивизије избила је на Петров гроб, а извиђачки делови ка Бановом брду, Железнику и Оструженици. Додира са непреијатељем није било. Међутим, први је у Београд ушао коњички ескадрон Дунавске дивизије још 10.30 часова, да би већ у 11 часова посео Калимегдан. Ескадрон је утврдио да је непријатељ већ порушио све понтонске мостове а железнички мост дигао у ваздух. (ВРС 30, 660, 662, 680 – 81; Лазић, 1936, 548)

У међувремену II група дивизија генерала Патеа (Patey) коју су чиниле 17. колонијална и 76. француска пешадијска дивизија је 19. октобра ослободила Зајечар, а нешто касније је 76. дивизија посела обалу Дунава од Видина до Лом Паланке. Коњичка група генерала Гамбете је 27. октобра ослободила Доњи Милановац, а 30. октобра Неготин. (Villari, 1922, 258 – 259)

Као што смо видели, српске јединице од 28. октобра практично више нису водиле озбиљније борбе са аустроугарским и немачким пешадијским, коњичким и артиљеријским јединицама, али јесу, и то у неколико наврата, са аустроугарским мониторима.

Крајем септембра 1918. године аустроугарском генерашабу је било јасно да ће бити тешко задржати савезничке снаге јужно од Саве и Дунава. Због великог значаја којег је могла имати Дунавска флотила у евентуалним будућим борбама око Саве и Дунава, наређено је флотили, почетком октобра да се прикупи у Браили. Главнина флотиле (**Енс, Босна, Темеш, Велш** и **Виза**) је 13. октобра испловила из Браиле узводно Дунавом и већ 16. октобра прошла је поред Лом Паланке. Ту су јој се придружили **Бодрог** и **Компо**, док су **Самош** и **Кереш** чекали у Калафату. Како у то време није извршена потпуна евакуација пловних објеката из Црног мора, крцатих заплењеним материјалом из Украјине и Крима, ради њихове заштите остали су до 19. октобра у Сулини, монитори **Сава**, патролни чамац **Баршч** и минерско одељење са минополагачем **Уна**. (Csonkar/ti, Benczúr, 1992, 119; Novák, 1994, 27)

Крајем октобра флотила је добила задатак да подржава прелазак остатака аустроугарске војске из Србије на леву обалу Дунава. У то време састојала се флотила од два дивизиона монитора и од дивизиона патролних чамаца. Флотила је била подељена у групе од по два монитора и од по два патролна чамца. Укупно је било у опреми 8 монитора и то **Босна** (**Bosna**), **Енс** (**Enns**), **Ин** (**Inn**), **Сава** (**Sava**), **Темеш** (**Temes**), **Бодрог** (**Bodrog**), **Кереш** (**Körös**) и **Самош** (**Szamos**). Два најстарија монитора **Марош** (**Maros**) и **Лајта** (**Leitha**) су били стављени у распрему у главној бази флотиле у Будиму. Свих 8 патролних чамаца **Виза** (**Viza**), **Баршч** (**Barsch**), **Компо** (**Compó**), **Велш** (**Wels**), **Фогаш** (**Fogas**), **Чука** (**Csuka**), **Лач** (**Lachs**) и **Штор** (**Stör**) су били оперативни. У саставу флотиле се налазило и десетак мобилисаних бродова и реморкера (један командни брод, 5 наоружаних бродова, 3 миноловца и минополагача, један болнички брод и један брод за позадинску службу флотиле са више шлепова). Команда флотиле се налазила на јахти **Хебе** (**Hebe**), а команда оперативних снага на једном од монитора. (Jane's fighting ships of World War I, 1990, 251. и 287; Novák, 1994, 27; Greger, 1976, 138-142) Дунавска флотила је представљала моћну снагу, која је могла озбиљно да доведе у питање савезничко форсирање Дунава, поготово што је савезничка тешка артиљерија била далеко заостала, а она је представљала једину реалну опасност за мониторе. Ипак, распад Аустроугарске монархије ће имати погубне последице и по флотилу, тако да она неће извршити намењен јој задатак.

Заједно са Дунавском флотилом повлачио се и мањи број немачких пловних објеката, који су употребљавани око Истанбула. Нешто раније, 9. септембра 1918. г. од немачке Команде дунавских стражарских чамаца и Царске

немачке дунавске флотиле формирана је немачка Дунавска стражарска флотила, јачине 37 пловних јединица са 202 члана посаде. Највећи део флотиле није успео да се евакуише узводно Дунавом, па су због тога у времену од 10. до 12. новембра 1918. г. скоро све пловне јединице потопиле њихове посаде. Укупно су уништена 24 моторна чамца, док их је шест враћено румунској хидротехничкој служби. Шест чамаца је покушало да се повуче са аустроугарском флотилом. (Antić, 1986, 155)

Сава, **Баршч** и **Уна** су 22. октобра, око 19 часова, пловећи Дунавом узводно форсирали пролаз код Лом Паланке, упркос ватри двеју француских батерија од 75 мм. Бродови су гађали пристаниште и варош гранатама од 105 и 150 мм. Био је то први сукоб бродова Дунавске флотиле са савезничким снагама. Током те ноћи доћи ће до још једног сукоба између бродова и француских артиљераца код Лом Паланке. **Сава** и друга два брода су стигли у Турн Северин 23. октобра. Око 25. октобра готово сви бродови флотиле су се налазили на сектору Турн Северин - Београд. Кевеш је 28. октобра наредио флотили повлачење из Београда за Нови Сад. Остаће у реону Смедерево - Београд, ради обезбеђења аустроугарског повлачења, само монитори **Бодрог**, **Самош** и **Босна**. (ВРС 30, 342; Csonkaréti, Bencz/r, 1992, 120)

До првог сукоба српских трупа са бродовима флотиле доћи ће 29. октобра. Тога дана, око 10 часова једна патрола Коњичке дивизије је у тренутку када је зибила на Дунав код Дубравице потпала под ватру са аустроугарских монитора. Сутрадан, око 11 часова изјутра, тукле су код Гроцке, брдске батерије Моравске дивизије два монитора који су вукли шлепове ка Београду. Нешто касније, код Винче је укрцан у шлепове један аустроугарски батаљон и више топова. Код Винче је укрцано и око 30 шлепова разног материјала (жито и стока) и све је под пратњом монитора одвежено ка Београду. При избијању српских трупа код Вишњице 1. новембра, монитори су испалили неколико зрна, без резултата. (ВРС 30, 610, 612, 637, 661 – 662)

Командант Дунавске флотиле, комодор, капетан бојног брода Мариус Ратковић се од 28. октобра налазио на командном броду **Хебе** у Новом Саду. Ту је 30. октобра примио отворени телеграм којим му је наређено да преда флотилу Мађарској влади у Будиму. Одмах затим је људство, словенске народности, отказало послушност. То је приморало Ратковића да 31. октобра преда флотилу најстаријем официру мађарске народности капетану Олафу Вулфу (**Olaf Wulff**) и да истог дана отплови јахтом **Хебе** за Беч. И онако лоше стање на бродовима је од 31. октобра постало потпуно хаотично. Због дезорганизације у снабдевању осећала се велика оскудица у храни, што је довело до тога, да је дисциплина и мађарског дела посаде у потпуности попустила. Због тога је Вулф настојао да што пре стигне у Будим и тако спасе целокупну флотилу предату Мађарској. Чим су се 1. новембра сви бродови флотиле, осим **Бодрога**, сјединили у Новом Саду, флотила је наставила узводну вожњу, са циљем да што пре стигне у Будимпешту. Пре подне 2. новембра бродови флотиле су пристали у Вуковарској луци да би се искрцали морнари Југословени, њих око 40. Капетан фрегате Вулф се уопште није обазирао на велики број пловних објеката у луци, већ је одмах наставио пловидбу ка Будимпешти, где је стигао 6. новембра. (Andrić, 1927, 196; Novák, 1994, 27)

Монитор **Бодрог** је током 31. октобра обезбеђивао прелазак аустроугарских и немачких јединица преко Дунава у у реону Гроцка-Београд. Евакуација је настављена и у току ноћи. Због изненадне појаве густе магле, **Бодрог** се насукао на леву обалу Дунава, насупрот Вишњице. Насукавање је било такво да се **Бодрог** није могао ослободити сопственом снагом, па ни помоћу других монитора који су му током ноћи покушали помоћи. У зору су монитори наставили пловидбу ка Новом Саду, а **Бодрогу** су притекли у помоћ помоћна речна топовњача[9] **Самсон** (**Samson**) и најачи дунавски реморкери **Вулкан** (**Vulkan**) и **Донау** (**Donau**). Ујутро, 1. новембра јединице 1. моравске бригаде су избиле на Дунав код Вишњице. У саставу ових делова била је и 6. брдска батерија Моравског артиљеријског пука, која је одмах отворила ватру на насукани монитор и бродове који су покушали да га одвуку. Убрзо су прецизном ватром брдских топова потопљена оба реморкера. Том приликом се удавио већи број чланова посаде и избеглица укрцаних на реморкеру **Вулкан**. Након овога се одустало од одсукавања монитора, али се све до 5. новембра вршило искрцавање материјала са монитора на обалу. И поред непрекидног дејства српских брдских топова, извесна количина жита и артиљеријске муниције је искрцана. Пар дана, након тога, брод су посели српски војници, али је **Бодрог** ипак остао насукан све до пролећа 1919. године. (ВРС 31, 34 и 41; Greger, 1976, 148; Novák, 1994, 27; Antić, 1986, 148 – 149; Csonkaréti, Benczúr, 1992, 123)

9 Иако се у нашој литератури третира као брод за спасавање, **Самсон** је у ствари помоћна речна топовњача.

Публикована грађа

ВРС 29: **Велики рат Србије** књ. 29, Београд 1936.
ВРС 30: **Велики рат Србије** књ. 30, Београд 1937.
ВРС 31: **Велики рат Србије** књ. 31, Београд 1938.
Les Armées françaises tom VIII, vol. 3: **Les Armées françaises dans la Grande guerre, tom VIII, vol. 3,** Paris 1933.
Letzter Krieg 1914-1918, B. VII: **Österreich-Ungarns Letzter Krieg 1914-1918, B. VII**, Wien 1933.

Литература

Andrić Aleksandar (1927): Borbe na Dunavu i dunavska rečna flotila pod našom ratnom zastavom, **Almanah Jadranska straža za 1927. godinu**, Beograd 1927,181 – 206
Anon. (1930): Ваздухопловна летелишта за смештај и рад авиације, **Ваздухопловни гласник бр. 9/1930**, 15 – 30.
Antić Boško (1986): **Rat na rekama kroz vekove**, Beograd, 1986.
Bernhardi Friedrich (1922): **Deutschlands Heldenkampf**, München 1922.
Villari Luigi, **Macedonian campaign**, London 1922.
Гашпар Тихомир (1941): Рејд коњичких и брзих јединица, **Ратник фебруар 1941**, 41 – 52
Greger Rene (1976): **Austro-Hungarian Warships of World War I,** London 1976.
Дедић Драгослав (2003) Окупација Јагодине 1915 – 1918. године, **Корени I**, Јагодина 2003, 97 – 109
Ђокић Небојша (1992): О дану града Крушевца - један предлог за разговор, **Крушевачки гласник бр. 10** (27. март 1992), 4
Ђокић Небојша (1999): Прилог проучавању ратних операција у окружењу манастира Свети Стефан и Алексинца, **Манастир "Свети Стеван" - Липовац - 6 векова**, Алексинац, 1999, 163-204
Ђокић Небојша (2001): Ослобођење Крушевца октобра 1918. године, у: **Крушевац у време окупације 1915-1918. године**, Крушевац, 2001, 189 – 212
Ђокић Небојша (2003): **Ослобођење Поморавља октобра 1918. године**, Крушевац 2003.
Ђокић Небојша (2012): Српска Прва армија у завршним операцијама за ослобођење Србије октобра 1918. године, **Браничевски гласник** бр. 8, Удружење историчара Браничева и Тимочке крајине, Пожаревац, 2012, 117 – 190,
Ђурић Антоније (1982): **Овако је било**, Београд, 1982.
Здравковић Љубица (2003): Душан Додић, ослободилац Јагодине – Ратни дневник, **Корени I**, Јагодина 2003, 201 – 230
Илић Буда (1971): **Историја Крушевца 1371-1971**, Крушевац, 1971.
Jane's fighting ships of World War I (1990): **Jane's fighting ships of World War I,** London, 1990
Лазић Ђурђе (1936): Српска Бродарска команда и заплењени Пловни парк у рату, **Ратнички гласник за 1936**, 535 – 560
Максимовоћ С. (1919): **Успомене из окупације Немачке, Аустријске и Бугарске 1914 – 1918**, Београд 1919
Манојловић Павле (1940): Понтонири Српске војске у рату од 1914-1920 године, **Ратник јули-август 1940**, 51 – 60
Миленковић Миша (1996): **Монографија Параћина**, Параћин, 1996
Митровић Андреј (1987): **Устаничке борбе у Србији 1914-1916**, Београд, 1987.
Novák Jirí (1994): Rakouské monitory na Dunaji, **HPM 4/1994**, 21 – 30
Опачић Петар (1980): **Солунска офанзива 1918**, Београд, 1980.
Симић Радоје (2001): Јасика у доба аустро-угарске окупације (1915-1918. године), у: **Крушевац у време окупације 1915-1918. године**, Крушевац, 2001, 125 – 136
Туцовић Стеван (1928): Улога и рад 1-ог брдског дивизиона Дринског артилерског пука при пробоју Солунског фронта 1918. године па до завршетка операције Дринске дивизије, **Ратник, октобар 1928**, 35 – 52
Цоловић Никола (1968): Ослобођење Пожаревца, **Браничево 6/1968**, 96 – 100
Csonkaréti Károly, Benczúr László (1992): **Haditengerészek és Folyamorök a Dunán 1870-1945,** Budapest 1992.

РЕЗИМЕ

Након борби за Ниш 10. октобра 1918. године I српска армија је наставила напредовање у Поморављу до 15. октобра, када је задржана на непријатељским положајима на Буковику, Послонским и Мојсињским планинама. Пошто је тог 15. октобра ослобођен Крушевац српска војска је прекинула напредовање пре свега из логистичких разлога – због недостатка артиљеријске муниције. Пошто су резерве артиљеријске и друге муниције попуњене, српске снаге су прешле у офанзиву 22. октобра не знајући да је непријатељ током претходне ноћи већ започео одступање на целом фронту. Српска војска је следећих дана у незадржвом напредовању 25. октобра ослободила Јагодину, 26. октобра Крагујевац, 29. октобра Пожаревац, 30. октобра Смедерево, Голубац и Велико Градиште и коначно 1. новембра 1918. године и Београд.

SUMMARY

After the battle for Niš on October 10th, 1918, the First Serbian Army continued towards Pomoravlje untill October 15th, when it was kept on the enemy positions on mountain Bukovik, Poslonske and Mojsinjske mountains. Since on October 15th, Kruševac was liberated, Serbian army stopped its progress primarily for logistical reasons- the lack of artillery munitions. Since the army provided themselves with the artillery and other munitions, it started the offensive on October 22nd not knowing that the enemy had already started going backwards on the entire front. The Serbian Army continued to advance in the days to follow: Jagodina was liberated on October 25th, Kragujevac on October 26th, Požarevac on October 29th, Smederevo, Golubac and Veliko Gradište on 30th October and finally, Belgrade on November 1st 1918.

The liberation of Požarevac and its surroundings in october 1918

Abstract: After the battles for Niš on 10th October 1918, Serbian First Army made the advance on Pomoravlje region until 15th October, when it was stopped at the enemy positions on Bukovik and Poslon and Mojsinje mountains. The front stabilised here until 22nd October, when it was broken; during the next days Serbian army advanced irresistibly, liberating Jagodina on 26th October, Kragujevac on 26th October, Požarevac on 29th October, Smederevo on 30th October, Golubac and Veliko Gradište on 31st October and, finally, Belgrade on 1st November 1918.

Key words: the First World War, Serbia, Pomoravlje, Kruševac, Paraćin, Jagodina, Ćuprija, Varvarin, Rekovac, Kragujevac, Velika Plana, Požarevac, Smederevo, Belgrade

Бориша РАДОВАНОВИЋ
Историјски архив Шумадије, Крагујевац
Србија

UDK: 930.25:94(497.11)"1837"

Спасовска скупштина у Крагујевцу 1837. године

Сажетак: Народна скупштина Кнежевине Србије састала се 28. маја 1837. године (Спасовдан), ради решавања бројних питања која су се јавили у процесу изградње независне српске унутрашње управе, око пореског питања, ушоравања села, узгоја свиња, трговине, као и оснивања војних и просветних завода и др. У овом периоду јавила се уставобранитељска опозиција, која ће играти запажену улогу у преузимању власти, а кнежеве реформе прихваћене од стране скупштине остаће „мртво слово на папиру" због абдикације кнеза Милоша 1839. године.

Кључне речи: народна скупштина,Крагујевац,Србија.

I

Кнез Милош Обреновић је рад на унутрашњој изградњи Србије после добијања хатишерифа од 1833. године започео уређењем централне управе на законодавном раду, изградњи административних установа, судству, финансијским установама, привредним мерама, уређењу границе, војске, школства, здравства и културне делатности и цркве.

Правно-политички основ за изградњу српске аутономије био је заснован на одредбама хатишерифа из 1830. и 1833. године и овлашћењима које је кнез Милош добио као носилац царског берата.То је био оквир у којима се могла развијати српска аутономија а који је Порта дала Србима.

Једно од најважнијих питања Србије, поред борбе за изградњу независне унутрашње управе, било је пореско питање.[1] Колико је ово питање било важно види се по томе што није скидано са дневног реда готово свих скупштина које су се састајале од 1830.године. Тако је Ђурђевска скупштина која је требало да се одржи 1835.године и да реши ово питање, била одложена за шест недеља. Оно је толико оптерећивало унутрашње односе да је кнез Милош Обреновић одлучио да реформама покуша успоставити нове односе у пореској политици.

Наслеђени турски порески систем који је до тада владао много је оптерећивао становништво. Други пут је нов систем наплате пореза у Србији био предмет скупштине која се састала 1. јуна 1835.године На овој скупштини, одлучено је да се „ до заведенија новог поретка у внутреним делима нашег Отечества сви данци распореде за ову годину „по наособ" и , као и до тада" пртибирају.

Када је 1835. године доношен Сретењски устав, кнез Милош Обреновић је у беседи коју је одржао 2/14. фебруара 1835.године у Крагујевцу захтевао да се дотадашњи порези замене плаћањем једног пореза у износу од шест талира.[2] Скупштина је ово саслушала и усвојила.Тако је после усвајања устава, дан касније 3/15.фебруара 1835.године,у Србији заведен нов порески систем који се састоја од плаћања једног државног пореза од шест талира., који су распоређени на два полугођа,Митровско и ђурђевско.И као што је добро приметио Мита Петровић „ Творци новога пореског система држали су да ће правда бити задовољена".[3] Српски сељак у време турскње управе плаћао је три врсте пореза: 1.спахији (десетак од усева, спахијска главница, порез на свиње, воденицу, жир, казан сено, , вино, кошнице и велики број ситнијих пореза; 2. пореске обавезе према турској држави — султану: харач, султанска главница

1 Видети:Р. Љушић, Милетина буна и доношење Сретењског уетава, Станишта 1985,35-54; Исти, Кнежевоина Србија 1830 – 1839, САНУ, Београд, 1986, Зборник радова, 150 Година од доношења Сретењског устава, Крагујевац 1985; Зборник радова, Стваралаштво Димитрија Давидовића, Београд 1989. Текст Сретењског устава објављен је више пута: Зборник закона и уредаба у Књажеству Србији, 30, Београд 1877,1-22; најновије фототипско издање: Устав Књажества Сербије, Београд 2004.

2 М. Петровић, Фиинансије и установе обновљене Србије до 1842,Београд.1897,стр.320

3 М.Петровић, Финансије и установе нав.дел.,стр. 321-323

и чибук и 3. порез кои је убирана ради задовољења потреба српске државе : лични порез, свештенички порез, димница, бач, кулук, народни прирез.

После рада Петровске скупштине 1835.године , издао је кнез циркулар 15. јули 1835 свим „исправничествима“ о убирању пореза према одлуци Сретењске скупштине. Нов начин сакупљања пореза важио је од Бурђевдана те године. Према циркулару, порез се сакупљао на следећи начин. На основу пореских тефтера тачно се знало колико свако село има пореских лица, па се према њима одређивала пореска квота села.[4]

„Творци новога пореског система“ држали су да ће правда бити задовољена, ако се стари, турски оистем наплате пореза, сасвим укине и „заведе само једна врста новчаног пореза, у којој, и ако буде какве неправде, моћи ће се лакше исправити“,каже Мита Петровић у својим Финансијама. Они су „радећи у хитњи(журби) на овоме послу, каже даље Петровић,учинили погрешку, што се нису користили пореским подацима из четири последње године, за које су време још били у снази сви приватни спахиски приходи, главница и десетак, који су прикупљанн и уношени у народну благајницу“.[5] Пореска реформа била је проведена. Према тој реформи изједначене су све пореске личности, без обзира на њихово имовно и привредно стање, са утврђеним личним порезом на годину од 6 талира, 2 и по дуката, а на по године по три талира, један дукат и четири цванцике. Нови систем,није био правичан; против шега су се чули исувише чести и тешки протести; опозиција против Кнеза Милоша која је све више јачала, и која ће напослетку да дође до свог пуног израза у уставобранитељској борби, много се користила тим неправичним разрезом пореза. Таквим опорезивањем у народу се јавило незадовољство,које је претило да се прелије у буну.[6]

Тако се после суспендовања Сретењског устава појавила у Србији опозиција која није смела да делује јавно, нити је смела да открије своје намере. Њени захтеви могу се свести на неколико тачака: ограничење кнежеве власти, обезбеђење личности и имовине сваког појединца, слободу трговине и укидање кулука и реформу пореске политике Може се справоим без претеривања рећи да је ово клица уставобранитељског покрета у Србији.Према неким индицијама већ тада је постојао и деловао један ужи круг народних старешина који су били незадовољни владавином кнеза Милоша. Они су се већ тада залагали за кнежево свргавање с власти. Главне личности овог круга били су Стојан Симић и Ђорђе Протић. Опозиционари су се међусобно ословљавања, с „брате”, а своје удружење називали су „дружество”.[7] Захтеви за пореском реформом обједињавали су ову групу, која је из дана у дан расла незадовољним сељаштвом,које није прихватало пореску политику кнеза Милоша.

Како су по новом пореском систему исти порез плаћали сви, без обзира на њихово имовно и привредно стање, то је нарочито створило незадовољство код великог броја сиромашнијих сељака, јер је такво убирање пореза било неправично.

Увиђајући то кнез Милош Обреновић,како неби изазвао већи гнев народа, одлучио се на сазивање народне скупштине. Као искусан политички делатник и вешт у задовољавању народа, када би га догађаји натерали, добро је осећао шта народ тишти и због чега је право време како се „појединим пореским лицима каква неправда неби нанела“, донео одлуку да се састане народно представништво, и о томе изрекне свој суд.[8]

То је био основни разлог због којих је сазвана ова скупштина али је она на дневни ред морала ставити и друга важна питања која су се јавила после хатишерифа 1833.године, и Сретењскењ скупштине.

Друго питање које је оптерећивало земљу било је питање ушоравања села.

Регулисањем аутономног статуса Србије хатишертифима, избило је на дневни ред питање односа Срба и Турака у Кнежевини. Кнез Милош није предузимао озбиљније мере ради ушоравања раштрканог орпског села до почетком 1830. године, када је издао налог Јеврему Обрреновићу да ушори села у шабачкој нахији.

Према Т. Ђорђевићу „После ослобођења под кнезом Милошем, у Србији је било око 1.400 села. У њима је било нешто преко 50.000 домова и нешто испод 120.000 пореских глава, то јест хришћанских мушких особа од 7-80 го-

4 Ово је била прва етапа у систему убирања пореза према иметку. Видети:Р.Љушић, Кнежевоина Србија 1830 – 1839, САНУ, Београд, 1986,стр.66 -68.

5 М. Петровић, Фиинансије и установе обновљене Србије до 1842, нав. дел. стр. 323.

6 Ч. Митриновић, Н. Брашић, Југословенске скупштине и сабори, Народна скупштина Краљевине Југославије, Београд, 1937, стр.30

7 Р. Ј. Поповић, Тома Вучић Перишић, Ј. П.“Службени гласник“, Београд, 2003, стр. 83.

8 Б. Радовановић, Стари Крагујевац, ПИП „Круг“, Крагујевац, 1996, стр. 82.

дина. Села су била мала свако је просечно долазило око 35 домова, или 85пореских глава. Највише их је било са по 25-50 кућа, али е било и само са 5 кућа.[9]

Јован Цвијић каже да су то махом била села „разбијеног типа, и да су куће далеко једна од друге, растурене без икаквог реда.“ Овај тип села састављен је дакле од извесног броја имања која су груписана једна поред других. Цвијић је уочио да се „ Услед прираштаја насељена зона са селима разбијеногa типа продужава било према планинама, где се катуни претварају у села, било према долинама где се, после исушивања и крчења, оснивају нова села.“ Настанак оваквих села у Србији, према Т. Ђорђевићу, условљавала је „сточарска економија“, која је под Турцима имала превагу над пољопривредом Османско царство. Склањајући се друмова куда су се кретали Турци,станоивништво се склањало у неприступачније пределе планпна, где су подизали куће и припремали земљу за обраду. То је био начин да се избегну турске пореске обавезе које су оптерећивале хришћанско становништво, а тиме би се спашавали и од исламизације.[10]

У Србији до 1835. године осим неколико села,када се приступило ушоравању заједно Шапца, а1837, и Лешнице сва остала села била разбијеног типа.[11]

Стога је акција ушоравања наилазила на жесток отпор у осталим крајевима Србије Ту и тамо било је понеко село ушорено или је по изричитој кнежевој наредби ушораваноТако је Пореч пресељен на ново место на Дунаву, које је, по престолонаследнику (кнжевом старијем сину), добило име Милановац (1832). Иетовремено је Пожаревац уређиван „по плану“. Сачуван је податак да је ушорено село Ратковићи у Јагодинској (1834) и Стубице у Ћупријској нахији (1836).[12]

Као реакција на ушоравање, јавио се у народу прави бунт, који се иарочито испољио 1836. године. Занимљиво је да су неки мештани села у туријском и колубарском срезу напустила своје куће и преселила се „у планину“, и тамо основали нове домове који су били удаљени и по сат и по хода једни од другог. Кнез је енергичним мерама спречио ову појаву, а расељенике вратио на стара огњишта.

Кнез Милош није имао намеру да одустане од ове идеје ,и старао се да да ушори сва насеља у Србији. Ово је у нарааду ставарало отпор. Сламање отпора овој кнежевој намери ишло је постепенои. У циљу да своју намеру спроведе до краја, он је 20. марта 1837. године издао указ о уширењу села. Према указу основни разлог којим се руководио за ови је што „Народ много сам себи шкоди тим што села нису ушорена и уједно збијена, већ цео атар једног села заузели су људи истога села кућама и оградама својима, тако да нити имају као што треба њиве и ливаде, на испуст, ни шуме, већ испречили су једни другима просторе на велику штету обштествену и поособену”.[13]

У циркулару упућеном свим локалним властима, наводи се још неколико битних разлога оваквом кнежевом опредељењу: „да је прошло време када смо се морали по шумама су села код просвећених народа збијена. У њему се још подвлачи да се изградио тип раштрканог села у Србији због „гоненија варварског“, а не стога што им је такво село више одшварало. Тамо где је било могуће, кнез је тражио да се два или више мањих села збију у једно веће. Ако зато није било ваљаних разлога, свако се село шорило за себе. Све алије које су биле насељене или су се насељавале, морале су се придржавати овог прописа.

Кнежева намера била је да прво ушори Лепеничка насеља. Најпре је требало ушорити села:Чумиће, Трнаву и Жабаре.Потом је планирао да ушори села у Јасеници. У том циљу довеђени су мајстори-дунђери чији задатак је био да помажу уширавању а била је формирана и једна комисија. За уширавање .Колико је озбиљна била кнежева намера да своју намеру доведе до краја, види се из наредбе коју је издао комисији за уширавање поменутих селаУ наредби он каже„или их ушорите или села попалите, па макар сви три погинули“.[14]

9 Т. Р. Ђорђевић, Србија пре сто година XIX век, “Етос“, Београд, 2008, стр. 109.

10 Р. Љушић, Кнежевина Србија 1830 – 1839, САНУ, Београд, 1986, стр. 77.

11 Бартоломео Куниберт наводи да је кнез Милош акцију ушпоравања села започео још 1828.године у Мачви. Видети: Б. Куниберт, Српски устанак и прва владавина Милоша Обреновића, 1804 – 1850, Београд, 1901, стр. 217.

12 Тридесетих година XIX века нова села су чешће настајала из насељених алија него из засеока. Оним алијама које су биле насељене довољним бројем житеља кнез је давао статус села. Тако су 1836. године проглашене селима следеће алије: Бабе, Буринци, Сенаја, Врбица, Ђурово, Брестовик (београдски округ), Баничина, Бољевац, Бадљевица, Варошево, Водањ и Гамзава, која се спојила са селом Крњево изгубивши тако своје име (смедеревски округ), Мецинац (крагујевачки округ), Криви До, Бољедруж, Свињарево, Ђурчиево (пожаревачки округ). Видети: Р. Љушић, Кнежевина, нав. дело. 79.

13 Л. Цвијетић, Попис стасновништва и имовине у Србији 1834. године, Мешовита грађа XIII, Београд, 1984 (изабрани отисак); Р. Љушић, Кнежевина, нав. дело, 77-78.

14 Р. Љушић, Кнежевина, нав. дело. 77.

Тако је акција ушоравања села ишла у Шумадији уз прилично јак отпор, праћена хапшењем најистакнутијих противника.Тада су ушорена поменута три села. Успеха је било у Јасеници, шабачком, ваљевском и подринском округу (сем азбуковачког среза). Колико су српске власти, подстицане од кнеза, ревносно спроводиле указ, толико је растао отпор, нарочито у планинским крајевима. Сељаци среза азбуковачког (о. подрински) претили су да ће затрпати камењем свакога ко их буде присиљавао на шорење. У нешто блаж;ој форми изјашиавали су се представници села у брдовитим крајевима. Они су истицали да не могу спровести ушоравање услед непогодиости терена. То је разлог што се одустало од шорења оваквих крајева, али су се, уместо тога, села морала гругшсати у махале. Поред овог, и пристигли пољски послови успоравали су рад на уређењу села. То је принудиљо кнеза да привремено обустави (10. мај) ову акцију до Спасовске скупштине.

Треће питање које је избило на дневни ред у постсретењској Србији било је питање начин обраде земље и узгоја свиња .

Пошто је најважнија привредна грана у Србији тридесетих година XIX века поред пољопривреде било сточарство а узгој свиња на првом месту економска моћ и снага породичних задругаизражавала се у броју свиња.Међутим, дуго око њиховог узгоја није било велике „бриге и труда“, јер су оне пуштане на испашу, да се слободно хране. У Србији су се махом гајиле примитивне расе домаће сорте свиња-:шишка,шумадинка и мангулица.Овакав начин узгоја доводио је до честих сукоба међу становништвом појединих села, због чега је сазревало уверење код кнеза Милоша да је ово питање на неки начин требало регулисати. Дешавало се врло чрсто да свиње крећући се слободно кроз селски атар прерију пашњаке и зиратне површине, намењене узгоју житарица, па је становиштво остајало без хране. Ово питање нарочито је избило у први план када је требало са екстезивног сточарства прећи на интензивно, а прописа о томе у Србији није било.

Шумадија је била веома погодна за узгој свиња јер су шуме покривале највећи њен део. Оне су рађале жир и шишарку која је у највечом мери била главна храна свињама. Пропланци су били обрасли бујном травом па су и они давали богату пашу и сенокос. Као што се може закључити стока је имала довољно хране. У Србији тридесетих година деветнаестог века свињогојство и трговина донослu су најбољу корист. Свиње су биле најважнији предмет трговине. Један странац који је 1834. Боравио у Србији забележио је да “ храстове и букове шуме дају изобиља хране њиховим свињама, а продаја три или четири ове животиње довољна је да се од ње цела породица за годину дана издржи.”

И најсиромашнија кућа имала је по неколико свиња. Њиховој нези и исхрани поклањала се већа пажња него другим пољским пословима. Стога су чињени покушаји да се број свиња за сваку кућу ограничи. Али, они су остали без успеха.

Питање трговине у Србији избило је на дневни ред у измењеним политичким приликама после суспендовања Сретењског устава 1835.године.

Привредни живот Србије у време прве владавине кнеза Милоша, не може се ни замислити без трговине, као основног облика размене производа.Трговина је у овом периоду доживела прави процват, захваљујући добаром географском положају (на граници два царства, речни и сувоземни пут Европе према Малој Азији). Спољна трговина била је далеко значајнија од унутрашње и транзитне трговине. Она се нај’више обављала са Аустријом, Турском, Влашком и Молдавијом. Трговина са другам земљама или је била сасвим занемарљива или се тек отварала (Русија, Швајцарска, Француска).

Трговци у Србији за време кнеза Милоша представљали су, у заједници са занатлијама, грађански сталеж који је у јавном животу земље стицао све већи углед и долазио до све јачег утицаја.

Међу трговцима је постојала не мала разлика и то на оне који су се бавили трговином стоке и оне који су учествовали у промету остале робе. Сточна трговином бавили су се не само људи којима је то било једино занимање него и сами сељаци, произвођачи, који су обрађивали земљу и гајили стоку. Ото Дубислав Пирх у своме путопису на једном месту каже да је у Србији сваки сељак и трговац у ширем значењу и даје то много допринело да се у народу одржи бистрина и обазривост. Остали трговци куповали су и продавали разноврсну робу која се производила или у земљи или на страни. По врстама трговинских послова, они су били: бакали, болтаџије, магазаџије.[15]

15 Љ. Протић, Развитак индустрије и промета добара у Србији за време прве влада кнеза Милоша, Рад, Београд, 1953, стр.108-109; Р. Љушић, Кнежевина, нав. дело, стр.99-100; М. М. Николић, Трговина у Србији 1804 - 1957, Народна библиотека „Вук Караџић“, Крагујевац, 2008, стр. 45 - 146

Уређење војске било је важно питање кнез Милошеве Србије. Током двојне српско–турске управе кнез је наставио са уређењем стајаће војске, иако на то није имао право. Пошто је почетком 1834. Године,почео да спроводи реформе у државној управи, а оснивање редовне војске ишло веома уздржано, како се неби замерио Турцима, најпре је основао војске и иностраних дела. Кнез је за првог министра војног одредио Тому Вучића -Перишића, који је већ био „сердар воени и шеф кнежеве гарде“. Али, све је то трајало кратко - свега неколико месеци, а онда је Милош поново узео војску у своје руке. Међутим, после Милетине буне. 1835. године. морао је прихватити тзв. **Сретењски устав,** којим је ограничена његова самовоља: установљен је Државни Совјет Сербски а била је предвиђена и народна скупштина. Био је то први устав Кнежевине Србије. Садржао је и основе првог уређења српске војске. Међутим, суспендован је само месец дана после свечаног проглашења. Уместо Попечитељства воених дела, успостављена је Војно-полицијска канцеларија, из које се доцније развио Главни штаб, затим Главна војна управа и, на крају Војно министарство.

Артиљерија је уведена 1836. године као трећи род војске. Када је у 1835.години. Кнез је установио два артиљеријска одељења, са по једном топовском батеријом. Једна се налазила у КрагуЈевцу. а друга у Пожаревцу. До тада у Србији није постојала ниједна батерија, мада је било једанаест топова из Првог устанка. Током 1836. и 1837. године купљено је у Бечу нових дванаест топова и установљене су још две батерије, те су постојале четири батерије.

По наређењу кнеза Милоша, Војно-полицијска канцеларија је 1836.године, одмах после повратка српских питомаца из Русије, повећала„регуларно воинство“ и формирала Први пук стајаће војске од два батаљона пешадије, две батерије тобџија и два ескадрона коњице. Ти војници су били одевени, наоружани и обучавани по руском пропису, чак су коришћене и руске команде. Извршена је подела на четири главне војне команде: Пожешку, Карановачку (Краљевачку), Крушевачку и Бањалексиначку, а земља на територијалне: Подрињско-савску, Моравско- подрињску, Дунавско-тимочку и Средоточну команду.

Команданти су имали и војну и полицијску власт. Војничка дисциплина није била на завидној висини и поред тога што су предузете строге мере ради њеног учвршћивања. Честа дезертерства приморала су кнеза да 1836. године оснује неку врсту војног суда, и да изда наредбу о дужностима регрута и пропис о вршењу војне дужности. Исте године наређено је да се за издржавање војске од сваке пореске главе прикупи одређена количина жита и смести у општинске кошеве (магацине). Било је то прво прикупљање резервне хране. Желећи да војсци трајно обезбеди нове официре, кнез Милош је крајем 1837. године у Пожаревцу основао Књажевско- сербску воену Академију. Али, та прва војна школа није дуго трајала.

Кнежевим указом, маја 1837, уведени су официрски чинови: прапоршчик, поручик, полу-капетан, капетан, мајор, потполковник, полковник, генерал-мајор и генерал-дивизијар. Највиши чин имала су кнежева браћа:Јеврем и Јован. У јесен исте године код Пожаревца је одржан први маневар целокупне српске стајаће војске. Прве регрутације обављане су 1825. 1830. 1833. и 1836. године. Војни рок није био одређен до 1838. године, када је ограничен на шест година, али је већ следеће године смањен на четири.

Ако овом додамо да је уставобранитељска опозиција организационо и политички од 1836.године била јача, а томе је допринело да су на страну кнежевих противника отворено приступили Јеврем Обреновић, Тома Вучић Перишић,добићемо јасну слику политичких прилика у време сазивања скупштине.

Кнез Милош је тако изгубио ослонац у једаном делу Шумадије и северозападне Србије. У ствари, тада је већи део Србије, припао опозиционом покрету. Најугледније старешине у Србији од којих ћемо поменути само неке: Јеврем Обреновић, Тома Вучић Перишић, Милета Радојковић, Аврам Петронијевић, Милосав Здравковић Ресавац, Ђорђе Протић, Стојан Симић, Стефан Стефановић Тенка, Ранко Мајсторовић, прота Матија Ненадовић, Хаџи Милутин Савић Гарашанин, Милутин Петровић Ера (брат Хајдук-Вељков), приступајући опозицији против кнеза Милоша, умногоме су изменили однос снага У овом периоду против Милоша су почели да раде и аустријски конзул у Београду, Михановић, и руоки конзул у Оршави, Вашченко а и сам београдски везир Јусуф-паша, радећи по инструкцијама Порте, почео је помагат више Милошеве противнике.[16]

И ове чињенице нису биле без значлаја да се кнез одлучи за сазивање народног представништва.

16 С.Б.Ратковић-Кости, Европеизација српске војске 1878 -1903, Војноисторијски институт, Београд, 2007, стр.16-19; В.Стојанчевић, Милош Обреновић и његово доба, Просвета, Београд, 1966. стр.282.

II

Скупштинска заседања одржавамна су у Крагујевцу, престоници Србије, уколико кнерз Милош не одлучи драгачије.

Како је изгледала „столица „ Србије у време сазивања Спасовске скупштине ?

Немац Вилхелм Рихтер посетио је Крагујевац у то време и оставио је белешку о Крагујевцу.Он за овај град каже да је „био за владе кнеза Милоша Обреновића резиденција и седиште свих највиших надлештава. Тиме се овај градић очигледно подигао; изграђене су нове куће на српски начин, пројектоване и започете веће грађевине, и овде, у центру земље почео је већ да се појављује луксуз и удобан живот."

О положају Крагујевца каже да „је веома погодан, између прилично високих шумовитих брда у долини Лепенице али, пошто је комуникација са другим местима немо- гућа воденим путем, то мора да се ограничи само на сеоски пут за кола скоро непроходан па ће вечито остати покрајински градић и неће чак моћи да заузме ранг фабричког града."[17]

Комплекс двора кнеза Милоша Обреновића у Крагујевцу настао је на левој страни Лепенице у периоду од 1817 до 1824.године Поред три конака припадала му је и придворна црква са десне стране Лепенице. На овом месту ће се преко две деценије доносити важне одлуке и решавати готово сва значајна питања живота Кнежевине Србије. То је простор који ће током читавог деветнаестог века играти важну улогу у стварању модерне српске државе.

Као што смо истакли комплекс двора чинили су три конака: Кнежев конак[18], Шарени конак, Амиџин конак. Комплексу је припадало и неколико помоћних зграда, које су служиле за разне потребе.

Градња двора започело је пре него што је 1818. године, на Ђурђевданској скупштини у Врањевшници, Крагујевац проглашен престоницом. Прво је грађен Конак кнеза Милоша, који је Алекса Симић назвао »коначић« 1817.године, да би се у периоду између 1819. и 1824. године подигле још две грађевине :Амиџин и Нови кнежев конак, у који ће се кнез преселити 1824. године. То би био онај »Милошев конак«, који се налазио на месту данашњег објекта Команде оперативних снага и који се у документима помиње. Шарени конак се често назива Харем, Женски конак или Конак кнегиње Љубице, подигнут је на месту „коначића", који је порушен,после 1821.године.

Спасовска скупштина састала се 28.маја 1837.године у Крагујевцу. Скупштинска заседања су одржавана под ведрим небом до 1861.године у порти Крагуејвачке цркве. Тај простор одредио је кнез Милош Обреновић двадесетих година деветнаестог века. Ту су најпре одржаване мале и редовне скупштине на којима је утврђиван порез за становништво.

Крагујевачка црква, сачувана је до данас у неизмењеном облики а посвећена је " Св Тројици".Била је то једна од првих већих грађевина која су подигнуте у Крагујевцу, после проглашења за престоницу.Та придворна кнежева капела или црква, коју су после 1884.године називали Стара црква или Палилулска, како би је разликовали од нове

17 В.Рихтер, Прилике у Србији под кнезом Милошем до 1839. године, Светлост, Крагујевац, 1984, стр.66- 67.

18 О томе како је подигнут Кнежеев конак писано је пуно. К. Јиречеку каже да је кнежев конак сграђен 1819. године. Алекса Симић у својим сећањима за овај конак каже »Ја сам дошао у службу код књаза Милоша 1819. године. Он је онда имао један коначић (кућицу) отприлике 10 фати (?) дужине и 5 фати ширине. На доњем бојају биле су три собе и један каве-оџак, и ту се кувала кафа за књаз Милоша и за госте који су му долазили, и за све чиновнике, којима је принадлежало да могу кафу пити, и спавало је у тим собама и каве-оџаку 60 момака књаз Милошевих и кафеџија. На горњем бојају биле су две собе и један ћилер, на једној половини куће, а на другој једна велика оџаклија, преко целе кућне ширине, а на среди је био доксат или ганк пространи, гди су млађи књаз Милошеви ручавали и вечеравали, и из ког су се и фуруне собне ложиле. Такав исти конак био је и на доњем бојају, и оба имали су врата и на једну и на другу страну«. Комплексу двора припадала је и Стара црква, са друге стране Лепенице. Из једног документа види се да је конак почео да се гради у фебруару 1817. године у њему је већ било смештено одељење државне благајне. Осим овог кнежевог конака »у авлији беше још једна кућа при земљи са 4 собе и посреди конкз, из ког су се фуруне ложиле за те собе. Од тих соба, у двема живљаше књагиња Љубица са својом децом, и ту је родила и књаза Милана. А од других двеју соба, у једној је живео Димитрије Ђорђевић са својом женом, а у другој Вуле Глигоријевић са својом женом«. По свему судећи тај првобитни кнежев конак се налазио на месту Шареног конака (1819-21) и када је »коначић« порушен, а на његовом месту је сграђен Шарени конак. У њему је 4/16. септембра 1823. године рођен кнез Михаило. По одласку Обреновића овде је била смештена војска. Изгорео је у пожару 1884. године. Видети: Д.Обрадовић, Крагујевац уочи сретењске скупштине, ,Зборник радова са научног скупа Одјеци сретења, Крагујевац 2006, стр.30-31, рви је изнео претпоставку о градњи Шареног конака на месту „коначића" пручавајући документа Кнежеве канцеларије и упоређујући их са сећањима Алексе Симића; М. Коларић, Грађевине и Грађевинари Србије од 1790 до 1839. Године, Зборник Музеја првог српског устанка, 1, Београд 1959,19 ;. Р. Љушић, Сећања Алексе Симића на књаза Милоша, Крагујевац 1997,69-70 ; К. Јиречек, Србија, у књизи: Ђ. С. Костић, Престоница књаза, Господара, Крагујевац 1998,164.

цркве (која је подигнута и освештана 30. септембра / 12. октобра 1884. године/од стране српског митрополита Теодосија Мраовића а посвећен је св. Богородици), значајна је јер су се пре почетка скупштинских заседања, , скупштинари у њој најпе вршили службу божији како би скупштини дали сакрални карактер.[19]

О овој цркви писано је пуно. Зна се засигурно да ју је 1818. године довршио неимар Милутин. И из **Сиска Цркви шрошком Његове Свјешлосши Сазидане** сазнајемо да је крагујевачка црква зидана, уз финансијску помоћ књаза, 1818. године. Књажева црква је и солидно рађена и добро је сачувана. Озидана руком првих мајстора, од тврдога камена. Стара Милошева црква је саграђена преко пута Кнежевог конака, на десној обали Лепенице, преко које је тада постављен дрвени мост и њим споје Кнежев двор са црквом и осталим зградама које су се око ње налазиле. Црква је изграђена на месту где је било старо крагујевачко гробље, које је тада разорено, а гробни каменови узидани у темељ цркве.Вероватно је на том месту постојала у турско доба хришћанска богомоља, за српски живаљ који је живео у Крагујевцу. Та стара црква сачувана је до данас у неизмењеном облику а многе надгробне плоче узидане су у црквени зид или положене у под цркве.

Занимљиво је да је један ђак крагујевачке гимназије, чија је зграда једно време била до саме цркве, још осамдесетих година XIX века гледао последње трагове тога гробља. " што је забележио у својим сећањима." Седам година сам посматрао - каже он - прелазећи из разреда у разред, избледеле надгробне плоче и крстове... често пута, за време часова, слушајући оно што је тставник предавао, бацао сам поглед кроз прозор на те неме споменике којм су се ређали иза зидова наших ниских учионица и на којима сам толико пута радознало разголићавао и проучавао натписе већином покривене маховином и упола избрисане временом.[20]

III

Када је утврђен датум одржавања,приступило се избору народних посланика, по наредби кнеза Милоша.

Народни представници за ову скупштину бирани су на окружним скупштинама. На њима је обављан договор за избор посланика за главну Скупштину. Занимљив је један податак из времена првог намесништва који се односи на рад ове Скупштине. На суђењу због подизања Јованове буне 1839. године,Јован Обреновић је дао писмену изјаву у којој је изнео тврдњу, да је кнез намеравао да на Скупштини о спасовдану(1837) побуни посланике против Савета, при чему се помињало каменовање саветника. Из исказа се види да је кнежев брат Јован био против тога и да је је уз помоћ Сстефана Стефановића Тенке успео да убеди кнеза да се у то не упушта. Овај исказ потврдио је С.С. Тенка писмено, па се може претпоставити да су то били тренуци кнежеве љутње на Савет Он је по сваку цену желео да Савет потчини себи и сломије отпор. Искључује се могућност да је кнез на скупштини саветнике намеравао да побије. Вероватније је да је намеравао да их преко Скупштиие збаци са положаја и доведе себи одане људе.Тако су например противници ушоравања села из среза азбуковачког доведени на Скупштину и највероватније да су за пример другим били кажњени. Пада у очи да је Скупштина радила и са кнезом и са Саветом.

Пошто су на окружним скупштинама изабрани посланици и кнез именовао своје на спасовдан 28.маја 1837.године окупили су се они у порти цркве Крагујевачке ради „внутрењег, постојаног, повељителног и поузданог уређенија" земље.

На Спасовској скупштини било је присутно око 700 људи. Поред кнеза Скупштини су присуствовали: митрополит, сви државни саветници, 3 епископа 3 пуковника, 85 чиновника, 50 свештеника,137 трговаца,410 кметова.На окружним скупштинама које су бројале од 600 до 700 лица, бирани су народни посланици за велику Спасовску скупштину.[21]

После службе у Крагујевачкој цркви представници су заузели своја места.

Скупштина је отворена „кнежевим словом"- беседом која је била пуна патетике.Кнез је у девет тачака изложио разлоге сазивања Скупштине : 1. ушоравање села 2. држање свиња 3. разрезивање данка(пореза) према иметку на три класе. Наиме, творци новог пореског система мислили су да ће задовољити становништво тиме што ће стари турски порески систем заменити једним порезом,али нису одређивали порез према иметку, због чега је кнез у својој

19 Н.Ђокић, Цркве у Крагујевачком округу за време прве владе књаза Милоша, Зборник радова са научног скупа „Крагујевац престоница Србије 1818 - 1841", Историјски архив Шумадије, Крагујевац, 2006, стр. 270 – 271.

20 М. Спалајковић,"Реч захвалности", Споменица Крагујевачке гимназије, Крагујевац 1935, стр.29 – 30.

21 Р. Љушић, Кнежевина.., нав. дел. стр. напомена 26.

беседи исправио ту грешку истакавши да ће се убудуће порез плаћати по принципу „ Ко има више земље, нека више даје“.4. земљорадња 5. трговина 6. о уређењу редовне војске 7. ношењу оружја 8. о пореском оптерећењу грађана и жалбама на висину пореза 9. о слободи говора на јавним местима(кафанама).

Скупштина је почела кнежевом беседом („Словом“) .Због значаја , који има за разумевање прилика у којима је ова скупштина радила , дајемо је у целини:

»Има већ приличко време, како се нисмо овако у већемз» чвелу засталм. Бог нам је доиусто, н ево састали смо се сад. Он, иремивлостиви, да бдагослви ово собратв иаше,. и да нас умудри, како ћемо на поославленије светогг. имена његодог, иа ползу Отечеетва и на чест народну, Скупштину ову започети,торжестповати, и окончати.. И добро сте нам дошли сви!

Кад сам вас год на подобне скупштине сабирао свогда су ме к тому важни узроцм побуђивали. По обстојатељствама времена и по обстојатељствима састатајања и потреба наши разни су били ови побудитељни узроци: сасд ме је побудила кљ поамву вашему вдина крепка, постојана и иепреоборима жеља в пнутреннег,, постојаногшг,поверитељног и поузданог урежденија.

Нама су толике године протекле, нас јв толико труда и зноја стало, док смо даиашиње иолититическо биће и сушћествовање получили, које на честа и срећу нашу и уживамо Внутрење нам је иравленијев независимо, богослужење нам је слободно, Сербљин са Сербским пасошем, Сербска љађа са Сербским барјаком, по свит, Земљама и водамо безпрејатствено пролазе. Није ли иотребно, и необходимо потребно, да овако срећни будући, оваку свободу код кућа наши ужиивајући, срећу нашу сопствену срећу деце и наследника наши оснујемо и укрепимо? А којим ћемо начином постићи намереније ово?

Никојим другим, него укидањем зли обичаја, уведенијем добри уредба, и испољенијем љубави спрам себе, рода и отечества свог, по љубљви, коју добро разумети вали да не буде она лажна и странпутна љубав.

Да вас не занимам много обшћим изјасненима, ајдемо по свакој тачки понаособ.

1.) Невоља је народ наш принуждавала, те се морао по шумама,гудурама и врлетима крити, и којегде куће себи градити, - куће које су тако слабе биле, као што је слаба надежда била, да ће се бедни и онде сигурно и на дуже време станити моћи.-Како се невоља ова од 20 година умаљавати и изчезавати почела,народ се наш умножавао, осигуравао и боље становати почео,обогаћивајући себе разним добрим земним. Но што се он већма умножавао и распрострањавао, то је све већу штету себи чинио,разштркан будући кућама и земљама својим. Толико се шуме утаманише, које да би се земље окрчиле, које ,које да би се толике заграде поударале.Толика земља безполезна под силним заградама лежи!Испуста за стоку нестаде сасвим јербо људи позаграђиваше све.Тим пак утамани се стока јер мора се утаманити,почем нестаде за пашу места.Куће осташе надалеко, због чега нит сосед са соседом састајатисе ни поразговарати нит један другому што помоћи може. А како ће и власти наредбе, које од начелства свог добивају , народу саобштавати,и како ће заповести објављивати? -Ето стање, у ком се народ налази, из узрока, што куче нисду уједно сбијене, већ разбачане на толика удаљенија.

Бринући се о благу народпом ја сам пролетос Указ издао , који, протолковавши штету, произлазећу отуда, што су куће разштркане, и ползу, која би произашла, кад би куће уједно сабиле, препоручио сам, да се куће уједно сбију, и где то месттоположеније допушта ушоравају да таковим начином свако село своје потесе и своје испусте получи, да се шуме заштеде, да се стока обдержи и умножи.

Исти указ пвтаторавам и сад у собрању.

2) Друго, што вам сабштити имам, јест држање свиња.

Признајем и признати се мора, да су свиње један главни производ ове земље, и да држање свиња много помоћи приноси Народу Сербском.Но признати се мора и то, да неумертено и неуредно држање стоке ове велику штету наноси народу нашему. Под неумереним држањем свиња разумем держање врло много, а под неуредним , держање свиња свуда и на сваком месту, и пуштање ови по испустима, утринама и прочима за важније потребе определеним земљама.

Не видите ли, где нам свиње све земље наше преораше, испусте и утрине наше упропастише, и тако прочу стоку са свим утаманише ? Камо ливада, да је од жеље очима видиш, да сена себи на њој за другу стоку приуготовиш, коју нису свиње прериле и искварилe? А куд си пристао с једном крмачом, ако ти се друга стока, овца, говече, кљусе и.т.д. Утамани.

Ја решавам, да се число свиња определи, колико се где држати може, да се места определе, у којима свиње да се держе,и да се забрани њи у она места пуштати, која су за веће и важније потребе опредељена.

3)Трећа је тачка о разрезивању данка

»Ја сам сваком приликом саветовао да се данак по могућству разрезује, да сиромаху тежак не буде, и то сиромаху, који је у правом смислу сиромах, који је чеотан и радин, но баштине не има, дјечицом је обдарен, или је коим му драго честним образом убожан, не разумјевајући под сиромахом битангу, љенштину, пијаницу и овим подобне, коима никад ништа праштао нисам, и коима ништа праштати не треба. Но то се све слабо у исполнениje приводило, и данак се разрезује неправедно, по чему једни не осећају никаквог терета земаљског, а други изгубише се под теретом данка, и мени дотужаше тужбе сиротиње.

Да би се ово злоупотребленије предупредило, ја ево у Скупштини дајем моје рјешеније као мјеру противу реченог злоупотребленија. Рјешеније пак моје јест, да се данак по могућству и то по земљи разрезује. Ко има више земље тај нека више и даје; који мање земље има, на тог ће спасти, да мање и даје. Свако село зна, колико који житељ истог села земље притјажава; а за увјерити се о том, каква је мука, сваког земљу мотком премјерити, па по овому лако је онда и данак расположити. Па да би и при овомупремјереniју земље још праведније данак расположио се. земљу ваља на три класе подјелити, као што и јест нека земља добра, нека средња, а нека рђава и најпре по количеству, а потом по доброти земље данак расположити.

Све Европеијске државе по земљи данак наплаћују. Кад не би оне увјерене биле. да је то тако боље, оне то оигурно чиниле не би. Потребно је, да и ми по доброму овому примјеру владамо се.

4.) Четверти је предмет данашне беседе моје, земледеље«.

Код нас се руководи земледелије врло небрижљиво, па још не само небрижљиво, но и неуредно и у невреме. Отуд бива, да често народу нестане ране. Омане ли једна година, друге већ глад бити мора, јербо се земље небрижљиво раде, и што се ради незна се , ни којим начином, ни у ком времену радити јој ваља.

Ово је превелика штета народна, и препјатствује обогаћење, и потом изобиље и срећу народну.

Да би се ова штета уклонила, ја намеравам уредити једно надлежатељство економическо, које ће се бринути јединствено о том, да народ у домаћој и пољској економији преуспева и добија, да радове земаљске онако ради, како ће му се труд, достојно награждавати.Ови економически чиновници да се расположе на на избесна пространства земље по Окружјима, Срезовима и Селима, по сразмерју количества житеља, и они по настављенима , која ће им Правитељаство издавати, да показују народу начин, којим ће се економија све у бољи поредак и цвету уводити моћи-,да се умножи у народу изобиље, којим ће себе осигурати за гладне године и случаје непредвидиме.

5) Рад сам вам представити штету,коју народ наш има од вођења трговине оним начином, којим се овде води, а особито трговине свињске. Видимо, да сваки види ли само коју пару у џепу,и може ли кога преварити, оставља одма други посао, па се трговине прихвата,и, шта још више, трговине крупније,и то са страним трговцима из страни земаљља, дававјући им мал и под вересију.Колико их је, који су се морали тиме у процесе заплести, и терајући их по туђим земљама и туђим судиовима сав мал свој изгубили ! Камо га, који је наплатио дуг од страни трговаца, већ свакому је пропало, што је једанпут неплачено остало. - Ви знате сами свињске трговце, а и ето их ту скупљени на благословеној скупштини овој.Узмите их редом у расужденије, и кажите ми, колико их је, који су срећно са свињском трговином прошли, и којима није добро у туђој земљи пропало?

Док су они међутим овдашњој сиротињи толику штетуи нанели.

Да би се ово зло предупредило, ја решавам, да само они тргују, који довољно капитала к том имају, и трговину разумевају, па и ови, кад са страним трговцима тргују, да предају мала, докле готове новце не приме, да тако сигурни буду, и мени после с тужбама својим не досаћују.

6.) Следује да штогод рекнем о нашем регуларном војинству.

Ја сам почео, по примеру европејске благоустројени, срећни земаља, уводити војена заведенија, изображавајући и просвешћавајући младеж нашу. Шта је мене труда стало заведеније ово,бирајући војнике, мењајући их по потреби, учећи их у отечеству и изван отечества, тражећи им способне учитеље, ранећи и одевајући их,набављајући потребну муниције, зидајући им касарне, отварајући потребме за њих канцеларије, набављајући потребне људе за вођење економије около војинства, тражећи и обдржавајући лекаре, апотекаре, шпиталье, располагајући их по месту удобни, и насојавајући да се добро иче искуству војеном, за које намеравам и формалну Школу завести; па не само што ме је труда све ово стало, него што ми још и сад, и чини ми се све већма стаје, то само Бог милостиви

знаде, и онај који безпристрстним и справедљивим знаде и онај, који на сва ова дела и трудове моје гледа.

Сербљина су прославила војени дух, храброст и гостољубље:сад ако изгубите ово, шташће вам остати, да се дате чути и видети пред народима другим?

7.) Пре неког времена додијала ми беху са свију страна известја о убиствима случајним, и то све по саборима, по свадбама, по свечарсвама и овим подобним састанцима. Да би овому злу конац учинио, издао сам Указ, којим сам забранио, носити мале пушке са собом, и ова је уредба принела пожељне плодове, јербо после обнародованог оног Указа још се до данас није догодио несрећни случај, да је ко кога оним начином убио, а ја се тому весма радујем.

Повторавајући у скупштини овај спасителни Указ, препоручујем вам, да га у целости сохраните на очевидну ползу народа нашег.

8.) Мени је до знања дошло, да се по вилајету овде и онде говори да је народу данак тежак.

Што се тиче мене, ја видим и знам да се с овим данком, који се сад даје, на крај изаћи не може, теглећи оволике трошкове, колико се тегле, и које сваки разуман и праведан лако усмотритии може.

Узмите ово у рачун и разсуждениje, а мени да дате преко Савета изјасненије 1.) Јели истина, да се говори, да је народу данак тежак, или то само леншшине и битанге говоре? 2.) Ако се то заиста говори, питам, по чему је народу тај данак тежак? 3.)Како би се могло лепим начином учинити, да данак буде лакши?

9.) Мени је до знања дошло, да гдекоје пијанице и битанге по меанама разне неслободне речи говоре.

Сабрао сам вас, да вам препоручим, да на такове неваљалце мотрите, да им забрањујете неслободне речи говорити јавивши их властима, које ће такове строжијим мерама дотеривати.

Представивши вам ови 9 предмета 1.) о сбијању кућа по селима уједно где се може исти ушоренију,2.) о држању свиња, 3) о разрезивању данка 4) о земљеделју, 5) о вођењу трговине, 6) о регуларном војинству 7) о ношењу мали пушака, 8) о говору за тежину данка, 9) о говору неслободних речи по меанама од људи скитница и пијаница, излажем овде повторителыно постојано решење моје, да се, што је у наложеним предметима код нас рђаво, промени на добро, на процветање благостања и среће народне; јер уверени будите, д, ако се неуредност ове не поправе, народ наш неприметителыно у своју сопствену пропаст корача,од које га нико ослободити не може.

А ако се ово не поправи, ја ћу морати предузети строже мере и казнити свако непослушје.

Представивши вам пак ово усмено, ево исто дајем вам и написмено , и препоручујем вам, да сви тако у Совјету (Савету) идете, где ће вам се уредбеове више пута прочитати, и разговетно протолковати

28. мај 1837

У Крагујевцу

Милош Обреновић
Књаз Сербски

По заповести Књаза
Јаков Живановић
Директор Канцеларије Књажеске“[22]

Пошто је саслушала кнежево слово Скупштина одобрила је кнежев рад и наставила рад са Саветом у његовим просторијама на изради одговора кнезу скупштинске адресе.

На кнежево слово скупштина је одговорила 30.маја 1837.године Адресом коју је прочитао Председник Савета Стефан Стефановић Тенка.

Ваша светлости,

Милостиви господару

Ваша светлост имала је милост, нас на ову Свето-Спасовску Скупштиву сазвати и узрокв

нам обзнанити, кји су Вашу Светлоет овом позмиву нашем побудили. Ми смо на њој чули из уста Вашс ветлости а поосле нам, их је и Совет Ва. више пута прочитао и иротолковао.

Предпостављеније вашом Светлости предмете 1.)о сбијању кућа по селима уједно где се може, исти ушоренију, 2.) о држању свиња, 3) о разрезивању данка 4) о земљеделју, 5) о вођењу трговине, 6) о регуларном војинству 7) о ношењу мали пушака, примили смо, Светли наш Књаже и примамо их онако, како их ви уредите. Ми смо под вама срећни постали. Вашим мудрим и отеческим уредбама покоравајући се до овога дошлишто сада имамо и у миру

22 Новине србске, бр24 од 19.јуна 1837.године.

уживамо;Ваше уредбе приносиле су нам до сад свагда благотворне плодове,о томе не сведочимо само ми,но сведоче и странци.Осведочени дакле пунои изобилно да Ваша Светлост сама по природном свом умештву онако уредикако она за благо суди да ће по народ наш полезно бити. Ми молимо нашу светлост да она уређује и заповеда нам, а ми ћемо слушати онако,као што ваља синови Отца, поданици Владатеља свога да слушају. Ми ћемо се шорити, где се год узможе,а где не може, онда ћемо куће сбијати уближре. Ми ћемо се стасрати, да се држање свиња уредно држи, и штета кроз њи не чини. Ми ћемо данак разрезивати и земљеделије подизати по жељи Ваше Светлости. Ми ћемо се трудити да се трговина особито свињска у бољи ред доведе. Ми призивамо благодејаније, које Ваша Светлост Отечству нашем чини уведенијем воени заведенија, а стараћемо се, да и оне, који се о ползи овога сумњају, ако такови међу нама има, на бољи пут изведемо. Стараћемо се најпосле и о томе, и насојаћемо сада одма, да једанпут престане ношење мали пушака, и тако да ваша Светлост достигне једанпут пожељну цељ отеческог свог о нама промишљенија.“

На скупштини је посланицима саопштена одлука кнеза Милоша да ће завести болнички фонд, да је одлучио да упути 20 младића на изучавање рударства у Сакеонију, да ће се вароши убудуће саме уређивати и да ће саме плаћати полицију. Кнез је са саопштио да ће се уместо шумара увести економи и да ће се убудуће сакупљена храна из кошева издавати народу у неродним крајевима у случају несташице хране.[23]

На скупштзини је говорио и Митрополит.Он се у свом говору одржаном у Скупштини, заложио за приљежнији одлазак у цркву, да се цркве и манастири уредно одржавају и да се поправи материјални положај свешгеника. Скупштина није прихватила његов предлог да свештеници повећају наплату за венчање са 3 на 10 гроша. Народ је очекивао да ће Скупштина донети закон о личној и имовинској сигурности. У припремама за рад.

На крају, саопштено је Скупштини ко је све дужан да држи **Новине србске** у којима ће се објављивати све земаљске уредбе. Према кнежевој наредби Новине србске имале су објављивати све кнежеве уредбе а дужни су били да држе по један примерак : Совјет, Исправничества, Карантини, Ђумруци школе(Учитељи), манстири кафанеи чиновници На карају се каже да ће „ новине бити полезна и поучитељна историја“.[24]

Почеци геодетске делатности у Србији везани за Спасовску скупштину, јер је на њој кнез Милош покренуо питање премера и класирања земљишта.[25]

На скупштини је кнез планирао да поднесе један предлог о наследству мушких и женских потомака и о проглашењу земљишног минимума, тј. делу земље и куће који се не би могли продати за дуг. Међутим,нема података да се Скупштина бавила овим питањима.

Према једном Хоџесовом извештају, стиче се утисак да су кнежеви предлози наишли на лош пријем, а да су неки чак одбијени.

РЕЗИМЕ

Прва влада кнеза Милоша Обреновића (1815 - 1839) представља један од најзначајних периода историје српског народа. У овом периоду настају, или свој зачетак имају многе установе државне организације Србије, које ће се током деветнаестог века развијати и постати окосница независне државе а Србија добија своје , политичко биће“ као организована територија српског народа, слободна у унутрашњој управи, али трибутарно зависна од Порте

Уклањање вековне политичке власти Турске ишло је кроз процес који је подразумевао стварање и развијање народне скупштине , као представничког органа српске народа..Крупан резултат у развоју установе народне скупштине представљало је доношење Сретењског устава, који мада је суспендован месец дана после његовог усвајања, наставио да живи кроз уредбе које је кнез Милош издавао последњих година своје прве владе

У овом периоду долази до појаве опозиционог покрета који ће до свог пуног израза наћи у борби коју су водили уставобранитељски прваци против апсолутизма кнеза Милоша Обреновића, што ће резултирати његовим падом са власти.

Почетак овог покрета треба тражити у пореској реформи коју је кнез Милош спровео после Сретењске скупштине и која је довела до сталног латентног сукоба између сељака и Милошеве управе, јер је била неправична.И многа друга

23 Новине србске, бр26 од 3.јула1837.године.

24 Исто.

25 Геодетска делатност у Србији 1837 -1947,Београд,1987,стр.12.

питања оптерећивала су српско друштво; ушоравање села, трговина, оснивање нових завода и др.

Сва та питања изнета су пред Спасовску народну скупштину 1837. године. На скупштини је кнез Милош изнео жељу да изврши реформу пореског система, довршти започето ушоравање села у Србији, потребу да донесе уредбу о држању свиња, уреди трговину и успостави војне и просветне заводе.

До обећаних реформи није дошло јер је кнез Милош под притиском опозиције и Русије пристао да се изради нови устав, којим је његова власт ограничена са 17 доживотних чланова. Увиђајући „да више нема потребног ауторитета у народу“ (В.Ђоровић), кнез је абдицирао 1. јуна 1839. године, а два дана после тога напустио Србију.

The assembly in Kragujevac in 1837 on Spasovdan holiday

Abstract: The National Assembly of Princedom of Serbia gathered on May 28th, 1837 on Spasovdan Festivity to solve numerous questions which appeared in the process of creating the independent Serbian internal administration (the question of tax, fencing the villages, pig breeding, trade, founding military and educational institutes and so on.) In this period, the Defenders of the Constitution opposition appeared. It played an important role in taking over the power and the Princes' reforms would remain the words written on a paper because of Prince Miloš' abdication in 1839.

Key words: National Assembly, Kragujevac, Serbia

SUMMARY

The first rule of Prince Milos Obrenovic (1815 - 1839) is one of the most important periods of history of the Serbian people. In this period they arise or have its genesis many institutions of the Serbian state, which will be developed during the nineteenth century and become the backbone of the independent state of Serbia and gets its own "political being" as an organized territory of the Serbian people, free of internal administration, but tributary dependent Porte.

Removal of a Turkish rule that lasted centuries went through a process that included the creation and development of the National Assembly, as the representative body of Serbian people. A big result in the development of the institution of the National Assembly was the adoption Sretenjskog constitution, although it was suspended a month after its adoption, it continued living through regulations that Prince Milos issued in the last year of his first government.

This period is the begining of an opposition movement that will to its full expression be found in the struggle that led oposition against absolutism Prince Milos Obrenovic, resulting in his fall from power.

The beginning of this movement to look at tax reform which Miloš conducted after tge Sretenje assembly and that has led to a continuous latent conflict between the villagers and the administration of Milos, because it was unfair.And a lot of other issues dogged the Serbian society.

All of these questions are presented before the National Assembly 1837.In assembly Prince Milos made a wish to reform the tax system should complete the reform of the villages in Serbia, the need for a regulation concerning the keeping of pigs, trade offices and establishing military and educational institutions

Reforms did not come because Prince Milos pressured the opposition and Russia agreed to draft a new constitution, which limited his power with 17 lifetime articles. The Prince 1839.godine abdicated on June 1, two days after he left Serbia.

Marija VRANIĆ
Etnografski muzej - Manakova kuća, Beograd
Srbija

UDK: 68(497.11)

Revitalizacija starih i tradicionalnih zanata u Srbiji: primer poslednje bombondžijske radnje „Bosiljčić" u Beogradu

Sažetak: Ovim radom želim da ukažem da su stari tradicionalni zanati, i to kako znanja i veštine koje ih čine, tako i prozvodi koji su rezultat tih znanja i veština, sastavni i bitan deo kulturnog nasleđa. Upravo ta znanja i veština kao i određeni tehnološki procesi koji čine suštinu starih tradicionalnih zanata, imaju izuzetnu kulturnu umetničku vrednost, kao i da imaju udela u formiranju zivota jednog naroda. Zanatstvo je podjednako bilo i podsticano i sputavano različitim istorijsko -kulturnim i društveno-političkim zbivanjima. Razvoj nauke i tehnologije, a posebno industrijski razvoj, promene društvenog-političkog sistema, urbanizacija, modernizacija sa većim mogućnostima jeftinije, brze i masovne proizvodnje, dovelo je do toga da se danas bavljenjem starim tradicionalnim zanatima čini nedovoljno rentabilnim. Uprkos svim ovim faktorima koji su doveli do potpunog ili delimčnog nestajanja zanatskih radnji i usluga, postoje zanati ali malo broj, koji su uspeli da zadrže tradicionalni izgled. Jedna od takvih zanatskih radnji, kojom sam se ja bavila je bombondžijska radnja „Bosiljčić"u Beogradu.

Ključne reči: zanatstvo, istorijski razvoj zanata, bombondžijska radnja "Bosiljčić",revitalizacija, država, državne institucije, zakoni, turizam, marketing

UVOD

Zanatstvo je uticalo na formiranje i razvoj mnogih civilizacija. Kroz čitav razvoj ljudskog roda i ljudske kulture, zanatstvo je bio onaj činilac po kome se procenjivao stepen materijalne civilizacije. Uglavnom sve ono što je čovek izgrađivao, bilo korisno, praktično ali i lepo. Zanatstvo je podsticano ili sputavano različitim istorijsko-kulturnim i društveno-političkim zbivanjima. Dinamične promene koje su se desile u našem društvu od XIX veka do danas su ubrzanle razvoj privrede, nauke i tehnologije, promene društvenog političkog sistema, urbanizaciju, modernizaciju, industralizaciju, ekonomski i tehnički napredak uslovili su delimično ili potpuno nestajanje starih i tradicionalnih zanata. Modernizacija sa većim mogućnostima jeftine, brze, masovne proizvodnje dovela je do toga da se danas bavljenjem starim i tradicionalnim zanatima čini nedovoljno rentabilnim. Zanatlije koje su se održale uprkos tehnološkim dostignućima, izmenili su se i prilagodili svoju delatnost potrebama savremenog i modernog društva.

Iako predstavlja veliki značajni i razvojni deo materijalne kulture, zanati i njihova problematika su prilično zanemareni. U etnologiji, do sada nije bilo sistemskih istraživanja koje bi pružile uvid u nastajanju i razvoju zanata. Takođe, malo je podataka koji govore o zastupljenosti i razvijenosti tradicionalnih zanata, položaju zanatlija i njihovom broju danas, a građa koja postoji ne pruža mogućnosti za neka preciznija zaključivanja.

Predmet mog istraživanja je analiza faktora koji su doveli do nepovoljnog stanja u kojem se, danas, nalaze tradicionalni zanati. Ipak i pored ovih teškoća, nebrojenih prepreka, stari zanati su našli put svojim proizvodima do zainteresovanih kupaca i javnosti. Industralizacija, promena ukusa društva, neprilagođenost savremenim tržišnim zahtevima, dugogodišnje zanemarivanje kao i nebriga društva su samo od nekih faktora koji su doveli stare zanate na sam rub postojanja. Međutim, i same zanatlije su svojom nezainteresovanošću, neprilagođavanjem modernim tokovima, doprineli stanju u kome se sad nalazi. Bavila sam se strategijama i merama koje bi trebalo da dovedu do revitalizacije i razvoja starih zanata.

Uprkos ovim faktorima koji su doveli do potpunog ili delimičnog nestajanja zanatskih radnji i usluga, postoje mali broj

zanata, koji su uspeli da zadrže tradicionalni izgled. Jedna od takvih zanatskih radnji, kojom ću se ja baviti je bombondžijska radnja „Bosiljčić“, koja datira još od 1936. godine u nekad elitnom trgovačkom kvartu Savamale, koji je danas jedan od najzagađenijih i zaboravljenih delova Beograda.[1] Imaju dugu tradiciju i proizvode koji su tržišno interesantni kako za domaće potrošače tako i za strane turiste.

ISTORIJSKI RAZVOJ ZANATA U BEOGRADU

Beograd je grad sa veoma burnom istorijom, njegov geografski položaj mu je uvek davao poseban strateški značaj na raksršću puteva između Evrope i Azije. Bio je stecište mnogih trgovaca i važan zanatski centar. U XIX veku u Beogradu su živeli i Grci, Cincari i Jevreji. Među njima bilo je mnoštvo zanatlija koji je za potrebe grada izrađivao razne predmete. Ipak, u Srbiji, nije došlo do cvetanja zanatstva kakvo poznaje srednji vek zapadnih zemalja jer su se „najvažnijim“ zanatima bavili isključivo Turci.[2]

U Beogradu i drugim većim gradovima zanatstvo je bilo kao posebna privredna delatnost. Zanatlija u gradu bio je istovremeno i trgovac. Njegova radionica je ujedno i dućan u kome je pored svojih izrađevina, prodavao i druge proizvode, koji često nisu imali nikakve sličnosti sa njegovim radom ali su bili neophodni u svakodnevnom životu.[3]

U prvim decenijama XIX veka ponuda robe je bila skromna. Kasnije, sa porastom broja stanovništva i proširenjem varoši, slika se promenila. I doseljenici i starosedeoci koji su sredinom XIX veka živeli u Beogradu, imali su u redovima zanatlija svoje predstavnike. Turci kao gospodari, monopolisali su za sebe nekoliko vrsta zanata; navažnije, lakše, rentabilnije ili pak one koje su smatrali dostojnim svoga položaja, svojim mentalitetom načinom života unosili su istočnjački duh u privrednu strukturu i time dali tadašnjem zanatstvu orijentalno obeležje.[4]

Nestanak turskog feudalnog poretka, doneli su promene u celokupnom životu srpskog naroda, došlo je do širenja uticaja zapadne kulture, strane zanatlije uticale su na nestajanje starih zanata, trgovci su donoslili robu iz evropskih zemalja, srpsko stanovništvo se vraćalo iz Austrije u Srbiju. Trgovinski ugovori Srbije sa Austro-Ugarskom, otvorili su vrata stranoj industriji i zanatlijama koji su svojim proizvodima preplavili pijace. Razvitak industrije nije potislo zanatstvo u njegovom broju, ali ono više nije bilo jedini nosilac gradske privrede. U pogledu zaštite domaćih zanata, trgovinska politika Srbije bila je potpuno ravnodušna, imajući u vidu samo fiskalne obzire tj. da se državna kasa što više napuni. Roba koja je dolazila sa Zapada svojim ukusom, luksuzom potiskivala je srpsku zanatsku radinost.[5]

Zanatlije su u drugoj polovini XIX veka bile u veoma teškom položaju, zavisili su od pravca spoljne politike. Strani trgovci su bili oslobođeni od ličnog poreza, donosili su fabričku robu koja nije bila carinjena. Država je zanemarila zanatlije, dozvoljavala je bespravan rad, nije odobravala zanatlijama povoljne kredite koje su im bile potrebne za proširenje radnje ili nabavku novih alata, nije otvarala stručne zanatske škole.[6]

Na nepovoljan položaj naših zanatlija uticali su Jevreji, koji su imali jake veze sa velikim trgovačkim preduzećima u Evropi. Bili su dobro organizovani, složni, vredni i štedljivi i zbog toga se srpske zanatlije i trgovci trudili da im ograniče delatnost. Dozvolu za posedovanje dućana u Beogradu dobijali su samo Jevreji starosedeoci dok su ostali odlazili u unutrašnjost.[7] Veliki broj zanatlija je nestao, dok su ostali samo „životarili“ jer fabrička izrada nikada nije mogla sasvim da istisne iz ruku izrade po porudžbini. Održavanje starih zanata bilo je moguće samo

1 Projekat Urban Incubator: Belgrade pokrenuo je Goethe Institut u Beogradu uz podršku Grada i Opštine Savski venac.Projekat je namenjen uređenju beogradske četvrti, gde će mladi umetnici,arhitekte, urbanisti i aktivisti raličitog profila iz Evrope i Beograda godinu dana ulagati napore u revitalizaciju ove značajne gradske četvrti. Učesnici u projektu su: „Raumlabor“ iz Berlina, Univerzitet tehničkih nauka (ETH) iz Ciriha, Treći Beograd, Akademija likovnih umetnosti iz Hamburga, Akademija likovnih umetnosti iz Ciriha, NEXT Hamburg, „Gingerensemble“, „Camenzind“ (arhitektonski biro BHSF iz Ciriha), arhitektonski duo Boba Stanić/Maja Popović, (Beograd/Amsterdam) Goethe-Guerilla i mnogi drugi.Useljavaju se u nekorišćene prostore u Savamali da bi ih vremenom pretvorili u baze za nove aktivnosti za dobrobit same četvrti. Savamala još uvek nije izgubila potencijal da se razvije na nov i kvalitetan način.

2 Mišić Dimitrije, **Zanatstvo u sadašnjosti**, prošlosti i budućnosti, Kalendar zanatlije za prestupnu 1932.56 po Đorđević M. Tradicionalni zanati u Beogradu danas, Beograd 1998. 6

3 Milenković Vladislav, **Ekonomska istorija Beograda**, Beograd 1932. 82 po Đorđević,M. **Tradicionalni zanati u Beogradu danas**, Beograd 1998. 8

4 Đorđevic Vladislav, **Zanatlije i zanatstvo Beograda do svetskog rata**, Delo, sv.11-12.Beograd 1940. 572 po Đorđević,M. T**radicionalni zanati u Beogradu danas**,Beograd 1998. 8

5 Vučo Nikola, **Beogradski esnafi u XIX veku**, Godisnjak muzeja grada Beograd, knj.3 Beograd 1956.136

6 **Zanatlijski glasnik** br.44 Beograd 1911. po Đorđević M. **Tradicionalni zanati u Beogradu danas**, Beograd 1998. 14

7 Vučo Nikola, **Raspadanje esnafa u Srbiji**, Beograd 1954. 165.

preorijentacijom i prilagođavanjem novim potrebama, novom ukusu i prilikama.[8]

Do Prvog svetskog rata, zanati u Beogradu bili su u teškom položaju, Austro-Ugarska je sprečavala bilo kakvo napredovanje. Posle rata, Beograd je bio opustošen, prekinute su sve komunikacione veze sa inostranstvom, uništena je privatna pokretna imovina. Sve zanatlije koje su bile oštećene u ratu, imale su pravo na nadoknadu.[9] U svim granama privrede osećala se velika kriza izazvana pre svega padom cena agrarnih proizvoda na domaćim i stranim tržištima. Radna snaga koja se doseljavala iz sela u gradove, bila je jeftina i dovodila je do pojave nezaposlenosti i opadanja postojećih najamnina. Kupovna moć gradskog stanovništva je opala. Kriza se produbljivala i zaoštravala i zbog ograničavanja međunarodnog prometa carinskim barijerama, sužavanje međunarodnog tržišta i raznih monetarnih teškoća.[10] Siromašni slojevi, zbog velike stope nezaposlenosti, uključivali su se nezakonite delatnosti, kako bi imali nešto novčanog prihoda za svakodnevne potrebe. Kriza u zanatstvu ogledala se u opadanju cena zanatskih proizvoda i usluga, lošem položaju zanatskih radnika, snižavanju njihove najamnine i u njihovoj nezaposlenosti. Cena uslužnih zanata bile su minimalne. Industrija je svojom masovnom proizvodnjom snažno konkurisala pojedinim zanatima, naročito onim starim zanatima, a sa druge strane, svojim razvojem omogućavala stvaranje novih zanata, vezanih za pojedine procese industrijske proizvodnje.[11]

Posle svetske ekonomske krize, privreda u svetu ali i kod nas, išla je ulaznom linijom. Na uspon zanata je uticalo povećanje kupovne moći seljaštva (uslovljeno porastom cena poljoprivrednih proizvoda), živa građevinska delatnost, izvođenje javnih radova, povećanje zaposlenosti i povećanje kupovne moći gradskog stanovništva. Ovakvo stanje zadržalo se sve do Drugog svetskog rata, kada je zbog fiskalnih tereta, ograničenja uvoza sirovine, poskupljenja domaćih sirovina i polufabrikata, došlo je do stagnacije u zanatstvu.[12]

Broj zanatskih radnji, preduzeća i broj zaposlenih u zanatstvu, u prvim posleratnim godinama je rastao ali u društvenom sektoru, dok je u privatnom sektoru taj broj stagnirao. Krajem 50ih godina zabeležen je pad velikog broja zanatskih radnji, uslovljen napretkom industrije. Privatne zanatlije nisu mogle, posle rušenja, da dobiju lokal na istom mestu, to je bio razlog njihovog odlaska u industriju.[13]

Zanatstvo je bilo u usponu ali je gotovo uvek praćeno istim problemima: nedostatak smeštaja za učenike koji su iz unutrašnjosti došli na učenje zanata, visoke kirije i komunalije, neravnomernost razmeštaja zanatskih radnji u odnosu na potrebe stanovništva, nedovoljna tehnička opremljenost, slaba produktivnost, nezainteresovanost za proizvode nekih zanata. [14] Izgradnjom i modernizacijom Beograda, dolazi do potpunog ili delimičnog izumiranja zanatskih radnji, čaršijski duh se gubi u novom, savremenom izgledu Beograda.

POSLEDNJI BOMBONDŽIJA U BEOGRADU

U Istorijskom arhivu Beograda sacuvan je izvestan broj dokumenata iz prve polovine XIX veka, sa podacima o bombondžijskom zanatu. Nalazi se dokument zaveden 20. jula 1932. godine, kojim članovi Zanatskog esnafa Beograda tvrde da je Života Petrović majstor šečerdžijsko-bombondžijskog zanata i da više od 15 godina radi u tom poslu.[15]U istom arhivu nalazi se pet dokumenata o Đorđu R. Teodoroviću i radnicima bombona pod nazivom „Avala“, u Dobračinoj ulici 68,[16] kao i uverenje da je Radenko M. Janićević, bombondžijski majstor iz Beograda, od 1921. do 1925. godine posedovao bombondžijsku radnju u Beogradu.[17]U Adresaru privatnih zanatskih radnji, objavljenom u **Zanatskom kalendaru 1950**. navode se sledeće bombondžije:Jovićević Č. Dušan, Sarajevska br.70, Kovaćević Milan, Čuburska br.7, Stojanović Sava, Orlovića Pavla br. 25, Tasić M. Stojan, Hajduk Veljkov venac br.2, Cvjetić M. Sava, Braće Ribnikar br.1.[18] U arhivskoj dokumentaciji nisu nađeni podaci o Branislavu Bosiljčiću, osnivaču današnje bombondžijske radnje „Bosiljčić“. Danas postoji samo jedna bombondžijska radnja „Bosiljčić“ u Ulici Gavrila Principa br.14 u Savamaloj nekadašnjem elitnom zanatskom-trgovačkom kvartu.

8 **Godišnjak zanatske komore 1910-1912**. Beograd 1913. 4-5 po Đorđević M. **Tradicionalni zanati u Beogradu danas**, Beograd 1998. 15

9 **Istorija Beograda**, Beograd 1974. 213

10 **Istorija Beograda**, Beograd 1974. 364

11 Isto, 367- 368

12 Isto, 258

13 Mitić Kosovka, **Prilog proučavanju današnjeg stanja zanatstva u Beogradu**, Beograd 1962. 154-156

14 Isto, 159

15 IAB, Udruženje zanatlija za grad Beograd u srezu Beogradskom, Knjiga majstorskih ispita 1924-1934, kutija 96.

16 IAB, Udruženje zanatlija za grad Beograd u srezu Beogradskom, Knjiga majstorskih ispita 1924-1934, kutija 96

17 IAB, Udruženje zanatlija za grad Beograd u srezu Beogradskom, Knjiga majstorskih ispita 1924-1934, kutija 97.

18 Anonim, Adresar privatnih zanatskih radnji na teritoriji N.R. Srbije, **Zanatski kalendar**, Beograd 1950.

Osnivač bombondžijske radnje je Branislav Bosiljčić, rođen 1919. godine u selu Bukovici, u blizini Valjeva, gde je završio osnovnu školu. Odatle je 1931. godine otišao u Beograd, kako bi naučio pekarski zanat. U to vreme dolazi do masovnih migracija iz ruralne u urbanu sredinu, koje su uglavnom bile ekonomski motivisane. Međutim, zbog težine pekarskog posla, 1933. godine Branislav je počeo da uči bombondžisjki zanat, a majstorski ispit položio je 1936. godine, posle čega je otvorio svoju prvu bombondžijsku radnju u Ustaničkoj ulici u Beogradu. On je poslednja generacija koja je dobila diplomu Udruženja zanatlija 1946. godine. Srednja škola je ubrzo ukinuta zbog male zainteresovanosti i od tada taj smer više nikada nije postojao. Za vreme Drugog svetskog rata, zbog ekonomske situacije i teškog vremena za sve zanatlije, odlazi u Obrenovac i otvara bombondžijsku radnju. Posle Drugog svetskog rata, Branislav se vraća u Beograd, i otvara bombondžijsku radnju „Bosiljčić“ u Ulici Gavrila Principa br. 14. Pre bombondžijske radnje „Bosiljčić“ na tom mestu, prema saznanjima bila već bombondžijska radnja. Međutim, starosedeoci tvrde da je bila kožarska radnja. I za vreme Drugog svetskog rata kao i posle njega situacija za male sitne zanatlije je bila jako teška, tako da je veliki broj zanatlija nestao. Međutim, za proizvodima bombondžijske radnje „Bosiljčić“ uvek je bila potražnja. Godine 1963. Branislav Bosiljčić odlazi u penziju i nasleđuje ga sin Vladimir koji je završio srednju školu „Petar Drapšin'' i on je prvo radio kao mašinski tehničar u Renoovom auto-servisu. Njegovo veliko znanje iz mašinstva je koristilo, jer su dosta alata, kako tvrdi Živorad, koje je deda kupovao bili proizvedeni u Nemačkoj između dva svetska rata, uspeli da očuvaju. Mešalicu je modifikovao, ugradio je elektro -motor koji meša smesu za ratluk, što se ranije radilo ručno, danas je taj posao ubrzan i olakšan. Vladimir ima dva sina, Živorada i Branislava, koji su još kao deca radili lakše poslove u radnji. Branislav je završio ekonomski fakultet, a Živorad hemijsku školu smer tehničara za prehrambrenu biotehnologiju, oni osamdesetih godina preuzimaju porodičan posao.

U bombondžijskoj radnji “Bosiljčić” proizvodili su razne slatke đakonije, kao što su karamele, svilene bombone, liciderska srca, luše, prave luše, lizalice kišobrančić, lizalica puž, lizalica srce, dve vrste ratluka; sa ružom i orasima, tvrde bombone sa različitim ukusima: mentola, limuna, meda, kafe, kakaa. I danas, se te slatke đakonije mogu naći u bombondžijskoj radnji. Iako su bombone, posebno karamele, nekada bile glavni artikal, danas je ratluk preuzeo primat. Pored dva ukusa koji je još njihov deda pravio, danas u radnji postoje ukusi ratluka sa: orasima, ružom, čokoladom, mentom, vanilom, bergamentom, vanilom i orasima, narandžom, brusnicom, ananasom, pistaćima, šljivom.

REVITALIZACIJA STARIH I TRADICIONALNIH ZANATA

Starih i tradicionalnih zanata, u Srbiji ima 70 zvanično registrovanih, deo su kulturne narodne baštine koji nisu ni priznati niti zaštićeni na odgovarajući način. Pod starim tradicionalnim zanatima se ne podrazumevaju samo njihovi proizvodi već, pre svega, znanje, veština i tehnološki postupci koji se primenjuju da bi jedan predmet nastao. Upravo ta znanja, veštine i tehnološki postupci koji čine suštinu starih i tradicionalnih zanata, imaju izuzetnu kulturnu, neretko i umetničku vrednost, bitan su deo ukupnog duhovnog i kulturnog nasleđa, kao i da su značajno svedočanstvo o načinu života, običajima, potrebama, shvatanjima naroda u različitim epohama. Razvojem nauke, tehnologije a posebno industrijskim razvojem sa sve većim mogućnostima jeftinije, brze i masovnije proizvodnje, dovodi do toga da su stari i tradicionalni zanati nedovoljno rentabilni, samim tim i nedovoljno privlačni za nove generacije. Mnogi stari i tradicionalni zanati, su pred potpunim gašenjem, a neki čak i ugašeni. Znanja koja su sticana i razvijena kroz generacije nestaju ili se smanjuje količina očuvanih zanatskih proizvoda koji su proizvedeni na stari i tradicionalan način. Danas, zbog ne izgrađene svesti o potrebi očuvanju starih i tradicionalnih zanata kao i zbog nedostatka sredstava, mnoge zanatske-uslužne radnje su prepuštene same sebi, sila tržišta, pri čemu najveći broj zanata polako ali sigurno iščezava. Bombondžijska radnja „Bosiljčić“ je jedna od retkih zanatskih usluga koja je uspela da opstane. Tradicionalne alatke zanatlija, proizvodi i inventar pojedinih radionica, danas su predmeti muzejskih zbirki i segmenti materijalne kutlurne baštine i svedočanstvo jednog vremena koje je nestalo u sveopštoj modernizaciji i globalizaciji svakodnevnog života.

Evropska i Svetska iskustva svedoče da je akcijom države kao i raznih institucija moguće ne samo sprečiti propadanje i nestajanje zanata i zanatskih usluga, već relativno skromnom budžetskom podrškom postići revitalizaciju starih i tradicionalnih zanata što može dovesti do smanjenja stope nezaposlenosti i siromaštva. Država treba da podrži različite oblike udruživanja starih zanatlija u cilju efikasne razmene informacija i znanja, efektivnog zajedničkog nastupa na trzištu, smanjenja troškova poslovanja i objedinjenja nabavke i plasmana. Zakon o zanatstvu treba da unapredi položaj zanatlija, zastupanje

njihovih interesa i obrazovanja, kao i da obezbedi posebnu zaštitu starih i umetničkih zanata i domaće radinosti. Prednacrt "Zakona o zanatstvu" objavljen od strane Ministarstva ekonomije i regionalnog razvoja, naišao je na oštru kritiku zantalija i preduzetnika jer smatraju da isti narušava zanatstvo, preduzetništvo i celokupnu privredu.[19] Zakoni se menjaju, dolaskom nove vlasti ali odnos prema zanatskim uslugama i zanatlijama ostaje nepromenjen. Nepostojanje jasne zakonske regulative, koje se osim proizvodnje starih i tradicionalnih zanata štiti i tradicionalni tehnološki proces njihove proizvodnje, ove zanate, s jedne strane prepušta propadanju i nestajanju, dok s druge strane dovodi do zloupotrebe.

Sajmovi, manifestacije, razna udruženja, kao i Muzeji imaju za cilj unapređenje i valorizaciju starih zanata, čuvanje od zaborava veštine i usluge, ali i obrazovanje onih kojima bi izrada umetničkih rukotvorina mogao postati i trajan izvor prihoda. Poslednjih nekoliko godina u Srbiji su se pojavili razni uličnі bazari, ali možda ne dovoljno, koji imaju za cilj promociju starih i tradicionalnih zanata, omogućavaju raznim izlagačima da predstave svoje proizvode ali i da zainteresovani građani na radionicama nauče neku od zanatskih veština. Ideja je nastala po uzoru na svetske metropole, koje tokom čitave godine na svojim ulicama predstavljaju svoje tradicionalne proizvode kako domaćem stanovništvu, tako i turistima. Organizovanje prigodnih manifestacija i nastupa imaju za cilj promociju starih i tradicionalnih zanata. Muzeji u Srbije po tom pitanju može da organizuje okrugli sto i/ili konferencije, simpozijuma, na temu ugroženosti i zaštite starih i tradicionalnih zanata, da popularizuju zanate organizovanjem izložbi kojim će se pokazati njihovo mesto u društvu nekad i sad, animira lokalne zajednice u zaštiti, očuvanju i obnavljanju starih i tradicionalnih zanata, isto tako uspostavljanje kontakta sa kolegama iz ostalih evropskih zemalja, pre svega u regionu, da bi i oni na isti ili sličan način delali u svojim sredinama. Obnova pojedinih starih i tradicionalnih zanata osim dopadljivosti za tržište, ima i drugu izrazitiju vrednost a to je zaštita ugrožene nematerijalne i materijalne kulturne baštine. Održivi razvoj starih i tradicionalnih zanata mogao bi da se kreće u dva pravca: izradom replika zanatskih proizvoda i proizvodnjom suvenira.

Zbog neadekvatnog obrazovanja, građani Srbije nisu u mogućnosti da ovladaju veštinama i znanjima potrebnim za obavljanje zanatskih uslužnih delatnosti koje rezultira njihovom nezainteresovanošću za stare i tradicionalne zanate kao i nastavljanje tradicije, pogotovo mlađe generacije. Problem je i u samom obrazovanom sistemu. Učenici se edukuju, uopšteno, u širem smislu a nemaju predstavu kako izgleda sama praksa i kako funkcionišu preduzeća. Obrazovani sistem je odvojen od ekonomije i privrede. U većini država Srednje Evrope je privreda zadužena i kompetentna da obuči njihove saradnike. U nekim državama postoji mešovit sistem, gde je škola zadužena za teoriju a firme za praksu. Naravno, to podrazumeva odličnu saradnju između preduzeća i školske ustanove. Ono što je važno kod oba sistema jeste da bitnu ulogu u svemu tome igraju Zanatske komore, kao i sva ostala udruženja, jer oni zapravo koordiniraju između škole i privrede. Danas, mali broj dece se posle završene osnovne škole opredeljuju za neki zanat, što dovodi do nestajanja srednjih zanatskih škola i samim tim izumiranjem zanatskih usluga.

Dodatnu potražnju za proizvodima starih i tradicionalnih zanata, moguće je ostvariti i kroz saradnju znatlija i turističkih organizacija. Turizam kao vodeća privredna grana, danas se sve više širi i razvija. Nastaju novi oblici, prilagođeni željama i potrebama svakog pojedinca. Turizam oživljava elemente kulturnog i socijalnog života koji nestaju ili su postojali, stvarajući atrakcije koje će zadovoljiti potrebe turista da se upoznaju sa narodnom kulturnom tradicijom.Turisti rado dolaze u bombondžijsku radnju kako zbog arhaičnog izgleda same radnje tako i zbog kvalitetnog ratluka, koji će poneti kao suvenir u autentičnom pakovanju . Retko gde turisti mogu da se susretnu sa ćiriličnim slovima, a u bombondžijskoj radnji je naziv radnje napisan ćiriličnim slovima kao i na pakovanju. Analizom stanja u turizmu Srbije uočen je nedostatak nacionalnih, regionalnih i lokalnih suvenira i njihove komercijalizacije kao i nizak nivo namenskog objekta koji prodaje ove proizvode. Proizvodnjom suvenira se veoma mali broj preduzeća bavi i to uglavnom ona u oblasti hrane i pića. Suveniri kao materijalizovane uspomene vezuju turiste za određenu destinaciju. Oni govore o verovanjima, istoriji, legendama, načinu života i oslikavaju područja i ljude. Suveniri mogu biti proizvodi starih i umetničkih zanata ali ih treba prilagoditi novim standardima i izmenjenom ukusu potrošača. Kroz zanate i suvenire se prepoznaje poreklo, likovna ili dizajnerska originalnost i nivo kvaliteta izrade. Šta bolje govori o zemlji i narodu od umetničkih predmeta i starih zanata kojima se stanovništvo bavilo a koje predstavljaju ljude i njihov pogled na sebe. Važnost negovanja i očuvanja starih i tradicionalnih zanata i izrade suvenira se ogledalo na svim nivoima lokalnim, regionalnim, državnim i međunarodnim. Preko starih i umetničkih zanata i suvenira negirajući i spašavajući ih

19 http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2010&mm=05&dd=28&nav_category=9&nav_id=434523 (20.06.2013.)

od zaborava, prepoznajemo i ističemo različitost i ono najbolje u narodu i zemlji. U težnji da se privuče što veći broj turista potrebna je intenzivnija promocija imidža, a sve u cilju zadovoljenja potražnje za različitostima, tj. autentične nacionalne kulture.[20]

Vlasnici bombondžijske radnje „Bosiljčić" Branislav i Živorad smatraju da zanatske-uslužne radnje nisu, ni u prošlosti, kao ni danas, imale podršku, zaštitu od države i državnih institucija. Svaka vlada je donosila nove zakone, koje nisu primenjivali i obećanja koja se nisu održala. Tako da je njihova održivost zavisila isključivo od samih zanatlija. Tako, već 77. godina bombondžijska radnja „Bosiljčić" svojim naporima i radom nalaze put do svojih potrošača, kako domaćih tako i stranih. Branislav i Živorad se trude da autentičnost radnje kao i samih proizvoda , prilagode modernom savremenom dobu. Vlasnici bombondžijske radnje se trude da zadovolje potrebe i želje svojih kupaca, koji već generacijski i godinama konzumiraju njihove proizvode, u težnji da zadrže svoje verne potrošače ali isto tako da pridobiju i nove.

Prednost malih zanatskih-uslužnih radnji je, zapravo, prisnost kupaca i potrošača, sigurnost kupaca u proizvod koji kupuje. Na izuzetnom konkuretnom tržištu kvalitet je postao izuzetno važno sredstvo za ostvarenje konkurentske prednosti. Potrošači danas pridaju mnogo veći značaj kvalitetu i vrednostima kada donose svoje odluke o kupovini. Tako vlasnici bomondžijske radnje smatraju da im je bitan kvalitet a ne kvantitet. Njihova komparativna prednost je u tome što su fleksibilna, mogu brzo da se adaptiraju na promene i da zadovolje zahteve tržišta, postanu tržišno atraktivni, i samim tim dovode do njihove potražnje. Male zanatske radnje moraju da se prilagođavaju potrebama potrošača kroz kreiranje proizvodnje takvih proizvoda koje će na što bolji način zadovoljiti potrošačke potrebe, a sa druge strane omogućiti preduzeću da realizuje svoje ciljeve i ostvariti profit. Na osnovu toga marketing je tu da bi omogućio i podsticao motivaciju potrošača za određenim proizvodima tj. da se predstavi i izreklamira proizvod na što bolji način. Zavisnosti od okolnosti tržišta i uslova koji upotpunjuju promociju na što bolji način, porebno je da mala preduzeća, zanatske usluge, odaberu savremeniji vid reklamiranja i određeni tok marketinga koji usmerava njegove proizvode do pravog kupca. Uspeh malih preduzeća i zanastkih usluga, zavisi od uspešnosti u prilagođavanju strategije tržišnog komuniciranja novim tehnologijama. Internet ima bitnu komunikativnu prednost sa spekta marketinga u tome što savremeni potrošač dobije ulogu pošiljaoca poruke koji kodira svoje potrebe i želje, a ne obrnuto kao kod masovne medijske propagande.[21] Na taj način se stvara pozitivan odnos prema ovom načinu prikupljanja i plasiranja informacija. Neke zanatlije nemaju ni internet prezentacije putem koje bi mogli da reklamiraju svoje proizvode, pa čak ni elektronsku adresu za elementarni oblik komunikacije i ne koriste savremene društvene mreže za sopstvenu promociju što bi predstavljalo najjeftiniji oblik marketinga.

Među problemima sa kojima se susreću zanatlije, ističe se skormna zarađivačka snaga, mali broj zaposlenih, nedostatak stimulativnih mehanizma koji bi mlađe osobe u okviru zanatskih radionica motivisale da se bave zanatima. S tim u vezi vlasnici bombondžijske radnje „Bosiljčić" smatraju da je zanatski posao jako težak, a nije profitabilan, tako da danas nema velikog ineteresovanja za zanatske usluge. Zanatlijama predstavlja i problem alat, koji se proizvodio pre Drugog svetskog rata. Takve alate više ne možete naći. Kada dođe do njihovog kvara teško ih je popraviti, što je jedan od razloga zašto zanatlije odustaju od svog porodičnog posla. Vlasnici bombondžijske radnje „Bosiljčić", Branislav i Živorad, su imali više sreće, zahvaljujući njihovom ocu Vladimiru koji je uspeo da modifikuje mašine, tako da su nastavili sa porodičnim poslom.

Kako bi stari tradiconalni zanati opstali mora postojati naslednik, neko ko će nastaviti porodičan posao. U bombondžijskoj radnji „Bosiljčić" kažu da je rano je pričati o tome, jer su njihova deca manjeg uzrasta, ali trenutno pokazuju interesovanje za zanat, pomažu za vreme letnjeg raspusta. Da li će se ta zaineteresovanost zadržati kako bi nastavili porodičan posao, pokazaće vreme. Danas, se jako mali broj osnovaca opredeljuje za zanatske škole, što utiče na smanjenje zamnatskih zanimanja u školama.

20 Branko Krasojević, **Značaj proizvoda starih i umetničkih zanata kao suvenira u turisičkoj ponudi Srbije**, Zbornik naučnog skupa, Novi Sad 2009. 163-165

21 Avramović Mira, **Uticaj informacione i kominikacione tehnologije na sistem marketin kominiciranja preduzeća**, Naučni rad, Leskovac 2007. 65

ZAKLJUČAK

Stanje u kome se sada nalaze zanati nameće potrebu obnove i očuvanje starih i tradicionalnih zanata jer samo sačuvani, zaštićeni, revitalizovani i turistički valorizovani stari zanati mogu doprineti očuvanju kulturnog istorijskog nasleđa. Saznanja koja sam dobila tokom istraživanja, jesu da ne postoji izgrađena svest u društvu o potrebi čuvanja starih i tradicionalnih zanata, a nedostatak sredstva je samo još jedan u nizu problema s kojima se suočavaju zanatlije.

Stari zanati su najosetljiviji i najslabiji oblik privrede da bi opstali potrebna im je pomoć države. Smatram da je podrška države i drugih državnih institucija neophodna kako bi se sprečilo dalje propadanje i nestajanje starih zanata Isto tako relativno skormna podrška može omogućiti smanjenje nezaposlenosti i siromaštva. Problem je što zanatstvo spada u delokrug rada više ministarstva; Ministarstva privrede, Ministarstva poljoprivrede, Ministarstva turizma i ugostiteljstva, a pošto je reč i o kulturnoj baštini o njemu se brine i Ministarstvo kulture. Poreske olakšice, garancija za kredit, podrška za nabavku opreme su samo neki od vidova podrške koji mogu pomoći u održivosti i očuvanju starih zanata. Međutim, mnoge institucije, kao što su Privredna komora i pojedina ministarstva, raspisuju konkurse i finansiraju projekte gde se uglavnom prezentuju zanatski proizvodi neretko sumnjivog kvaliteta. Prave zanatlije od toga nemaju nikakvu korist, dolazi i do rasipanja novca a gde su zanati - ni krivi ni dužni – u fokusu interesovanja. Zanatske radnje se gase i izumiru, dok na drugoj strani organizacije koje sprovode projekte dobijaju nemalo honorara. Posledica toga je, nepoverenje zanatlija prema državnim institucijama.

Bombondžijska radnja je jedna od retkih zanatskih usluga u Srbiji, koja ne samo svojim proizvodima nego i samoprezentacijom nalazi put do svojih potrošača. Značajan iskorak u traženju novih tržišta, pored organizovanja manifestacija, sajmova, bazara, predstavljalo bi veće korišćenje internet u cilju promocije zanatlija i njihovih proizvoda. Dodatnu potražnju za proizvodima starih i tradicionalinih zanata moguće je ostvariti i kroz saradnju zanatlija i turističkih organizacija na stvaranju specifične turističke ponude, što bi dodatno privuklo turiste. U Beogradu su malobrojne prodajne- zanatske radnje, izuzetno teško se dolazi do dobrih prodajnih mesta gde se mogu kupiti zanatski proizvodi i suveniri. Stari i tradicionalni zanati svoju autentičnost moraju da prilagode promenjenim društvenim uslovima, današnjem, modernom savremenom vremenu u cilju povećanja potražnje, jer to je jedini način opstanka zanatskih usluga. I sami vlasnici bombondžijske radnje ističu da bolja organizovanost zanatlija, aktivnost u donošenju strateških odluka u pogledu razvoja, marketinških i promotivnih aktivnosti na svim nivoima može dovesti do revitalizacije starih i tradicionalnih zanata. Obnova starih zanata, osim dopadljivosti za tržište, ima i drugu izrazitiju vrednost a to je zaštita ugrožene nematerijalne i materijalne kulturne baštine u oblasti veština vezanih za tradicionalne zanate.

Svesni smo činjenice da razvoj nauke i tehnologije, a posebno industrijski razvoj, sa sve većim mogućnostima jeftnije, brze i masovnije proizvodnje, čini bavljenjem starim i tradicionalnim zanatima nedovoljno rentabilnim, pa time i nedovoljno privlačnim za nove generacije koje se nalaze pred izborom svog budućeg zanimanja. Potrebno je da se kod mladih ljudi razvije svest o tome da se stari i tradicionalni zanati koji su postojali i koji postoje čine sastavni deo zajedničke evropske, pa čak i svetske, kulturne i civilizacijske baštine. Muzeji igraju veoma značajnu ulogu, pošto su to shvatili, u muzejskim prostorijama organizuju se zanatske radionice, često interaktivnog tipa za različita starosna doba i kategorija stanovništva. Takođe se često priređuju izložbe zanatskih proizvoda, od tradicionalnog do savremenog dizajna, gde popularizacijom starih i tradicionalnih zanata pokazuju njihovo mesto nekada i sad.

Podrška zanatstva je nedovoljna, a možemo reći i da ne postoji. Nedostatak sredstava za početne poslovne aktivnosti, sredstava za nabavku opreme i obuke za početak i efikasnije načine rada, nedostatak tržišta , slabo razvijen turizam i turističke ponude, nezainteresovanost mladih za zanate, samo su neki od problema sa kojima se susreću zanatlije. Bez podške starih zanata male šanse za opstanak i to su pokazala svetska i evrospka iskustva. Veliku ulogu u revitalizaciji i očuvanju starih i tradicionalnih zanata imaju i same zanatlije. Zanatlije se prilagođavanjem potrošača, ispunjavanjem njihovih želja i prihvatanje sugestija, dolazi do poverenja i zadovoljstva kupaca, što samim tim dolazi do potražnje njihovih proizvoda. Kako i sami vlasnici kažu, dok ima potrošača biće i zanatlija i zanatskih proizvoda. Pomoću raznih udruženja, klastera uspostavljaju kontakte sa drugim kompanijama, institucijama i klasterima u zemlji i inostranstvu. Zanatlije zajedno sa državnim institucijama, muzejima, raznim udruženjima, turističkim organizacijama, kako domaćih tako i stranih, može postići revitalizaciju razvoj strarih i tradicionalnih zanata

Literatura

Mišić Dimitrije, **Zanatstvo u sadašnjosti, prošlosti i budućnosti**, Kalendar zanatlije za prestupnu 1932.

Milenković Vladislav, **Ekonomska istorija Beograda**, Beograd 1932.

Đorđevic Vladislav, **Zanatlije i zanatstvo Beograda do svetskog rata**, Delo,sv.11-12.Beograd 1940.

Vučo Nikola, **Beogradski esnafi u XIX veku**, Godisnjak muzeja grada Beograd, knj.3 Beograd 1956.

Vučo Nikola, **Raspadanje esnafa u Srbiji,** Beograd 1954.

Godišnjak zanastke komore 1910-1912. Beograd 1913.

Istorija Beograda, Beograd 1974.

Mitić Kosovka, **Prilog proučavanju današnjeg stanja zanatstva u Beogradu**,Beograd 1962.

Branko Krasojević, **Značaj proizvoda starih i umetničkih zanata kao suvenira u turisičkoj ponudi Srbije,** Zbornik naučnog skupa,Novi Sad 2009.

Avramović Mira, **Uticaj informacione i kominikacione tehnologije na sistem marketin kominiciranja preduzeća**, Naučni rad, Leskovac 2007.

REZIME

Pod starim i tradicionalnim zanatima ne podrazumevaju samo njihovi proizvodi, već, pre svega, znanje, veštine i tehnološki postupci. Upravo ta znanja i veština kao i određeni tehnološki procesi koji čine suštinu starih tradicionalnih zanata, imaju izuzetnu kulturnu umetničku vrednost, kao i na formiranju i razvoj mnogih civilizacija. Zanatstvo je bilo podsticano i sputavano različitim istorijsko-kulturnim i društveno-političkim zbivanjima. Dinamične promene koje su se desile u našem društvu od XIX veka do danas su ubrzani razvoj privrede, nauke i tehnologije, promene društvenog političkog sistema, urbanizaciju, modernizaciju, industralizaciju, ekonomski i tehnički napredak uslovili su delimično ili potpuno nestajanje starih i tradicionalnih zanata. Uprkos svim ovim faktorima koji su doveli do potpunog ili delimičnog nestajanja zanatskih radnji i usluga, postoje mali broj zanatskih radnji, koje su uspele da zadrže tradicionalni izgled. Jedna od takvih zanatskih radnji, kojom sam se ja bavila je bombondzijska radnja "Bosiljčić", koja datira još od davne 1936 godine u nekad elitnom trgovačkom kvartu Savamale, a danas je to najzagađeniji I zaboravljeni deo Beograda.

Stanje u kome se sada nalaze zanati nameće potrebu obnove i očuvanje starih i tradicionalnih zanata jer samo sačuvani, zaštićeni, revitalizovani i turistički valorizovani stari zanati mogu doprineti očuvanju kulturnog istorijskog nasleđa. Podrška zanatstva je nedovoljna, a možemo reći i da ne postoji. Nedostatak sredstava za početne poslovne aktivnosti, sredstava za nabavku opreme i obuke za početak i efikasnije načine rada, nedostatak tržišta , slabo razvijen turizam i turističke ponude, nezainteresovanost mladih za zanate, samo su neki od problema sa kojima se susrećemo zanatlije. Veliku ulogu u revitalizaciji i očuvanju starih i tradicionalnih zanata imaju i same zanatlije. Bombondžijska radnja je jedna od retkih zanatskih usluga u Srbiji, koja ne samo svojim proizvodima nego i samoprezentacijom nalazi put do svojih potrošača. Vlasnici bombondžijske radnje se trude da zadovolje potrebe i želje svojih kupaca, koji već generacijski i godinama konzumiraju njihove proizvode, u težnji da zadrže svoje verne potrošače ali isto tako da pridobiju i nove. Zanatlije zajedno sa državnim institucijama, muzejima, raznim udruženjima, turističkim organizacijama, kako domaćih tako i stranih, može postići revitalizaciju razvoj strarih i tradicionalnih zanata.

Revitalization of the old and traditional crafts: example last bombondzijske stores "Bosiljcic" in Belgrade

Abstract: This paper is to point out that the old traditional crafts, and how the knowledge and skills that make them, and products that are the result of the knowledge and skills, an integral and essential part of the cultural heritage.It is this knowledge and skills as well as specific technological processes that are the essence of old traditional crafts, have a cultural artistic value, as well as to to share in the formation of life of a people. Trades is equally any and stimulating and restraint different historical-cultural and socio-political development. Development of science and technology, especially industrial development, changes in the social and political system, urbanization, modernization with greater capabilities cheaper, faster and mass production, has led to the fact that today, dealing with old traditional crafts seem to be sufficiently profitable. Despite all these factors that led to the

complete disappearance or partially craft shops and services, there are but a small number of trades, who have managed to retain a traditional look. One such craft stores, which i was dealt a bombondzijska action "Bosiljčić" in Belgrade.

Keywords: crafts, historical development of crafts, bombondžijska action "Bosiljčić" revitalization, state, state institutions, law, tourism, marketing

SUMARRY

Under the old and traditional crafts is not only about their products, but, above all, the knowledge, skills, and technological processes. It is this knowledge and skills as well as specific technological processes that are the essence of old traditional crafts, have exceptional cultural artistic value, as well as the formation and development of many civilizations. Trades were encouraged and hampered by a variety of historical-cultural and socio-political events. Dynamic changes that have occurred in our society since the nineteenth century to the present are accelerated development of economy, science and technology, changes in the social political system, urbanization, modernization, industrialization, economic and technical progress caused a partial or complete disappearance of the old and traditional crafts. Despite all these factors have led to a complete or partial disappearance of craft shops and services, there are a small number of craft shops, which have managed to retain a traditional look. One such craft stores, which I was dealt a bombondzijska action "Bosiljčić", which dates back to 1936, back in once the elite shopping district Savamala, and today it is the most polluted and forgotten part of Belgrade.

A condition in which trades are now a need for renovation and preservation of the old and traditional crafts as only preserved, protected, revitalized and by tourists traditional crafts can contribute to preserving the cultural and historical heritage. Support craft is insufficient, and we can say that there is. Lack of funding for start-up activities, funds for equipment and training for beginning and more efficient ways of working, lack of market, poorly developed tourism and tourist attractions, the lack of interest of young people for trades, are just some of the problems faced by the artisans. A major role in the revitalization and preservation of the old and traditional crafts have the craftsmen. Bombondžijska action is one of the few craft services in Serbia, that not only its products but also self-presentation is its way to consumers. Owners bombondžijske actions strive to meet the needs and desires of their customers who have generational and age consume their products, seeking to retain their loyal customers but also to gain new customers. Craftsmen together with state institutions, museums, various associations, tourism organizations, both domestic and foreign, can achieve the revitalization and development of the old traditional crafts.

Мр Саша ИЛИЋ
Архив Народне банке Србије, Београд
Србија

UDK: 725.945(497.11)"1898/1914"(093.2)
316.75:72(497.11)"18"

„Милош у парку" Поводом 115. годишњице откривања споменика кнезу Милошу у Пожаревцу

Сажетак: Споменик кнезу Милошу у Пожаревцу једна је од главних карактеристика града и његов надалеко препознатљив симбол. Постављен у време наглашене глорификације династије Обреновића, већ дубоко зашле у кризу, споменик представља један од карактеристичних егземплара владарске идеологије Краљевине Србије с краја 19. века, а манифестација поводом откривања споменика, на Ивандан 1898. године, била је догађај који је окупио око половине укупног броја тадашњих житеља, као и готово целокупни државни, војни, политички и верски врх Србије – непоновљив до данашњег дана.

Кључне речи: кнез Милош Обреновић, Пожаревац, споменик, Ђорђе Јовановић, краљ Александар Обреновић, владарска идеологија.

Јула 2013. навршило се 115 година како скулптура кнеза Милоша (1780-1860), творца модерне српске државе и родоначелника народне династије Обреновића краси градски парк смештен испред здања окружног начелства у Пожаревцу.[1] Стаменог става, одлучног погледа и прста упереног у даљину, кипарски приказ вође Другог српског устанка није се у том времену само стопио са околином, већ је постао својеврсна икона града и један од симбола његовог идентитета – превазилазећи тиме не само првобитну намену, омеђену, с једне стране спомeничком сврхом исказивања пијетета према знаменитим личностима, а с друге јачањем националног идентитета и династичке привржености, већ и сврху скулптуре као уметничког дела. Међутим, сем тог перманентног зрачења, које већ поприма елементе појаве дугог трајања, **Милош у парку** представља и један еталон – узор којем до данас више није било равног. Та парадигма коју је успоставио споменик кнезу Милошу у пожаревачком парку тиче се величине и значаја догађаја који је представљало његово откривање, на празник рођења Св. Јована Крститеља – Ивандан, 24. јуна (6. јула по новом календару) 1898. године.[2] Некадашња друга (летња) престоница кнеза Милоша забележила је приликом откривања његовог споменика најмасовније збивање (у односу на број тадашњих житеља) у својој повести и окупила највише државне достојанственике.

Пожаревац је нераскидиво био повезан са кнезом Милошем и династијом Обреновић. Прва снажна веза Пожаревљана са вођом Другог српског устанка успостављена је његовим личним учешћем у борбама за ослобођење места, 20-23. јуна (2-5. јула) 1815. године. Од тада ће седиште пожаревачке нахије постепено добијати изглед вароши са чаршијом, а кнежева одлука, донета након Ђакове буне (1825), да у варош смести своју другу престоницу, праћена његовим повременим присуством, као и присуством чланова његове породице и високих државних чиновника, водила је ка убрзаном развоју насеља и његовој модернизацији. Након радова на изградњи цркве (1818-19), оснивања првог нахијског суда у Кнежевини (1821) и подизања кнежевог конака (1825), с **коначићем** за младе кнежеве (1826), за

1 Пожаревачки парк уређен је 1894. године, а зграда начелства, на месту некадашњег конака кнегиње Љубице, изграђена је порезом грађана (сакупљаним од 1882. године). Објекат, који је у духу бечког академизма пројектовао инжењер Милер, завршен је 1889. године. http://topozarevac.rs/okruzno_zdanje.php, 4. новембар 2013.

2 У 19. веку разлика између јулијанског и грегоријанског календара износила је 12 дана, тако да се Ивандан, пожаревачки вашарски дан, обележавао 6. јула по новом календару. У овом раду датуми су бележени по старом календару, а њихови еквиваленти по новом календару дати су у заградама. Датуми материјалних носилаца информација (новине, подаци са споменика) дати су у изворном облику.

време прве Милошеве владавине извршена је и регулација чаршије, изграђен конак кнегиње Љубице (1927), подигнуто више зграда за јавне службе и надлештва, образован је први војнички оркестар у земљи (1831), изграђена болница, тј. **шпиталь** (1831/32), подигнута касарна и отворена прва војничка школа, као претеча Артиљеријске школе, данашње Војне академије (1837). При крају своје друге владе (1860) Милош је лично имање **Морава**, на којем је од 1858. узгајао коње, „поклонио држави а у корист свог народа“ (од 1866. под називом Ергела Љубичево). На развој вароши, у великој мери условљен делатношћу владаоца, утицали су још повољан географски положај и позитивни економски фактори – близина Дунава и границе са Аустријом, велика скела у селу Дубравица и ћумрукана у Раму, као и плодно земљиште и богатство у пољопривредним производима ратарства (кукуруз, пшеница, винова лоза) и посебно сточарства, у чијем окриљу је нарочиту улогу имао узгој свиња које су товљене и извожене у суседну царевину.[3]

Иако каснији Обреновићи нису показивали толику директну заинтересованост за варош на ободу стишке равнице, као што је то чинио Милош, ипак је веза династије и Пожаревца остала јака. Круна те повезаности на симболичком нивоу уследиће крајем века, уочи обележавања 85-годишњице ослобађања вароши, у тренутку када та варош већ добија обрисе града и када династија преживљава озбиљну кризу, а њен материјални облик биће споменик првог српског књаза – споменик који ће остати упамћен у народном говору као **Милош у парку**.

Симбол модерног града Пожаревца, споменик кнезу Милошу, био је у тренутку подизања део корпуса државних и династичких стремљења за јачањем националног идентитета и показивањем „нераскидиве“ везе народа са Обреновићима. Откривање споменика у Пожаревцу показаће ондашњу перцепцију најутицајнијих представника српске државе према скулптури превасходно као својеврсном „политичком оружју“, а не само као делу визуелне културе. Наиме, током века млада српска држава, као политички ентитет који је био у непрестаној борби за већом самосталношћу и уједињењем, увидела је могућности **ангажовања** дêла визуелне културе. Под утицајем струјања из западне Европе, „процес постепеног ослобађања земље од турске управе пратили су први кораци у конституисању јавних споменика“. Кнез Милош, династија Обреновића и грађанска елита Србије препознали су скулптуру као „изузетан пропагандни медиј“ и одговарајући вид „визуелног изражавања њиховог династичко-националног програма.“[4]

У склопу таквог династичко-националног програма мора се посматрати и подизање споменика кнезу Милошу у Пожаревцу. Вешто су спојене народне симпатије, које су многи Пожаревљани гајили према кнезу Милошу, с потребом династије и режима у кризи за прикривањем својих слабости. Сопствену слабост режим је покушао да забашури бројим вербалним и визуелним пропагандним активностима, а у средиште те акције стављен је лик кнеза Милоша. Крај 19. века доноси до тада невиђени династички култ, а родоначелник Обреновића бива предметом наглашене глорификације, па чак и својеврсне деификације. Након подизања споменика у Пожаревцу и проглашења кнеза Милоша Великим (1898), године које следе представљаће кулминацију репрезентације династичког култа.[5]

3 О детерминисаности развоја вароши кнежевим активностима писао је већ 1826. године Јоаким Вујић: „Ова варош може имати до 250 домова, између којих по чаршији јесу многи трговачки и мајсторски дућани, а изван чаршије имају домове работници и земљеделци. Овде је терговина пристојна, и варош ова сваки дан све већа и већа бива. Јербо от како је Јего Књажеско Сијатељство, Г. Милош, управљеније на себе примио, от свуда из туђи земаља људи у ову варош гомилама долазе и нове домове праве, зашто по паденију серпског вождa Г. Петровича јесу свирепи Турци ову целу варош купно с церквом попалили и у пепел преобратили. Сада обаче под управљенијем Јего Књажескаго Сијатељства, Г. Милоша, јест се ова варош сасвим подигла и јоште већа постала.“ Види: Јоаким Вујић, Путешествије по Србији, Београд, 1901, 49-51 // доступно на: https://archive.org/details/putesestvijeposo1dedigoog, 8. новембар 2013.

О утицају Милоша на развој Пожаревца види још: Даница Ђокић, Занати у Пожаревцу у 19. и првој половини 20. века, Пожаревац, 1996, 5; Милан Милићевић, Кнежевина Србија, Београд, 1876, 1060-1061, 1066 //доступно на: https://archive.org/details/Knezevina_Srbija, 3. новембар 2013; Јасмина Живковић, Округ пожаревачки у привреди српске буржоаске државе. Пројекат Историјског архива Пожаревац (изложбени каталог), Пожаревац, 2007, 29-30; Мирољуб Манојловић, Пожаревац од турске касабе до српске вароши 1804-1858, Пожаревац, 2005, 73-80, 162; Исти, Кнежев конак (двор) и породица у Пожаревцу, у: Двор и породица књаза Милоша у Пожаревцу 1825-1839, Зборник докумената, прир. М. Манојловић, Пожаревац, 2011, 153-160, 178 // доступно на: , 3. новембар 2013; Небојша Ђокић, Духовни живот у Пожаревцу за време прве владе књаза Милоша, у: Записи, Годишњак Историјског архива Пожаревац, год. I, бр. 1, Пожаревац, 2012, 96. О суду: http://www.osnovnisudpozarevac.com/index.php?option=com_content&view=article&id=1&Itemid=4, 4. новембар 2013; о болници: http://www.obp.rs/site/index.php/o-nama/kratak-istorijat-bolnice, 3. новембар 2013; о ергели Љубичево: http://www.ergelaljubicevo.rs/onama.html, 3. новембар 2013.

4 Игор Борозан, **Репрезентативна култура и политичка пропаганда**. Споменик кнезу Милошу у Неготину, Београд, 2006, 77.

5 Међу манифестацијама наведене појаве су подизање мермерног обелиска с ловоровим венцем на месту Таковског устанка, прослава 40-годишњице повратка кнеза Милоша на престо, публи-

Култ кнеза Милоша пред крај века био је толики да је „кнез постао споменик“ – живи споменик након своје смрти, чиме се потврђивала теза да је „природни крај хероја, светитеља, у суштини тек почетак његовог натприродног живота“. У исто време кроз васкрслог владаоца васкрсава и његов национ, а идеализација идеолошког лика кнеза Милоша води томе да он постале амблем, чије је место у срцима сваког Србина.[6]

Према речима Владана Ђорђевића[7], председника српске владе и министра иностраних дела у периоду 1897-1900, идејни творац читавог процеса који ће довести до подизања споменика кнезу Милошу у Пожаревцу био је Михаило Ковачевић, начелник округа пожаревачког.[8] Овај ватрени монархиста и верни **обреновићевац** имао је кључну улогу у пласирању и реализацији идеје о подизању споменика, али није дочекао да на месту окружног начелника буде и на свечаности откривања кнежеве скулптуре. Наиме, нешто кратко пре времена предвиђеног за откривање споменика Ковачевић је смењен са места окружног начелника у Пожаревцу и премештен у Неготин. Разлог за смену биле су оптужбе да се од „свију грана поверене му администрације највише интересовао за – учитељице“. Владан Ђорђевић је сматрао да су то само гласине и није веровао у „донжуанство овога проседога деде“, али повика је била толика да је Ковачевић морао бити премештен. Тако су „други пожели жетву династичности коју је Михаило Ковачевић посејао у Пожаревцу“.[9] Тек накнадно, како В. Ђорђевић каже, на његову иницијативу, Ковачевић ће за своју делатност на подизању споменика у Пожаревцу бити награђен одликовањем.[10]

У избору вајара Пожаревљани су се определили за признатог скулптора са искуством, и уједно личност која је повезана с њиховом вароши – Ђорђа Јовановића (1861-1953). Овај рођењем Новосађанин већ је у најранијим годинама дошао у Пожаревац. Његов отац, Никола, који је био учитељ, али и писац и преводилац, добио је намештење у вароши подно Чачалице, где ће провести четрдесет година.[11] Ђорђе је у Пожаревцу завршио основну и потом похађао Земљоделско-шумарску школу.[12]

Већ афирмисан као скулптор и са извесним споменичким искуствима, Јовановић је прихватио понуду пожаревачког одбора за подизање споменика кнезу Милошу и 1897. године се посветио том замашном послу.[13] Скулптор је у

ковање књиге о том јубилеју, проглашење Цвети за национални празник, установљење ордена Таковског крста, прославе јубиларних годишњица ступања на престо бившег краља Милана и краља Александра, додељивање назива гимназијама у Србији по именима кнеза Милоша и других Обреновића (у Крагујевцу, Београду, Шапцу, Чачку), давање назива и одређивање слава војних пукова, подизање споменика (Пожаревац, Крагујевац), осликавање здања окружних начелстава представом Цвети (као што је било у Пожаревцу), компоновање пригодних музичких дела, организовано пласирање по државним надлештвима репродукције слике Паје Јовановића **Таковски устанак** и др. О томе више види у: И. Борозан, нав.дело, 145-148; Слободан Јовановић, **Влада Александра Обреновића**, део други, Београд, 1990, 82; Драган Фелдић, **Окружно здање** 1889-1989, Пожаревац, 1989, 10-21; Стеван Ст. Мокрањац, **Световна музика II**, сабрана дела, књ. 2, Београд, 1994, XXVIII, 237-241.

6 И. Борозан, **нав. дело**, 150. Види и: **Српске новине**, бр. 136, Београд, 24. 6. 1898 (Тод. Поповић, **Пред спомеником највећем витезу – Оцу Отаџбине**) // **Српске новине** доступне и на: http://www.nbs.rs/internet/cirilica/10/10_2/10_2_2/pretraga/index.html, 3. новембар 2013.

7 Владан Ђорђевић (Београд, 1844 – Баден, 1930), лекар, књижевник, политичар и дипломата. Био је санитетски пуковник, лични лекар краља Милана и један од оснивача Српског лекарског друштва. Обављао је дужности председника београдске општине, министра просвете и привреде и председника министарског савета. Посланик у Атини и Цариграду. Члан Српске краљевске академије.

8 Др Владан Ђорђевић, **Крај једне династије. Прилози за историју Србије од 11 октобра 1897 до 8 јула 1900, књига прва 1897-1898**, Београд, 1905, 528.

9 В. Ђорђевић, **нав. дело**, 582. Ковачевић ће своју верност династији наставити да манифестује и у новој средини, што је резултирало акцијом за подизање споменика кнезу Милошу у Неготину и откривањем таквог споменика 27. маја (8. јуна) 1901. године. О споменику у Неготину више види: И. Борозан, **нав. дело**.

10 „Тек доцније, кад се дете заплакало, мајка га се сетила и ја сам њему израдио заборављено одликовање“ – В. Ђорђевић, **исто**.

11 Миодраг Јовановић, **Вајар Ђока Јовановић (1861-1953)**, Београд, 2008, 7-8. Родитељи Ђорђа Јовановића, Никола и Јоханида (Јованка) били су грчког порекла. Имали су седморо деце, од којих је Ђорђе био најмлађи. Кир Никола је у Пожаревцу друговао с Ђуром Јакшићем, који га је, као „дебелог даскала, родом из Јеладе“, заједно са супругом, овековечио у приповеци **Чича Тома (Приповетке 1**, Београд, 1878, 299-386). М. Јовановић, **нав. дело**, 8.

12 Ђорђе је након основне школе уписао крагујевачку гимназију, али се на инсистирање мајке вратио у Пожаревац и тамо наставио школовање. Након мајчине смрти (1879) Јовановић је наставио гимназијско образовање у Београду да би уметност (посебно вајарство) наставио да изучава у Минхену, Бечу и Паризу. **Исто**, 10-20.

13 Јовановић је са Одбором у Пожаревцу потписао уговор о изради споменика у којем је утврђена цена и рок за завршетак (1898. година). **Бранково коло за забаву, поуку и књижевност**, бр. 36, год. III, Сремски Карловци, 4 (16) септембар 1897, 1151 // доступно на: http://serbia-forum.mi.sanu.ac.rs/Webbook.

стојећој фигури кнеза Милоша представио у традиционалној одежди, с кубурама заденутим за појас, левом руком држећи сабљу заденуту у корице, а десном опруженом руком одлучно упирући прстом у даљину – као да поручује Турцима да су им сви путеви из Пожаревца отворени.

Примењујући поступак који је крајем 19. и почетком 20. века био својствен реалистима и натуралистима, на путу до што веродостојникег представљања догађаја и учесника, уметник преузима улогу истраживача-историчара. Тако је Јовановић, желећи да прикаже што реалистичнијег Милоша, из музеја позајмио његово оригинално одело и калпак од самура, а како би црте лица биле веродостојне у атељеу се током вајања налази о и кнежев портрет. Током рада на скулптури вајару је најпре позирао наги модел, како би се израдио акт са свим анатомским детаљима и у одговарајућем положају, а потом је модел облачен и скулптор је на готов акт додавао и обрађивао одећу, акцесорије и наборе. Овај Јовановићев натуралистички концепт потпуно је одговарао сврси скулптуре и њеним наручиоцима.[14]

Скулптура кнеза Милоша коју је радио по наруџбини Пожаревљана представљала је у његовој уметничкој каријери посебно важан тренутак. Наиме, тешком муком стечени углед уметника способног да реализује значајне државне пројекте у сфери ликовног израза, озваничен је излагањем гипсаног модела **пожаревачког кнеза Милоша** на Париском салону 1898. године. Дело је наишло на врло добар пријем и награђено је златном медаљом, а познати критичар и песник Арман Силвестр га је, уз похвалне критике, репродуковао у својој књизи **La Sculpture aux salons de 1898**.[15]

Бронзана скулптура кнеза Милоша, намењена Пожаревљанима, стајала је 15.000 динара. То је цена коју је народ пожаревачког округа платио аутору за хонорар и за трошкове ливења. Цена није била мала, али ако се упореди са трошком од око 29.000 динара колико је неколико година касније плаћено за кнежев споменик у Неготину, онда су Пожаревљани сасвим добро прошли.[16]

Јовановићев кнез Милош, намењен пожаревачком парку, изливен је у бронзи и представљао је фигуру у стојећем ставу у натприродној величини. Скулптура је постављена на

jsp?entry=30059, 14. новембар 2013.

14 М. Јовановић, **нав. дело**, 43-44.

15 Armand Silvestre, **La Sculpture aux salons de 1898**, Paris, 1898. Јовановић је радо говорио о том свом успеху (Ђ. Јовановић, **Аутобиографија**, 1947), а он ће га директно водити до тога да буде изабран за аутора споменика косовским јунацима у Крушевцу (откривен 1904), као најмонументалнијег националног споменика у Србији до Првог светског рата. М. Јовановић, **нав. дело**, 42-43; И. Борозан, **нав. дело**, 204-205.

16 О ценама споменика види: **Бранково коло за забаву, поуку и књижевност**, исто; И. Борозан, **нав. дело**, 179-180.

Ради разумевања реалне цене која је плаћена за израду споменика напомињемо да је у то време, примера ради, годишња претплата на Српске новине износила 24 динара, да је пар српских оваца или коза на будимпештанској пијаци стајао између 27 и 34 динара, 100 килограма говедине (жива мера) на истој пијаци кретало се у распону од око 47 до око 65 динара, а 100 килограма пекмеза на велико износило је око 27 динара у Шапцу, односно приближно 29,3 динара у Будимпешти. **Српске новине**, бр. 142, 3.7.1898, 2.; **Исто**, бр. 146, 8. 7. 1898, 3.

висок постамент, на чијој је предњој страни исписана кнежева порука турском војсковођи: „Делибаша, царски делијо, ти имаш куд и на другу страну, а ја немам куда, него туда, па у живот или смрт“, на бочним датум Милошевог рођења „7. Марта 1780.“ и смрти „+ 14. Септембра 1860.“, као и датум ослобођења Пожаревца „24. Јуна 1815.“ и откривања споменика „24. Јуна 1898.“, и на задњој страни потпис „Захвални народ округа пожаревачког ослободиоцу своме Кнезу МИЛОШУ Т. ОБРЕНОВИЋУ I”.

Пожаревац се више дана пре Ивандана, за када је било предвиђено откривање споменика, почео “пунити гомилама многобројних гостију“. У варош су дошли не само становници пожаревачког округа, већ и грађани из свих крајева Србије.[17]

Владалац српске краљевине је уочи откривања пожаревачког споменика боравио у Нишу. Тамо су, након избора спроведених 23. маја (4. јуна) 1898. године, започела заседања Народне скупштине. Изборни тријумф либерала допринео је да председништво скупштином припадне старом члану те странке – трговцу, дугогодишњем посланику из пожаревачког округа и искреном **обреновићевцу** – Сими Несторовићу.[18] Схватајући скуп у Пожаревцу за догађај од изузетног значаја Народна скупштина је на заседању од 21. јуна (3. јула) одредила посебну депутацију да је заступа на тој свечаности.[19] Ово је утолико било лакше што су у току претходних месец дана посланици поднели предвиђене пројекте закона (адресе), те су сада ти предлози били у скупштинским одборима ради прегледања и давања оцене, тако да су се пленарна заседања бавила мање битним питањима.[20] Ипак, на сам дан откривања споменика скупштина је осетила потребу да се још посвети тој свечаности. Посланик Љубомир Љуба Стојановић (1860-1930) предложио је да се телеграфски замоли председник скупштине да у њено име купи један „драгоцени венац“ и да га положи на споменик кнезу Милошу. Сматрајући да је за тако нешто касно председавајући скупштине, потпредседник Драгомир Ц. Рајовић (1836-1911) предложио је да се пошаље нарочита честитка, што је и усвојено.[21]

Дан пред пожаревачку манифестацију, 23. јуна (5. јула) краљ је са свитом кренуо возом из Ниша. Уз Александра (1876-1903) је био и његов отац, бивши краљ Милан (1854-1901), тада у својству команданта активне војске. Како наводи Владан Ђорђевић “на свима станицама од Ниша до Смедерева било је пуно народа, који је одушевљеним усклицима поздрављао Краљев воз, односно самога Краља” кад год би он зауставио композицију да би се поздравио с народом.[22]

17 **Српске новине**, бр. 138, 27. 6. 1898, 2 (извештај према тексту у **Малим новинама**).

18 Сима Несторовић (Велико Црниће код Пожаревца, 1833. или 1834 – Велико Црниће, 7. 7. 1921) је био парламентарац (народни посланик, краљев посланик, председник Народне скупштине и сенатор) од Преображенске скупштине 1861. године до Мајског преврата 1903. Истицао се либералним и слободоумним предлозима. Као народног првака оданог династији краљ Александар га је позвао да му кумује на венчању с Драгом Машин као стари сват, што је Несторовић прихватио. **Шематизам Србије / Државни календар Краљевине Србије**, Београд, 1881, 1888, 1890, 1895-1897, 1901-1903; **Политика**, Београд, 18.7.1921; Боро Мајданац, **Народна скупштина Србије**, Београд, 2001, 49, 70, 159, 161.

19 Председник Народне скупштине предложио је да се из сваког округа одреди по један посланик за пут у Пожаревац, као и председник скупштине и два секретара. Тако су у ту депутацију одређени за округ београдски Драгом(ир) Радуловић, за ваљевски Марјан Бирчанин (1844-1915), врањски Јанча Јовановић (1845-1899), крагујевачки Димитрије Станојевић, крајински Ђорђе Станковић, крушевачки Филип Јовановић, моравски Аврам Јовановић, нишки Мијаило Поповић, пиротски Аранђел Мариџковић, подрињски Сава Илић, подунавски Никола Николић, пожаревачки Живота Стокић, руднички Никола Радовановић, тимочки Илија Стојановић, топлички Новица Ковачевић, ужички Мијаило Јевремовић, председник скупштине Сима Несторовић и секретари Настас Антоновић (1845-1919) и Гаја Швабић. На следећем заседању (истога дана) усвојен је предлог председника Несторовића да се депутацији придруже још посланик из Добриња и посланик из Црнућа. **Српске новине**, бр. 144, 5. 7. 1898, 1

20 В. Ђорђевић, **нав. дело**, 519.

21 Нацрт честитке, усвојен у неизмењеном облику, гласио је: „Народна Скупштина прожета осећањива вечне благодарности Великоме Кнезу Милошу, творцу и оснивачу српске независне државе, срећна је што данас може да частита народу округа пожаревачког, што је подигао споменик овај као видљив доказ мепроменљиве захвалности своје, своме Избавитељу, и као свечани доказ своје љубави Творцу независне Србије Краљу Милану, и сталне и безграничне оданости српском дичном Владаоцу Краљу Александру. Са тим осећањима Народна Скупштина кличе: Да живи Краљ српски Александар I. Да живи Његов Узвишени отац Краљ Милан. Нека је вечна успомена Великоме Кнезу Милошу. Да живи благородни народ округа пожаревачког.“ **Српске новине**, бр. 145, 7. 7. 1898, 1.

Занимљиво је да је у краћој расправи поводом нацрта честитке посланик Љуба Каменчић предложио да Народна скупштина донесе закључак да се Милош Обреновић назове Великим. На основу формалног предлога, Народна скупштина је 10 (22) јула донела решење, које је краљ одобрио 14 (26) јула 1898. године, по којем се у службеној и свакој другој употреби књаз Милош Т. Обреновић I убудуће назива Милош Велики. **Српске новине**, бр. 145, 7. 7. 1898, 1 и бр. 156, 18. 7. 1898, 1

22 В. Ђорђевић, нав. дело, 519; **Српске новине**, бр.138, 27.6.1898,

Скупштинска депутација је краљевим возом допутовала до Осипаонице, одакле је колима кренула пут Пожаревца, у који је стигла предвече, око 7 сати. Парламентарци су убрзо смештени по приватним кућама и бољим пожаревачким гостионицама. Истовремено, краљ, с оцем, премијером и министрима у влади наставили су вожњу до Смедерева. На Дунаву је највишу српску делегацију дочекала лађа којом је она отпловила до пристаништа у Дубравици. У том селу на ушћу Мораве краља је дочекао "силан народ", пешице, на колима и на коњима. Одмах је образована свечана поворка испред које је ступала коњица, формирана као "народна каваљерија". Тек што је тако уређена и упарађена колона кренула пут Пожаревца отпочела је јака киша.[23]

Обилне падавине, неуобичајено дуготрајне с обзиром да је била средина лета, биле су појава која ће до краја пратити манифестације поводом откривања споменика кнезу Милошу у Пожаревцу. Олуја с грмљавином најпре је успорила свечану краљеву поворку. Како су забележили савременици догађаја, већ од 7 сати: „Приређивачки одбор и многобројне гомиле грађана, искупљене по улицама, са жудњом су и зебњом погледали на дубровачки (sic!) пут, хоће ли се појавити жудно очекивани Господар. Али пљусак је бивао све јачи, а милога преузвишеног Госта још нема."[24] Када су црквена звона и топовски пуцњи најавили да свечана поворка стиже, војска постројена пред уласком у варош већ читав сат, била је мокра до голе коже. Поворку су предводили коњаници народне гарде из пожаревачког округа, а за њима су наступали краљеви гардисти, кола с владаоцем и остала свита. Пристигавши пред постројену јединицу краљ је одлучио да војску поздрави "без мекинтоша"[25] и пешице, те је и сам "службено до коже покисао". Иако интензитет падавина није јењавао улице куда је пролазила краљева поворка су се ориле од клицања народа обученог у свечана одела. Што се више прилазило "окружном зданију", маса је била све збијенија, а нарочито на пијаци и у парку испред самог Окружног начелства, у којем је био намештен „стан" за **господара**.[26]

Новински написи су забележили да је варош била сјајно окићена „ и пуна живота и радоснога покрета", а све „кафане, механе и главне улице биле су пуне свечано изобличеног света" Ипак, киша је донекле покварила протокол предвиђен за први дан краљевог боравка у Пожаревцу, те су „заказане свечаности и бакљада" морали бити отказани.[27]

Јутро на сам дан свечаности освануло је натуштено и киша је пљуштала као и претходне вечери. Ипак, свечани програм је настављен. План је био амбициозан и обухватао је службу у цркви, свечаности пред окружним здањем, са верским обредом (освештањем), пригодним говорима, откривањем споменика и полагањем венаца, свечани ручак за високе званице и културно-забавне активности намењене гостима и окупљеном народу. Око 9 часова у присуству краља Александра, његовог оца Милана, министара у влади и читаве краљевске свите отпочела је у старој пожаревачкој цркви свечана служба. Обредом је чинодејствовао београдски митрополит Инокентије[28] с епископом шабачко

2.

23 В. Ђорђевић, **нав. дело**, 519-520.

24 **Српске новине**, исто.

25 Непромочива гумирана тканина, и огртач са капуљачом за кишу од такве тканине, назван по имену шкотског хемичара, проналазача и индустријалца Чарлса Мекинтоша (Charles Macintosh, 1766-1842).

26 **Српске новине**, исто; В. Ђорђевић, нав. дело, 520.

27 **Српске новине**, исто.

28 Поглавар аутокефалне српске цркве, рођен као Јаков Павловић

-ваљевским Димитријем[29] и многобројним свештеницима, а на јектенија, сажете молитве изговорене током обреда, одговарало је Београдско певачко друштво.[30] Сат касније високе званице и окупљени народ напустили су цркву и упутили се у парк пред окружним здањем где је постављен споменик чије се свечано откривање очекивало.[31]

Према процени сарадника **Малих новина**, пред спомеником се било **непрегледно море људско**, и у ближој и даљој околини **искупило се** преко 7-8 хиљада људи.[32] С обзиром да је, према попису који је обављен 1900. године, варош Пожаревац имала 12.980 становника,[33] то значи да је свечаности откривања споменика присуствовало оквирно између 54 и 64 одсто свих грађана. Иако процена наведена у новинама није подложна провери, макар и да је претерана за 10, 20 или чак 50 одсто (у шта ипак не можемо веровати), остаје да се пред **Милошем у парку** 24. јуна (6. јула) 1898. године окупило око трећине до половине од укупног броја варошана. У бројчаном смислу био је то скуп коме није било равног у претходној, али и потоњој историји.

Друга посебност пожаревачке манифестације јесу званице које су присуствовале откривању споменика, а којима није било равних. Сам врх тадашње српске политичке, војне и духовне елите био је у пожаревачком парку – краљ и његов отац тада у својству команданта активне војске, председник Народне скупштине и посебна парламентарна делегација, председник Министарског савета и министри у влади, представници Државног савета, краљеви саветници, митрополит београдски, епископ шабачко-ваљевски и други великодостојници. Ако им се придодају званичници локалних власти, војне старешине, упарађени коњаници краљеве и народне гарде и други војни одреди, многи изасланици из народа, представници разних одбора, чиновници, као и бројни грађани из пожаревачког округа и других крајева Србије стиче се јасна слика о величини скупа одржаног пред Милошевим спомеником у парку пред окружним здањем.

Пред таквим скупом и уз непрестано пљуштање кише митрополит Инокентије је око 10 часова отпочео службу освештања споменика. Непосредно уз споменик, још покривен платном, домаћини скупа сачинили су за краља и највише званице посебну трибину од дасака и покрили је кровом од лишћа (венац). Тај лиснати кров показао се, међутим, према записима председника владе В. Ђорђевића као лоше решење јер се киша сливала са лишћа и падала на „рукописе пред беседницима и са мастилом правила живописне црне поточиће“.[34]

Завршетак службе освештања обележила је оштра војничка команда, грување топова и звук црквених звона којима је најављен долазак краља пред споменик. Уз звуке химне и бурни поклич окупљеног народа владалац, праћен оцем, министрима српске владе и другим цивилним и војним достојанственицима пришао је споменику и успео се на трибину. Свечаност је отворена говорима председника министрског савета Владана Ђорђевића и начелника пожаревачког округа Косте Јездића.[35] Говори су били на тренутке надахнути, са пуно реминисценција на живот и дела кнеза Милоша, са поздравима и најлепшим жељама упућеним краљу Србије и његовом оцу, али у великој мери и претерани. Лирски пасажи смењивали су се са епском нарацијом при навођењу главних догађаја из Милошевог живота и својственим преувеличавањима, а ови са деловима препуних ласкања, па и удворишта према актуелном владаоцу.

Говор министра-председника Ђорђевића слика кнеза Милоша као „спаситеља Србије“, творца нове српске државе и оснивача краљевског дома Обреновића и поистовећује га са деветнаестовековним оличењем српског народа

(1840-1905). Био је београдски митрополит од 1898. до 1905. године.

29 Владика Димитрије Павловић (1846-1930), рођени Пожаревљанин, био је епископ нишки (1884-1889) и шабачко-ваљевски (1898-1905), последњи београдски митрополит (1905-1920) и први патријарх уједињене Српске православне цркве (1920-1930).

30 Прво београдско певачко друштво је најстарији српски хор, основан још 1853. године. Хоровође друштва били су најзначајнији композитори и диригенти Србије: Стеван Мокрањац, Корнелије Станковић, Јосиф Маринковић, Даворин Јенко, Станислав Бинички и други. О друштву види: http://www.pbpd.info/index.php?option=com_content&task=view&id=60&Itemid=76, 17. новембар 2013.

31 **Српске новине**, исто.

32 **Исто**.

33 **Статистички годишњак Краљевине Србије, пета књига, 1900**, Београд, 1904, 18-19.

34 **В. Ђорђевић**, нав. дело, 520.

35 Коста Д. Јездић (Београд, 1853 – Београд, 1930), адвокат, публициста, народни посланик. У Пожаревцу је обављао дужности судије окружног суда (1884), јавног окружног правозаступника и два пута начелника округа (1892-1893. и 1897-1899). У својству начелника округа био је и председник Одбора за подизање споменика кнезу Милошу. У политичком погледу припадао је либералној странци и био је близак свом куму Стојану Рибарцу. О Јездићу више види у: **Српски биографски речник**, 4, И-Ка, Нови Сад, 2009, 349-350; Мирољуб Манојловић, **Значајни Пожаревљани**, Пожаревац, 2009, 142-143.

де руку што су се дигле небу, заклињући се на верност новом поглавару народном“. Тај нови поглавар је одлучан, али и осећајан човек који „пушта сузу“ за братом Јевремом, баш тада заточеним у Небојшу кулу, али своју бол и сузе не показује другима. Милош је одважан војсковођа, храбар борац и одличан стратег. Суочен са бројнијим непријатељем он је неустрашив и немилосрдан у борби и човечан према заробљеницима. Ђорђевић неколико пута подвлачи Милошеву великодушност према рањеним и заробљеним противницима и турским прогнаницима: „Европа се дичи својом човечношћу према рањеном и заробљеном непријатељу, и ако је та човечност резултат хиљадугодишње цивилизације; али сва та човечност, која се данас у ратовима врши под црвеним крстом на белој застави, врло је бледа слика пред оном великодушном човечношћу, коју је 50 година пре Женевске Конвенције вршио врховни командант једне народне војске, управо ополченија једнога народа, кога је тај исти непријатељ до онога часа на кочеве распињао. У том идеалном милосрђу, у тој очинској бризи, којом је чувао живот, част и образ својих заробљеника, не само да лежи сјајан доказ, колико је у њега била душа велика, него и за то, колико је имао државничке мудрости. Он је врло добро знао, да ће сваки онај турски војвода и јунак, који је обезоружан лежао пред његовим ногама, када га он подигне, када му врати крваву сабљу и када га са почастима и сигурном пратњом отпрати у Турску – постати његов највећи пријатељ.“[37]

и његове доброте, као што је то у средњем веку био Краљевић Марко. Милош је велики родољуб који „на згаришту од 1813. године остаје сам од свију вођа прве џиновске борбе нашега народа за слободу“. Он не одлази у „Немачку“ остајући са својим народом и делећи његову судбину. Ђорђевић цитира његове речи упућене господар-Јакову: „Кад ми стару мајку, жену и децу разгазе Турци, што је ваљде да и ја сам живим? Доста је браће изгинуло војујући са мном; право је да погинем и ја, кад другојачије нема живота“. Милош спречава преурањене буне (Хаџи-Проданову), ставља главу у чељусти „крвожедног везира београдског Сулејмана Скопљак-паше“ одлазећи му на ноге, а вођства устанка се прима под условом да се рат води против зулумћара, а не против султана, што сведочи да њему није стало до „личне амбиције“, већ само до „успеха народног покрета“.[36]

Ђорђевић окупљеном народу Милоша и његове устанике представља средњовековном иконографијом називајући их таковским витезовима, а чин доношења одлуке о устанку на Цвети 11 (23) априла 1815. дочарава метафорама, хиперболама и митологизованим сликама у којима су „стотине исуканих јатагана, кривих сабаља и коса, које су се заблистале на зрацима пролетњега сунца“ и „хиља-

Ђорђевић види Милоша као несвакидашњег државника и утемељитеља свих најбитнијих државних институција јер је „сваки камен у државној згради Кнежевине Србије његовом руком из земље извађен, његовом руком отесан, његовом руком озидан“. Милошевом заслугом сазива се народна скупштина, уређује народни суд, постављају се српске власти у свакој вароши и селу, израђује се први буџет и порез „распоређује на најправичнији начин“. „У васалној Кнежевини Србији нема ни једне гране државног устројства, нема ни једне гране народнога живота, за коју

36 **Српске новине**, бр. 138, 27. јун 1898, 1; В. Ђорђевић, **нав. дело**, 521-522.

37 **Српске новине**, исто; В. Ђорђевић, **нав. дело**, 522-526.

Кнез Милош није дао прву здраву мисао, коју он није лично сам остварио, развијао, унапређивао. И унутрашње уређење и спољна политика, и правда и просвета, и грађевине и привреда, и финансије и војска кнежевине Србије, све оно, на чему су доцније Кнез Михаило и Краљ Милан I подизали зграду модерне српске државе, све је то творевина великога Кнеза".[38]

Председник владе Краљевине Србије панегиричко обраћање у пожаревачком парку завршио је истицањем још једне Милошеве вештине, која је била „већа од свију његових војничких, стратешких и тактичких, државничких и административних заслуга" – његове дипломатске способности. За Србију, смештену на месту додиривања и сучељавања Истока и Запада, „између Рима и Византије, између Православља и Католичанства, између Ислама и Хришћанства, између словенских и несловенских тежња Кнез Милош је умео да покаже и право чудо дипломатске вештине", умео је за своју земљу „да добија на поклон читаве провинције, за које би сваки други морао водити крваве ратове; умео је у ратовима, који су беснели у његовој непосредној близини, да сачува неутралност Србије и пријатељство за њу свију зарађених страна, и да из сваког туђег сукоба извуче највећу корист за своју отаџбину."[39]

Говор председника српске краљевске владе је, сем фактографских, мање-више реалних елемената садржао обиље претеривања, која су превазишла пијететски и величајући тон који говорници у сличним приликама иначе користе. Пренаглашавање Милошеве улоге, уз потпуно игнорисање, ублажавање или оправдавање његових лоших страна, испреплетено је са додворавањима актуелном владаоцу и дому Обреновића.

Следећи говорник на свечаности, окружни начелник Коста Јездић, наставио је у надахнутом романтичарском духу и сличним пробраним речима, само са мање фактографије а више надреалног у сликању Милоша и исказивању личних импресија о књазу, као и са више удвориштва присутном владару и његовом оцу.

Јездић, говорећи о српској историји и позивајући се на Ламартина, који је својевремено записао да српску историју треба певати а не писати, сматра да она представља једну величанствену епопеју. Даље, за разлику од других народа који су своје херојско доба имали у давној прошлости, толико далекој и замагљеној гаткама и бајкама толико да „историја као наука" не може да га призна за стварност, српско херојско доба је, како је навео начелник округа, временски блиско. Оно је отпочело устанцима и изградњом државе почетком века. Самим тим то херојско доба јесте и права историја Србије, заснована на стварним догађајима, са тада још увек живим сведоцима. Ти догађаји „и по обилности својој, и по узвишености твораца њихових, не личе више на дела људска, они се равнају делима оних хероја и полубогова, које је Омир (Хомер – прим. аут.) онако заносно и славно опевао пре две хиљаде и више година. Нова наша историја има и ново херојско доба, које је истинито а не легендарно."[40]

Међу свим тим великанима с почетка 19. века један предњачи, он стоји уздигнут „толико високо да допире до светла небеских". Тај јунак је Милош, „див-јунак који је, као Тезеј, слетео у понор и загазио у мрак и отуда изнео на светлост дана заробљена Србина". Његове заслуге су огромне у сваком погледу, а његов војнички генић ненадмашан. Милош је, према Јездићу, најпре „раван Ханибалу и Цезару, Бонапарти и Суворову", али даље у говору и већи од њих „јер он није имао ни Заму, као Ханибал, ни Москву и Ватерло као Наполеон." Сем тога Милош је и „онај племенити војвода и витез, чију узвишену и племениту душу благосиљаху заробљена деца, жене и старци турски", од којих је добио славно име „Коџа Милош".[41]

Приводећи обраћање окупљеном народу и високим званицама крају, начелник округа се упитао откуд таква величина, такав гениј у сиромашној, запуштеној и необразованој Србији, и одмах дошао до откровења – била је то воља натприродне, божанске силе. „После пет векова робовања и искушења; после пет столећа кајања у мраку старих грехова Провиђење се смилова на народ српски, и даде му Милоша, великога, славнога!"[42]

Окончавши говор Јездић је позвао краља Александра да испуни жељу народа и да он лично „прикаже слику" (тј. открије скулптуру – прим. аут.) кнеза Милоша – он који је „син првога српског Краља после Косова" и „достојан потомак и наследник Милошев, Михаилов и Миланов".[43]

Пре самог открића споменика уследила су још два краћа обраћања. Говорнички део свечаности завршен је

38 **Српске новине**, исто; В. Ђорђевић, **нав. дело**, 526.

39 **Српске новине**, исто; В. Ђорђевић, **нав. дело**, 527.

40 **Српске новине**, бр. 139, 28. 6. 1898, 2; В. Ђорђевић, **нав. дело**, 530.

41 **Српске новине**, исто; В. Ђорђевић, **нав. дело**, 530-531.

42 **Српске новине**, исто; В. Ђорђевић, **нав. дело**, 531-532.

43 **Српске новине**, исто; В. Ђорђевић, **нав. дело**, 532.

излагањем председника Народне скупштине, трговца из Великог Црнића, Симе Несторовића, који је у име највишег народног представништва одао захвалност сени Милоша Великог и кратким дирљивим говором краља Александра. Владалац је исказао захвалност народу пожаревачког округа који је видљивим знаком обележио своје дубоко поштовање и благодарност „Оцу Србије, ослободиоцу Пожаревца, Великоме Милошу“.[44]

Свечани програм је настављен извођењем песме писане и компоноване баш за прилику откривања споменика књазу Милошу у Пожаревцу. Београдско певачко друштво, први српски хор, извело је композицију за коју је речи написао тада високо цењени песник Драгомир Брзак,[45] а музику већ прослављени Стеван Мокрањац.[46] Како је навео оновремени новинар: „Песма се почиње бурним ускликом: - Ево мене, ево рата! па се онда у меким топлим и срдачним звуцима извија даље, пуна чаробна заноса и у речи и у гласу.“[47]

Након завршених тактова свечане песме краљ Александар је одвезао свилену пантљику и скинуо застор са споменика, праћен бурним клицањем народа: „Слава му!“ Начелник округа Јездић је потом, као председник одбора за подизање споменика, предао Јовановићево дело председнику пожаревачке општине препоручујући му „да га чува с оном љубављу и пажњом, с каквом га је народ округа пожаревачког подигао“.

Уследила је додела ордења којом приликом су одликовани председник Народне скупштине Несторовић Таковским крстом другог реда[48] и скулптор Ђорђе Јовановић орденом Светог Саве четвртог реда.[49] Потом је краљ одликовао представнике власти и најугледније грађане Пожаревца и пожаревачког округа као и пуковника Александра Константиновића, команданта Краљеве гарде Таковским крстом трећег реда.[50]

Последњи сегмент свечаности пред спомеником обухватао је полагање венаца. Споменик књазу Милошу ускоро је био окружен мноштвом венаца из свих крајева Србије. Забележено је да је најлепши и најтрајнији био онај који су начиниле жене пожаревачке Подружине, за који су траке узете „од фина српска платна“ и на којима је „брижљиво и уметнички златом извезена посвета: **Великоме слављенику**“, а да је најдирљивији био венац Добрињаца, Милошевих сусељана, направљен од свежег цвећа убраног у башти куће у којој је књаз рођен.[51]

По киши која је једнако падала свечаности на отвореном су завршене и највише званице су отишле у округно здање. Тамо ће, у великој дворани, око 13 часова отпочети свечани ручак, који је у част краља и највиших гостију приредила општина пожаревачка. Како и доликује таквим скуповима, свечани ручак био је праћен бројним здравицама и одговорима на здравице. Прву је његовом величанству краљу у име народа округа пожаревачког **напио** М. Несторовић, син председника Народне скупштине, трговац школован у Пешти. Краљ је узвратио здравицом у част народа пожаревачког округа, али тако бираним речима да се новинарска цртица о томе претворила у прави хвалоспев о краљевом говорничком умећу. Александар је одговорио „здравицом тако духовитом, тако изванредно лепом, тако пуном широких мисли и дубоких осећаја, да се слободно

44 **Српске новине**, бр. 139, 28. 6. 1898, 2; В. Ђорђевић, **нав. дело**, 533. Иначе, Несторовић је свој крађи говор три дана касније, 27. јуна (9. јула) прочитао и пред посланицима Народне скупштине у Нишу, **Српске новине**, бр. 148, 10. 7 1898, 1.

45 Драгомир Брзак (Београд, 1851 – Београд, 1904), српски књижевник, по занимању поштански чиновник. Писао је углавном лирику и сарађивао у књижевним часописима. Писао је љубавне, родољубиве и винске песме од којих су поједине компоноване и певане. **Enciklopedija Jugoslavije**, tom 2, Zagreb, 1982, 524; **Босанска вила, лист за забаву, поуку и књижевност**, бр. 14. и 15, 30. јул/15. август 1898, Сарајево, 1898, 209-212.

46 Стеван Стојановић Мокрањац (Неготин, 1856 – Скопље, 1914), српски композитор и педагог, класик српске музике, њена најистакнутија личност на прелазу из 19. у 20. век. Заслужан је за увођење српског националног духа у уметничку музику. У време када компонује песму намењену откривању споменика у Пожаревцу Мокрањац је диригент Београдског певачког друштва и наставник музике у Првој београдској гимназији и Првој нишкој гимназији **Стеван Сремац**.

На свечаност у Пожаревцу Мокрањца је позвао сам краљ Александар. У позивници је стајало да ће „чинити краљу част“ да Мокрањац дође са хором, као и са „госпођом мајком и госпођом невестом“. Међутим, због позних година мајка Марија није могла да отпутује у Пожаревац. http://www.riznicasrpska.net/muzika/index.php?topic=60.0, 18. новембар 2013.

47 **Српске новине**, бр. 139, 28. 6. 1898, 2.

48 **Српске новине**, исто. У новинама је наведено да је добио Таковски крст трећег реда, међутим, током наших истраживања биографских података о Несторовићу дошли смо до сазнања да је у питању орден Таковског крста другог реда.

49 **Српске новине**, исто; В. Ђорђевић, **нав. дело**, 528; И. Борозан, **нав. дело**, 219.

50 Александар Константиновић (Вршац, 1848 – ?, 1914) је био унук Милошевог најмлађег брата, Господар-Јеврема и брат од стрица краља Милана. **Српски биографски речник**, 5, Кв-Мао, Нови Сад, 2012, 203.

51 **Српске новине**, исто; В. Ђорђевић, **нав. дело**, 533.

може сматрати као ремек-дело беседничке уметности, као истински бисер необичног говорничког дара". Али како не бисмо новинара **Малих новина** погрешно схватили као ласкавца или неког ко се безразложно додворава Круни, он је наставио: „Грешна би била и сама помисао, да се један овако узвишен и свечан тренутак, у једној овако истински великој слави народној исквари и понизи удворичким ласкањем, с тога нарочито напомињемо, да је овај наш одзив о духовитој здравици Краљевој чиста и жива истина, коју ће с нама заједно засведочити сви присутни гости, пошто су и они, исто тако као и ми просто били занесени и очарани дивотним речима Краљевим, што се као оно свежа бујица говорничке сласти науздрагано (sic!) палиле из младе душе нашега младога Господара."[52]

Потом је уследила здравица пожаревачког проте команданту војске, као и отпоздрав краља Милана у којем је подвукао вековну везу између вере и борбе за ослобођење. Краљ отац је нагласио да су код Срба „часни крст и светли мач за слободу вазда удружено служили великој мисли српскога ослобођења и уједињења, борећи се кроз векове за опстанак и слободу племена српског, чувајући његове народне особине и његово свето име народно."[53]

Топла размена здравица током свечаног ручка смењивала се са додељивањем одличја. Међу осталима, том приликом је одликован најстарији народни посланик чича-Никола Радовановић, родом из чачанског краја, који је био **скупштинар** још у време Кнеза Милоша, као и отац скулптора, стари пожаревачки учитељ Никола Јовановић.[54] Такође, током ручка одликовања су примила и двојица војника из војске кнеза Милоша, деведесетогодишњаци Сима Мишић **земљоделац** из Александровца, и Димитрије Јовановић из Пожаревца, некада војни добошар. Ове старине краљ је одликовао Таковским крстом петог степена, али за њих ништа мања част није био ни позив да присуствују свечаном ручку за краљевом трпезом.[55]

Свечани ручак у окружном здању завршен је око 16 часова. Лоше време, које је пратило целокупну свечаност откривања споменика, омело је реализацију појединих планираних садржаја. Тако је, поред већ раније отказане бакљаде, дошло до отказивања позоришне представе „Душан Силни" и до одлагања коњичких трка.[56]

Сутрадан, 25. јуна (7. јула) 1898. године, високе званице и гости Пожаревца напустили су варош. Краљ Александар се са оцем и дворском свитом вратио у Ниш истим путем којим је и дошао – преко Дубравице и Смедерева. У највећу варош јужне Србије, где су се наставила скупштинска заседања, упутили су се и чланови владе и народни посланици.

Пожаревац се вратио свом редовном ритму, уобичајеном животу српске вароши, а његови грађани својој свакодневици, несвесни да ће споменик постављен у парку пред окружним здањем временом постати нераскидиви део градског идентитета, његово знамење и симбол, али и неодвојиви део говора и свести Пожаревљана, па и њихове визуелне перцепције града. Заслугом Тихе или повољног сплета околности, за разлику од више других споменичких представа припадника династије Обреновића, скулптура кнеза Милоша у пожаревачком парку је „преживела" превrат и смену владарске куће, две окупације у два светска рата и једнопартијску диктатуру заведену после Другог светског рата у име социјалне правде. Упркос свим тим високоризичним факторима споменик је опстао и остао да данашњег дана, обојен патином која је оденула његову бронзу и обогаћен локалним причама, анегдотама и вицевима у којима **Милош у парку** игра главну улогу.

РЕЗИМЕ

Јула 2013. навршило се 115 година како споменик кнеза Милоша, творца модерне српске државе и родоначелника династије Обреновића краси парк испред здања окружног начелства у Пожаревцу. Подизање споменика спадало је у област државних и династичких стремљења за јачањем националног идентитета и показивањем „нераскидиве" везе народа са Обреновићима, а дошло је у трнутку кризе династије. Пожаревац је био идеално место за истицање тог симбола владарске идеологије због огромног утицаја који је кнез Милош имао на развој вароши.

Главни иницијатор идеје о подизању споменика био је окружни начелник и ватрени присталица династије Михаи-

52 **Српске новине**, исто.

53 **Исто**.

54 **Мале новине** су навеле да је посланик Н. Радовановић добио орден Таковског крста четвртог реда, док В. Ђорђевић у својој књизи наводи „официрски крст Белог орла". Упореди: **Српске новине**, бр. 139, 28. јун 1898, 2 и В. Ђорђевић, **нав. дело**, 528.

55 **Српске новине**, исто; В. Ђорђевић, **исто**.

56 **Српске новине**, бр. 138, 27. јун 1898, 2; **Исто**, бр. 139, 28. јун 1898, 2; В. Ђорђевић, **нав. дело**, 535.

ло Ковачевић, који због смене није „побрао плодове“ свог ангажмана. Његов наследник на месту начелника округа пожаревачког Коста Јездић био је, као председник одбора за подизање споменика, главни носилац и организатор манифестације откривања споменика.

За вајара је изабран већ признати Ђорђе Јовановић, који је у Пожаревцу провео детињство и део младости, и чији је отац био дугогодишњи варошки учитељ. За суму од 15.000 динара Јовановић је израдио стојећу скулптуру у бронзи, чији је модел, још пре него што је скулптура и постављена у пожаревачки парк, овенчана златном медаљом на Париском салону (1898).

Откривање споменика, планирано за 24. јун 1898. године (6. јул по новом календару), тј. пожаревачки вашарски дан – Ивандан, довело је у варош под Чачалицом највише званичнике српске државе и друштва. Из Ниша, где су се управо одржавала скупштинска заседања, у Пожаревац су на свечаност дошли краљ Александар, краљ Милан као командант активне војске, председник владе Владан Ђорђевић с министрима, председник Народне скупштине Сима Несторовић с посебном скупштинском делегацијом, митрополит београдски Инокентије и владика шабачко-ваљевски Димитрије и бројни други представници државних и локалних цивилних власти, војске и духовног живота.

Свечаности поводом откривања споменика Милошу у парку отпочеле су духовном службом у цркви, настављене су освештањем споменика, поздравним говорима председника владе Ђорђевића и начелника округа Јездића, непосредним откривањем споменика које је обавио краљ, доделом појединих одликовања и полагањем венаца, и завршене свечаним ручком у згради окружног здања.

Обилне падавине, које су непрестано пратиле манифестацију још од претходне вечери, када су краљ и високи гости дошли у Пожаревац, нису престајале и условиле су отказивање бакљаде, позоришне представе и коњичких трка. Ипак, свечаностима је присуствовало, према новинским написима, око седам до осам хиљада људи. Како је Пожаревац неколико година касније имао око 13 хиљада становника, претпостављамо да је, чак и у случају извесног новинарског претеривања, свечаностима присуствовало око 50 одсто грађана.

„Miloš in the park“ On the occasion of the 115th anniversary of the monument to prince Miloš in Požarevac

Abstract: **The monument to Prince Miloš in Požarevac is one of the main characteristics and an easily recognisable symbol of the town. Having been erected at the times of the marked glorification of the Obrenović dynasty, which had already suffered severe crisis, the monument is yet another exemplar of monarchical ideology of the Kingdom of Serbia from the late 19th century, whereas the ceremony which accompanied the unveiling of the monument on 7th July 1898 was an event which gathered around half of the population, including almost all the highest state, military, political and church officials in Serbia – a gathering which has remained unrepeatable until the present day.**

Key words: **Prince Miloš Obrenović, Požarevac, monument, Đorđe Jovanović, King Aleksandar Obrenović, monarchical ideology**

RESUME

In July 2013 there have been 115 years since the monument to Prince Miloš, the creator of the modern state and the founder of the Obrenović dynasty, started decorating the park in front of the district assembly building in Požarevac. The building of the monument was part of national and dynastic aspirations for strengthening the national identity and was meant to prove the “unbreakable“ connection between the people and the Obrenović dynasty, and it took place at the moment of its crisis. Požarevac was an ideal place for emphasising this symbol of monarchical ideology because of the great influence that Prince Miloš exerted upon the growth of the town.

The main initiator of the erection of the monument was municipal mayor and a staunch supporter of the dynasty, Mihailo Kovačević, who did not have the chance to reap the benefits of his commitment because he was relieved of his post. As the president of the board for the erection of the monument,

his successor as municipal mayor, Kosta Jezdić, was the main exponent and organiser of the unveiling ceremony.

Having already been acknowledged as a sculptor, Đorđe Jovanović was chosen to build the monument. Jovanović spent his childhood and a part of his youth in Požarevac, since his father had worked as a town teacher for many years. For a sum of 15,000 dinars Jovanović created a standing bronze sculpture; even before the sculpture was set up at the Požarevac town park, it had been rewarded with a gold medal at the Salon in Paris in 1898.

The unveiling of the monument, planned for 24th June 1898 (6th July according to the Gregorian calendar), the Midsummer Day and the fair day in Požarevac, has brought the highest officials of the Serbian state and society to the small town at the foot of Čačalica hill. King Aleksandar, King Milan as the commander of the active army, the Prime Minister Vladan Đorđević and his ministers, the President of the National Assembly Sima Nestorović with a special body of delegates, the metropolitan of Belgrade Inokentije and the bishop of the Eparchy of Šabac and Valjevo, Dimitrije, together with many other representatives of national and local government, army and church, travelled from Niš, where assembly sessions were taking place at the time, in order to attend the ceremony in Požarevac.

The celebration marking the unveiling of the monument to Miloš in the park started with a spiritual service at the church, followed by the consecration of the monument, the welcoming addresses of the Prime Minister Đorđević and the municipal mayor Jezdić, the unveiling of the monument by the King, awarding medals and laying wreaths; it ended with a formal lunch at the district assembly building.

Heavy rainfall which accompanied the ceremony ever since the evening before the unveiling, when the King and other high-level guests had arrived in Požarevac, was incessant and it caused the cancellation of the torchlight parade, the play at the theatre and the horse races. Nevertheless, according to newspapers, between seven and eight thousand people were present at the ceremony. Having in mind that several years later the population of Požarevac was around 13,000, even in case of possible exaggeration of journalists, about 50 percent of the population attended the ceremony.

Светлана ЉУБЉАНАЦ
Тихомир КОСТОВИЋ
Архив Војводине, Нови Сад
Србија

UDK: 637.1(497.11)"19"(093.2)

Прилог истраживањима о оснивању и развоју млекарства у Дунавској бановини

Сажетак: У раду је изложен кратак историјат о оснивању и развоју млекарства у Дунавској бановини. Посебан акценат је стављен на рад др Сулиме и Средишњег уреда за организацију млекарства у Краљевини Југославији Млекотехника у Београду, са седиштем у Новом Саду, који је склопио са данским конзорцијумом специјални уговор о извозу млечних производа преко Данске у Европу. Приказан је историјат оснивања Централног експортног савеза млекарских задруга у Новом Саду, Централне млекарске задруге у Новом Саду, као и организовање млекарско-сирарских курсева за стручну обуку у млекарском занату.

Кључне речи: друштва, Савез, млакарско-сирарски курс, страно тржиште.

Последице велике светске економске кризе 1929. године, погодиле су целокупну привреду, а нарочито пољопривреду Краљевине Југославије. Европско тржиште било је преплављено јефтиним пољопривредним производима из прекоокеанских земаља, што је изазвало пад цена, посебно биљних производа, чији пад је ескалирао од јула 1929. до фебруара 1930. године. Пошто је криза са житарицама створила велике потешкоће у ратарству, пољопривреда на селу се могла подићи једино са развојем сточарства, живинарства и свињогојства, а први корак за ово је била добро уређена млекарска задруга са осигураном продајом добрих млечних производа.[1] Због тога је у Дунавској бановини дошло до стварања млекарских задруга. Задругарство је имало дугу традицију на територији данашње Војводине и било је развијено, јер су преко задруга пољопривредници могли да организују производњу и продају својих производа, да лакше дођу до кредита и да **задовоље своје културне и здравствене потребе**.

Министарство пољопривреде Краљевине Југославије је расписом бр. 9264 од 17. фебруара 1930. позвало Краљевску банску управу да се заузме око оснивања млекарских задруга.[2] Према директивама расписа требало је у селима оснивати сабирне центре за скидање павлаке, а по потреби и за пастеризовање павлаке. Ови центри би ту павлаку слали у центре вишег степена за прераду у маслац, а затим би виши центри прерађивали павлаку у квалитетан путер који би могао да се извози. Овакав систем је требало да загарантује једнообразне производе по повезаним центрима. Тако би се постигло повезивање центара вишег степена, те би цео систем био задружни, а заједнички савез свих задружних центара би преузео директиве за производњу истог квалитета и бригу за заједничку продају у земљи и иностранству.

Новоосноване млекарске задруге имале су доста потешкоћа, а највећа је била што нису имале сталног купца за своје производе и што нису имале обучене мајсторе-млекаре. Указала се потреба за стварањем једног савеза чија би дужност била да изврши организацију млекарских задруга и млекара, да организује школовање и обучавање мајстора, занатлија-млекара и да осигура продају млекарских производа који би се производили у појединим задругама и млекарама. Пошто је ту била потребна специјална обука

1 Бранко Петрановић, **Историја Југославије 1918–1988**, Прва књига, **Краљевина Југославија 1914–1941**: Социјално-економска основа државе, Београд 1988, 71.

2 Архив Војводине, Ф. 126, Краљевска банска управа Дунавске бановине Нови Сад, (АВ, Ф. 126, III 9226/30).

и стручна спрема, претходно је организована друга стручна организација – **Средишњи уред за организацију млекарства у Југославији Млекотехника у Београду са седиштем у Новом Саду**, помоћу шведског конзорцијума **Алфа** из Стокхолма. Средишњи уред је почетком јесени 1929. ангажовао иностране стручњаке и основао је у Новом Саду млекарско -сирарски курс.[3] Такође, овај уред је склопио са данским конзорцијумом специјални уговор о извозу млечних производа преко Данске у Европу.

Уговор о извозу млечних производа преко Данске у Европу, склопљен 13. јануара 1930. године између Средишњег уреда за организацију млекарства у Југославији **Млекотехника** и данског конзорцијума **Theodor Lund & Petersen A/S** (АВ, Ф. 126, III 5778/30).

Према овом уговору свака млекарска задруга учлањена у један савез задруга имала је осигурану продају својих производа са плаћањем 85% продајне берзанске цене на светској пијаци, у једној од новосадских банака. До доласка ове организације у Дунавску бановину млекарство се налазило у рукама појединих произвођача, који су узимали млеко од сељака у бесцење, а маслац продавали скупље од чоколаде.

Дана 22. јануара 1930. основан је **Централни експортни савез млекарских задруга у Новом Саду**, на принципима задругарства, а његова организација је изведена на основу Закона о земљорадничким задругама. Оснивачкој главној скупштини је присуствовало дванаест млекарских задруга, две аграрне заједнице и три физичка лица. Савез је убележен у трговачки регистар за друштвене фирме код Окружног као Трговачког суда у Новом Саду бр. Т 8/30.[4] Савез се бавио првенствено експортом млечних производа, наиме осигуравао је продају производа које су израђивале задруге-чланице Савеза. Задатак Централног експортног савеза млекарских задруга у Новом Саду је био:

– **да свестраном и интензивном пропагандом што јаче и боље организује млекарство и искоришћавање млекарских производа на задружној основи**

– **у ту сврху да оснива на подручју свог деловања млекарске задруге као своје чланове**

– **да настоји, да око себе прикупи све задружне организације, које ће се бавити производњом, сакупљањем, прерадом и уновчењем млека и прерађевина и да их у њиховом раду подупире материјално и морално**

– **да подупире у почетку и приватнике, власнике млекара, који ће моћи да постану редовним члановима, али само онда, ако у њиховом месту не постоји млекарска задруга, или док се овакова задруга не оснује**

– **да са својим стручњацима даје упутства и директиве у погледу пословања, поглавито у погледу прерађивања млека и израђивања таквих млекарских производа, који ће по своме квалитету моћи успешно да конкуришу на домаћем и страном тржишту**

– **да подупире чланове кредитом и потпорама, уколико му то буде могуће**

– **да врши надзор над целокупним радом путем редовних и за чланице задруге обавезних ревизија, чиме ће се постићи то, да тај рад буде у првом реду у интересу задругара**

– **да помаже набавке свих потрепштина задруга, да организује продају задружних производа и да посредује око набавке приплодне стоке за производњу млека или искоришћавање млечних производа**.

Из наведеног се види да је Централни експортни савез млекарских задруга у Новом Саду, организација створена специјално зато да помогне земљорадницима **при уновчавању његових сточарских производа**.

На челу Савеза је као почасни председник био Ђока Дунђерски, индустријалац и велепоседник из Новог Сада. Савезом је управљао Управни одбор који се састојао од девет чланова: др Милош Петровић, Стеван Шкорић, Марин Главина, Јован Капор, др Стеван Тишма, Ђура Копач, Лука Врговић, Пера Срђанов и Вељко Димитријевић. Надзорни одбор је био образован од пет лица: Мита Клицин, Велимир Рајић, Жарко Никшић, Сава Вујић и Бошко Ђурчић.[5]

У састав Савеза су могле ступити и новоосноване млекарске задруге, а изузетно и млекаре као својине појединаца, али под условом да постепено прелазе у млекарске задруге. За оснивање млекарске задруге било је потребно да се испуне следећи услови: **да има доста сировине млека, барем око 200 литара дневно, да располаже спремним**

3 АВ, Ф. 126, III 344/29. Према сазнању да Министарство пољопривреде у Београду намерава да оснује три млекарске школе у Краљевини Југославији, комесар Обласне самоуправе Области бачке је упутио Министарству предлог (бр. 23423/29) за оснивање млекарске школе у Новом Саду. Исти предлог је упутио Савет града Новог Сада 26. Октобра 1929, као и Савез српских земљорадничких задруга.

4 Архив Војводине, Ф. 79, Окружни суд Нови Сад, Т 8/30 (АВ, Ф. 79, Т 8/30).

5 АВ, Ф. 126, III 43330/30.

мајстором-млекарем и да располаже потребним справама и алатом за прераду млека на савршен начин.

Млекарске задруге које су биле чланице Централног експортног савеза млекарских задруга у Новом Саду су биле: млекарске задруге Врањево, Доњи Ковиљ, Драганић, Идвор, Кумане, Мошорин, Мокрин, Н. Сланкамен, Надаљ, Суботица, Српски Итебеј, Србобран, Тител, Руски Крстур, Бингула, Пивнице, Ботош, Ашања, Обреж, Мартинци, Крчедин, Ђурђево, Српски Елемир, Уљма, Ињош, Стајићево, Дероње, Александров Гај и Гај код Ковина.

Средишњи уред за организацију млекарства у Југославији, **Млекотехника** у Београду, са седиштем у Новом Саду, као стручна техничка установа, био је у тесној сарадњи и у специјалним уговорним односима са Централним експортним савезом млекарских задруга у Новом Саду. Према уговору, који је склопљен 22. јануара 1930, Централни експортни савез млекарских задруга је имао задатак да оснива и врши надзор над млекарским задругама, да води бригу о продаји млечних производа задруга – чланова и да склапа уговоре о експорту млечних производа. Задатак **Млекотехнике** је био да врши пропаганду о млекарству, да држи курсеве за обучавање млекара, те да врши продају комплетних млекара, млекарских справа и алата.

Средишњи уред за организацију млекарства у Југославији, **Млекотехника**, чији оснивач је био правник др Борис Сулима, протоколисана је у Београду и потврђена од стране власти као стручна установа, која је имала за свој циљ пропаганду за подизање и развијање млекарства (бр. 304/29. Трговинско индустријска и занатска комора).[6] Др Сулима је средином 1925, када још није постојао млекарски занат и док земљорадник није био упознат са употребом млекарских алата и машинерије, био ангажован од стране шведске фирме **Балтик**, која се после фузионисала са **Алфом**, за свог заступника, у циљу пропаганде за развијање млекарства и пласирању млекарског алата.

Део проспекта предузећа **Alfa** из Загреба, подружнице шведске компаније **Alfa-Laval**, произвођача сепаратора за издвајање млечне масти и машина и опреме за млекарство (АВ, Ф. 126. III 13636/1930).

Др Сулима је почео да организује млекарско-сирарске курсеве за стручну обуку у млекарском занату, за своје купце алата. Пошто је овакав рад тражио у првом реду стручну спрему појединаца, наиме стварање млекара-занатлија, Средишњи уред у споразуму са **Централном млекарском задругом у Новом Саду** је држао млекарско-сирарски курс,[7] по одобрењу министра пољопривреде др Франгеша.[8] Управник курса је био инж. Грушас, апсолвент бивше Данске млекарске школе.[9] Надзор рада на терену је вршио млекарски инструктор из Данске, господин Орлов. Предавања из ветеринарства је држао др Ђорђе Влалукин, ветеринар, а из задругарства Стева Шкорић, директор Савеза српских земљорадничких задруга у Новом Саду.[10]

Млекотехника је држала курсеве под вођством данских стручњака, према програму које је одобрило Министарство пољопривреде.[11] Курс је трајао најмање три месеца, после чега је курсиста добијао диплому као мајстор занатлија, на основу чега је могао да обавља млекарски занат. Трошкови за исхрану, стан, обуку и школски прибор су износили 6.040 динара, а курсиста је ту суму плаћао Средишњем уреду. Млекарска задруга која га је послала, добијала је по завршеном курсу од Средишњег уреда за организацију млекарства све потребне справе за млекару, уз специјално утврђене цене и услове плаћања. Млекарске задруге или поједине млекаре су могле почети одмах са радом, пре него што би курсиста добио диплому, али је у том случају Средишњи уред давао тим задругама и млекарама справе и алат, као и једно своје стручно лице, које би обучавало задругара у сепарисању млека и слању добијеног кајмака у Централу Нови Сад, где би кајмак био прерађиван у маслац. Затим је Централни

6 Према: АВ, Ф. 126, III 32727/30. и АВ, Ф. 126, III 35426/30 „Средишњи уред за организацију млекарства у Југославији, **Млекотехника**, је обуставила свој рад и пала под стечај 1930, а Централни експортни савез млекарских задруга у Југославији са седиштем у Новом Саду је преузео млекарско-сирарски курс".

7 Курс се одржавао у преуређеној згради бивше штофаре на каналу Краља Александра. Зграда је имала стан за управника курса, собу за практичног инструктора, канцеларију и интернатске просторије. У згради се налазила и једна типична сељачка млекара са свим машинама, складиште млекарског алата и складиште сира. Поред зграде се налазио бунар и свињац за 60 комада свиња.

8 Министарство пољопривреде и вода, Одељење за аграрну политику, бр. К 2938/IV од 17. јануара 1930. је преко Савеза српских замљорадничких задруга у Новом Саду, одобрило програм рада млекарско-сирарског курса, који је држао Средишњи уред за организацију млекарства у Југославији, **Млекотехника**, при Централној млекарској задрузи у Новом Саду.

9 Према: АВ, Ф. 126, III 34786/30, Јосиф Грушас, рођен 18. децембра 1892. у Литванији, по занимању инжињер и професор млекарства, запослен у **Млекотехници** као управник и предавач на млекарско-сирарском курсу при Централној млекарској задрузи у Новом Саду.

10 АВ, Ф. 126, III 13636/30.

11 АВ, Ф. 126, IV 2938/30.

експортни савез робу извозио преко данског конзорцијума у иностранство, где се роба продавала по берзанским ценама светске пијаце, али је Савез добијао 85% продајне цене за маслац од овдашње новосадске банке по предаји дупликата товарних листова о утовару робе, пошто је банка имала у већем износу отворен кредит од данских банака у ту сврху.

У Новом Саду су поред **Млекотехнике**, Експортног савеза и млекара које су настале њиховом иницијативом, постојале и приватне млекаре, односно предузећа за прераду млека и Централна млекара Нови Сад, основане субвенцијама Министарства пољопривреде и субвенцијама Области Бачке.[12]

Централна млекарска задруга у Новом Саду основана је 12. фебруара 1926. са циљем да оснива млекарске задруге, да обучава млекаре које су радили у сеоским млекарама, тј. да се стара о одржавању млекарских курсева, те да организује продају млека и млечних производа.[13]

Задруга је убележена у трговачки регистар за друштвене фирме код Окружног као Трговачког суда у Новом Саду бр. Т 13/26.[14]

Задатак задруге је био:

– да прима од својих чланова млеко ради заједничке продаје или прераде

– да врши све оне послове, који стоје у вези са напредним млекарењем

– да даје упутства и шири потребна знања о гајењу и храњењу млечне стоке, о мужи као и о поступању после муже

– да обезбеђује пријављене краве својих задругара од помора

– да сагради задружни млекарник и остале зграде које буду потребне за задружно млекарење

– да држи повремене или сталне курсеве за изучавање млекара, а по могућству и потреби да оснује и школу за млекарство

– да краве чланова цепи против туберкулозе и осталих болести

– да врши пропаганду за оснивање млекарских задруга

– да прима улоге на штедњу

– да прима у комисији справе и остало што је у вези са напредним млекарењем и да их продаје својим члановима

Чланови Управног одбора били су: Марко Ракић, Веселин Ракић, Глиша Андрић, Нестор Миодраговић и Ђока Максић.

Непокретна имовина Централне млекарске задруге се састојала из једне зграде у Темеринској улици бр. 108, у којој је била смештена млекара. Ова зграда је имала осам просторија и два подрума. Била је сазидана на земљишту Главног савеза српских земљорадничких задруга у Београду са његовом сагласношћу и одобрењем. Зидање зграде је износило око 330.000 динара.[15] Инвентар задруге се састојао из комплетног уређаја за пастеризацију млека, мањег компресора за хлађење млека, потребних справа за прављење маслаца и неких справа за прављење сира. Инсталације и справе су биле марке **Балтик** са капацитетом од 1.500 литара на један сат. Набавка ових справа је износила око 500. 000 динара.

Рад Средишњег уреда за организацију млекарства у Југославији, **Млекотехника**, је изазвао велики револт код појединих предузимача и установа. Уследиле су притужбе појединаца и млекарских задруга против др Сулиме и његовог рада.[16] Због тога је Пољопривредно одељење Краљевске банске управе Нови Сад, актом бр. III 341/29 од 21. децембра 1929. затражило од среских начелстава исцрпне извештаје о млекарским задругама основаним према систему који је увео др Сулима.[17] Овај распис је у појединим срезовима схваћен тако, да се мора спречити рад др Сулиме, што је делимично и спречило рад приватне иницијативе на пољу унапређења млекарства. У вези са расписом Краљевске банске управе бр. III 341/29 од 21. децембра 1929. и III 9226 од 4. марта 1930. Пољопривредно одељење Краљевске банске управе упутило је распис бр. III 24939/30 од 27. маја 1930. свим среским и градским начелствима, ергелама, школама и бановинским расадницима, са следећим садржајем:

12 АВ, Ф. 126, III 114/31.

13 АВ, Ф. 126, III 3639/31.

14 АВ, Ф. 79, Т 13/26.

15 АВ, Ф. 126, III 24939/30.

16 Једна од притужби коју је потписало 39 курсиста, у марту 1930, односила се на неповољне услове смештаја, за вереме обуке на млекарско-сирарском курсу у Новом Саду: (...) **Сама млекара налази се на левој страни канала на 300 метара од стрводернице. Најгоре место у Новом Саду. На десној страни канала други сусед млекара је смрдљиви канал, који отиче од конзервне фабрике. Просторије су хладне и влажне, већина људи је прехлађено. Људима код пропаганде није речено, да ће у једној таковој соби по здравље опасној становати по преко 20 људи. Ниједан течајац нема покривача (пре су те покриваче имали у најам од Црвеног крста), нити јастука тако да сам нашао и таковог, који је имао под главом место јастука дрвени војнички кофер** (...) АВ, Ф. 126, III 17642/30.

17 АВ, Ф. 126, III 10120/30.

(...) **Како су се по питању оснивања млекарских задруга и раду на унапређењу млекарства на подручју Дунавске бановине ширили разне контрадикторне вести, то је на предлог ове бановине одређена једна мешовита комисија од стручњака Министарства пољопривреде и ове бановине са задатком, да на терену детаљно и објективно испита досадашњи рад на млекарству, нарочито у сремском и војвођанском делу бановине, који је рад новијег датума**. (...)

Решењем министра пољопривреде др Ота Франгеша (бр. 23454/30) и Пољопривредног одељења Краљевске банске управе (бр. 21600/30) одређена је Комисија која је била оформљена да изврши детаљан и објективан преглед свих млекарских институција и млекарског курса у Новом Саду, као и целокупан рад на унапређењу млекарства на подручју Дунавске бановине.[18]

Према наведеним решењима, у Комисију су од стране Министарства пољопривреде одређени др Божидар Попадић – секретар Министарства и др Селих Уђварлић – пристав Министарства, а од стране Краљевске банске управе инж. Ђорђе Радојчин – виши пољопривредни саветник и инж. Богдан Јаракула – пољопривредни референт Краљевске банске управе.

Комисија је почела са својим радом, на тај начин што је прикупила сав материјал о млекарском питању и све досијее који су се налазили код Краљевске банске управе у Новом Саду , као и од Министарства пољопривреде. У том обимном материјалу су се налазиле разне представке свих млекарских установа и предузећа, извештаји свих срезова са подручја Дунавске бановине о раду др Сулиме на млекарству, као и притужбе које су се односиле на његов рад. Комисија је прегледала многе задруге на терену и констатовала да је највећи део тих организација настао радом **Млекотехнике**, чији је директор био др Сулима. О тим задругама, Комисија је саопштила следеће:

(...) **Комисија је на лицу места прегледала постојеће млекарске задруге и млекарска друштва, којима је Млекотехника продала справе и обучила мајсторе у своме млекарском течају. Као заједничка црта овог налаза за све задруге и млекарска друштва је ово: Млекотехника преко Дра. Сулима била је потпуно исправна у пословном односу са овим задругама и друштвима. Справе је свима продавала по ценовнику према величини млекаре и није се нашла ни једна притужба у погледу цене и квалитета справа. Цене справа у млекарама су углавном од ди. 8.800. Комисија је чак и при прегледу приватних млекара нашла да су и код ових справе исте марке. Справе су продаване задругама и друштвима са плаћањем на рокове и меничним осигурањем. Али је Млекотехника била из разумљивих разлога кулантна при својим потраживањима, што је често пута дозвољавала одгађање рока плаћања, кад је плаћање задрузи или друштву тешко падало. Све су задруге и друштва биле задовољне и са стручном спремом и манипулација мајстора, који су апсолвирали млекарски течај у Новом Саду.**

Све подигнуте млекаре показују један тип и по свом спољњем изгледу и по начину рада као и по изради својих продуката. За установљење масноће млека сваки доносилац има своју бочицу са виљетом у коју се кроз 10 дана узима 10 цм. млека, а по том се из тог просечног узорка установи масноћа по Хајберговој методи, по којој се онда изводи обрачун плаћања (...)[19]

Комисија је даље поднела и појединачне извештаје о свим прегледаним млекарама.

Прегледане су следеће млекарске задруге у: Новом Сланкамену, Инђији, Војки, Крњешевцима, Шимановцима, Ашањи, Обрежу, Прогару, Јакову, Старој Паланци, Дероњама, Пивницама, Старом Врбасу, Надаљу, Србобрану, Врањеву, Иђошу, Мокрину, Башаиду, Српском Итебеју, Словачком Арадцу, те приватна млекара господина Огњановића у Беодри и Фабрика качкаваља господина Огњановића у Бочару.[20]

Из извештаја Комисије о раду Централног експортног савеза млекарских задруга у Новом Саду сазнајемо колико је рад овог Савеза био успешан. Наиме, Савез који је до овог прегледа рада примио од својих млекара 6.158, 57 кг

18 АВ, Ф. 126, III 21600/30.

19 АВ, Ф. 126, III 24939/30.

20 Фабрика качкаваља господина Огњановића у Бочару је била једна од највећих фабрика качкаваља на територији данашње Војводине. У пуном јеку сезоне који је трајао око четири месеца, господин Огњановић је примао око 20.000 литара млека дневно. Млеко се плаћало по литри, тако што се цена млеку унапред одређивала за један месец. Фабрика је плаћала овчије млеко 2 динара по литру, а кравље 1,25 динара. Огњановић је на свом властитом поседу држао око 1.500 оваца. У Фабрици се просечно сваке недеље производио вагон качкаваља. Годишњи експорт сира износио је и до 20 вагона. Фабрика је имала у Солуну своје складиште са хладњачом. У Београду је имала своје продавнице. Огњановић је тврдио да он углавном регулише цене путеру у Београду на тај начин што их приближава ценама које важе на страним пијацама. Према његовом мишљењу продаја маслаца није имала будућност, јер он није могао да прода ни једну четвртину произведеног путера на београдској пијаци.

маслаца који је продавао у Новом Саду и Београду преко својих продавница, а делом је маслац извозио у Немачку преко данског конзорцијума **Лунд и Петерсон**. Ова фирма је од Савеза примила 4.641 кг маслаца, о чему је писала и страна штампа. За примљени маслац Савез је чланицама – млекарама давао аконтацију, а касније се вршио коначни обрачун.

Радом Централне млекарске задруге у Новом Саду, Комисија није била задовољна. Установљено је да задруга има мањак од 350. ооо динара који је делом потицао од губитака старе млекарске задруге, због непоседовања одговарајућих справа, а делом од губитака у тренутном пословању задруге који су износили у просеку 10.ооо динара месечно. Комисија је такође констатовала да председник задруге Марко Ракић није имао стручну спрему за вођење ове задруге која није испунила ни свој основни циљ, тј. није вршила никакву пропаганду за оснивање млекарских задруга на подручју свог делокруга. Закључак Комисије о раду Централне задруге је био веома негативан,[21] те је утврђено да је опстанак задруге немогућ, са предлогом да се задруга преда некој другој и јачој организацији.[22] Из записника редовне главне скупштине Централне млекарске задруге у Новом Саду одржане 29. децембра 1933. сазнајемо да је усвојен предлог председника задруге Александра Шевића,[23] да се рад задруге обустави и прекине са радом почевши од 1. јануара 1934. године.[24]

По завршеном обиласку млекарских задруга и сачињених извештаја о њиховом раду, Комисија је донела закључак у коме је истакла да су све млекаре и млекарске задруге, у местима у којима је била Комисија, имале све услове за опстанак и даљи просперитет.

ЗАКЉУЧАК

У Дунавској бановини је сточарство било добро развијено. Пошто се продукција млека стално повећавала, а потрошња и продаја млека и млечних производа била неорганизована, настала је потреба за оснивањем млекарских задруга. У раду за оснивање задруга и на унапређењу млекарства посебно се истакао др Сулима. Наилазио је на недовољно разумевања, рад су му ометали шпекуланти и разни накупци који су откупљивано млеко препродавали знатно скупље и на тај начин радили против интереса земљорадника. Овај пионирски рад који је имао много потешкоћа и у који је уложено много труда, успео је да крене правим путем и да се правилно развија. Оснивање задруга се показало као врло успешно и рентабилно, те се увидело да је као резултат оснивања млекарских задруга, цена млеку порасла у порећењу према ценама исплаћиваним од стране приватних млекара.

РЕЗИМЕ

Оснивачи млекарских организација и задруга су увидели да се економско стање пољопривредника код пада цена житарица, може једино тада поправити, ако земљорадници почну што интензивније да се баве сточарством, а у вези с тим и рационалнијим млекарством.

Новоосноване млекарске задруге су имале доста потешкоћа, а највећа је била та што нису имале сталне купце за своје производе и што нису имале обучене мајсторе-млекаре.

Указала се потреба за стварањем једног савеза чија би дужност била да изврши организацију млекарских задруга и млекара, да организује школовање и обучавање мајстора, занатлија-млекара и да осигура продају млекарских производа који би се производили у појединим задругама и млекарама. С обзиром на то да је за тај посао била потребна специјална обука и стручна спрема, претходно је организована друга стручна организација – **Средишњи уред за организацију млекарства у Југославији Млекотехника у Београду са седиштем у Новом Саду**, помоћу шведског конзорцијума **Алфа** из Стокхолма. Средишњи уред је почетком јесени 1929. ангажовао иностране стручњаке и основао је у Новом Саду млекарско-сирарски курс. Такође, овај Уред

21 АВ, Ф. 126, III 24939/30.

22 Према: АВ, Ф. 126, III 29407/34. Почетком 1934. Централна млекарска задруга у Новом Саду је због нерентабилности била принуђена да обустави свој рад, а сама млекара је стављена на располагање Савезу земљорадничких задруга у Новом Саду.

23 Чланови Управног одбора били су: Сава Никић, Јова Гавриловић, Ладислав Миодраговић, Мита Миодраговић и Сима Парипов. Чланови Надзорног одбора били су: Тодор Миучин, Стеван Марков, Димитрије Радосављевић и Милан Ћурчић. Задруга је имала укупно 68 задругара са 229 удела (сваки задругар је имао један удео који је износио 200 динара).

24 АВ, Ф. 79, Т 13/26.

је склопио са данским конзорцијумом специјални уговор о извозу млечних производа преко Данске у Европу. Средишњи уред за организацију млекарства у Југославији, **Млекотехника**, чији је оснивач био правник др Борис Сулима, протоколисан је у Београду и потврђен од стране власти као стручна установа, која је имала циљ да пропагира подизање и развој млекарства.

Дана 22. јануара 1930. основан је **Централни експортни савез млекарских задруга у Новом Саду**, на принципима задругарства, а његова организација је изведена на основу Закона о земљорадничким задругама. Централни експортни савез млекарских задруга у Новом Саду је била организација створена специјално зато да помогне земљорадницима **при уновчавању његових сточарских производа**.

У Новом Саду су поред **Млекотехнике**, Експортног савеза и млекара које су настале њиховом иницијативом, постојале и приватне млекаре, односно предузећа за прераду млека и Централна млекара Нови Сад, основане субвенцијама Министарства пољопривреде и субвенцијама Области Бачке.

Централна млекарска задруга у Новом Саду основана је 1926. са циљем да оснива млекарске задруге, да обучава млекаре које су радили у сеоским млекарама, тј. да се стара о одржавању млекарских курсева, те да организује продају млека и млечних производа.

Извори и литература

1. Архив Војводине, Ф. 79, Окружни суд Нови Сад, Т 8/30 (АВ, Ф. 79, Т 8/30).
2. АВ, Ф. 79, Т 13/26.
3. Архив Војводине, Ф. 126, Краљевска банска управа Дунавске бановине Нови Сад, III 13636/30 (АВ, Ф. 126, III 13636/30).
4. АВ, Ф. 126, III 344/29.
5. АВ, Ф. 126, III 5778/30.
6. АВ, Ф. 126, III 9226/30.
7. АВ, Ф. 126, III 43330/30.
8. АВ, Ф. 126, III 34786/30.
9. АВ, Ф. 126, III 13636/30.
10. АВ, Ф. 126, III 17642/30.
11. АВ, Ф. 126, IV 2938/30.
12. АВ, Ф. 126, III 114/31.
13. АВ, Ф. 126, III 3639/31.
14. АВ, Ф. 126, III 24939/30.
15. АВ, Ф. 126, III 10120/30.
16. АВ, Ф. 126, III 21600/30.
17. АВ, Ф. 126, III 32727/30.
18. АВ, Ф. 126, III 35426/30.
19. АВ, Ф. 126, III 29407/34.
20. Бранко Петрановић, **Историја Југославије 1918–1988**, Прва књига, **Краљевина Југославија 1914–1941 : Социјално-економска основа државе,** Београд 1988, 71.
21. АВ, Ф. 126, III 13636/30.

RESÜMEE

Die Gründer von milchwirtschaftlichen Organisationen und Genossenschaften haben eingesehen, dass sich die ökonomische Situation der Landwirtschaftler beim Rückgang der Getreidepreise nur dann verbessern kann, wenn sich Landwirte intensiver mit der Viehhaltung beschaeftigen, und somit mit einer rationalen Milchwirtschaft.

Die neu gegründeten milchwirtschaftlichen Genossenschaften waren mit vielen Schwierigkeiten konfrontiert, die größte davon war die, dass sie keinen ständigen Einkäufer für ihre Produkte hatten und auch keine geschulten „Milchmeister".

Es bestand Bedarf nach einem Bündnis von milchwirtschaftlichen Genossenschaften und Molkereien, dessen Aufgabe es ist, Schulungen - besonders Schulungen der Milchmeister, Molkereilehren, vorzunehmen, um den ungestörten Verkauf der Milchprodukte zu sichern.

Da eine spezielle Schulung und (Aus-)Bildung notwendig war, wurde vorher eine andere fachliche Organisation mit Hilfe des schwedischen Konsortiums „Alfa" aus Stockholm organisiert: **Das Zentralamt für die Molkereiorganisation in Jugoslawien „Mlekotehnik" in Belgrad, mit dem Sitz in Novi Sad**. Der Zentralamt hat Anfang Herbst im Jahr 1929. die ausländischen Fachkräfte engagiert und im Novi Sad einen Molkerei-Käse Kurs organisiert. Gleichfalls hat dieses Amt einen speziellen Vertrag mit den dänischen Konsortium vereinbart über den Export der Milchprodukte über Dänemark nach Europa. Das Zentralamt für die Organisation der Molkereien in Jugoslawien, „Mlekotehnika", dessen Gründer der Jurist dr. Boris Sulima war, wurde in Belgrad protokolliert und von Regierungsseite als Facheinrichtung mit den Zielen Öffentlichkeitsarbeit und Entwicklung der Molkereiwirtschaft bestätigt.

Am 22. Jänner 1930 wurde das **Zentrale Exportbündnis der Molkereigenossenschaften in Novi Sad** gegründet, das sich an Genossenschaftsprinzipien anlehnte. Diese Organisation wurde auf Grundlage des Gesetzes der Landwirtschaftgenossenschaften ins Leben gerufen.

Das Zentral Export Bündnis der Molkereigenossenschaften in Novi Sad war eine Organisation, die speziell dafür geschaffen wurde, um den Landwirten bei Verwertung ihrer Viehzucht Produkte zu helfen.

In Novi Sad waren neben Mlekotehnika, dem Export Bündnis und der Molkereien, die durch dessen Initiative entstanden waren, auch die Privaten Molkereien bzw. die Unternehmen für die Milchbearbeitung und die Zentrale Molkerei Novi Sad, die durch die Subventionen vom Landwirtschaftsministerium und der Subventionen vom Bačka Gebiet gefördert war, zuständig.

Die Zentrale Molekreigenossenschaft in Novi Sad, wurde 1926 gegründet, mit dem Ziel, die Molkereigenossenschaften zu gründen, um die Milchmänner zu Schulen, die in den Dorfmolkereien arbeiteten bzw. sich um die Abhaltung der Molkereikurse, wie auch um die Organisation der Milchprodukte zu kümmern.

Рената Д. МИНИЋ, МА
Катарина С. БЕЛИ
Народна библиотека „Илија М. Петровић“ Пожаревац
Србија

UDK: 050.48РЕЧ И СЛИКА
014.3РЕЧ И СЛИКА”1926/1927”

Часопис вредан сећања – Реч и слика –

Сажетак: **Серијске публикације, као главни носиоци актуелних информација и најновијих научних сазнања, представљају, поред монографских публикација, један од основних фондова јавних библиотека. Припремајући наслове часописа и новина за обраду у Cobiss-у, библиотекари често наилазе на разноразне вредне наслове и чланке који незаслужено падају у заборав... На жалост, многе од тих часописа, годинама нико није прелистао, многи за њих никад нису ни чули, али информације које се крију унутар корица, право су благо за већину истраживача... Овај чланак жели да подсети јавност на један од таквих драгоцених часописа...**

Кључне речи: **часописи, магазини, књиге, култура, наука, новинарство, издачка делатност.**

Када је основан магазин **Реч и слика**, уредницима – Ивану Зрнићу[1] и Николи Б. Јовановићу[2], није била намера да чисто придодају још један часопис више на већ „пренатрпано и закрчено тржиште“[3]. Намера им је била да створе модеран часопис, ослобођен академисања, мирољубив и социјалан, без одређеног жанра, без слепог

1 Иван Зрнић (1890–1942), је још пре Првог светског рата дошао из Сушака у Београд и ту је остао. Љубав према Јелени Јовановић, кћерки познатог београдског проте Божидара Јовановића, била је повод да 1912. године промени своје презиме Корницер у Зрнић. Убијен је у Јасеновцу 1942. године. У новембру 1919. године Јелена и Иван Зрнић донели су из Беча први број “Илустрованог листа”, листа чији су били не само покретачи и власници, него и уредници, једини сарадници, па чак и колпортери. Наредних година Зрнићи ће покренути читав низ нових листова, међу којима су **Илустровани лист**, **Реч и слика**, **Жена и свет**, **Забавник**, **Веселе новине** – http://www.vreme.rs/cms/view.php?id=512477 (текст објављен 20.09.2007. године у часопису **Време**).

2 Никола Б. Јовановић (1891-1949), глумац, редитељ, писац. Завршио позоришне студије у Минхену. Био један од најобразованијих глумаца у београдском ансамблу. Писао је приповетке, позоришне комаде, драме, комедије – **Енциклопедија српског народа**. Београд: Завод за уџбенике, 2008.

3 Никола Б. Јовановић, „Шта је магазин“, **Реч и слика**, [бр. 1] (јануар 1926), стр. 3.

праћења авагарде, који ће временом да се развија и шири и да својим младалачким еланом запахне и своје читаоце.

„Реч и слика није се постарала да придобије себи за уреднике ауторитете из области науке и уметности, иако ће уложити све своје напоре да буде с њима у сталном контакту – користи широке публике ради. **Реч и слика** боји се крупних имена на насловном листу, јер ауторитети носе готов програм и класификацију, а **Реч и слика** хоће да остане магазин који ће техничка преимућства што му стоје на расположењу употребити као што наивни рибар мрежу, хитајући је насумце у мутну реку живота, а не као одгајивач рибе у вештачки кристални рибњак, међу рибе одређена рода. Чим би се догодило да **Реч и слика** пође једним одређеним правцем, за неком одређеном групом, или би почела стварати своју групу, престајући тим самим бити немирно огледало воде која се набира под сваким дашком ветра, морао би се мутирати не само датум листа, већ и она имена око њега, која су од магазина начинила часопис, удаљивши га од првих и непосредних вибрација живота, који разумеју и који осећају широке масе наше грађанске интелигенције. Живот је шарени мозаик најфантастичнијих фигура, он је немиран, непостојан и шаролик као калеидоскоп: живот је ненаписани магазин“[4].

Као први магазин модерног доба, **Реч и слика** излазио је у току 1926. и 1927. године, петком - прво месечно, а касније полумесечно. Био је југословенски оријентисан и угледао се на Славено-сербскиј магазин Захарија Орфелина из 18. века (1768). Поједине свеске магазина продавале су се по 12 динара а у претплати 10 динара. Претплата за три месеца износила је 50 динара (6 свезака), за пола године 95 динара (12 свезака), годишње 180 динара (24 свезака). Лист је могао поштом да се добије на кућну адресу, ако се приложи поштанска уплатница као доказ улате. Од јунског броја 1926. године поново је почео да излази једном месечно, сваког првог, у дуплим свескама. Разлог овом враћању на првобитан начин излажења, како уредник каже, лежи у „наступању летњих врућина кад се мање и пише и чита, а с друге у жељама широких слојева наших читалаца, које двоструке свеске импресионирају веома, док их „полусвеске“ наводе на утисак да је нешто умањено, изгубљено.“

Текстови који су се објављивали у часопису, по много чему су одударали од тадашњег времена – по разноликости тема, по смелости, по начину гледања на тадашњу друштвену ситуацију... Штавише, већина чланака који су објављени

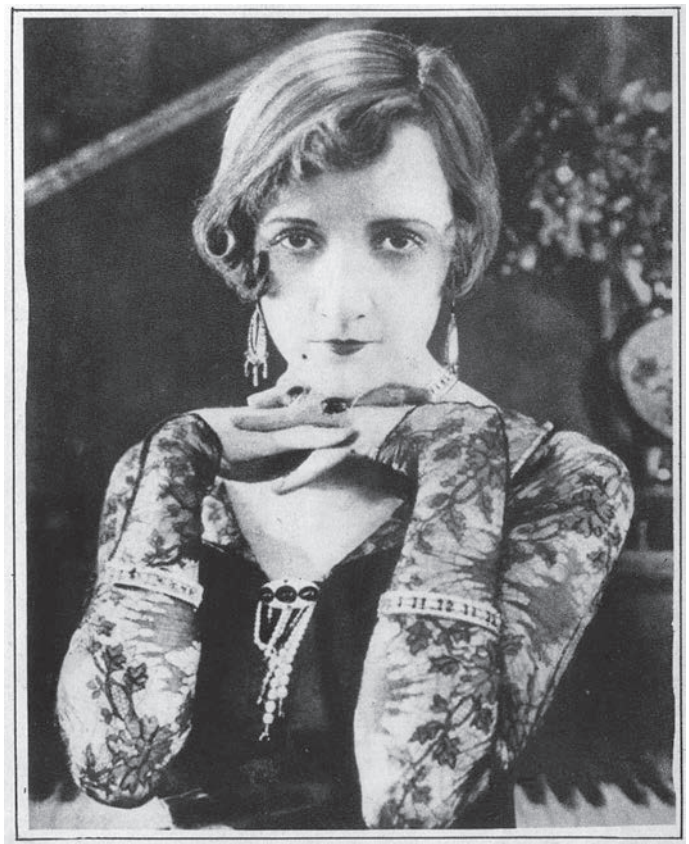

НОВ ТИП ЧЕШЉАЊА. — Чувена филмска звезда Костанца Талмаџ, којој је већ дојадило чешљање „ала-гарсон“, створила је овај нови тип главе, који сад имају све модерне њујоршанке.

у том периоду, од 1926-1927. године, без проблема би могла и данас да буде јако интересантна било ком савременом читаоцу. У правом смислу речи – један визионарски часопис.

Теме су биле разнолике – од књижевности, сликарства, филма, позоришта, музике, опере, историје, археологије, етнологије, до економије, политике, права, педагогије, медицине, зоологије, антропологије, кинологије, спорта, моде... Часопис богат илустрацијама - предивне фотографије, графике; пун разноразних реклама, које осликавају читаву једну епоху развоја интелектуалне мисли и друштва... Нарочито су занимљиве илустрације Богослава Коњевода, Леона Бељског и карикатуре Пјера Крижанића. Садржао је велики број превода чланака из светских часописа. Кроз рубрику Књижевни месец објављиван је преглед најновијих књига и часописа. Изузетно занимљиви прикази давани су у сваком броју, без цензуре и политичке опредељености

4 Исто, стр. 4.

кроз хронике – Економско-финансиска хроника, Књижевна хроника, Уметничка хроника, Музичка хроника, Позоришна хроника, Монденска хроника, Политички коментари.

Сарадници магазина били су: Исидора Секулић, Јован Дучић, Бранислав Нушић, Бранимир Ћосић, Момчило Настасијевић, др Лазар Марковић, др Ђуро Басаричек, Милан Грол, проф. Милан Јовановић-Батут, Светозар Прибићевић, др Мехмед Спахо, др Анте Трумбић, др Јов. М. Јовановић, др Јосип Хохњец, др Синиша Станковић, Морис Вињеро, Петар Коњовић, Миодраг Милетић, Светислав Мародић, Јелена Бабић, др Алекса Ивић, др М. Стојадиновић, Вељко Петровић, Милош, Црњански, Густав Крклец, Сибе Миличић, Милан Богдановић, Богдан Поповић, Марина Божић-Спаићева, др Радован Казимировић, Драгутин М. Домјанић, Милан Кашанин, Хамза Хумо, Ђуро Сабо, Божидар Ковачевић, др Виктор Новак, Илија М. Петровић, Владислав Рибникар, Марко Цар, Владимир Велмар Јанковић, Станоје Станојевић, Тодор Манојловић, Десимир Благојевић ....

Народна библиотека у Пожаревцу у свом фонду поседује добро очувана сва годишта и све бројеве часописа **Реч и слика** и поносна је на чињеницу да је за један овако драгоцен часопис писао и Илија М. Петровић, књижевник-професор-револуционар-библиотекар, чије име носи наша Библиотека...

Реч и слика: селективна библиографија чланака:

1. ЈОВАНОВИЋ, Никола Б.: Шта је магазин.
   У: Реч и слика. – Год. 1, (јануар 1926), стр. 3-4.
2. МАРКОВИЋ, Лазар: Проблеми централне управе.
   У: Реч и слика. – Год. 1, (јануар 1926), стр. 13-15.
3. ГРОЛ, Милан: Данашња комбинација води земљу у дубоку државну кризу: интервју.
   У: Реч и слика. – Год. 1, (јануар 1926), стр. 17-18.
4. ПРИБИЋЕВИЋ, Светозар: Споразум или јединство: интервју.
   У: Реч и слика. – Год. 1, (јануар 1926), стр. 19-20.
5. ХОХЊЕЦ, Јосип: Наше поимање државе: интервју.
   У: Реч и слика. – Год. 1, (јануар 1926), стр. 21-22.
6. ЈОВАНОВИЋ, Јов. М.: Њива – основа мира: интервју.
   У: Реч и слика. – Год. 1, (јануар 1926), стр. 24-26.
7. ПЕТРОВИЋ, Вељко: Голубица са црним срцем: приповетка.
   У: Реч и слика. – Год. 1, (јануар 1926), стр. 33-40,161-164.
8. МИЛАНКОВИЋ, Милутин[5]: Патагонски плезиосаурус: заблуда аргентинског научника.
   У: Реч и слика. – Год. 1, (јануар 1926), стр. 41-46.
9. ЈОВАНОВИЋ-БАТУТ, Милан: Биометрија наше расе: о испитивању једне још неиспитане стране нашега народа.
   У: Реч и слика. – Год. 1 (јануар 1926), стр. 46-47.
10. СТАНКОВИЋ, Синиша: Борба против маларије: интервју.
    У: Реч и слика. – Год. 1 (јануар 1926), стр. 47-49.
11. КОВАЧЕВИЋ, Божидар: Грешница и њено огледало: песма.
    У: Реч и слика. – Год. 1, (јануар 1926), стр. 50.
12. ВИЊЕРО, Морис: Водено богатство наше земље и њена експлоатација: разговор са генералним директором Вода г. Морисом Вињеро.
    У: Реч и слика. – Год. 1, јануар 1926, стр. 51-52.
13. КОВАЧЕВИЋ, Божидар: Смрт Дамњана Павловића: приповетка.
    У: Реч и слика. – Год. 1, (јануар 1926), стр. 57-60.
14. ЈОВАНОВИЋ, Никола Б: Нови питомци града Загреба[6]
    У: Реч и слика. – Год. 1, (јануар 1926), стр. 61-64.
15. КОРОЛИЈА, Мирко: Сусрет: песма.
    У: Реч и слика. – Год. 1, (јануар 1926), стр. 70-71.
16. КОЊОВИЋ, Петар[7]: Славенска опера: како је она освојила светски оперни репертоар и који су њени главни представници.
    У: Реч и слика. – Год. 1 (јануар 1926), стр. 72-73.
17. ЈОВАНОВИЋ, Никола Б.: Пре шеснаест векова: разговор са чувеним светским археологом, нашим сплићанином, дон Франом Булићем о томе како је провео Њ. В. Краља и Краљицу по рушевинама

5 Иницијали М.М. су разрешени уз консултације са Народним музејем Пожаревац и Филозофским факултетом у Београду. У то време Милутин Миланковић (1879 –1958) је био једна од ретких научника који се бавио проучавањем палеонтологијом.

6 Чланак говори о золошком врту у Загребу. Сарджи цртеже графичара Миленка Гјурића.

7 Петар Коњовић (1883- 1970) је био српски композитор класичне музике. Разговор се водио у време када је био директор загребачке опере.

древнога Солина, кроз музеје и кроз палату цара Диоклецијана, и шта им је том приликом говорио о прохујалим вековима и ишчезлим световима.
У: Реч и слика. – Год. 1 (јануар 1926), стр. 74-87.

18. КРКЛЕЦ, Густав: Девојка и љубав: песма.
У: Реч и слика. – Год. 1 (јануар 1926), стр. 91.

19. ЈОВАНОВИЋ, Никола Б.: Г-гца Вука Велимировић[8] – дама вајар.
У: Реч и слика. – Год. 1 (јануар 1926), стр. 92-93.

20. ЗРНИЋ, Јелена: Злочин доктора Марка: приповетка.
У: Реч и слика. – Год. 1 (јануар 1926), стр. 97-103,158-161.

21. ВУКАСОВИЋ, Милан: Музика времена: песме у прози: одломци из још необјављене књиге.
У: Реч и слика. – Год. 1 (јануар 1926), стр. 111-115.

22. МАКСИМОВИЋ, Рад.: Пут на „Кров света“: највиша тачка света, Монт- Еверест, на Хималајима, остала је до данас неприступачна човековој нози.
У: Реч и слика. – Год. 1 (јануар 1926), стр. 116-124.

23. ДРУГИ, Владислав: Под треском топова и праском пушака: ратне слике
У: Реч и слика. – Год. 1 (јануар 1926), стр. 125-128.

24. АЛФИРЕВИЋ, Силвије: О Јадранској Стражи: зашто је постала – њено деловање – њени циљеви.
У: Реч и слика. – Год. 1 (јануар 1926), стр. 144-145.

25. ДИМИТРИЈЕВИЋ, Бран.: После сто година: вероватна прича.
У: Реч и слика. – Год. 1 (јануар 1926), стр. 152-157.

26. ЈОВАНОВИЋ, Драгољуб: О васпитању публике: интервју.
У: Реч и слика. – Год. 1 (јануар 1926), стр. 165-166.

27. ЈОВАНОВИЋ, Никола Б.: Шта ћете, код нас ће се позоришна уметност још подуго морати да торбари: Позоришна хроника.
У: Реч и слика. – Год. 1 (јануар 1926), стр. 174-176.

28. ПОПОВИЋ, Богдан: К сликама г. Уроша Предића.
У: Реч и слика. – Год. 1 (фебруар 1926), стр. 3-10.

29. СТАВРИ, Ставро: Албанија, земља орлових синова: бајка о земљи Скипенији коју су читаоцима „Речи и Слике“ испричали госпођа и г. Др Ставро Ставри.
У: Реч и слика. – Год. 1, (фебруар 1926), стр. 14-16.

30. ХОФИНГЕР, Макс: Аустрија пре и сада: разговор са аустриским послаником г. Максом Хофингером.
У: Реч и слика. – Год. 1, (фебруар 1926), стр. 20-22.

31. ОЛСХАУЗЕР, Франц: Наше везе са Немачком: разговор[9]
У: Реч и слика. – Год. 1, (фебруар 1926), стр. 26-27.

32. ХИКМЕТ Бej, Јусуф: Млада Турска Репуб лика[10]
У: Реч и слика. – Год. 1, (фебруар 1926), стр. 31-33, 160

33. ДУЧИЋ, Јован: Скулптура гђе Иве Деспић[11].
У: Реч и слика. – Год. 1, (фебруар 1926), стр. 34-40.

34. ГРОЛ, Милан: Око Јована Дучића: другарски „сенакл“ Јована Дучића у Београду пре рата
У: Реч и слика. – Год. 1, (фебруар 1926), стр. 43-44.

35. ЛАЗИЋ, Живојин А.: Безбедност и напредак Јужне Србије
У: Реч и слика. – Год. 1, (фебруар 1926), стр. 45-56, 167-168.

36. СЕКУЛИЋ, Исидора: Гаспара Стампа[12]
У: Реч и слика. – Год. 1, (фебруар 1926), стр. 57-62.

37. МИЛОШЕВИЋ, Момчило: Сена: из збирке „Писма из Париза“[13]
У: Реч и слика. – Год. 1, (фебруар 1926), стр. 67-73.

38. БУДУЋИ краљ ваздуха – хеликоптер: популарни чланак.[14]
У: Реч и слика. – Год. 1, (фебруар 1926), стр. 74-82

8 Вукосава Вука Велимировић (1888 - 1965) - ћерка Проте Милоша Велимировића. Била је познати уметник и вајар. Радила је портете, алегоријске фигуре, фасадне и рељефне скулптуре. Бавила се сликарством и књижевношћу. Постоји и занимљива прича о љубави Вуке и познатог носиоца нобелове награде Ребиндранат Тагоре - http://www.komovi.com/kom/poznate-licnosti-i-djela/124-vukosava-vuka-velimirovi.html (преузето 14. маја 2013. године).

9 Односи између Југославије и Немачке после Првог светског рата.

10 Излагања Јусуфа Хикмета Беја о Кемаловим реформама (Гази Мустафа Кемал , 1881-1938) после Првог светског рата.

11 Ива Деспић-Симоновић (1891—1961) – академска сликарка и вајарка, учила на женском течају за уметничке радње на Обртној школи, па када је течај затворен дошла је на вајарски одсек Привремене више школе за уметност и уметнички обрт у Загребу а после изложбе са Љубом Бабићем, уследили су студијски боравци у Минхену и Паризу. Од 1920. године живела је у Сарајеву - http://agiart.tripod.com/Enciklopedija_d.htm (преузето 14.06.2013. године).

12 Гаспара Стампа (1523–1554), италијанска песникиња.

13 О реци Сени уз илустрације Љ. Ивановића.

14 О првим летилицама које су направљене.

39. ВУКОВИЋ, Антоније: Опасност од говеђе куге.
У: Реч и слика. – Год. 1, (фебруар 1926), стр. 83-84.

40. КОВАЧИЋ, Крешимир: Наше новинарство.
У: Реч и слика. – Год. 1, (фебруар 1926), стр. 85-86.

41. ЈОВАНОВИЋ, Никола Б.: Апарат урокљивих очију[15]
У: Реч и слика. – Год. 1, (фебруар 1926), стр. 91.

42. КАЗИМИРОВИЋ, Радован: Реч две о народним шарама: разговор са г. др Р. Кзимировићем о његовом албуму наших народних шара поводом изложбе у Београду.
У: Реч и слика. – Год. 1, (фебруар 1926), стр. 92-94.

43. БРЈУСОВ, Валериј: Дах смрти: [из руске лирике][16]
У: Реч и слика. – Год. 1, (фебруар 1926), стр. 96.

44. ЖИВАДИНОВИЋ, Стојан В.: Последња свирка: приповетка.
У: Реч и слика. – Год. 1 (фебруар 1926), стр. 103-108.

45. БОЖАНСКИ престо у Хималајима[17]
У: Реч и слика. – Год. 1, (фебруар 1926), стр. 109-115.

46. ЈОВАНОВИЋ, Никола Б.: Потписи који се не упијају : сто и неколико година наше нове историје у потписима наших владара.[18]
У: Реч и слика. – Год. 1, (фебруар 1926), стр. 155-160.

47. ЦВЕТКОВИЋ, Брана: Ecce homo!: приповетка.
У: Реч и слика. – Год. 1, (фебруар 1926), стр. 161-165.

48. КАШАНИН, Милан: Мојсије на Тиси: приповетка.
У: Реч и слика. – Год. 1, (1. март 1926), стр. 9-19,85-86..

49. БАБИЋ, Јелена: О примењеној уметности.
У: Реч и слика. – Год. 1, (1. март 1926), стр. 20.

50. НАРОДНА банка Краљевине СХС: популарни чланак, илустровано.
У: Реч и слика. – Год. 1, (1. март 1926), стр. 55-60.

51. АЛЕКСАНДЕР, С.Д.: Наша индустрија: да ли код нас има великих богаташа: разговор са г. С.Д. Александером, председником Савеза индустријалаца у Хрватској.
У: Реч и слика. – Год. 1, (1. март 1926), стр. 76-77.

52. НОВАК, Виктор: Најстарији примери латинског писма код Хрвата.
У: Реч и слика. – Год. 1, (15. март 1926), стр. 20-28.

53. МИХАЕЛИС, Карин: О модерном браку: одломци.
У: Реч и слика. – Год. 1, (15. март 1926), стр. 65-74.

54. СТАНКОВИЋ, Синиша: Охридско језеро и његов живот.
У: Реч и слика. – Год. 1, (1. април 1926), стр. 19-30.

55. МИЛОШЕВИЋ, Момчило: Душа: приповетка.
У: Реч и слика. – Год. 1, (1. април 1926), стр. 55-59.

56. СВЕТОВСКИ М.: Робовање монденског позива у Београду: монденска хроника.
У: Реч и слика. – Год. 1, (1. април 1926), стр. 89-90.

57. СТЕФАНОВИЋ, Свет.: 13 [тринаест] псалама Давидових: ритмички преводи са хебрејског.
У: Реч и слика. – Год. 1, (15. април 1926), стр. 56-61.

58. М.М. [МИЛЕТИЋ, Миодрад]: Код Лужичких Срба.
У: Реч и слика. – Год. 1, (15. април 1926), стр. 62-69.

59. СВЕТОВСКИ М.: У преокрету: пролеће је продрло у брачне собе и барове, срца и гарсонијере, дансинге и саксофоне.
У: Реч и слика. – Год. 1, (15. април 1926), стр.93-94.

60. ПРЕДИЋ, Светислав: Несмотреност Јованче Мицића: [приповетка].
У: Реч и слика. – Год. 1, (1. мај 1926), стр. 27-31

61. ПЕШИЋ, М.М.: Шпанске народне песме.
У: Реч и слика. – Год. 1, (1. мај 1926), стр. 49-59.

62. ЈОВАНОВИЋ-Батут, Милан: О кринолини[19].
У: Реч и слика. – Год. 1, (1. мај 1926), стр. 66-77.

63. ЦРЊАНСКИ, Милош: Сан Џемињано[20].
У: Реч и слика. – Год. 1, (15. мај 1926), стр. 27-38.

64. МИШКОВИЋ, В.: О нашем планетарном систему.
У: Реч и слика. – Год. 1, (15. мај 1926), стр. 44-51.

65. АЛБЕРТИС, Тулија де: Пророчанство: [приповетка].
У: Реч и слика. – Год. 1, (15. мај 1926), стр. 61-76.

66. СВЕТОВСКИ, М..: Знаци времена и силуете са најновијег монденског филма.
У: Реч и слика. – Год. 1, (15. мај 1926), стр. 88-91.

15 О доајену наших фотографских репортера Владимиру Влади Бенчићу (1896—1970).

16 Валериј Брјусов (1873-1924), руски лиричар, представник и теоретичар руског симболизма и први вођа тог покрета.

17 Текст о Далај Лами и будизму у Тибету.

18 Садржи фотографије потписа наших владара.

19 Кринолина је обруч који су жене у 19. веку носиле испод сукње.

20 Сан Џемињано (San Gimignano) је чувена тврђава из XIII века у Провинцији Сиена у Тоскани, средишња Италија, http://sh.wikipedia.org/wiki/San_Gimignano (преузето 06.04.2013. године)

67. РИБНИКАР, Владислав: Љуба Ивановић: уз неколико карактеристичних репродукција маестра оловке.
У: Реч и слика. – Год. 1, (јун 1926), стр. 3-13.

68. ЧАЈКАНОВИЋ, Веселин: Култ мртвих.
У: Реч и слика. – Год. (1. јун 1926), стр. 16-24.

69. КОРОШАЦ, Антун: Закон против корупције: разговор са шефом Словенске Људске Странке.
У: Реч и слика. – Год. 1, (јун 1926), стр. 62-64.

70. ПОЧЕТАК свих почетака, зраци из васионе наговештавају рођење нових звезда: популаран чланак са сликама.
У: Реч и слика. – Год. 1, (јун 1926), стр. 105-109.

71. МЕНИЈЕ, М.: Легенда о Сократу: Сократ и Ксантипа.
У: Реч и слика. – Год. 1, (јун 1926), стр. 110-114.

72. ПЕТКОВИЋ, Вл.: Ђока Крстић: чланак др. Вл. Петковића, управника Народног Музеја у Београду, уз репродукције уметникових радова.
У: Реч и слика. – Год. 1, (јул 1926), стр. 3-8.

73. КРКЛЕЦ, Густав: Писмо из Берлина: са четвртог интернационалног конгреса Пен-клуба.
У: Реч и слика. – Год. 1, (јул 1926), стр. 18-20.

74. СТАНОЈЕВИЋ, Станоје: Повеља Бана Кулина 1189. год.
У: Реч и слика. – Год. 1, (јул 1926), стр. 25-27.

75. ЈОВАНОВИЋ, Никола Б.: За што бржу везу са Ј. Србијом: разговор са г. Антом Радојевићем, бившим министром Саобраћаја, једним од наших најјачих капацитета у железником питању.
У: Реч и слика. – Год. 1, (јул 1926), стр. 28-34.

76. ТАЈНЕ дужице: лекар ће из човечјег ока често прочитати од какве болести болујемо.
У: Реч и слика. – Год. 1, (јул 1926), стр. 35-38.

77. ЉУДОЖДЕРИ: неколико појединости о њиховим обичајима и наравима.
У: Реч и слика. – Год. 1, (јул 1926), стр. 65-67.

78. КОРДИЋ, Синиша: Необичан свет: живот и доживљаји Ивана Петровића: приповетка.
У: Реч и слика. – Год. 1. (јул 1926), стр. 74-80.

79. ЈОВАНОВИЋ, Никола Б.: Аутограм: забавни чланак с аутограмима наших глумаца.
У: Реч и слика. – Год. 1, (јул 1926), стр. 85-95.

80. О ПРОИЗВОДЊИ дувана: разговор са управником Управе Државних Монопола г. Б. Тодоровић.
У: Реч и слика. – Год. 1, (јул 1926), стр. 96-97.

81. УМИРЕ ли наше Сунце?: тако се питају астрономи, питајући се је ли наступио почетак свршетка.
У: Реч и слика. – Год. 1, (јул 1926), стр. 98-99.

82. КОВАЧЕВИЋ, Божидар: О Достојевском: његов основни проблем.
У: Реч и слика. – Год. 1, (јул 1926), стр. 105-115.

83. ПЕТКОВИЋ, Властимир: Љубав у политици: политичка козерија.
У: Реч и слика. – Год. 1, (јул 1926), стр. 116-120.

84. САВАТИЈ[21]: Средњи век: приповетка из збирке приповедача „Одисеја“ из избеглишта.
У: Реч и слика. – Год. 1, (јул 1926), стр. 125-146.

85. КОВАЧЕВИЋ, Божидар: Марино Тартаља.
У: Реч и слика. – Год. 1, (август 1926), стр. 3-9.

86. НУШИЋ, Бранислав: Миш: једночин.
У: Реч и слика. – Год. 1, (август 1926), стр. 10- 26.

87. ДРЖАВА и чиновници: из разговора са г. др. Михаилом Илићем, в. Професором јавног права на београдском правничком факултету и једним од најјачих људи међу нашим млађим, слободоумним генерацијама.
У: Реч и слика. – Год. 1, (август 1926), стр. 27- 33.

88. ТАГОРЕ, Рабиндранат: Скелет: приповетка.
У: Реч и слика. – Год. 1, (август 1926), стр. 33-40.

89. ЈОВАНОВИЋ, Никола Б. : Борба против поплаве: шта су то водне задруге и како се оне боре са елементима, а за што бољу жетву: Против поплаве, а за мелиорације.
У: Реч и слика. – Год. 1, (август 1926), стр. 45-51, 157.

90. ЖИВАДИНОВИЋ, Стојан В.: Соколски слет у Прагу: чланак са сликама.
У: Реч и слика. – Год. 1, (август 1926), стр. 55-60, 155.

91. ЗРНИЋ, Јелена: Крвави трагови: приповетка.
У: Реч и слика. – Год. 1, (август 1926), стр. 66-80.

21 Саватије Љубибратић - хумски владика чије се владичанство сместило у Херцег Новом по рушењу манастира Тврдош код Требиња. Млетачка власт му је признала владичанство и посебним дукалом од 29. јуна 1695. године доделила му земљу на Топлој. Своју црквену власт над православцима у овом делу Боке и у Далмацији Саватије је вршио све до своје смрти 1716. године, http://www.hercegnovi.cc/index.php?idstr=111 (преузето 08.05.2013. године)

92. ПИЗАНИ, Фери[22]: У земљи филма: успомене из Лос Ангелоса.
У: Реч и слика. – Год. 1, (август 1926), стр. 125-128.

93. КРКЛЕЦ, Густав: Владимир Филаковац: неколико речи о сликарству и личности једног уметника који спрема колективну изложбу слика у Београду.
У: Реч и слика. – Год. 1, (септембар 1926), стр. 4-14.

94. МИЛЕНКОВИЋ, Миливоје: Разврат: песма.
У: Реч и слика. – Год. 1, (септембар 1926), стр. 16.

95. Ковачевић, Божидар: Страст без дна: песма.
У: Реч и слика. – Год. 1, (септембар 1926), стр. 33.

96. ТРОЈАНОВИЋ, Сима: Гласоноше: чланак из етнографије др Симе Тројановића: илустровано.
У: Реч и слика. – Год. 1, (септембар 1926), стр. 34-36.

97. САРИЈА[23], Балдуин: Стоби-наша Помпеја.
У: Реч и слика. – Год. 1, (септембар 1926), стр. 37-40.

98. КОВАЧЕВИЋ, Божидар: Петроније, судија отмености.
У: Реч и слика. – Год. 1, (септембар 1926), стр. 45-50.

99. ПЕТРОНИЈЕ, Гај Арбитер: Гозба Трималхионова: одломак из Петронијевог Сатирикона [превео Божидар Ковачевић].
У: Реч и слика. – Год. 1 (септембар 1926), стр. 51-73, 115-125.

100. ДОРОШЕВИЧ, Влас Михајлович: Пољубац: [приповетка; превео с руског Д.А.].
У: Реч и слика. – Год. 1 (септембар 1926), стр. 74-80.

101. ЋОСИЋ, Бранимир: У разговору са Борисавом Станковићем – приповедачем, романописцем и драматичарем.
У: Реч и слика. – Год. 1, (септембар 1926), стр. 95-100.

102. ПА ви то не знате: популарни чланак с графичким таблицама о човечјем телу.
У: Реч и слика. – Год. 1, (септембар 1926), стр. 136-140.

103. ЛЕПОТА покрета у спорту.
У: Реч и слика. – Год. 1, (септембар 1926), стр. 141-145.

104. КОВАЧЕВИЋ, Божидар: Крлежин напад на Београд и његова последња књига: књижевна хроника.
У: Реч и слика. – Год. 1, (септембар 1926), стр. 147-149.

105. КАШАНИН, Милан: Зашто се код нас не купују уметнички радови?: уметничка хроника.
У: Реч и слика. – Год. 1, (септембар 1926), стр. 149-151.

106. МИЛЕНКОВИЋ, Миливоје: За подизање сталних и модерних игралишта и како данас изгледамо: спортска хроника.
У: Реч и слика. – Год. 1 (септембар 1926), стр. 155.

107. КОВАЧЕВИЋ, Божидар: Свети Фрањо Асишки: поводом 4. октобра, седамстогодишњице од његове смрти.
У: Реч и слика. – Год. 1 (октобар 1926), стр. 45-50.

108. ДУКИЋ, Селена: Разочарана: [приповетка].
У: Реч и слика. – Год. 1 (октобар 1926), стр. 51-58.

109. ЖИВАДИНОВИЋ, Стојан В.: Савле: приповетка.
У: Реч и слика. – Год. 1 (октобар 1926), стр. 69-75.

110. ТРАЈКОВИЋ, Никола: Разговор са г. Квапилом: одговор на питања које је великом управнику позоришта, редитељу, драмском писцу и песнику поставио г.Трајковић.
У: Реч и слика. – Год. 1 (октобар 1926), стр. 76-80.

111. КАШАНИН: Милан: Живорад Настасијевић.
У: Реч и слика. – Год. 1 (октобар 1926), стр. 85-90.

112. ЋОСИЋ, Владимир: У разговору са Вељком Петровићем.
У: Реч и слика. – Год. 1 (октобар 1926), стр. 91-96.

113. КАРАЂАЛЕ, Јон Лука: Грех:[приповетка].
У: Реч и слика. – Год. 1 (октобар 1926), стр. 108-140.

114. ЈОВАНОВИЋ, Никола Б.: Штампа у Женеви.
У: Реч и слика. – Год. 1 (октобар 1926), стр. 148-151.

115. СВЕТОВСКИ, Мих.: Реч је о местима где би Шеспир тешко написао Отела: монденска хроника.
У: Реч и слика. – Год. 1 (октобар 1926), стр. 158-160.

116. ЦРЊАНСКИ, Милош: Сликарство Јована Бијелића.
У: Реч и слика. – Год. 1 (новембар 1926), стр. 3-16.

117. КРКЛЕЦ, Густав: Руска љубав: [песма].
У: Реч и слика. – Год. 1 (новембар 1926), стр. 17.

118. ПАВЛОВИЋ, М.: Најсрећнији час: [приповетка].
У: Реч и слика. – Год. 1 (новембар 1926), стр. 18-22.

22 Фери Пизани, ратни дописник неколико талијанских листова из Србије. Аутор је књиге Српска драма коју је објавио 1917. године у Солуну, http://istorijanisa.wikidot.com/feri-pizani (преузето 09.05.2013. године).

23 Др Балдуин Сарија, професор факултета у Љубљани, започео је да уређује нумизматичку збирку београдског Народног музеја у време док је био доцент у Београду. Био је руководилац радова на ископавању у Стобима, код Градског, http://hrcak.srce.hr/ (преузето 09.05.2013. године).

119. РЕНТГЕН у служби уметности: илустровани чланчић.
У: Реч и слика. – Год. 1 (новембар 1926), стр. 23.

120. СТВАРАЊЕ наше авиације: разговор са генералом г. Рад. Станојловићем, шефом нашег ваздухопловства.
У: Реч и слика. – Год. 1 (новембар 1926), стр. 29-31.

121. НОВЕ гује отровнице: научно-популарни чланак са сликама.
У: Реч и слика. – Год. 1 (новембар 1926), стр. 33-38.

122. ЖИВОТ једног циркуса: информативни чланак са сликама.
У: Реч и слика. – Год. 1 (новембар 1926), стр. 39-51.

123. КОВАЧЕВИЋ, Божидар: Елексир живота: [приповетка].
У: Реч и слика. – Год. 1 (новембар 1926), стр. 52-59.

124. МИЛЕНКОВИЋ, Миливоје: Vox Mortuum [песма].
У: Реч и слика. – Год. 1 (новембар 1926), стр. 59.

125. ТРОЈАНОВИЋ, Сима:Уморство мале деце: етнолошки чланак.
У: Реч и слика. – Год. 1 (новембар 1926), стр. 61-64.

126. РАЗГОВОР са г. Бранославом Ђ. Нушићем: мисли о нашој драмској књижевности и неколико обавештења о томе како постају драме.
У: Реч и слика. – Год. 1 (новембар 1926), стр. 69-75.

127. РАДУЛОВИЋ, Јован: Уз једну књигу: [песма].
У: Реч и слика. – Год. 1 (новембар 1926), стр. 76.

128. ПЕТРОВИЋ, Илија М.: У Београду пре 80 [осамдесет] година: илустровано сликама из оног времена.
У: Реч и слика. – Год. 1 (новембар 1926), стр. 77-80, 137-140.

129. ЂОРЂЕВИЋ, Воја: Прво писмо из Холивуда.
У: Реч и слика. – Год. 1 (новембар 1926), стр. 81-90.

130. ЋОСИЋ, Бранимир: У разговору са г. Сибом Миличићем, песником и приповедачем.
У: Реч и слика. – Год. 1 (новембар 1926), стр. 91-97.

131. ПИЗАНИ, Фери: У земљи филма: успомене из Лос-Ангелоса: Теда Бара, вампируша.
У: Реч и слика. – Год. 1 (новембар 1926), стр. 98-102.

132. МЕСЕЦ у близини Младеновца: популаран магазински чланак из астрономије, с илустрацијама.
У: Реч и слика. – Год. 1 (новембар 1926), стр. 103-104, 145-150.

133. ИБАЊЕЗ, Бласко: Краљ Лир међу штампарима: приповетка.
У: Реч и слика. – Год. 1 (новембар 1926), стр. 109-136.

134. КАШАНИН, Милан: Уметничка хроника: купци и уметници (поводом оснивања Сталне уметничке хронике).
У: Реч и слика. – Год. 1 (новембар 1926), стр. 155-156.

135. КОРОЛИЈА, Мирко: Због: [песма].
У: Реч и слика. – Год. 1 (децембар 1926), стр. 3.

136. ЋОСИЋ, Бранимир: Египћанка: [приповетка].
У: Реч и слика. – Год. 1 (децембар 1926), стр. 4-26.

137. МАКСИМОВИЋ, Десанка: Слике: [песма].
У: Реч и слика. – Год. 1 (децембар 1926), стр. 27.

138. ВЕЛМАР-Јанковић, Владимир: Храмови у Индији.
У: Реч и слика. – Год. 1 (децембар 1926), стр. 28-38.

139. ТРАЈКОВИЋ, Никола: Славуј: [приповетка].
У: Реч и слика. – Год. 1 (децембар 1926), стр. 46-53.

140. ЋОСИЋ, Бранимир: У разговору саг. Душаном С. Николајевићем.
У: Реч и слика. – Год. 1 (децембар 1926), стр. 54-59.

141. КАШАНИН, Милан: Вељко Станојевић.
У: Реч и слика. – Год. 1 (децембар 1926), стр. 68-72.

142. ВЕЛС, Херберт Џорџ: На дну океана: [приповетка].
У: Реч и слика. – Год. 1 (децембар 1926), стр. 77-93.

143. ДЕРОКО, Драгутин Ј.: Дебарски дуборези.
У: Реч и слика. – Год. 1 (децембар 1926), стр. 94-97.

144. ГЛУМЦИ у Јапану: популаран информативно-забавни чланак, илустровано.
У: Реч и слика. – Год. 1 (децембар 1926), стр. 99-106.

145. КРИЈУМЧАРСКА школа у Чикагу: забавни чланак из Сједињених Држава, илустровано.
У: Реч и слика. – Год. 1 (децембар 1926), стр. 107-111.

146. АДИ, Ендре: Стихови Ендре Ади: пет песама великог мађарског песника из књиге "Волео бих кад би ме волели": [превео с мађарског Младен Лесковац].
У: Реч и слика. – Год. 1 (децембар 1926), стр. 112-116.

147. КАН, Ф.: Сало у човечјем телу: илустровани чланак из новог дела Ф. Кана.
У: Реч и слика. – Год. 1 (децембар 1926), стр. 117-120.

148. РАЗВИТАК коњарства у нашој земљи: разговор са г. Миланом Јовичићем, генералним секретаром Дунавског Кола Јахача.
У: Реч и слика. – Год. 1 (децембар 1926), стр. 133-135.

149. МЕЊА ли се лице наше земље?: радиографска мрежа испитује теорију да ли се континенти померају: популаран геолошки чланчић.
У: Реч и слика. – Год. 1 (децембар 1926), стр. 136-138.

150. КАШАНИН, Милан: Срна: приповетка.
У: Реч и слика. – Год. 2 (јануар 1927), стр. 3-14.

151. АНДРИЋ, Никола: У посетама код два Исуса и једног Св. Петра: одломак из јубиларне књиге.
У: Реч и слика. – Год. 2 (јануар 1927), стр. 17-29.

152. М.Б.С. [БОЖИЋ-Спаићева, Марина]: Разговор с г. др. Николом Андрићем, поводом 40-годишњице великог позоришног човека и 400-те књиге Забавне библиотеке.
У: Реч и слика. – Год. 2 (јануар 1927), стр. 30-32.

153. ХУМО, Хамза: Севдалинке: [илустровао Б. Коњевод].
У: Реч и слика. – Год. 2 (јануар 1927), стр. 33-38.

154. М.Б.С. [БОЖИЋ-Спаићева, Марина]: Уз слике г-ђе Цане Гатин Дујшин.
У: Реч и слика. – Год. 2 (јануар 1927), стр. 39-45.

155. ПАВЛОВИЋ, М.: Тајанствени састанак: епизода о Н. Пашићу из времена анексионе кризе.
У: Реч и слика. – Год. 2 (јануар 1927), стр. 46-49.

156. ЋОСИЋ, Бранимир: У разговору са г. Милошем Црњанским, песником, приповедачем, романсијером, путописцем итд.
У: Реч и слика. – Год. 2 (јануар 1927), стр. 50-57.

157. ТРОЈАНОВИЋ, Сима: Губа: историско-фолклорне белешке.
У: Реч и слика. – Год. 2 (јануар 1927), стр. 61-69.

158. ФИШ-Амстронг, Хамилтон: Вестминстер Србије: превод енглеског чланка пријатеља нашег народа г. Хамилтона Фиш-Амстронга.
У: Реч и слика. – Год. 2 (јануар 1927), стр. 58-60.

159. БОЈИЋ, Радивоје: Саслушање: хумореска.
У: Реч и слика. – Год. 2 (јануар 1927), стр. 70-76.

160. ЗА господу: лула-цигара-цигарета: популаран илустровани чланак.
У: Реч и слика. – Год. 2 (јануар 1927), стр. 78-80.

161. ОСТОЈИЋ, Иван К. : Стари хаџо: [песма].
У: Реч и слика. – Год. 2 (јануар 1927), стр. 81.

162. ДОДРЕ, Андре: Карневал: мемоари једног руског играча.
У: Реч и слика. – Год. 2 (јануар 1927), стр. 86-128.

163. КАКО се животиње служе својим чулима: популаран илустрован чланак.
У: Реч и слика. – Год. 2, јануар 1927, стр. 129-136.

164. НИКОЛИЋ-Лењански: Писмо из Варшаве: наша пропаганда, нула и гостовање г-ђе Ксеније Роговске.
У: Реч и слика. – Год. 2 (јануар 1927), стр. 137-140.

165. ЈОВАНОВИЋ, Драг.: Економско финансијска хроника: привредницима није свеједно каква је и каква ће бити државна управа .
У: Реч и слика. – Год. 2, јануар 1927, стр. 145-146.

166. КОВАЧЕВИЋ, Божидар: Два српска писца: књижевна хроника[24].
У: Реч и слика. – Год. 2 (јануар 1927), стр. 147-149.

167. КОВАЧЕВИЋ, Божидар: Љубав Белуша витеза: приповетка.
У: Реч и слика. – Год. 2 (фебруар 1927), стр. 7-11.

168. КРКЛЕЦ, Густав: In memoriam R. M. Rilke: песма.
У: Реч и слика. – Год. 2 (фебруар 1927), стр. 12.

169. ДИМИТРИЈЕВИЋ, Бранко: Јован Цвијић: чланак.
У: Реч и слика. – Год. 2 (фебруар 1927), стр. 13-16.

170. ХУМО, Хамза: Њихало: приповетка.
У: Реч и слика. – Год. 2 (фебруар 1927), стр. 17-20.

171. Брандим[25]: Незнани магарац: хумореска.
У: Реч и слика. – Год. 2 (фебруар 1927), стр. 25-31.

172. ПРОДАНОВИЋ, Јаша: Република: [чланак].
У: Реч и слика. – Год. 2 (фебруар 1927), стр. 33-38

173. РАДОВАНОВИЋ, М.С.: Вјетреница: највећа пећина у нашој држави.
У: Реч и слика. – Год. 2 (фебруар 1927), стр. 39-45.

174. НИКОЛАЈЕВИЋ, Божа С.: Мотиви са Млаве: [песме].
У: Реч и слика. – Год. 2 (фебруар 1927), стр. 46-49.

175. КАО, Б.: Прекидач времена: [приповетка].
У: Реч и слика. – Год. 2 (фебруар 1927), стр. 50-58.

176. И ми бисмо овако да путујемо: луксузни возови америчких милијардера: популарни чланак са сликама у бакркотиску.
У: Реч и слика. – Год. 2 (фебруар 1927), стр. 59-61.

24 О Душану Николајевићу и Момчилу Настасијевићу.

25 Геолог и новинар Брандим, један од сарадника прве редовне хумористичке емисије на програму Радио Београда, која је носила назив "Хумористичке новине", а први пут је емитована 10. јуна 1936. године, http://www.audioifotoarhiv.com/Promocije/Istorijat-Radio-Beograda.html (преузето 10.05.2013. године)

177. ЋОСИЋ, Бранимир: У разговору са г. Божидаром Ковачевићем, песником: књижевна козерија.
У: Реч и слика. – Год. 2 (фебруар 1927), стр. 66-74.

178. ФАРЕР, Клод: На другој страни света: [приповетка].
У: Реч и слика. – Год. 2 (фебруар 1927), стр. 74-79.

179. ШТА су то спомен чесме: разговор с г. Вел. Томашевићем инж. Генералне Дирекције Вода (уз слике у бакротиску).
У: Реч и слика. – Год. 2 (фебруар 1927), стр. 80-87.

180. МАНОЈЛОВИЋ, Тодор: Франциска Еуженија: [приповетка].
У: Реч и слика. – Год. 2 (фебруар 1927), стр. 88-93.

181. ЊЕГОВАН, Владимир: Значај хемије по народну одбрану: предавање одржано на загребачкој Радио-Станици 2. [другог] децембра 1926. г.
У: Реч и слика. – Год. 2 (фебруар 1927), стр. 95-98,136-140 .

182. ЈОВАНОВИЋ, Никола Б.: Сташа Беложански: поводом изложбе једног сликара из наше најмлађе генерације, који први приређује колективну изложбу својих радова.
У: Реч и слика. – Год. 2 (фебруар 1927), стр. 99-107.

183. СТАНОЈЕВИЋ, Станоје: Посуђе Севаста Цузмена: историјски чланчић уз слику.
У: Реч и слика. – Год. 2 (фебруар 1927), стр. 109-110.

184. ЛАРМА од памтивека: џез није скоројевић, јер има и претке: популарни чланчић са сликама.
У: Реч и слика. – Год. 2 (фебруар 1927), стр. 112-115.

185. ЂОРЂЕВИЋ, Воја: Друго писмо из Холивуда: допис из Лос Анжелеса.
У: Реч и слика. – Год. 2 (фебруар 1927), стр. 116-129.

186. БЕЉСКИ, Леон: Господин професор и његова рибица: лагарије по дану: [хумореска].
У: Реч и слика. – Год. 2 (фебруар 1927), стр. 132.

187. ЗАХАРОВ, Е.: Г.Б. Нушић о кризи наше земље: [разговор].
У: Реч и слика. – Год. 2 (фебруар 1927), стр. 133-135.

188. ХУМО, Хамза: Добри: [приповетка].
У: Реч и слика. – Год. 2 (март 1927), стр. 3-7,10-21.

189. ALLAH i laha_ _: позив мујезина на молитву: ноте.
У: Реч и слика. – Год. 2 (март 1927), стр. 8-9.

190. КОВАЧЕВИЋ, Божидар: Студенички сонети: [песме].
У: Реч и слика. – Год. 2 (март 1927), стр. 22.

191. БОЈИЋ, Рад.: Галерија мудрог Максе: [хумореска].
У: Реч и слика. – Год. 2 (март 1927), стр. 23-27.

192. ЗЕМЉОТРЕС у Херцеговини: разговор са г. Јеленком Михаиловићем [шефом сеизмолошког завода].
У: Реч и слика. – Год. 2 (март 1927), стр. 28-31.

193. КАКО израстају облакодери: популарни чланчић уз слике, у бакротиску.
У: Реч и слика. – Год. 2 (март 1927), стр. 41-45.

194. РАДУЛОВИЋ, Јован: Шест песама.
У: Реч и слика. – Год. 2 (март 1927), стр. 46-49.

195. О РАДИУМУ: разговор са г. др. Драгољубом Јовановићем, в. Проф. Беогр. Универзитета.
У: Реч и слика. – Год. 2 (март 1927), стр. 50-52.

196. АДИ, Ендре: Вечерњи суседи: [прича из књиге „Бледи људи и приче“].
У: Реч и слика. – Год. 2 (март 1927), стр. 53-55.

197. РИЗНИЦА у Тутанкаменовој гробници: [уз слике у бакротиску].
У: Реч и слика. – Год. 2 (март 1927), стр. 58-60.

198. БУЊИН, Иван: Ида: [приповетка]
У: Реч и слика. – Год. 2 (март 1927), стр. 64-72.

199. ЋОСИЋ, Бранимир: У разговору са г. Глигоријем Божовићем.
У: Реч и слика. – Год. 2 (март 1927), стр. 73-83.

200. НАРОДНИ дом у Жичи: здравствена станица и купатило за народ; Санација нашег села; Постављање социалног програма и његово остварење[26].
У: Реч и слика. – Год. 2 (март 1927), стр. 84-93.

201. ЛЕТЕЊЕ без крила: [илустрован популарни чланак].
У: Реч и слика. – Год. 2 (март 1927), стр. 94-97.

202. НАСТАСИЈЕВИЋ, Момчило: Изложба слика г. Боре Стефановића.
У: Реч и слика. – Год. 2 (март 1927), стр. 98-100.

203. ДУКИЋ, Селена: Џора: [приповетка].
У: Реч и слика. – Год. 2 (март 1927), стр. 105-112.

204. О ТАЈНАМА неба: популарни чланак из астрономије: илустровано.
У: Реч и слика. – Год. 2 (март 1927), стр. 114-112.

26 Текст је написао аутор под псеудонимом Вча Ма

ЈЕДАН ДОКУМЕНАТ ВРЕМЕНА: НАШЕ МЛАДЕ ЖЕЛЕЗНИЧАРКЕ У УНИФОРМИ

СВАДБА У Ј. СРБИЈИ ДОСЕЉЕНИКА ИЗ КУКУША (ГРЧКА): МЛАДЕНЦИ С КУМОМ И ДЕВЕРОМ ПРЕД ПОЛАЗАК У ЦРКВУ
– Снимак Сергија Ковачевског, Врњци –

„Половецки логор“ у београдском Народном Позоришту, балет из руске опере „Кнез Игор“.
Снимио: Вл. Бевчић, Београд.

205. ЛОНДОН, Џек: Бифтек: [приповетка]: с енглеског превео Драгутин Ј. Башић.
У: Реч и слика. – Год. 2 (март 1927), стр. 125-146.

206. ЗОРКО, Јован: Египћанка и друге романтичне приче[27]: књижевна хроника.
У: Реч и слика. – Год. 2 (март 1927), стр. 149-156.

207. ДИМИТРИЈЕВИЋ, Бранко: „Парола“ драма Д.С. Николајевића: позоришна хроника.
У: Реч и слика. – Год. 2 (март 1927), стр. 156-157.

208. СТАНОЈЕВИЋ, Илија[28]: Врапци: [хумореска].
У: Реч и слика. – Год. 2 (април 1927), стр. 3-14.

209. КРКЛЕЦ, Густав: Чај: [песма с факсимилом].
У: Реч и слика. – Год. 2 (април 1927), стр. 16-17.

210. ЈАНКОВИЋ, Велмар Владика.: Помен великом осамљенику: [илустровано сликама Бетовена].
У: Реч и слика. – Год. 2 (април 1927), стр. 18-27.

211. НИКОЛАЈЕВИЋ, Божа С.: Земаљско благо: драма у једном чину.
У: Реч и слика. – Год. 2 (април 1927), стр. 28-39.

212. ГОЈКОВИЋ, Гојко: Јован Давидов Брчина: писмо из Чикага о једном нашем уметнику, који је освојио пажњу и љубав америчке публике; [илустровано репродукцијама уметникових радова, у бакротиску].
У: Реч и слика. – Год. 2 (април 1927), стр. 40-47.

213. СВЕТОВСКИ М.: Из америчанског посланства: [козерија].
У: Реч и слика. – Год. 2 (април 1927), стр. 67-69.

214. ЦРЊАНСКИ, Милош: Перуџа: [путопис].
У: Реч и слика. – Год. 2 (април 1927), стр. 71-78.

215. ЈАНКОВИЋ, Велмар Владика: Поглед који убија: [приповетка].
У: Реч и слика. – Год. 2 (април 1927), стр. 79-91.

216. ТРИВУНАЦ: Милош: О Гетеовом Егмонту: поводом свечане представе у београдском народном позоришту на дан 28.03.1927. а у славу Бетовна [Бетовена], који је написао музику за Гереову драму.
У: Реч и слика. – Год. 2 (април 1927), стр. 92-94.

217. ЋОСИЋ, Бранимир: У разговору са г. Густавом Крклецом: песником.
У: Реч и слика. – Год. 2 (април 1927), стр. 95-105.

218. ВИТКА по сваку цену[29]: [полуларни чланак са сликама].
У: Реч и слика. – Год. 2 (април 1927), стр. 106-108.

219. О ТЕХНИЧКОМ уређењу Београда: из разговора са потпредседником општине града Београда г. др. Костом Јовановићем, који се радо одазвао позиву да изложи гледишта нове управе као и своје мишљење ауторитета у комуналним питањима о техничком напредовању и о техничким потребама Престонице.
У: Реч и слика. – Год. 2 (април 1927), стр. 111-120.

220. ЂУРИЧИЋ, Младен Ст.: Претеча: из књиге „Приче редуцираног бродара“.
У: Реч и слика. – Год. 2 (април 1927), стр. 125-132.

221. ЗЕЛЕНА архитектура: учите се да загледате у облике које вам даје природа: [чланак за популаризање уметности; превод с немачког].
У: Реч и слика. – Год. 2 (април 1927), стр. 133-138.

222. КОВАЧЕВИЋ, Божидар: Културни односи Срба и Бугара: књижевна хроника.
У: Реч и слика. – Год. 2 (април 1927), стр. 145-149.

223. НАСТАСИЈЕВИЋ, Момчило: Изложба слика Г-це Зоре Петровић: уметничка хроника.
У: Реч и слика. – Год. 2 (април 1927), стр. 150-151.

224. БРАНДИМ: Политичко мртво пролеће; Мамуран буџет; Скупштина или зоолошки врт; Кинеска интервенција у Албанији: политички коментари.
У: Реч и слика. – Год. 1, април 1927, стр. 159.

РЕЧ и слика : месечни магазин / уредници Иван Зрнић и Никола Б. Јовановић ; одговорни уредник Иван Зрнић. - Год. 1, св. 1 (јануар 1926)-год. 2, св. 4 (април 1927). - Београд : Издавачко удружење “Илустрација” а.д., 1926-1927 (Београд-Земун : Графички завод “Макарије” А.Д.). - Илустрован ; 29 cm
ISSN 2334-8658
82
COBISS.SR-ID 23517196

27 Ћосић, Бранимир: Египћанка и друге романтичне приче

28 Чича Илија глумац

29 Чланак говори о женама и спорту...

A magazine worth remembering – Word and picture –

Abstract: Serial publications, as the main carriers of current information and the latest scientific discoveries, beside monographs represent one of the main public library funds. Preparing the titles of magazines and newspapers for processing in Cobiss, librarians often encounter all sorts of valuable titles and articles that are unjustly falling into oblivion ... Unfortunately, no one has looked through many of these journals for years, many people have never even heard of them, but the information which is hidden within its covers represent a real treasure for most researchers ... This article wants to remind the public of one of these precious magazines...

Key words: Magazines , Books , Culture, Science, Journalism, Publishing.

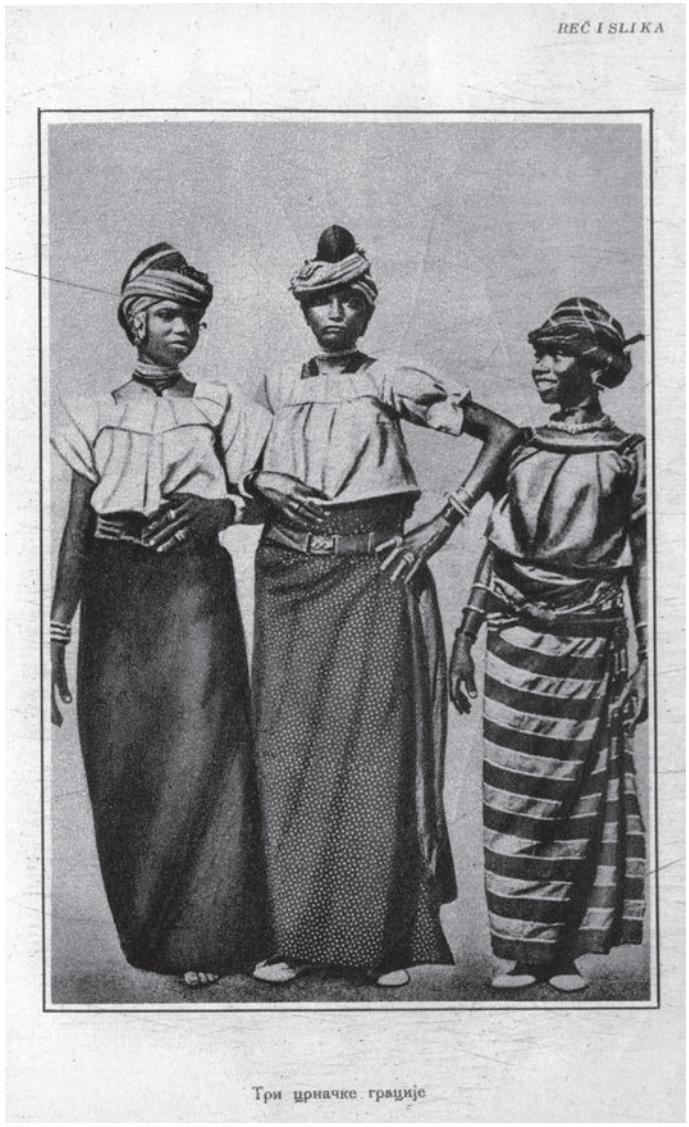

ВЕЛИЧЕСТВА ГОСУДАРЯ ИМПЕРАТОРА

АЛЕКСАНДРА ПАВЛОВИЧА

САМОДЕРЖЦА ВСЕРОССІЙСКАГО

и прочая, и прочая, и прочая.

Объявитель сего, Россійскій — подданный отставной Капитанъ

Христе Богдановъ Стоюрет[ъ] Всемилостивѣйшее Повелѣніе

которому для свободнаго туда и обратно проѣзда, данъ сей пашпортъ

за подписаніемъ и съ приложеніемъ герба моего печати

съ срокомъ на [illegible] мѣсяцъ. Апрѣля [illegible] дня 180[illegible] года.

ЕГО ИМПЕРАТОРСКАГО ВЕЛИЧЕСТВА
Всемилостивѣйшаго Государя моего Дѣйствительный Статскій Совѣтникъ, Херсонскій Гражданскій Губернаторъ и Кавалеръ А. Якулов.

No. 230

Господину

Лѣво Жанулову Каваллу,

и Милосаву Лаки,

Народу Окрутіа Овог звања дрскога

ово малог великога Лапа кур

вама се одстране Началничества

ако вы то не имате при вама

на изданой уредби народу Срба

врученог објавите тако, како сте сваки знати

на времіе дошли; и на предају ваш сте у

пракси дошли; ваш не се Лапа

ника т. Е. Вр. С. ме. отворити.

№ 958

Априлиа 810

у Лапареву

Окрутіа Лапа

Мирко Горѣ

у одшт. Г. Началника

Благородному Господину

Лисару Среза Рѣчко-овимскога

Горку Богдановику.

Познавши Његова Свѣтлость Милостивѣйшій Господаръ и Кнезъ Нашъ, да се на многимъ местима Кнежіе и пушови брло нехаюсть налазе дачковите с одъ 13. тек. С. №. 1553. високаго Налога Сиско: славному Попечительству внутренви дѣла издати, да се не исправностъ ова часть уредъ доведе.

Ускораваюи дакле по високости Сиско славном Попечительстве одъ 14. тек. Л. №. 1660 Се Свѣтлости Началнич

из рада архива

iz rada arhiva

from the archives of

from the archives of
iz rada arhiva
из рада архива

Александра БОГДАНОВИЋ
Историјски архив Пожаревац
Србија

UDK: 930.25:004.738.5(497.11)

Интернет страница као комуникацијски канал Историјског архива Пожаревац

Сажетак: Свесни смо да се развој технологије креће узлазном путањом, а за њим повлачи и трендове пласирања информација. Некада су штампани медији били водећи извор информација, међутим, сведоци смо истискивања штампаних публикација из употребе, па тако водеће место заузимају интернет и електронско издаваштво.

Кључне речи: Интернет, интернет страница, веб-сајт, Историјски архив Пожаревац, корисници.

Слика 1. Навигацијски мени веб-сајта Историјског архива Пожаревац

Интернет је глобална компјутерска мрежа која пружа многе информацијске и комуникацијске предности, а која се састоји од међусобно повезаних мрежа користећи стандардизоване комуникацијске протоколе.[1] Интернет, као средство презентовања и размене информација у многоме олакшава и скраћује време истраживања.

Интернет страница или популарно веб-сајт (web-site), представља скуп више обједињених интернет страница склопљених тако да чине једну целину. За веб-сајт можемо рећи да је лична карта установе коју презентује. На њему се могу наћи основне информације о делатности установе, адреса, контакт, као и многи други подаци.

Први веб-сајт Историјског архива Пожаревац направљен је 2004. године, а садашња верзија сајта настала је 2011.[2] Сам сајт, са дизајнерског аспекта састоји се из неколико делова. Први део чини заглавље у коме се налази лого и назив установе, затим линкови који воде на странице

1 http://www.oxforddictionaries.com/definition/english/Internet

2 Др Јасмина Николић, директор Историјског архива Пожаревац је аутор и уредник сајта ИАП (од 2011. године).

Home, Contak Us, Јавне набавке и UNESCO архивски портал. Испод заглавља налази се навигацијски мени (слика 1), који води на странице: Почетна, О архиву, Корисници, Издавачка делатност, Изложбе и Архив у медијима. Централни део, који заузима и највећу површину, састоји се из два дела - леви, који заузима једну трећину простора и десни, који заузима две трећине. На самом крају странице смештен је бројач прегледа сајта и назив фирме која је израдила сајт.

Приступањем интернет страници Историјског архива Пожаревац (ИАП) прво се сусрећемо са почетном страницом. Ту се, у левом одељку налазе информације о актуелностима ИАП и линк на подстраницу Архива актуелности, где су смештене информације о свим пређашњим догађајима, док се у десном одељку корисници могу упознати са најуспешнијим пројектима и публикацијама ИАП, као и са презентацијама будућег комплекса Историјског архива Пожаревац. Део почетне странице приказан је на слици 2.

Слика 2. Део почетне странице веб-сајта Историјског архива Пожаревац

Како се крећемо даље кроз навигацијски мени, следећа у низу је страница О архиву. На овој страници корисници сајта могу се боље упознати са основном делатношћу Архива, статутом, информатором о раду, правилником о систематизацији послова и радних места у ИАП, правилником о унутрашњој организацији ИАП који се могу преузети у PDF формату, као и са сарадњама и протоколима Историјског архива Пожаревац са другим институцијама и Архивима, како домаћим, тако и иностраним. У наставку следи одељак Колектив, где корисници кликом на име запосленог могу добити информације о радном месту запосленог, звању, стручној спреми и електронској пошти, односно броју телефона, као и фотографију запосленог. На самом крају странице О архиву налази се списак свих директора и управника од 1948. године до данас, као и биографија тренутног директора ИАП др Јасмине Николић.

Након странице О архиву следи страница Корисници која је најзначајнија са аспекта пружања информација о услугама Историјског архива Пожаревац. На овој страници корисници могу добити информације о поступку добијања уверења, оверених фотокопија, или преписа докумената који се чувају у депоима ИАП, начину подношења захтева, временском периоду потребном да се захтев реши, начину преузимања решених захтева, као и подаци о запосленом који ради са странкама као подносиоцима захтева. Такође, на овој страници налазе се и форме/обрасци за подношење захтева, тако да корисници који су из удаљених крајева могу поднети захтеве путем електронске или обичне поште, а да притом унесу све податке неопходне за проналажење њихове документације. Ту се налазе формулари за

издавање судске документације, документације о одузетој имовини, техничко-пројектне документације, затим формулар за издавање уверења из црквених матичних књига, уверења о радном стажу-заради и о завршеној школи-разреду. Осим подношења захтева за проналазак архивске грађе, корисници се могу пријавити и за самостално истраживање, како архивске грађе, тако и за коришћење библиотеке ИАП, па се на овој страници могу наћи информације о начину подношења захтева за истраживање и коришћење библиотеке, односно подаци о раду читаонице, као и о броју телефона запосленог који ради са истраживачима. У наставку, налази се попис свих фондова са граничним годинама који се чувају у Историјском архиву Пожаревац, тако да корисници пре подношења захтева могу утврдити да ли се документација која им је потребна налази у ИАП. У дну ове странице налазе се линкови ка Архиву Србије, Министарству културе Републике Србије и Међународном архивском савету (ICA).

Следећа у низу је страница Издавачка делатност. Овде се налазе сва издања ИАП подељена у осам (8) области/едиција. Прва у низу је едиција посебних издања, где су хронолошки поређана сва издања Архива од 2004. године до данас, затим едиција изложбених каталога, где су хронолошки поређани сви изложбени каталози које је ИАП штампао за потребе изложби од 2003. године до данас, следећа у низу су електронска издања (компакт дискови), који су пратили поједине изложбе за период од 2007. до данашњих дана, затим едиција зборници докумената која се могу преузети у PDF формату, едиција зборници научних радова, едиција научно-информативна средства о архивској грађи (аналитички инвентари), који се, такође, могу преузети у PDF формату, затим едиција културна баштина, где се налазе документа, писма, разгледнице и фотографије које су штампане као пратећи материјал изложби, а овде се могу преузети у PDF формату и на крају међународни стручни часопис „Записи"- Годишњак Историјског архива Пожаревац, који се може преузети у електронском облику.

Након странице Издавачка делатност следи страница Изложбе која је подељена на три дела: Изложбе Историјског архива Пожаревац, Гостујуће изложбе и Виртуелне изложбе. У делу Изложбе Историјског архива Пожаревац хронолошки су представљене све изложбе Пожаревачког архива од 2003. године до данашњих дана. О свакој изложби стоје подаци о називу изложбе, месту и датуму отварања, организаторима изложбе, особи која је изложбу отворила, аутору изложбе, информативним средствима о изложби са сличицом постера изложбе и линк на подстраницу са фотографијама са отварања изложбе. У делу Гостујуће изложбе представљене су хронолошки све изложбе чији је домаћин био ИАП у периоду од 2004. године до данас и приказани су сви подаци о изложби као и код изложби Историјског архива Пожаревац. У трећи део смештене су Виртуелне изложбе. Оне представљају кратке филмове или Power Point презентације прављене за потребе оживљавања простора и приближавање гледалаца тематици изложбе. Кликом на сваку виртуелну изложбу корисник је у прилици да одгледа комплетну изложбу путем линка повезаног са сајтом YouTube.

На самом крају навигацијског менија налази се страница Архив у медијима, који је подељен на два сегмента. У првом се налазе линкови повезани са сајтом YouTube, на коме се налазе видео прилози о Историјском архиву Пожаревац по годинама и темама. У другом сегменту смештени су штампани прилози који се односе на рад и достигнућа Историјског архива Пожаревац. Овде се могу прочитати чланци по годинама недељника „Реч народа", „Браничево Данас" и „Наш Глас", затим месечника за Браничевски, Подунавски и Поморавски округ „Нова Реч", као и магазина „Одбрана".

Као што је на почетку поменуто, поред страница из навигацијског менија веб-сајт има и странице Contakt Us и Јавне набавке.

На страници Contakt Us налазе се основне информације о радном времену ИАП, адреси, бројевима телефона/факса, како у управној згради, тако и у архивском депоу, као и о електронској пошти на коју корисници могу поставити питања или поднети захтев.

Страница Јавне набавке предвиђена је за све врсте набавки неопходних за функционисање ове установе. Приступом страници нуде се опције Јавне набавке мале вредности и Јавне набавке велике вредности. С обзиром да ИАП тренутно нема Јавне набавке великих вредности, одабиром ове опције не приказују се никакве набавке, међутим, одабиром опције Јавне набавке мале вредности отвара се подстраница на којој су приказане све јавне набавке малих вредности, које су спроведене у 2013. и 2014. години, с обзиром да је од 2013. године на снагу ступио Закон којим су обавезани сви буџетски корисници да јавне набавке морају приказати на интернет страници установе уколико је поседују, као и на Порталу Јавних набавки Републике Србије. Одабиром одређене јавне набавке, у посебној страници

табеларно су приказане основне информације о датој јавној набавци, као што су назив јавне набавке, број, наручилац, датум објаве, крајњи рок за подношење понуда, датум отварања понуда, конкурсна документација која се може преузети у електронском облику и информација о завршетку јавне набавке.

Треба напоменути да поред ових основних страница које су описане, интернет страница Историјског архива Пожаревац има и додатне подстранице, које заинтересованији корисници могу погледати, а углавном се односе на фотографије и кратак опис изложби и догађаја, које на себи својствен начин приближавају посетиоце делатности Архива и упознају их са грађом која се у Архиву чува.

РЕЗИМЕ

Интернет страница Историјског архива Пожаревац има за циљ упознавање корисника интернета са делатношћу Архива, пружање информација о документацији која се у Архиву чува, као и презентовање делова архивске грађе кроз изложбе и објављене/штампане публикације. Такође, корисници који нису у могућности да дођу лично у Историјски архив Пожаревац, могу путем интернет странице доћи до информација о грађи која им је потребна и поднети захтев путем електронске поште на неком од наших формулара. Интернет страница Историјског архива Пожаревац редовно се ажурира и често се уводе новине у циљу приближавања садржаја корисницима.

An internet site as a communication channel of the Historical archive of Požarevac

Abstract: We are aware of the fact that the development of technology is soaring, changing, as a consequence, the trends in presenting information. Printed media used to be the main source of information; we are witnessing, however, the replacement of printed publications with the Internet and electronic publishing, which are taking a leading position.

The Internet is a global computer network providing a variety of information and communication facilities, consisting of interconnected networks using standardised communication protocols.[3] As a means of presenting and exchanging information, the Internet greatly facilitates and shortens research.

An Internet site, popularly called a website, represents a group of several Internet sites, combined in such a way that they comprise a whole. A website can be said to be the ID of the institution which it presents. Basic information about the work of an institution, its address, contact numbers and many other information can be found there.

Key words: Internet, Internet site, website, the Historical Archive of Požarevac, users

RESUME

The purpose of the Internet site of the Historical Archive of Požarevac is to introduce the work of the Archive to Internet users, provide information on the documents kept at the Archive and present parts of the archival material through exhibitions and printed publications. In addition, the users who cannot come to the Historical Archive in person can use the Internet site to find the information about the material they need and submit a request by filling in one of our forms and sending it by electronic mail. The Internet site of the Historical Archive of Požarevac is updated regularly, with continuous innovations designed to bring the content closer to its users.

3 http://www.oxforddictionaries.com/definition/english/Internet

Наташа МИЛОШЕВИЋ ДУЛИЋ
Историјски архив Пожаревац
Србија

Јесења школа архивистике – Трст 2013.

Трст, Италија 21-28. октобар 2013.

У периоду од 21. до 27. октобра 2013. године у Трсту је одржана седма Међународна јесења школа архивистике у организацији Међународног института архивских наука Трст - Марибор (IIAS), у сарадњи са ЦентралноЕвропском Иницијативом, Државним архивом у Трсту, Јавном агенцијом за истраживачку делатност Републике Словеније и Министарством за културу Италије. Школу је похађало 29 полазника из 13 држава света: Босне и Херцеговине **(Александра Пијук-Пејчић, Синиша Домазет, Нена Масло),** Естоније **(Kaia Ivask, Kristel Tammik),** Италије **(Chiara Artico, Antonietta Colombatti, Annalisa Filippo, Sarah Lillini, Paola Valentin),** Мађарске **(Tamas Csaki, Anton Avar)**, Македоније **(Svetlana Usprcova, Zvonko Dimoski, Dmitar Bogeski),** Румуније (**Mihaela Popoi**), Русије (**Nina Zvereva, Elena Savostina**) Омана **(Hamed Al—Saadi, Ishaq Al-Saqri)**, Словеније (**Anja Paulič, Vanja Pfajfar, Luka Mezek**), Србије **(Наташа Милошевић Дулић)**, Хрватске **(Renata Horvat, Irena Milobara i Ljerka Vuk),** Црне Горе **(Jelena Strahinja)** и представница Украјине **(Olena Us)**.

Прва два дана партиципанти Школе су присуствовали конференцији „Међународни архивски дан 2013. године". Ова Међународна конференција окупила је учеснике из 26 земаља: Аустрије, Барбадоса, Белорусије, Босне и Херцеговине, Естоније, Индије, Италије, Јужне Африке, Мађарске, Македоније, Малезије, Немачке, Пољске, Румуније, Русије, САД, Словачке, Словеније, Србије, Украјине, Француске, Хрватске, Чешке Републике, Чилеа, Црне Горе и Шпаније, представнике из неколико међународних организација и учеснике Међународне јесење архивистичке школе у Трсту. Сви прихваћени радови објављени су у публикацији **Atlanti, Vol. 23 (2013), № 1 и № 2**, часопису за савремену архивску теорију и праксу, који од 1991. године објављује Међународни институт архивских наука Трст-Марибор.

Конференција је отворена 21. октобра у конференцијској сали „НХ" хотела у Трсту. Учеснике су поздравили директор Међународног института за архивску науку **dr Peter Pavel Klasinc,** директорка Јесење школе архивистике у Трсту **dr Grazia Tato**, директор Јавне агенције за истраживачку делатност Републике Словеније **Franci Demšar,** директор Државног архива Трста **Claudia Salmini,** председник **Alma Mater Europa-**Европског центра у Марибору **Ludvik Toplak**, генерални секретар **ICA David Leitch** из Шкотске и председавајућа радне групе Међународног архивског савета за људска права **Trudy Huskamp Peterson** из Америке**.** Бивши генерални директор **ICA Charles Kecksemeti** добио је статуу Атланти поводом 80-ог рођендана**.** Затим је започет рад по темама. Конференција је ове године обухватала две теме: „Историја архива и архивске науке од 1950. године до данас" и „Комуникација између младих генерација и установа заштите културне баштине".

По завршетку Конференције започет је рад Јесење архивстичке школе. Предавачи Јесење школе архивистике – Трст 2013, били су: **dr Giulia Barrera, dr Francis Garaba, dr Miroslav Novak, dr Mariella Guercio, mr Antonio Monteduro, dr Helina Tennasilm** и **mr Zdenka Semlič Rajh.**

Првог дана Школе, после церемоније отварања и поздравних говора **dr Petera Pavela Klasinca**, директора Међународног института за архивску науку и **dr Grazie Tato**, директорке Јесење архивистичке школе и директорке Државног архива Трста **dr Claudia Salmini,** партиципанти су слушали о архивској грађи и архивима у ратним условима. Предавање је одржала **dr Giulia Barrera** (Генерална дирекција за архиве, Рим, Италија). Говорила је о искуствима из ове области из досадашњих ратова и оружаних сукоба. Навела је примере диктаторских режима, попут оног у Шпанији и скорашњег у Египту и њихових поступака са архивском грађом. Са друге стране је поступак са архивима у ратовима. Углавном је архивска грађа одношена у земље које су окупирале туђе територије и на њима се задржале дуже време или у земље које су из ратова излазиле као победници

(пример архивска грађа која је пренета у Аустрију после Првог светског рата и архивска грађа која је пренета у СССР после Другог светског рата). УНЕСКО од 1979. године препоручује увођење концепта заједничког наслеђа. Он не може да спречи конфликт али може да помогне у смањивању тензија. Препоручује се микрофилмовање и дигитализација архивске грађе, као мера њене заштите, како у случају елементарних непогода и других непредвиђених ситуација, тако и у условима оружаних сукоба и ратова. Полазници Школе су наводили примере из својих архива (архивска грађа из архива у Словенији однета је у Аустрију за време Првог светског рата, архивска грађа из Румуније, Мађарске, Бугарске пренета је у СССР после Другог светског рата).

Следеће предавање одржао је **dr Francis Gabara** из Јужне Африке. Он је говорио о опасностима и искушењима пред којима се налазе архивисти данас, о управљању хијерархијском структуром архивалија, о архивистичкој теорији и пракси. Нагласио је значај приближавања архивистике младим генерацијама, односно потреби организовања манифестација попут Дана отворених врата архива, штампања публикација и других сличних активности намењених популаризацији архивистике.

Предавање под називом „Управљање хијерархијском структуром података“ одржао је Др Мирослав Новак (Покрајински архив Марибор, Словенија). Говорио је о структури, хијерархији структуре, секвенцама, линеарним и хијерархијским секвенцама. Наводио је примере који показују да је хијерархијски редослед специфичан облик линеарне секвенце. То значи да се морају разумети линеарне секвенце, да би могле да се разумеју хијерархијске секвенце. Секвенце су важан алат за управљање подацима у архивима и основно средство за обезбеђивање конзистентности целог архивског информационог система.

Затим су партиципанти Школе презентовали историјске изворе који се налазе у њиховим архивима, а који се односе на Први светски рат, а у вези са обележавањем стогодишњице од његовог почетка. Полазници Школе из Словеније су представили фондове који садрже мало архивске грађе из овог периода, јер се њен већи део налази у Аустрији. Архивска грађа Словеније и Хрватске је доступна истраживачима путем Интернета. Архивски фонд из Румуније, који је овом приликом представљен, је велики фонд који садржи документа кабинета, коресподенцију, молбе грађана за помоћ, мобилизациони материјал и архивску грађу административног одсека.

Другог дана Школе предавања су одржана на Универзитету у Трсту. Партиципанти су слушали предавање које је одржала **Mariella Guercio** под називом „Синапси-мултидисциплинарни флексибилан, динамичан предлог“ и прошли практичну обуку примене овог софтвера у архивима. Ово је истраживачки пројекат развијен на бази сарадње две италијанске компаније (**GAP e COPAT**) и Истраживачког центра за дигиталне хуманистичке науке на Универзитету **Sapienza** у Риму. Циљ је стварање, комуникација и коришћење дигиталног наслеђа (посебно, али не само из архивских извора). Синапси је веб производ, створен за подршку мулти -стандардним системима, где су интегрисане описне информације и комуникационе услуге. Захтев и изазов **online** издаваштва је сложеност описних специјализованих алата и њихових техничких домена на бази стандарда (као што су **ISAD** или **ISAAR** за архивски сектор).

У другом делу дана **mr Antonio Monteduro** (CEI[1]) је представио Међународни речник архивске терминологије.[2] Пројекат израде овог Речника започет је 2007. године. Још увек се ради на уносу савремених архивских термина и њихових дефиниција. С тим у вези су и полазници Школе преводили архивске термине са енглеског језика на свој матерњи језик. Требало би да сви полазници школе по завршетку превођења, проследе преводе на **E-mail** адресу Института, како би преводи били уписани у Речник и постали доступни корисницима.

Следећег дана предавање под називом „Архиви и школе“ одржала је **Dr Helina Tennasilm** (Национални архив Естоније). Она је покушала да да одговор на питање шта архивско образовање има да понуди деци данас. Говорила је о искуствима Националног архива Естоније у овој области. У питању су национални програми, односно пројекти музеја и архива, који су на располагању наставницима преко веб странице **Emori** институција.

Затим је мр Зденка Семлич Рајх (Покрајински архив Марибор, Словенија) одржала предавање под називом „Квантитативне-квалитативне методе мерења, резултати ефикасности архивских база података: случај **SIRAnet**“. Предавање се бави анализом резултата истраживања у вези са подацима унетим у **SIRAnet** (сви архиви у Словенији су умрежени и чине јединствену базу података). Упоређивани су уписи у базу података. Анализа је показала да 38%

1 CEI-Central European Initiative

2 Речник је постављен на сајту Instituta IIAS (www.iias-trieste-maribor.eu)

Практична обука партиципаната Школе у примени софтвера „Синапси-мултидисциплинарни флексибилан, динамичан предлог“, полазник Наташа Милошевић Дулић и ИАП, Трст, 2013.

фондова садржи објављене описе, а 62% су у раду. Од оних фондова који садрже описе, немају сви свих пет нивоа описа. Код неких су постојећи описи кратки, а код других веома опширни и дуги. Закључак је да су корисницима потребне прецизне, квалитетне, објективне и корисне информације и могућност да до њих што пре дођу.

Послеподневна предавања су одржана у Државном архиву у Трсту. Замишљена су као радионица која се односила на израду изложбених каталога и изложби. Полазници Школе су износили искуства земаља из којих долазе у вези са израдом изложбених каталога и виртуелних изложби, доступних на интернет страницама архива. Заједнички је став да су потребни стандарди из ове области.

У организацији Школе последњег дана је реализована стручна екскурзија са посетом једној од знаменитости Трста - катедрали Сан Ђусто. Полазници су имали прилику да обиђу катедралу, а затим архив који се налази при катедрали, а у коме се чувају црквене матичне књиге и архивска грађа која се односи на њу. После обиласка архива организована је посета лапидаријуму и Музеју (поставка која се односи на Египат).

Седма Међународна јесења школа архивистике завршена је доделом сертификата. Учешће на Конференцији и Јесењој школи архивистике пружило је полазницима прилику да сагледају позицију архивистике у земљи из које долазе у односу на позицију коју има у другим земљама учесницама.

Са становишта јединог учесника из Србије закључак је да је у Србији потребно да се што пре започне примена ISAD и ISAAR стандарда у обради архивских фондова и доступност овако описаних фондова на Интернету. Други закључак би био да је архивистима неопходно информатичко образовање како би могли да прате напредак струке у свету.

И ове године је Јесења школа архивистике била професионално организована и свим полазницима омогућила стицање нових знања, информисање о актуелностима из струке и остваривање контаката за будућу успешну сарадњу.

Слободанка ЦВЕТКОВИЋ
Историјски архив Пожаревац
Србија

„Дан отворених врата Архива 2014“
Пожаревац, 9. јун 2014.

Слика 1: Долазак ученика основних школа на манифестацију Архива

Историјски архив Пожаревац је други пут за редом организовао манифестацију „Дан отворених врата архива 2014“ под слоганом „Сви смо део историје“. Манифестација је организована 9. јуна 2014. године на дан када се у свету обележава Међународни дан архива. Организујући овогодишњу манифестацију акценат је стављен, пре свих, на школску омладину, јер улагање у едукацију деце представља сигурно улагање у будућност културе. У том смислу, у сарадњи са Школском управом Пожаревац, односно са чланом Градског већа града Пожаревца задуженог за образовање, организован је долазак представника школа, деце и њихових професора историје.

Мотив и циљ одржавања ове манифестације је упознавање грађана, а посебно школске омладине са Архивом као установом, његовом делатношћу и резултатима рада. Манифестација је реализована у депоу Историјског архива Пожаревац. Посетиоце је поздравила директор Историјског архива др Јасмина Николић, а архивист Слободанка Цветковић је одржала предавање са презентацијом. Тема предавања и презентације односила се на историјат архива, његов значај и улогу у друштву, предрасуде које још увек постоје о архивима, али и на чињеницу да архиви представљају уређен и функционалан систем бриге о документима. Слушаоци су упознати и са архивском мрежом Србије и најзначајнијим фондовима који се чувају у нашем архиву. Основни мото манифестације „Сви смо део историје“ побудио је интересовање, јер су слушаоци са занимањем пратили где и у којим документима о њима постоје подаци и како је то свако од нас „историјска личност“. Посетиоцима је на примерен начин објашњена функција архива и његова основна делатност по питању евидентирања, прикупљања, пријема архивске грађе, сређивања, обраде, објављивања информативних средстава и саме грађе, односа са јавношћу путем презентовања архивске грађе кроз изложбе и публикације, као и важност микрофилмовања и дигитализације као облика трајне заштите. Кроз презентацију је представљен Историјски архив Пожаревац као установа културе, дати су подаци о његовом оснивању, количини архивске грађе коју чува, регистратурама које територијално надзире, броју фондова и збирки, богатој библиотеци. Посебно је наглашено да само оно што је документ и записано остаје трајно за историју, а да архиви и архивисти чувају те податке о нама.

У наставку програма посетиоци су уз стручну пратњу архивиста проведени кроз архивске депое где су били представљени неки од најзначајнијих и најзанимљивијих

Слика 2 и 3: Поклони за посетиоце манифестације[1]

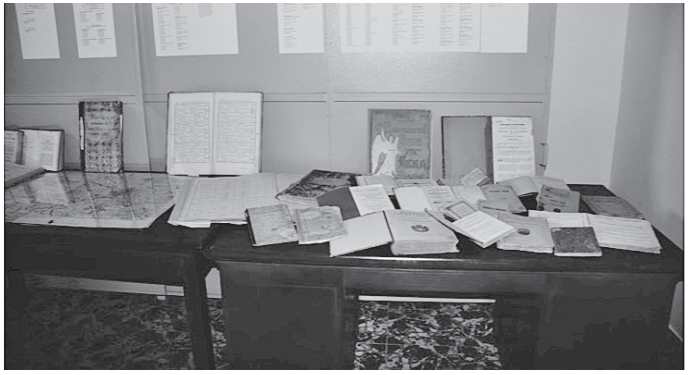

Слика 4 и 5: Изложбена поставка – Одељење матичних књига

Слика 6 и 7: Изложбена поставка у депоима

1 Фотографије: Живислав Антонијевић, виши архивски помоћник ИАП

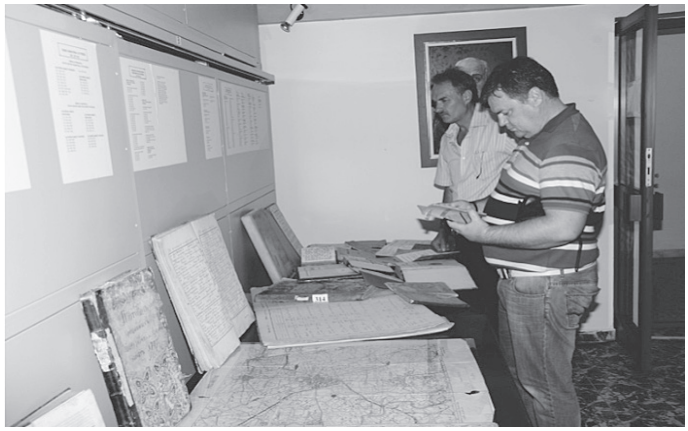

Слика 8 и 9: Посетиоци разгледају поставку и депое са архивском грађом

Слика 10, 11 и 12: Ученици основних школа у разгледању поставке

експоната које архив чува. Тако су се могле видети најстарије црквене матичне књиге, старе и ретке књиге, најстарије уписнице и школски дневници пожаревачких школа, протоколи судских интабулација... Посетиоцима је показано како изгледа архивска кутија са сређеном и обрађеном архивском грађом. Посебно је ове године пажња посвећена рестаурацији и конзервацији, односно производњи папира. На примеру **Личног фонда Павла Богдановића Душманића** (1814-1838) чија су документа током 70-их година рестаурирана у Архиву Србије, посетиоцима је предочено како изгледа документ пре и после конзервације и рестаурације. Дате су и напомене о производњи папира, воденом жигу, датирању докумената на основу папира и др. У соби депоа у којој се чува претежно грађа предузећа преузета након стечаја, представљена је архивска грађа тих предузећа, плакете, повеље, похвалнице, памфлети са производним програмом, што је изазвало посебно занимање присутних.

Посетиоци, пре свега школска омладина, показали су велико интересовање, постављали бројна питања о условима и начину чувања архивске грађе, температури, влажности ваздуха. За све посетиоце били су припремљени пригодни поклони у виду публикација архива, рекламног и промотивног материјала, плаката, разгледница, позивница, фотографија и др... За школске библиотеке школа које су учествовале у манифестацији Архив је обезбедио вредан поклон у виду најновијих издања Историјског архива Пожаревац која обрађују теме из историје нашег града и околине.

Архивске депое је у једном дану посетило преко 70 ученика и њихових професора, као и бројни грађани. Настојаће се да следеће године ова манифестација буде још боље промовисана и да привуче што већи број школске омладине и грађана, како из Пожаревца, тако и из других места за које је Архив територијално надлежан.

Организатори манифестације су сигурни да ће сусрет са Архивом на овај начин утицати да ће однос према Архиву и архивској грађи сигурно постати и остати део културе ових младих људи, чиме је у потпуности испуњен циљ ове манифестације.

Слика 13. Плакат манифестације

Јасмина ЖИВКОВИЋ, МА
Историјски архив Пожаревац
Србија

- Школа архивистике - Тематски семинар о заштити архивске грађе и регистратурског материјала васпитно-образовних установа у Браничевском округу

Пожаревац, 1. јул 2014. године

Фотографија са семинара

Историјски архив Пожаревац од свог оснивања посвећује значајну пажњу едукацији стручних кадрова за послове архивирања односно канцеларијског пословања и заштите архивске грађе код стваралаца – правних лица. Према Програму рада Архива за 2014. годину, у првој половини ове године је припремљен тематски семинар о заштити архивске грађе и регистратурског материјала за ствараоце васпитно-образовне делатности. Подршку у начелном и организационом сегменту семинара, Историјски архив Пожаревац је добио и од представника града Пожаревца одговорних за политику васпитања и образовања, односно организацију рада васпитно-образовних установа на подручју града. Тако је стручни састанак – семинар о заштити архивске грађе васпитно-образовних установа одржан 1. јула 2014. године у медијатеци Основне школе „Доситеј Обрадовић“ у Пожаревцу.

Семинар је носио назив „Заштита архивске грађе и регистратурског (документарног) материјала васпитно-образовних установа“. Замишљен и реализован у области заштите архивске грађе и регистратурског материјала једне провенијенције односно стваралаца – регистратура једне врсте делатности, семинар је имао тематски односно „групацијски“ карактер. Едукативни карактер семинара је био посвећен циљној групи коју су чинила одговорна лица запослена у васпитно-образовним установама (предшколској установи, основним и средњим школама, као и Високој техничкој школи струковнх студија у Пожаревцу). Семинару су присуствовали директори установа, секретари, архивари, лица ангажована на економско-финансијским пословима. Такође, „едукативна врата“ су била отворена и свим другим заинтересованим лицима запосленим у васпитно- образовним установама.

Организациони део семинара успешно су реализовала одговорна лица Основне школе „Доситеј Обрадовић“, уз подршку члана Градског већа града Пожаревца задуженог за просвету и науку Весне Пејић. У својству домаћина скупа, учеснике семинара је поздравио и семинар отворио директор Основне школе „Доситеј Обрадовић“ Пожаревац Бранислав Стојановић.

Стручни део семинара припремило је Одељење заштите архивске грађе ван архива (спољна служба) Историјског архива Пожаревац. Овај део семинара је обухватао припрему писменог материјала и обезбеђивање примерка публикације „Заштита архивске грађе ван архива у Браничевском округу“, аутора Јасмине Живковић, МА, који је достављен сваком учеснику семинара. Материјал је представила и семинар одржала Јасмина Живковић, дипломирани правник и мастер историчар, на радном месту вишег архивисте Историјског архива Пожаревац, одговорног за рад Одељења заштите ван архива, у виду усменог излагања и Power point презентације. Аутор power point презентације у стручном делу, у целини је Јасмина Живковић, док је технички део презентације обезбедио мр Драган Шалер, сарадник Архива. Техничке послове приликом презентације обавили су запослени у Историјском архиву Пожаревац Мирјана Степановић, Живислав Антонијевић и Петар Винкић. Техничку подршку обезбедио је домаћин, ОШ „Доситеј Обрадовић“. Тимски рад стручних лица Архива и представника регистратура допринео је доброј организацији и стручном представљању задате теме - заштита архивске грађе васпитно-образовних установа као стваралаца исте.

Стручни састанак и рад се одвијао кроз представљање две тематске целине из области заштите архивске грађе и регистратурског материјала предшколских установа и школа као стваралаца истих, и то:

1. „Потреба и значај заштите архивске грађе и регистратурског материјала васпитно –образовних установа“

2. „Методологија заштите архивске грађе и регистратурског материјала у васпитно-образовним установама“.

Трећа тематска целина „Примена информационих технологија (електронско пословање) и едукација кадрова“, представљала је размену искустава, па се одвијала у облику интерактивног дијалога. Истакнуто је да у васпитно-образовним установама још увек није заживело електронско канцеларијско пословање (са образовањем електронске архиве), на основу чега можемо очекивати да ће конкретна разматрања ове теме бити актуелнија у будућем раду предшколских установа и школа.

По представљању материјала, отворена је дискусија у којој су сви присутни активно учествовали. Постављена су питања од суштинске важности за поступак заштите архивске грађе и регистратурског материјала насталог радом васпитно-образовних установа. Она су се односила на нормативну регулативу канцеларијског пословања и рокове чувања регистратурског материјала, поступак сређивања регистратурског материјала, али и на услове смештаја, чувања и техничке заштите истог. У складу са тиме су представници регистратура истакли основне проблеме: недостатак адекватног простора за смештај архиве, непостојање архивара као стручних лица за руковање архивом, а у основи проблема, могло се закључити, налази се недостатак новчаних средстава за правилно и законито уређење архиве. Као резултат рада на овом семинару, предложени су Закључци и утврђени рокови у остваривању даље заштите архивске грађе и регистратурског материјала васпитно-образовних установа.

Едукација одговорних лица васпитно-образовних установа на подручју територијалне надлежности Историјског архива Пожаревац је замишљена као континуирани процес, у коме је први састанак био намењен васпитно-образовним установама које имају седиште на територији града Пожаревца. У том смислу, овом семинару, као првом у низу, присуствовали су представници 12 образовних установа са подручја града Пожаревца.

Присуство представника скоро свих васпитно-образовних установа града Пожаревца (са градском општином Костолац), по први пут на тематском стручном саветовању посвећеном правним лицима из ове врсте делатности, говори о неколико значајних сегмената. Најпре сведочи о заинтересованости и разумевању потребе регистратура васпитно-образовне делатности као стваралаца да се архивска грађа и регистратурски материјал настали њиховим радом у целини заштити према законским прописима. Са друге стране, резултат је стручних напора Архива у области заштите архивске грађе предшколских установа и школа свих степена, не само у поступку настајања већ и у архивским депоима.

На основу тога, својим стручним и одговорним радом Историјски архив Пожаревац повећава углед и на још један, прави начин, представља јавности своју основну делатност - заштиту архивске грађе као културног добра, тог „осетљивог“ писаног „сведока“ историје, чији је значај немерљив не само за историјска, правна већ и шира научна истраживања.

ВЕЛИЧЕСТВА ГОСУДАРЯ ИМПЕРАТОРА

АЛЕКСАНДРА ПАВЛОВИЧА

САМОДЕРЖЦА ВСЕРОССІЙСКАГО

и прочая, и прочая, и прочая.

Объявитель сего, Россійскій — подданный отставной Капитанъ

Христе Богдановъ Стоюрет[ъ] Всемилостивѣйшее Повелѣніе

которому для свободнаго туда и обратно проѣзда, данъ сей пашпортъ

за подписаніемъ и съ приложеніемъ герба моего печати

съ срокомъ на [illegible] мѣсяцъ. Апрѣля [illegible] дня 180[illegible] года.

ЕГО ИМПЕРАТОРСКАГО ВЕЛИЧЕСТВА
Всемилостивѣйшаго Государя моего Дѣйствительный Статскій Совѣтникъ, Херсонскій Гражданскій Губернаторъ и Кавалеръ А. Якулов.

No. 230

Господину

Лѣво Жанулову Каваллу,

и Милосаву Лаки,

Народу Окрутіа Овог звања дрскога

ово малог великога Лапа кур

вама се одстране Началничества

ако вы то не имате при вама

на изданой уредби народу Срба

врученог објавите тако, како сте сваки знати

на времіе дошли; и на предају ваш сте у

пракси дошли; ваш не се Лапа

ника т. Е. Вр. С. ме. отворити.

№ 958

Априлиа 810

у Лапареву

Окрутіа Лапа

Мирко Горѣ

у одшт. Г. Началника

Благородному Господину

Лисару Среза Рѣчко-овимскога

Горку Богдановику.

Познавши Његова Свѣтлость Милостивѣйшій Господаръ и Кнезъ Нашъ, да се на многимъ местима Кнежіе и пушови брло нехаюсть налазе дачковите с одъ 13. тек. С. №. 1553. високаго Налога Сиско: славному Попечительству внутренви дѣла издати, да се не исправностъ ова часть уредъ доведе.

Ускораваюи дакле по високости Сиско славном Попечительстве одъ 14. тек. Л. №. 1660 Се Свѣтлости Началнич

међународна архивска и културна сарадња

međunarodna arhivska i kulturna saradnja

international archival and cultural cooperation

international archival and cultural cooperation

међународна архивска и културна сарадња

međunarodna arhivska i kulturna saradnja

Пуковник Милорад СЕКУЛОВИЋ
Мр Маријана МРАОВИЋ
Војни архив Министарства одбране Републике Србије,
Београд
Србија

Посета делегације Војног архива Централном архиву Министарства одбране Руске Федерације и Руском државном војно-историјском архиву

Делегација Војног архива Министарства одбране Републике Србије (у саставу: пуковник Милорад Секуловић, директор Војног архива и виши архивиста мр Маријана Мраовић) реализовала је у септембру 2013. године посету архивима Руске Федерације. Посета је била организована ради разговора о успостављању сарадње са Централним архивом Министарства одбране Руске Федерације (у даљем тексту Централни архив МО РФ) и Руским државним војно-историјским архивом у оквиру плана билатералне војне сарадње две државе. Иницијатива за разговоре о сарадњи потекла је августа 2011. године од тадашњег амбасадора Руске Федерације у Републици Србији, господина Александра Конузина, који се званичним путем обратио директору Војног архива, са предлогом за склапање оквирних споразума о сарадњи Војног архива са поменутим руским архивима.

Првог дана по доласку у Москву делегација Војног архива посетила је Централни архив МО РФ. Централни архив МО РФ налази се у граду Подолску у Московској области. Наведени архив један је од највећих у држави и чува документа настала у времену од почетка ратних дејстава совјетске војске у Другом светском рату до данас. Основан је 1936. године са задатком да чува документа централних органа Народног комесаријата одбране Совјетског Савеза, као и да контролише и управља чувањем докумената и правилним коришћењем архивских материјала насталих у раду Црвене армије. У време Другог светског рата Одсек архива НКО евакуисан је у Бузулук Чкаловској области и наставио је са пријемом војне грађе са фронтова. Средином 1946. године Одсек је премештен у град Подолск, а следеће године реорганизован је у Архив Оружаних снага СССР. У послератној деценији почела је изградња архивског града у оквиру којег је постојало 9 зграда-депоа за чување грађе. За допринос у архивској струци и активно учешће у научној војно-историјској делатности архив је 1986. године награђен Орденом Црвене звезде. У архиву се чува грађа главних штабова Војнооружаних снага, главних и централних органа управе Министарства одбране Руске Федерације, група војски и армија, као и других војних институција, установа и организација. У архиву је похрањено 20 милона наградних листова додељених совјетским официрима и војницима за херојска дела у Другом светском рату. Милиони сачуваних докумената сведоче о стратегији и тактици војске, току ратних операција и организационој структури совјетских оружаних снага. Архив похрањује око 17 милиона докумената груписаних у 100. ооо фондова. Структурално је подељен на осам одељења за чување докумената, научно-организационо, научно-методолошко, одељење за пријем захтева, одељења за правна питања и рад са истраживачима и друга одељења за регулисање материјално-техничког пословања. Председник Руске Федерације подржао је иницијативу министра одбране и министра културе за изградњу Федералног државног архива Великог Отаџбинског рата у којем би била похрањена документа Централног архива МО РФ.

Делегацију Војног архива примили су: госпођа Наталија Михаиловна Емељанова, заступница начелника Централног

Делегација Војног архива у Руском државно војно-историјском архиву

архива МО РФ, господин Андреј Владимирович Тихонов, начелник Првог одељења за издавање архивске грађе и госпођа Елена Анатољевна Мељник, начелница Одељења за правна питања и рад са истраживачима. Том приликом директор Војног архива презентовао је руској страни податке о организацији, раду и саставу Војног архива, као и податке о сваком од архивских фондова у којима се налази архивска грађа која се односи на совјетско-југословенске војне односе у периоду од Другог светског рата до 1962. године. Предложио је да руска страна изврши увид у преглед фондова Војног архива, уз могућност размене дигитализоване архивске грађе двају архива, могућност сарадње у разним сегментима архивске службе и организовање заједничких изложби.

Заступница начелника Централног архива МО РФ се захвалила на понуђеним облицима сарадње уз могућност размене дигиталних копија докумената, поготово из разлога што и руска страна врши дигитализацију архивске грађе отворене за истраживање. Након завршетка разговора о могућим видовима сарадње делегацији Војног архива омогућен је увид у документа појединих архивских фондова која се односе на: операције немачке војске на Источном фронту током Другог светског рата, фотографије из личног фонда официра Вермахта фон Лаутера, картографски материјал похрањен у Централном архиву МО РФ, као и у спискове југословенских слушалаца официра Четвртог факултета „Воронов“ у периоду од 1959. до 1968. године, оцене југословенских припадника Енглеског војног летачког училишта крајем 1948. године и припадника Тулског оружано-техничког училишта од 1946. до 1953. године. Делегација Војног архива је потом обишла сталну изложбену поставку посвећену историјату архива и фондовима Другог светског рата. Делегацији су приказани и снимци параде одржане у Москви поводом Дана победе 1945. године и немачки ратни журнал о борбама на Источном фронту у зиму 1942. године. Обиласком Одељења за издавање архивске грађе, читаонице и дела депоа у којима је похрањена архивска грађа за период после Другог светког рата завршен је званични део посете Централном архиву МО РФ.

Другог дана боравка у Москви делегација Војног архива посетила је у пратњи представника Централног архива МО РФ Руски државни војно-историјски архив (Российский государственний военно-исторический архив), који се налази у центру Москве у такозваном „Лефортовском дворцу“-„Дворцу Петра Првог“. Архив је прошао кроз више фаза и организацијских промена од оснивања 1717. године у време Петра Првог до данас.[1] Данашње име архив је добио у јуну 1992. године, а три године касније ука-

1 Војно-научни архив води порекло од депоа који је цар Павле Први основао у Санкт-Петербургу 1797. године за предају карата, планова и других докумената Генералштаба. Почео је и пријем других докумената и депо је 1812. године ушао у састав новог Војно-топографског депоа. 1863. године преименован је у Војноисторијски и топографски архив који је четири године касније добио назив Војно-научни архив Главног штаба. У време Првог светског рата прикупљана је грађа и основано је и Московско одељење ВНА. Лефортовски архив који је образован 1819. године преформиран је 1865. године у Московско одељење Општег архива Главног штаба прикупљао је документа настала у раду војних управа. Московски војно-окружни архив образован је при штабу Московског војног округа 1860. године. Војно-историјски архив са филијалом у Лењинграду основан је 1925. године, а преименован у Централни војно-историјски архив 1933. године. У марту 1941. Преименован је у Централни државни војно-историјски архив СССР. Филијала у Лењинграду укинута је 1955. године и архивска грађа пребачена је у Москву.

зом председника Руске Федерације стављен је на државну листу највреднијих објеката културног наслеђа народа Руске Федерације. Архив је у организационом погледу подређен Федералној архивској агенцији Руске Федерације. Руски државни војно-историјски архив поседује 38. ооо дужних метара архивске грађе груписане у 13. ооо фондова у оквиру којих се налази и 76 тематских збирки Војно-научног архива и 15 збирки докумената.

Архивска грађа Руског државног војно-историјског архива значајна је за проучавање војних односа Србије и Русије. У оквиру изузетно богатих фондова, налазе се извештаји руских војних агената, преписка о стању војске у различитим државама, војним реформама, наоружавању војске, те бројни статистички подаци.

Делегацију Војног архива примила је госпођа Ирина Олеговна Гаркушина, директорка Руског државног војно-историјског архива у присуству запослених: господина Александра Викторовича Прijутова, заменик директора, господина Олега Вјачеславовича Чистјакова, начелника Одељења Војне историје и господина Јурија Карњејева Вјачеславовича, специјалисте за период Првог светског рата.

Директор Војног архива се захвалио на пријему и изразио уверење да ће две стране након првог сусрета успоставити даљу сарадњу у области архивистике, размене дигитализоване архивске грађе и организовања заједничких изложби. Изнео је у главним цртама податке о организацији, раду и саставу Војног архива, као и основне податке о архивској грађи Војног архива која се односи на историјат српско-руских војних односа у периоду од 1717. године до краја Првог светског рата. Руској страни предат је компакт диск са списком одабраних дигитализованих докумената из фондова Војске Кнежевине и Краљевине Србије, који сведоче о историји руског народа.

Постигнут је оквирни договор о етапној сарадњи два архива у будућности која би се огледала углавном кроз размену истраживача две стране преко надлежних министарстава двају земаља. Директорка Ирина Олеговна Гаркушина истакла је спремност руске стране да прими истраживаче из Војног архива и омогући им увид у научно-информативна средства и помоћ приликом истраживања. Директору Војног архива уручена су издања и зборници докумената Руског државног војно-историјског архива публиковани у последњих неколико година. Након званичног састанка делегација Војног архива обишла је просторије Руског државног војно-историјског архива. Извршен је преглед дела картотеке који се односи на историју дипломатских и војних односа Русије и Краљевине Србије у деветнаестом и почетком двадесетог века.

Посета делегације Војног архива Централном архиву Министарства одбране Руске Федерације и Руском државном војно-историјском архиву реализована је успешно. Остварен је иницијални контакт са оба архива, размотрене су могућности и начини даље сарадње уз подршку амбасадора Републике Србије у Москви.

Директор Војног архива са директорком Руског државног војно-историјског архива

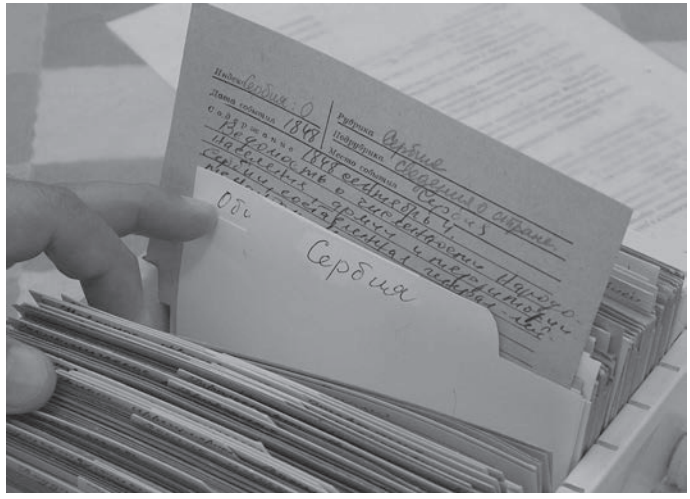

Картотека у Руском државном војно-историјском архиву

Јасмина ЖИВКОВИЋ, МА
Слободанка ЦВЕТКОВИЋ
Историјски архив Пожаревац
Србија

23. Међународни архивски дан
Трст, 21-23. октобар 2013.

Међународна научна архивска конференција под називом „23. Међународни архивски дан“ (**23th International Archival Day**) по традицији је одржана у периоду од 21. до 23. октобра 2013. године у Трсту (Италија). Као и претходних година, организатори конференције били су Међународни институт за архивску науку Трст – Марибор (**International Institute for archival science of Trieste and Maribor- IIAS**) и Државни архив Трста (**State Archives of Trieste**).

Међународни институт за архивску науку Трст – Марибор је настао из Центра за техничке и стручне проблеме у архивима, који је основан 1986. године на иницијативу др Петера Павела Класинца. После политичких дешавања крајем 20. века на овим просторима, Центар је 1992. године реорганизован и преименован у Међународни институт за архивску науку. Одлука, донета на годишњем скупу 1989. године, да Институт отпочне са издавањем публикације „за проблеме у области архивске науке“, по имену „Atlanti“, реализована је 1991. године. Тада је први пут објављен часопис, који је годину дана касније постао званична публикација Института.

Као резултат протокола потписаног са Министарством културних добара Италије – Одељење за архиве и библиотеке, 2005. године је започела интензивнија сарадња Института и Државног архива у Трсту. Уследило је окупљање импозантног броја архивских посленика који су представљали деветнаест земаља чланица управних органа Института. Између осталих, свој допринос развоју архивске струке на међународном нивоу, у оквиру Института већ годинама пружају архивисти из Аустрије, Велике Британије, Мађарске, Израела, Италије, Црне Горе, Пољске, Словачке Републике, Русије, Србије, Словеније, Шпаније, Украјине.[1]

Прилог 1. Објава о одржавању конференције

1 http://www.iias-trieste-maribor.eu

Конференција „Међународни архивски дан“ представља једну од могућности за размену стручних искустава и унапређење архивске науке и делатности на међународном нивоу. Последњих година, конференција више излази из европских оквира и поприма значај стручног и научног скупа на светском нивоу. На 23-ој по реду конференцији, биле су заступљене две тематске целине:

1. Историја архива и архивске науке од 1950. године па надаље (**History of Archives and archival science from 1950 onwards**), и

2. Комуникација са млађим генерацијама и између институција заштите културне баштите (**Communication to young generations and among cultural heritage institutions**).

У току два радна дана, у оквиру обе теме и четири сесије, укупно је било представљено 48 радова архивиста из Америке, Аустрије, Барбадоса, Белорусије, Босне и Херцеговине, Грчке, Естоније, Италије, Индије, Јужне Африке, Македоније, Малезије, Немачке, Пољске, Румуније, Русије, Словачке, Словеније, Србије, Хрватске, Црне Горе, Чилеа, Шпаније. Сви презентовани радови публиковани су у зборнику радова „Атланти“ 2013.

Скуп су поздравили представници организатора: **Peter Павел Klasinc**, директор Међународног Института за архивску науку Трст-Марибор, **Gracija Tatò**, директорка Јесење архивистичке школе Института (**IIAS Autumn Archival School**) и **Klaudija Salvmini**, директор Државног архива у Трсту. Уводна излагања су имали и Franci Demšar, директор Словеначке истраживачке агенције, Ludvik Toplak, председник **Alma Mater Eureopea The European Centre Maribor**, **David Leitch**, Генерални секретар MAS-a, (**Secretary General of ICA**) и Trudy Huskamp Peterson, представник одељка **Human Rigts Working Group - International Council on Archives**. Овом приликом је представљено и посебно издање публикације „Atlanti“, које је било посвећено 80-том рођендану истакнутог архивисте Шарла Кечкеметија (Charles Kecshemet).

Пре почетка рада конференције по темама и сесијама, П. П. Класинц је, у својству директора Међународног института за архивску науку - IIAS, поднео извештај о раду Института за период октобар 2012-октобар 2013. година, док је Шарл Кечкемети изнео крађи приказ радова представљених на конференцији IIAS-a из 2012 и објављених у зборнику „Atlanti“ 2012. У овом делу рада конференције, присутни су имали прилику да погледају презентацију web апликације „Sinapsi“.

Прва тема, која се односила на развој архива и архивске науке у другој половини 20. века, разматрана је током првог радног дана конференције, 21. октобра 2013. године, у две сесије. У оквиру теме је представљено 27 веома вредних радова колега архивиста, из различитих делова света, који су обрадили развој архивске делатности и архивских установа земаља из којих долазе.

Рад по првој теми је започела **Gracija Tatò** излагањем рада на тему „Архивистика, архиви и архивисти између 20. и 21. века“ (**Archival science, Archives and Archivists Between 20th and 21th Century: An Accelerated Evolution**). Потом је уследио реферат **Trudy Huskamp Paterson**, SAD, на тему „National Archives and the International Council on Archives: Converging and Diverging”, у коме је представљен рад Међународног архивског савета од 1948. године, односно од самих почетака рада ове струковне организације.

У оквиру прве теме, представљени су занимљиви радови колега архивиста из Латиноамеричких земаља, Африке и Азије, чиме је конференција добила на квалитету, а присутни учесници и посматрачи прилику да употпуне своја сазнања о историјском развитку архивске делатности на светској разини. Тако је **Eugenio Bustos Ruz** из Чилеа, у раду под називом **„Archival Science Since 1950 in Latin American Countries with Spanish as Official Language“**, приказао развој и резултате архивистичке теорије и праксе од 1950. године у земљама Јужне Америке, шпанског говорног подручја (Аргентина, Боливија, Чиле, Колумбија, Костарика, Мексико, Перу, Уругвај). Рад **Sharon Aleksander–Goodiong**, са Барбадоса, на тему **„Historical Development of Caribbean Archives and Record Keeping 1950 to Present“**, поред историјског дела, приказао је чување, заштиту архивске грађе, обуку архивиста, примену закона у складу са архивистичким прописима, као и улогу универзитета, на енглеском говорном подручју Кариба.

Са посебном пажњом је саслушан реферат **Meene Gautam** из Indije, на тему **„History of Archives and Archival Sciences from 1950 Onwards: Based on Indian Practices“**. Ауторка је у средиште свог истраживања поставила историју архива и архивске науке у другој половини 20. века па надаље, на основу архивске праксе у Индији. Изнела је занимљив податак да је Индија, која је наследила званичне архиве од Британске колонијалне власти, концепт модерног система заштите и чувања архивске грађе „преузела“ из Енглеске посредством „трговачких компанија“.

Искуства из Јужне Африке су представљена у раду **„Capturing the Broad Spectrum of Human Experience: Some Suggestions on the Adoption of the Hybrid Model as an Appraisal Methodology**". Аутор **Francis Garaba** је потенцирао валоризацију архивске грађе као једно од најпроблематичнијих питања архивске науке, за чије решење је предложио методологију по „Hibrid" моделу.

Са подручја Европе, као „колевке класичне архивистике", на прву тему су се чула веома значајна излагања. **Elisabeth Schõggl - Ernst** из Austrije је у тексту **„Austria's Archives from the 20 to the 21 century"** приказала развој аустријских архива и архивске делатности, са акцентом на валоризацију архивске грађе, едукацију кадрова, стандардизацију и проблеме трајног чувања архивске грађе у електронском облику. Значај или допринос рачунарске технологије, у домену значајног повећања количине релевантног архивског материјала за истраживаче и друге кориснике, као и искуства у примени истих у архивској делатности приказао је **Antonio Monteduro** из Италије, у раду **„From Sources of History to Sources of Democracy: Archives from 1950"**.

Третман специјалних архива у Шпанији је обрадила **Yolanda Cagigas Ocejo**, у раду **„History of Spanish University Archives"**. При томе је нагласила да је у периоду од 1980. године до данас број универзитетских архива порастао са 8 на 53, и покушала да укаже на разлоге који су до таквог стања довели. Слично тему су истражили представници Словачке Републике, **Josef Hanus** и **Emilia Hanusov** у раду на тему **„History and Preservation Development of Archives and Libraries in the Slovak Republic: from Handicraft to International Interdisciplinary Science"**. Предмет њиховог интересовања био је развој заштите у архивама и библиотекама Словачке. **Michal Wanner** из Чешке, у раду под називом **„The Basic Rules For the Archival Processing or Development of the Bible of the Czech Archivists"**, истакао је базична правила архивског поступка, која симболично сматра „развојном Библијом" чешке архивистике и архивиста у стручном раду на сређивању и обради архивске грађе.

Magdalena Marosz из Poljske је приказала кратак развојни пут Пољског државног архива у другој половини 20. века. Рад под називом **„Short History of Polish State Archives From 1950 Onwards"** ове ауторке издваја се посебним осртом на период првих слободних избора у Пољској после Другог светског рата, одржаних 1989. године. Архивске идеје у другој половини 20. века у Румунији, са акцентом на правне и практичне тенденције при управљању у архивским установама али и код стваралаца архивске грађе, приказао је **Bogdan Florin Popovic,** у раду **„Snapshots of Romanian Archival Ideas in the Second Half of 20th Century. Part 1: Preliminaries"**.

Са подручја некадашњег Совјетског Савеза, значајна запажања представљена су у радовима колега из Русије, Белорусије и Украјине. Истичемо рад колеге **Mihaila Larina** из Русије **„Main Stages of Archives Development in Russia"**, којим нас упознаје са етапама развоја архива у Русији, почев од периода старе руске државе, па све до данас. **Andrei Rybakou** из Белорусије је свој чланак на тему **„The Formation and Development of Archival Science in the Republic of Belarus"**, посветио образовању и развоју архивистичке мисли у Белорусији почев од 1991. године, када је ова држава постала независна. Адекватну „допуну" претходној теми представља рад **Anne Kosove** из Urajine - **„Story and Actual Problems of the State Archive of Sevastopol (Crimea,Ukraine)"**, у коме је детаљније обрадила актуелне проблеме Државног архива у Севастопољу.

У трећу групу радова на прву тему сврстали смо радове колега архивиста са подручја некадашње федеративне југословенске државе. Рад **Јована Поповића** из Србије на тему **„Развој архивског законодавства на просторима бивше СФРЈ од 1950,"** могао би се разумети као „уводница" у све реферате које су поднеле колеге из земаља које су настале раздруживањем некадашње савезне Југославије.

Прилог 2. Представник ИАП Слободанка Цветковић

Међусобно компатибилни радови колегиница из Хрватске, **Живана Хеђбелји,** на тему **„Povijest arhiva u Hrvatskoj nakon Drugog svjetskog rata“** и **Јасна Пожган „Razvoj arhivske službe na području Međimurja“**, пружили су слику историјског развоја архива у Хрватској. У оба рада, свака у домену свог истраживања, ауторке су истакле период од 1956-1962, када је утврђена архивска мрежа и донети значајни архивски законски и подзаконски прописи, као и постигнуте резултате архивске струке у Хрватској као самосталној држави.

Sejdalija Gušić из Босне и Херцеговине је у раду на тему **„Arhivi u Bosni i Hercegovini sredinom 20. i početkom 21. stoljeća: usporedbe i paralele“**, дао кратак преглед историјског развоја архивске делатности у БиХ. **Azem Kožar** је у раду **„Arhivska dostignuća u Bosni i Hercegovini“** извршио периодизацију у развоју архивске делатности у БиХ, од Другог светског рата до данас. **Jelka Melik i Mateja Jeraj** су обрадили тему **„Počeci slovenačke arhivističke nauke polev od druge polovine dvadesetog veka“**, који су у Словенији, као и другим федералним јединицама некадашње Југославије, забележени тек после 1945. године. **Svetlana Usprcova** је у тексту под називом **„Establishment and Development of the State Archives and the Archive Service“**, приказала установљавање архивске мреже у Републици Македонији, на челу са Државним архивом у Републици Македонији.

Поред колеге Јована Поповића, у оквиру прве тематске целине су искуства струке из Србије представиле **Слободанка Цветковић** на тему **„Развој архивске службе у Србији у другој половини двадесетог века“** и **Јасмина Живковић** на тему **„Развој службе за превентивну заштиту архивске грађе у Србији: пример Историјског архива у Пожаревцу“**. Рад колегинице Цветковић, који прати развој архивске службе у Србији током друге половине 20. века, као општи и свеобухватан приказ тог развоја, представљао је добру основу за конкретније излагање колегинице Живковић, које се односило на развој једног сегмента архивске делатности – превентивне заштите архивске грађе код стваралаца.

Нешто другачију тему, али не мање актуелну, обрадио је **Miroslav Novak** из Словеније у раду **„The Effect of Information Technologies on the Design of Archival Doctrine”**. Са посебном пажњом, аутор се бавио савременим трендовима и непосредним утицајем информационих технологија на обликовање „модерне архивске доктрине“.

У оквиру друге теме, која је обрађивала питање комуникације са млађим генерацијама и између самих институција заштите културне баштине, другог дана конференције, реализоване су две сесије на којима смо имали прилике да чујемо 20 такође занимљивих радова архивиста из различитих архивских националних система. Проблемима друге теме доминантије су се бавили архивисти из европских земаља. Изузетно, архивисти **Joanna Crispina Kitingan** и **Majella Marjorie Tan Marquez** из Малезије су изнеле своја истраживања и сазнања у погледу повећавања информација, њиховом ефикасном управљању, могућим злоупотребама, „виталним улогама“ установа заштите културне баштине у спречавању тих злоупотреба. Рад ових колегиница, под називом **„The Sabah Archives and Museum: Collaborative Pathway to Memory”**, присутни су саслушали са посебним занимањем.

Прилог 3. Представник ИАП Јасмина Живковић,МА

Joachim Kemper из Немачке је у раду **„Archivum Rhenanum: A French-German Project on the Archives of the Upper-Rhine, 2013-2015“** указао на значај немачко-француског пројекта **„Archivum Rhenanum“.** Још један архивист из Немачке **Christian Kruse**, је у свом раду **„Where the Past Speaks: Children and Young People in Archives“** нагласио значај пројекта „Архиви и школе“ у Баварској, у коме се поентира презентација и рад ученика са архивским документима и упознавање са делатношћу и значајем архива.

Alessandro Silvesteri из Италије је у раду **„Documents' Production and Record-Keeping in the Kingdoms of Naples and Sicily: History, Historiography and New Research Perspectives“**, представио интересовање нове италијанске историографије за историју архива, архивистике и архивске делатности. Сазнања о црквеном историјском архиву у Шпанији представила је **Anabella Barroso Arahuetes**, у раду

„Ecclesiastical Historical Archive of Biscay (AHEB-BEHA) and the ICARO Center: a Didactic Resource and a Challenge for Interactive Dissemination". Истакла је пројекат дигитализације који је био реализован 2000. године у циљу дигиталног сервиса и установљења ICARO центра, као искорак у будућност, када је заштита ове архивске грађе у питању.

Радове аутора из Турске, Грчке и Мађарске присутни на конференцији су такође са занимањем очекивали, тим пре јер представника архивских служби ових земаља није било у оквиру прве теме. **Inci Onal** из Turska је поднео занимљив реферат на тему **„Future Thinking With Young Generations"**, у коме је приказао историјске методе истраживања, посебно локалне историје и указао на њихов допринос у едукацији младе популације путем употребе архивске грађе **T. Csaba Reisz** је у раду **„Community Culture Activities in the National Archives of Hungary, 2007/2012"** обрадио Мађарски акт о архивима из 1995. године и његов значај за учешће архива у културним и едукативним делатностима. Едукативну и социјалну улогу архива у Грчкој обрадио је рад **Spyriddoula Arathymou,** под називом **„Training the Future Together: the Potential Offer of Archives and other Cultural institutions to the Education and Training of Younger Generations"**.

Anna Maczka из Пољске се у раду **„Visitors at Archives: Guided Tours Organized by Archives Section of the Institute of National Remembrance in Poland"** бавила специфичном архивском грађом која се чува у Институту националног сећања и правним основом по коме иста није доступна за јавност, као и могућностима да се оваква ситуација превазиђе.

Helina Tennasilm и **Edith Eskor** из Естоније су у раду **„Learning in Archives -Estonian Experience"** представиле напоре Националног архива Естоније на реализовању архивистичког образовања и његовом организовању у школи или архиву. Сличну тему обрађује и **Rafael Dorian Chelaru** из Румуније у раду **„Paradigms and Perspectives of Archival Education in Romania After 1989"**, приказујући основне трендове архивских образовних програма у посткомунистичкој Румунији. Рад ауторке **Olene US** под називом **„Collaboration of the Central State ElectronicArchive of Ukraine With Science Institutions and Universities in the Fields of Electronic Records Long-Term Keeping and Education for Working With Electronic Records"** обрађује „просторе" сарадње између Централног државног електронског архива Украјине са научним институцијама и универзитетима, када је у питању чување електронских докумената и едукација архивиста за управљање електронским документима.

Са подручја некадашње Југославије, и у овој тематској целини је било реферата који су се бавили озбиљним и актуелним питањима из архивске теорије и праксе. **Peter Pavel Klasinc** из Словеније је представио рад на тему **„Relations of Archivists to Young Generation, to the Presentation of Archives and Archival Material and to Cultural and Other Institutions"**. У раду је описан однос млађе генерације архивиста према архивима, архивској грађи и архивској делатности. Полазна тачка, када је презентација архива и архивске делатности младим кадровима, треба да буде Универзална Декларација о архивима, усвојена на генералној Скупштини Међународног архивског савета на Малти 2009. године, сматра овај аутор.

Zdenka Semlič Rajh и **Alenka Šauperl** у раду **„Postcards in Archives and Libraries: Recommendations for Unified Description"** истакле су потребу „размене информација" између установа заштите, архива, библиотека и музеја, у случајевима када се у њима чува и штити идентична грађа. **Mojca Horvat,** такође из Словеније, изложила је рад **„The Development of Pedagogical Work in Archives"**, у коме износи праксу словеначких архива, коју већ одавно одликују организоване посете школске деце „од најмлађих до студената" архивским установама.

Колега **Izet Šabotić** из Bosne i Hercegovine, у раду **„Obrazovna djelatnost u arhivu tuzlanskog kantona: uspješni mostovi saradnje arhiva i obrazovnih ustanova"**, износи мишљење да један од „важних задатака архива управо представља реализација стручних и културних садржаја којим се презентују културне вредности (архивска грађа)". У новије време, у пракси архива у БиХ налазе се добро осмишљени садржаји са циљем свеобухватног и објективног представљања вредности архивских установа. Посебно је занимљив, али и увек актуелан, проблем којим се бавио **Andrej Rodins**, такође из БиХ, у раду **„Između činovnika i znanstvenika: profil arhivsta u Bosni i Hercegovini"**. Проблем системског образовања архивиста је и данас евидентан, што се одражава и на свеобухватни стручан рад, унапређење архивске делатности и праћење новина у упоредној архивској теорији и пракси.

Снежана Пејовић из Црне Горе, је у раду под називом **„Program osposobljavanja mladih lica sa visokim obrazovanjem u Crnoj Gori i perspektiva Državnog arhiva da obezbjedi arhivski kadar"** размотрила законодавну основу образовања архивских кадрова, анализирајући Закон о стручном оспособљавању лица са стеченим високим образовањем и

Правилника о начину обављања јавног позива, поступку и критеријумима за стручно оспособљавање, на основу којих је 2012. године почео да се спроводи пројекат Владе Црне Горе „Програм стручног оспособљавања лица са стеченим високим образовањем“. **Светлана Пејовић Ивовић** је изнела искуства из Србије на примеру Архива Југославије. Рад под називом **„Arhiv Jugoslavije - informalna edukacija i interkulturalna saradnja“** приказује отвореност Архива Југославије, посебно када су у питању млади кадрови са академским знањем, који путем волонтерско-приправничког стажа добијају могућност обуке из области архивистике и техничке заштите архивске грађе. **Данијела Бранковић,** такође из Србије, представила је рад **„Arhivi i škole: negovanje odnosa prema kulturnoj baštini“** и изложила своје виђење значаја презентације архива и односа са школама као потенцијалним партнерима у образовању младих генерација и неговању културне баштине.

Након завршне речи **Ретера Pavela Klasinca**, **Gracije Tato** и **Klaudije Salmini**, отворена је дискусија у којој су своје утиске и искуства изнели архивисти из различитих земаља, као учесници или присутни на конференцији. Истакнуто је опште мишљење да је конференција забележила вишеструки успех: по броју учесника из различитих „система архивске делатности“, квалитету радова и значају сазнања о теоријским и практичним дометима архивске науке и струке, на скоро свим меридијанима. Прилика за нова струковна повезивања, учење архивске делатности и импресивна организација скупа, свакако у гарант да ће наредна 24. међународна конференција, 2014. године окупити још већи број архивиста из Европе и света, са циљем међусобног повезивања и јачања архивске науке и архивистичке струковне организације.

Прилог 4. Учесници конференције „23th International Archival Day“, Трст, 2013.

ВЕЛИЧЕСТВА ГОСУДАРЯ ИМПЕРАТОРА

АЛЕКСАНДРА ПАВЛОВИЧА

САМОДЕРЖЦА ВСЕРОССІЙСКАГО

и прочая, и прочая, и прочая.

Объявитель сего, Россійскій — подданный отставной Капитанъ

Христе Богдановъ Стоюрет[ъ] Всемилостивѣйшее Повелѣніе

которому для свободнаго туда и обратно проѣзда, данъ сей пашпортъ

за подписаніемъ и съ приложеніемъ герба моего печати

съ срокомъ на [illegible] мѣсяцъ. Апрѣля [illegible] дня 180[illegible] года.

ЕГО ИМПЕРАТОРСКАГО ВЕЛИЧЕСТВА
Всемилостивѣйшаго Государя моего Дѣйствительный Статскій Совѣтникъ, Херсонскій Гражданскій Губернаторъ и Кавалеръ А. Якулов.

No. 230

Господину

Лѣво Жанулову Каваллу,

и Милосаву Лаки,

Народу Окрутіа Овог звања дрскога

ово малог великога Лапа кур

вама се одстране Началничества

ако вы то не имате при вама

на изданой уредби народу Срба

врученог објавите тако, како сте сваки знати

на времіе дошли; и на предају ваш сте у

пракси дошли; ваш не се Лапа

ника т. Е. Вр. С. ме. отворити.

№ 958

Априлиа 810

у Лапареву

Окрутіа Лапа

Мирко Горѣ

у одшт. Г. Началника

Благородному Господину

Лисару Среза Рѣчко-овимскога

Горку Богдановику.

Познавши Његова Свѣтлость Милостивѣйшій Господаръ и Кнезъ Нашъ, да се на многимъ местима Кнежіе и пушови брло нехаюсть налазе дачковите с одъ 13. тек. С. №. 1553. високаго Налога Сиско: славному Попечительству внутренви дѣла издати, да се не исправностъ ова часть уредъ доведе.

Ускораваюи дакле по високости Сиско славном Попечительстве одъ 14. тек. Л. №. 1660 Се Свѣтлости Началнич

прикази и расправе
prikazi i rasprave
views and discussions

views and discussions

prikazi i rasprave

прикази и расправе

Мирјана СТЕПАНОВИЋ
Историјски архив Пожаревац
Србија

Филмска магија кроз изложбе „Биоскоп, 1941-1945“ и „Филмови које смо волели 1946-1980“

„Филм у животу моје породице био је друга религија, уредно заведена и спакована у један ормар за ципеле. Читава архива једне уметности и индустрије, траг једног времена, олтар обожавања покретних слика који је марљиво градио мој отац, женски фризер из Чачка, био је то олтар испод неба са ког су сијале неке друге звезде. Ови биоскопски програми само су један део велике колекције мога оца, истинског заљубљеника у филм, која је сачувана захваљујући Историјском архиву Пожаревац“, биле су речи Марка Чкоњевића, који је Историјском архиву Пожаревац уступио на коришћење значајну количину филмских плаката и другог архивског материјала из историје југословенске кинематографије, у дигиталном облику. [1]

Прича о „оживљавању филмског плаката“ путем изложбене поставке ове врсте архивског материјала почела је нешто раније, када се родила идеја о могућем поклону наведене дигиталне збирке пожаревачком Архиву. Копмплексна садржајна структура Историјског архива Пожаревац условљена је траговима дуге и богате политичке, духовне и писане прошлости града и региона. У ту структуру уткана су културна добра као и вредности које сведоче о урбаном животу дугог трајања, континуитету и дисконтинуитету, креацији и деструкцији.[2]

По природи своје делатности, архив врши и заштиту архивалија у приватном власништву, а посредством откупа, поклона или депозита настоји да прикупи, сабере и сачува од заборава, оштећења или нестанка, значајна архивска сведочанства из различитих сегмената друштвеног, културног, политичког или економског живота. Оригинални филмски материјал – филмски плакати и афиши из приватне збирке, настале дугогодишњим ентузијазмом и трудом Благоја Чкоњевића, уступљени Историјском архиву Пожаревац у дигиталном облику, обогатили су архивски материјал који се чува у овом архиву. Власник материјала је одобрио Архиву употребу дигиталног материјала у смислу његовог излагања у оквиру осмишљених тематских целина, у виду архивских изложби или пригодних публикација.

Програмом рада Историјског архива у Пожаревцу за 2012. годину је, у оквиру изложбене делатности Одељења културно-просветне, информативне, издавачке делатности и рада са истраживачима, била предвиђена припрема архивске изложбе филмских плаката посвећене „сто година домаћег филма“. Дигитална збирка филмских плаката, која је Архиву уступљена као део приватне колекције, отворила је нову тематику у изложбеној делатности Историјског архива Пожаревац, а архивски материјал који је архив могао да користи за „причу о филмској магији“ омогућио је приређивање две тематске целине о филму. Прва се односила на период од 1941. до 1945. године, чији су домети у погледу филмске продукције приказани кроз плакате „ратних филмских остварења“. Истовремено, изложба „Филмски плакат 1946-1980“ је замишљена као „други и финални наставак приче о филму и плакатима који су на латентном и манифестном нивоу прича о стварности и имагинацији у периоду од 1946. до 1980. године“.[3] Тако је Историјски

1 **„Олтар обожавања покретних слика“**, у: Дневни лист „Данас“ (култура), Пожаревац, 21.03.2012.

2 Jasmina Nikolić, Dragana Miloradović Nikolić, **Filmski plakat 1941-1945**, katalog izložbe, Istorijski arhiv Požarevac, Požarevac, 2011, 9; Јасмина Николић, Драгана Милорадовић Николић, **Филмски плакат 1941-1945**, у: „Филмови које смо волели 1946-1980, Филмски плакат 1941-1945“ (каталог изложбе), Медија центар „Одбрана“, Београд, 2012, 38.

3 Историјски архив Пожаревац (даље: ИАП), архивски фонд „Исто-

архив Пожаревац у току 2012. године реализовао још један изложбени пројекат: импозантну причу о „филмовима које смо волели“ испричану путем филмског плаката и рекламног филмског материјала, за период од безмало пола века активне кинематографије на овим просторима.

А прича о филму на овим просторима је почела уистину пре једног века. У Пожаревац је „филмска магија“ стигла још 1908. године, захваљујући путујућем биоскопу Теодора Најдановића-Неготинца. Чаршија у Пожаревцу тада је добила своје прве сталне биоскопе, где су се власници мењали, али остајали филмски програм који су подједнако привлачили филмску публику.[4]

Изложба којом „подсећамо“ на сто година трајања српског филма, заснована је на рекламном филмском материјалу који садржи дарована дигитална збирка Историјског архива у Пожаревцу. Под називом „Филмови које смо волели“, изложба прати развојни пут домаће кинематографије од 1946. до 1980. године. На њој су представљена јединствена остварења врхунских редитеља, а филмски рекламни материјал заступа ратни филм, социјалну или политичку драму, екранизована значајна прозна остварења, али и бајке, дечији филм, мјузикле, комедије. Истовремено, то је хронолошки приказ филмова, без поделе на жанрове и ауторска имена. Намера аутора изложбе и репрезентативног каталога, др Јасмине Николић, Драгане Милорадовић-Николић и Горана Митића, истакнутих архивских посленика Историјског архива Пожаревац, била је да се презентују јединствена остварења српске и југословенске продукције у времену када, осим по припадности филма продукцијским кућама, другачије издање није било могуће. Српски филм има богату историју, па овим поводом нису могле бити истакнуте све вредности, као ни аутори, филмски радници и ентузијасти. Ипак, уз помоћ расположивог материјала издвојене су битне карактеристике које чине да се српски филм увек изнова и са пажњом анализира и сагледава. [5] Уз афише и остали документациони филмски рекламни материјал, заинтересована публика оживела је сећања на неко своје младалачко време и емоције гледајући „филмове које смо волели“.

Међу ауторима филмова, који су своје место нашли у изложбеној поставци су Пуриша Ђорђевић, Вељко Булајић, Жорж Скригин, Жарко Павловић, Кокан Ракоњац, Жика Митровић, Мића Поповић, Владимир Погачић, Соја Јовановић, Александар Петровић, Војислав Нановић и остали значајни редитељи наше кинематографије. Као сценаристи појављују се Јара Рибникар, Антоније Исаковић, Арсен Диклић, Зуко Џумхур, Меша Селимовић.....Музика је често чинила „душу“ филмске приче, била посвећена извођењу једино као „ритам даха глумаца“, због чега подсећамо на истакнуте југословенске „творце“ филмске музике као што су Бојан Адамич, Борис Папандопуло, Иво Тијардовић, Крешимир Бароновић, Душан Радић, Алфи Кабиљо, Зоран Христић, Бубиша Симић, браћа Вранешевић, Корнелије Ковач.....[6]

То због чега није никако било могуће издвојити филмове у посебне „националне кинематографије“ су глумачка имена која се појављују као главни протагонисти: Милена Дравић, Јелена Жигон, Радмила Андрић, Марија Црнобори, Оливера Марковић, Ружица Сокић, Мира Ступица, Бранка Веселиновић, Бата Живојиновић, Воја Брајовић, Љубиша Самарџић, Мија Алексић, Миодраг Петровић Чкаља, Бехим Фехмиу и многи други.[7] Долазећи из различитих средина некадашње СФРЈ, чинили су тадашњу глумачку елиту јединствене југословенске кинематографије.

Други део „филмске магије“ свакако представља и изложба „Филмски плакат 1941-1945“, која представља покушај да се документује европско кинематографско стваралаштво током Другог светског рата. Плакати са ове изложбе говоре о филмовима немачке, мађарске, шведске и америчке продукције у наведеном периоду, а као целина остављају снажан утисак о догађајима и токовима прошлости. Збирка која је представљала основ да се припреми изложба о филмском плакату, није била системски формирана и прикупљана, нити је примљена и обрађена као целина архивских докумената. Примерци плаката су добијани и проналажени, појединачно или у групама, као поклон разних установа и појединаца, а делом и истраживачким напором архивских стручњака Историјског архива Пожаревац.[8] Аутори ове изложбене поставке су мр Јасмина Николић и Драгана Милорадовић-Николић.

ријски архив Пожаревац“, архива Одељења за опште послове, **Програм рада Историјског архива Пожаревац за 2012**, дел. бр.1401 од 21.12.2011.

4 Горан Митић, Век филма **Елипса**, у: каталог изложбе „Филмови које смо волели, Филмски плакат 1941-1945“, Медија центар „Одбрана“-Историјски архив Пожаревац, Београд, 2012, 10-13.

5 Исто.

6 Драгана Милорадовић Николић, наведено дело, 6.

7 Исто.

8 Jasmina Nikolić, Dragana Miloradović Nikolić, **Filmski plakat 1941-1945**,10; Јасмина Николић, Драгана Милорадовић Николић, Филмови које смо волели 1946-1980, 39.

Слика 1. и 2. Поставка изложбе „Биоскоп, 1941-1945." у Птују, Словенија, 2011. (ИАП, збирка фотографија)

Дубоко загледани у изложене филмске плакате, афише и други филмски материјал стичемо утисак да су аутори кроз обе изложбе „проговорили" у име историјског памћења, али и као „глас савести" према културолошком и социолошком значају биоскопа „којих више нема". После појаве интернета, снимања филмова електронском камером, дошло је до „унижења класичних биоскопа", у многим градовима у Србији биоскопи више нису били „у моди" због чега су затворени, а љубитељи „покретних слика" затворили су се у своје домове, окренути телевизији, интернету, друштвеним мрежама, често са погубним последицама. Аутори су својим виђењем „филмске приче" у омеђеном простору и времену поставили смислено питање: куда иде филм данас: ка индивидуалном гледању, или је то само неминовност која прати историју филма,[9] или сигуран пут међусобном отуђењу људи, које већ увелико траје.

Због актуелне теме, визуелно прихватљивог и увек занимљивог начина поставке, обе изложбе спадају у ред оних пројеката Историјског архива Пожаревац који су веома лепо прихваћени код јавног мњења и доживели су неколико представљања у различитим градовима.

Поентирањем добре сарадње Србије и Словеније у свим сферама привреде и културе, а посебно сарадње у области културних пројеката између Историјског архива Пожаревац и Згодовинског архива Птуј, може се унапредити конкретна сарадња и повезивање две државе на многим плановима. Подсећајући се на 6. април, на кобне догађаје у ондашњој Југославији и бомбардовање Београда 1941, Историјски архив Пожаревац је премијерно поставио своју изложбу „Филмски плакат 1941-1945" у Птују од 5. априла 2011. године у простору галерије Трговинског центра „Qulandia".[10]

У присуству тадашњег градоначелника града Пожаревца Миодрага Милосављевића који је отворио изложбу, присутнима се обратио и градоначелник Птуја др Штефан Челан, директор Трговинског центра „Qulandia" и директорка Историјског архива Пожаревац мр Јасмина Николић. Свечаност отварања изложбе пропратили су представници културног и привредног сектора Птуја и Словеније, већи број колега и званица. Своје импресије није крио ни директор Згодовинског архива Птуј мр Иван Фрас, поздрављајући присутне.

Изложбом кроз Србију

Одлазак у биоскоп, условно речено где је то било могуће, био је једна од главних забава. Од почетка прихваћен као прворазредно пропагандно средство, филму је поклањана велика пажња и схватан је озбиљно као и било

9 Горан Митић, наведено дело, 13.

10 ИАП, архива Одељења општих послова, Извештај са службеног пута у Словенију од 4. до 8. априла 2011. године.

Слика 3. и 4. Отварање изложбе у Пожаревцу, 2011. (ИАП, збирка фотографија)

која друга уметност. Тако је филмски плакат било отворено широко поље деловања. Путујући кроз Србију, изложба „Биоскоп 1941-1945“ Историјског архива Пожаревац је 18. маја 2011. године у простору Градске галерије представљена пожаревачкој и српској публици.

На отварању поставке говорили су аутори изложбе мр Јасмина Николић и Драгана Милорадовић Николић, власник збирке Марко Чкоњевић, глумац Позоришта на Теразијама Драган Вујић-Вујке и изузетни колекционар, а изложбу је отворио тадашњи председник Скупштине Града Миомир Илић. Само отварање изложбе било је у вечерњим сатима дочаравајући некадашње одласке у биоскоп.[11]

Филмским речником исказано, изложба „Филмови које смо волели“ своју премијеру је доживела 20. марта 2012. године у Дому Војске Србије у Београду, а у оквиру обележавања стогодишњице српског и југословенског филма. Организатори изложбе су били Историјски архив Пожаревац и Медија центар „Одбрана“, а на отварању су говорили Динко Туцаковић, редитељ и управник Музеја Југословенске Кинотеке и Радош Бајић, глумац и редитељ који је отворио изложбу.

У медијској најави представљања изложби у Београду било је забележено: „Изложба „Филмови које смо волели“ прати развитак домаће кинематографије од 1947. до 1980. и публици ће бити представљена јединствена остварења Пурише Ђорђевића, Вељка Булајића, Фадила Хаџића, Душана Макавејева, Живојина Павловића, Александра Петровића, Микија Стаменковића, Хајрудина Крвавца, Ђорђа Кадијевића, Радивоја Лоле Ђукића и многих других. Изложба „Филмски плакат од 1941. до 1945. године“ која је постављена као претећи програм у Малој галерији Дома Војске Србије, показује хронолошки развој европске кинематографије као истицање блиске везе развоја друштва и политике филмског стваралаштва која може бити корисна и стручњацима и историчарима. Циљ изложбе представља филмски плакат непристрасно, уз примену стручних и методолошких принципа, без икакве накнадне интервенције, селекције или тумачења постојећих тема. Обе изложбе биће отворене до 14. априла 2012“.[12]

Миомир Илић, тадашњи председник Скупштине града Пожаревца, поздравио је присутне у име града Пожаревца, истакавши да се „одржавањем изложбе у главном граду потврђује чињеница да су односи између Београда и Пожаревца, а посебно између Архива и Војске Србије на високом нивоу, и у наредном периоду биће сигурно још бољи. Град Пожаревац посебно посвећује пажњу оваквом виду уметности и његовом значају са историјског и војног аспекта“.[13] Мр Јасмина Николић, директор Историјског архива Пожаревац је овом приликом истакла: „Настављајући дугогодишњу успешну сарадњу са Војском Србије, Историј-

11 ИАП, архивски фонд „Историјски архив Пожаревац“, архива Одељења за ИКП, 2011.

12 Http:// www.glas-javnosti.rs/clanak/kultura/glas/javnosti/19/03/2012

13 http:www.pozarevac.rs/zapazene-izlozbe-u-beogradskom-domu-vojske/

ски архив Пожаревац са задовољством је прихватио позив Управе за односе са јавношћу Министарства одбране Републике Србије за представљање филмских плаката и рекламног филмског материјала из дароване дигиталне збирке Историјског архива Пожаревац. Српски филм има велику историју и свакако да нисмо могли све вредности и ауторе, филмске раднике, љубитеље, ентузијасте, овим поводом да истакнемо. Циљ нам није био да их све набројимо, већ да, уз помоћ расположивог материјала, издвојимо оне битне карактеристике које чине да се српски филм увек поново са пажњом анализира и сагледава".[14]

Слика 5. Постер за иложбе у Београду, 2012. (МЦ „Одбрана")

Потпуковник Славољуб Марковић, директор Медија Центра „Одбрана", који је такође поздравио присутне, истакао је да „ова изложба, када је реч о садржају, за разлику од претходних којима су презентована уметничка дела и фотографије, можда јесте одступање од излагачког концепта Медија центра „Одбрана", али да то, у погледу сарадње те установе са еминентним институцијама културе у Србији сигурно није".

Слика 6. Радош Бајић, глумац и редитељ, отвара изложбу, Београд, 2012. (МЦ „Одбрана")

Слика 7. Миомир Илић и Јасмина Николић поздрављају госте, Београд, 2012. (МЦ „Одбрана")

14 http:www.pozarevac.rs/zapazene-izlozbe-u-beogradskom-domu-vojske/

Изложба је била веома добро медијски пропраћена. Бројне домаће и иностране медијске куће, међу којима су били Блиц, Политика, Министарство одбране РС, РТС 1, РТС 2, Радио Сарајево, Дневне новине, Крстарица, City magazine, Yumama, Nighife Beograd, Elle, ЈП Европе, Глас јавности, Б 92, Глас Србије, Танјуг, Бета, Аладин, SEEcult-Портал за културу, Радио Пожаревац, Данас, Дуга ТВ, Међународни радио Србија, Вечерње новости, Наслови, 24 сата, Радио БООМ 93, Сат ТВ, Историјски архив Пожаревац, Реч народа, Нова реч, магазин „Одбрана“ и др, забележили су значај и поуку ове изложбене поставке.

После „премијере“ у Београду, изложбе које представљају својеврсну причу о историји филма наставиле су свој пут кроз Србију.

Слика 8. Велимир Бата Живојиновић, Пожаревац, 2012. (ИАП, збирка фотографија)

Тако је изложба посвећена веку српске и југословенске кинематографије доживела своју другу презентацију у Градској галерији у Пожаревцу, 20. априла 2012. године поводом обележавања Дана Историјског архива, чиме је Архив као установа културе и заштите архивске грађе као културног добра, још једном показао да „вредност, стручност и висока амбиција могу водити само ка успеху“.

„Наша мисија је да на најадекватнији начин заштитимо архивску грађу микрофилмовањем и дигитализацијом сређених и обрађених фондова. Наш посебан задатак је промоција високих стандарда бриге за заштиту архивске грађе и подизање свести о значају архивског документа за историју Пожаревца и региона, а коначни циљ је добро уређен Архив, сређена и обрађена архивска грађа, заштићена микрофилмовањем, дигитализацијом и публикованим издањима, богата библиотека информативних и дигиталних средстава за претраживање на интернету, брза и ефикасна служба за рад са корисницима и атрактивно и ефикасно представљање богатства архивских фондова и збирки путем публиковања и изложби...“ истакла је, том приликом, директор мр Јасмина Николић. [15]

Почасни гост у дану два велика датума, шездесетчетворогодишњице Историјског архива Пожаревац и стогодишњице српског и југословенског филма, био је славни глумац Велимир Бата Живојиновић који је са одушевљењем поздравио иницијативу пожаревачког Архива, и том приликом рекао: „Честитам на томе што сте се сетили и једини у нашој држави обележили јубилеј српског и југословенског филма. Без ваше подршке овога не би било. Први пут видим на једном месту све што се догађало током сто година. Сведок сам свега приказаног на овим плакатима..... Захваљујући Историјском архиву Пожаревац, данашњи дан је за историју.“

Пред бројним гостима, међу којима су били представници Града Пожаревца, Министарства одбране Републике Србије и Војске Србије, представници правосуђа, Српске Православне Цркве, Историјских архива из Новог Сада, Ниша, Ужица, Зајечара, Пожаревца, јавних предузећа, установа и школа, председник Скупштине Града Миомир Илић, отварајући изложбу, је истакао: „Чињеница је да филмска култура спаја људе на свим меридијанима и чини чврст интегративни процес и на, наизглед неспојивим социјалним и међуетничким релацијама. Историјски архив Пожаревац је у свом

15 http://www.arhivpozarevac.org.rs/Podstranice/filmoviKojeSmoVoleliPozarevac.html

дугом трајању, кроз 64 године постојања и рада, спајајући три века кроз архивску грађу коју чува, штити и презентује, постигао изузетан успех, постао је члан велике српске породице културних и архивских посленика. У актуелном тренутку на путу ка европским интеграцијама, Историјски архив Пожаревац прави још један осврт на прошлост, на време које у животима људи оставља дубоке трагове.....“[16]

Слика 9. Мр Јасмина Николић и Драгана Милорадовић Николић, Ниш, 2012. (Народни музеј Ниш)

Изложбене поставке које својом темом враћају у једно време заједништва и ентузијазма, наставиле су свој пут по Србији. Тако је већ 22. августа 2012. године, а поводом 47. Међународног фестивала глумачких остварења домаћег филма у Нишу, у Градској галерији „Синагога“, у организацији Народног музеја Ниш, свечано отворена изложба „Филмови које смо волели 1946-1980“, у присуству градоначелника града Ниша проф.др Зорана Перишића и културних посленика овог града. Том приликом је Срђан Савић, директор нишког Културног центра и директор филмског фестивала, нагласио стручне референце Историјског архива Пожаревац истакавши да је овај архив „пример озбиљног приступа културном благу“.[17] Посетиоце изложбе поздравила је мр Јасмина Николић, директор Историјског архива Пожаревац, а о изложби је, у име аутора, говорила Драгана Милорадовић Николић. Поставка изложбе била је доступна посетиоцима Ниша до 18.септембра 2012. а информативна средства која су пратила изложбу била су каталог, цд и постер.

Слика 10. Посетиоци изложбе, Лесковац, 2012. (Центар за културу Лесковац)

Изложбом „Филмови које смо волели, 1946-1980“ почео је и 5. Интернационални Фестивал Филмске Режије LIFE у Лесковцу. Организатор гостовања изложбе пожаревачког Архива у оквиру овог Фестивала био је лесковачки Културни центар и Организациони одбор Фестивала, под покровитељством Министарства културе Републике Србије и Града Лесковца. Изложбу је отворио Дарко Бајић, редитељ и уметнички директор фестивала а информативна средства која су пратила изложбу била су постер и афиш.[18]

Слика 11. Драгана Милорадовић, Лесковац, 2012. (Центар за културу Лесковац)

16 Реч народа, понедељак 30. април 2012.године

17 http://www.arhivpozarevac.org.rs/Podstranice/FilmoviNis.html

18 http://www.arhivpozarevac.org.rs/Podstranice/filmoviKojeSmoVoleliLeskovac.html

После гостовања у Лесковцу, ова изложба филмских плаката представљена је краљевачком културном кругу, у организацији Народног музеја Краљево, у периоду од 4. до 31. октобра 2012. Изложбу је отворио проф. др Милан Никодијевић, са Новосадског Универзитета, уз пригодан културно-уметнички програм.

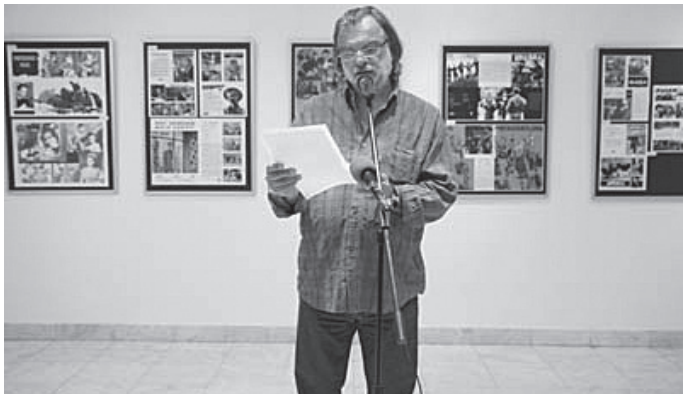

Слика 12. Проф. др Милан Никодијевић, Краљево,2012. (Народни музеј Краљево)

Слика 13. Мр Јасмина Николић, Краљево,2012. (Народни музеј Краљево)

„Сведоци“ који говоре о историји домаће кинематографије и „филмска прича“ били су гости и у Галерији Културног центра „Лаза Костић“ у Сомбору, у периоду од марта до априла 2013. године. Изложбу је отворио директор Културног центра Михајло Несторовић. Рекламни мтеријал који је пратио изложбу и овог пута су били каталог, цд, постер и флајери.[19] Изложба је била медијски адекватно пропраћена, а љубитељи филма су имали прилике да се боље упознају са развитком домаће кинематографије до половине априла 2013. године.

Слика 14. Михајло Несторовић, Сомбор, 2013. (Културни центар Сомбор)

Чачанској публици, љубитељима и познаваоцима филма, представљена је изложба филмских плаката „Биоскоп, 1941-1945.“ у организацији Галерије „Надежда Петровић“, у Галерији „Расим“ у Чачку, од 13. децембра 2013. до 1.фебруара 2014. године. Изложбу је отворио помоћник градоначелника града Чачка Александар Дачић.

„Путовање“ ове занимљиве изложбене поставке наставило се и у 2014. години. У периоду од 14. до 28. марта 2014. године, изложбу су имали прилике да погледају и грађани Крушевца.У просторијама Галерије Крушевачког позоришта, а у сарадњи Историјског архива Крушевац и Крушевачког позоришта, изложбу је, пред великим бројем

19 http://www.arhivpozarevac.org.rs/Podstranice/filmoviKojeSmoVoleliSombor.html

заљубљеника у југословенски филм, отворио заменик градоначелника града Крушевца Синиша Максимовић.[20]

Слика 15. Александар Дачић, Чачак, 2013. (Галерија „Надежда Петровић")

Слика 16. Свечаност отварања изложбе, Крушевац, 2014. (Историјски архив Крушевац)

У Културном центру Јагодина, поводом манифестације „Ноћ музеја" 16. маја 2014. године Историјски архив Пожаревац још једном се представио изложбом плаката „Филмови које смо волели 1946-1980", која је „омаж стогодишњици српских филмова", како су бројни медији забележли и овога пута. На укупно 60 паноа представљени су постери, флајери и рекламни материјал југословенских филмова, уз пратећи каталог и дигиталну презентацију. Овом приликом, директорка Историјског архива Пожаревац др Јасмина Николић најавила је да „Историјски архив Пожаревац као редовни члан европске заједнице архива обележава Међународни дан архива и тим поводом отвориће своје депое и организовати манифестацију Дан отворених врата када ће презентовати посетиоцима део богатог архивског фундуса које чува и штити: најстарије књиге, новине, плакате, фотографије, микро филмове, дигиталне записе и све оно што може бити од великог интересовања за грађане и омладину.[21] Поставка изложбе у Јагодини је трајала до 28. маја 2014. Информативни материјал који је пратио изложбу били су плакат, CD и каталог.[22]

Слика 17. Драгана Милорадовић Николић, Јагодина, 2014. (Културни центар Јагодина)

20 http://www.arhivpozarevac.org.rs/Podstranice/FilmoviKrusevac.html

21 radiopozarevac. rs, Историјски архив у Јагодини

22 http://www.arhivpozarevac.org.rs/Podstranice/filmoviKojeSmoVoleliPozarevacJagodina.html

Нешто посебно што се осети када се кроз изложена архивска документа, филмски плакат и пратећи материјал - флајере, програме и постере, крене на својеврсно путовање кроз историју филма и кинематографије са простора некадашње Југославије, свакако је осећање тескобе и сете. Тада често навиру сузе и сећања из детињства, када смо прво читали, а потом и гледали „Чудотворни мач“. Тада навиру и сећања на секвенце из великих остварења и омиљених филмова као што је „Дај бабо главу!“, на страх који се свио негде у срцу, срећу кад победи „Дружба Пере Кржице“ или „Сињи Галеб“, смеху уз „Поп Ћиру и поп Спиру“, Јованчу док путује по свету, стрепњу уз „Не окрећи се сине“, „Неретву“, „Козару“, „Мост“.....Тада се веома добро разумеју речи Марка Чкоњевића, филмског менаџера чијом је добром вољом Историјски архив Пожаревац дошао у посед значајног дигиталног материјала приказаног на изложбама „Филмови које смо волели 1946-1980“ и „Филмски плакат, 1941-1945“ - „Одрастао сам са свешћу да у мојој кући постоји неко скривено благо које ће мени бити доступно тек „када порастем“, када будем могао да разумем“, како су ми говорили. Онда сам одрастао и схватио да је филм у животу моје породице била друга религија, уредно заведена и спакована у један ормар за ципеле“.[23]

Југословенска кинематографија тог периода на сликовит начин кроз смех и сузе приказује снажан утисак о догађајима и токовима прошлости, а „филмска магија“ коју је Историјски архив Пожаревац покушао да дочара кроз наведене изложбене поставке, свакако још траје и заслужује да настави свој пут.

Слика 18. Плакат изложбе (Историјски архив Пожаревац)

23 „Олтар обожавања покретних слика“, у: Дневни лист „Данас“ (култура), Пожаревац, 21.03.2012.

Мр Владимир БУЛАЈИЋ
Архив Народне банке Србије, Београд
Србија

Централне банке Србије и Француске у време Првог светског рата (Les banques centrales de Serbie et de France pendant la Première guerre mondiale), Народна банка Србије – Архив, Београд, 2012

Изложба архивских докумената и каталог изложбе
Аутори: Саша Илић, Соња Јерковић

Српска централна банка – Привилегована народна банка Краљевине Србије – конституисана током 1883. и 1884. године, од самих својих почетака успоставила је пословне везе с Банком Француске (Banque de France). Те везе су се временом развијале и јачале, повремено превазилазећи строго пословни оквир и прелазећи у нешто што бисмо могли назвати благонаклоним односом и пријатељством двеју институција. Посебну пажњу и помоћ, чак пресудну за колико-толико редовно пословање, Банка Француске је пружила српској Народној банци у време Првог светског рата – у тренуцима кад је српска држава остала без територије, кад су се краљ, влада и војска повукли из земље с намером да очувају целовитост институција и њихов континуитет за час повратка.

Сећање на помоћ пружену током Великог рата брижно је неговано у Народној банци након њеног **повратка** у земљу и прерастања у централну банку новостворене, уједињене Краљевине СХС (Југославије). Блиске пословне везе и везе пријатељства одржаване су током међуратног периода, и посебно су дошле до изражаја у стручно-техничкој помоћи француске централне банке приликом подизања југословенске штампарије и касније ковнице новца – Завода за израду новчаница у Топчидеру.

Сарадња двеју централних банака није имала плодно тле у периоду након Другог светског рата, а нарочито сарадња која би се могла окарактерисати као пријатељска. Сврстане на различитим странама хладноратовске европске матрице, француска и југословенска држава и њихове централне банке сарађивале су онолико колико су то послови захтевали, хладно и прорачунато и без емоција.

Период поновног осамостаљивања српске централне банке (од 2003. године) отворио је ново поглавље у историји односа двеју народних банака. Знатно топлија клима, као и први напори који су после више деценија учињени у Народној банци Србије да се изучи и систематизује затечена архивска грађа најпре су дали ново светло на сарадњу Банке Француске и српске/југословенске емисионе банке, а потом родили идеју о изложби која би сведочила о времену највеће подршке и помоћи француске банке српској посестрими – сарадњи у периоду Првог светског рата.

Изложба под називом Централне банке Србије и Француске у време Првог светског рата, израђена на дизајнира-

ним плакатима у два истоветна примерка (ради синхроног приказивања у Паризу и Београду), приређена је по први пут 2008. године у поводу обележавања Међународног дана франкофоније и представљена српској јавности у Београду, у холу Народне банке Србије на Славији 18. марта 2008, а француској јавности у Културном центру Србије у Паризу 27. марта 2008. године. Уз присуство гувернера српске централне банке Радована Јелашића, званичника Банке Француске, дипломатско-конзуларног особља Србије у Паризу, као и представника француско-српских друштава и грађана у Паризу, отварање изложбе добило је одговарајућу медијску пажњу, како у Културном центру Републике Србије на знаменитом париском Бобуру, тако и у Београду. Изложба је била отворена до краја априла у Паризу, односно до краја маја у Београду, а марта наредне, 2009. године, такође у поводу Дана франкофоније, представљена је и у Новом Саду.

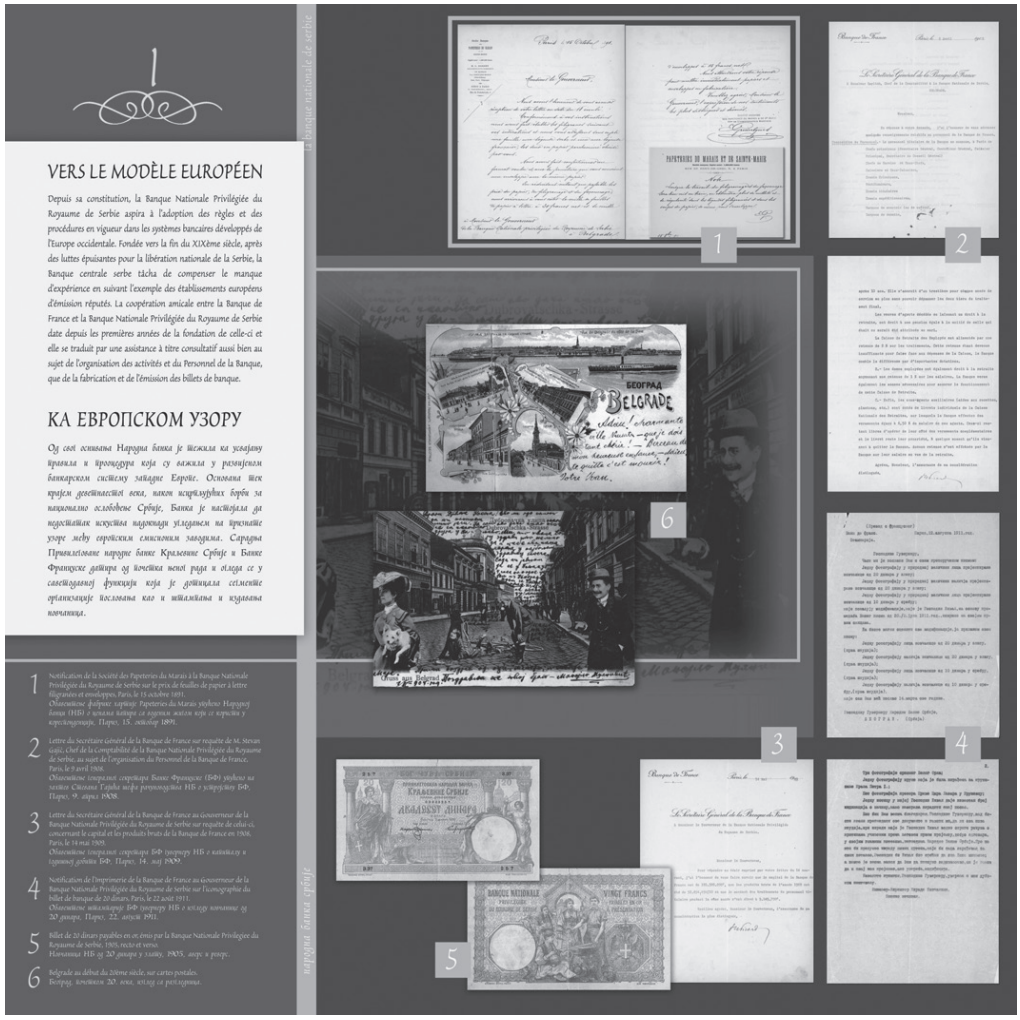

Изложбени пано

На захтев Банке Француске с краја 2011. године и према договору гувернера Кристијана Нојеа (Christian Noyer) и Дејана Шошкића, изложба је требало поново да буде представљена париској и француској јавности, само овог пута праћена изложбеним каталогом и у новоотвореном изложбеном простору француске банке. Тако је палата банке Француске у Паризу, приликом свечаног отварања новог изложбеног простора – Мермерне сале – била домаћин изложбе о сарадњи двеју банака у Првом светском рату (15. јун – 4. јул 2012). Отварању су, поред двојице гувернера, присуствовали амбасадор Републике Србије у Француској др Душан Батаковић, представници српске културне и уметничке заједнице у Паризу, чланови француско-српских клубова и други гости из Париза и Београда. Коначно, хол Народне банке Србије у Немањиној 17 угостио је исту изложбу марта 2013. године, поводом Међународног дана франкофоније, а у присуству гувернерке Јоргованке Табаковић, амбасадора Француске у Србији, Франсоа-Гзавије Дениоа (François-Xavier Deniau), представника дипломатског кора у Београду и бројних званица.

Аутори изложбене поставке, историчари и архивисти, Соња Јерковић и Саша Илић из веће групе архивске грађе обавили су одабир садржајно богатих и визуелно занимљивих архивских докумената и других експоната и успоставили

**Париз, Културни центар Србије 27. 3. 2008.
детаљ са отварања**

**Париз, БдФ Мраморна сала, 15. 6. 2012.
аутори и изложба**

Париз, БдФ Мраморна сала, 15. 6. 2012. детаљ са отварања

структуру поставке у складу са основном идејом, да се прикажу различити видови сарадње двеју банака у време Великог рата и њихова вишесмерност, да се прикаже, макар у оквирним цртама обим помоћи коју је пружила француска страна, околности у којима се нашла српска банка и модели за превазилажење тешкоћа у сасвим новим условима пословања, ефекти које је Привилегована народна банка Краљевине Србије постигла делајући на тлу Француске и сл.

Изложбене експонате представљали су архивски документи у рукопису и куцани на писаћој машини, фотографије, разгледнице, новчанице, табеларни прегледи, штампани обрасци, исечци из новина и књиге. Експонати су скенирани у пуном колору и обрађени и дизајнирани на укупно десет изложбених плаката (паноа). Ти плакати представљају десет композиција које кореспондирају са тематско-хронолошким целинама изложбене поставке. Дизајн изложбених плаката, сачињен, уз идејну асистенцију аутора изложбе, у студијима Завода за израду новчаница и кованог новца – Топчидер, био је основ за дизајнирање изложбеног каталога у којем су представљени сви документи који су приказани и на самој изложби.

Осим скениране архивске грађе на плакатима изложбу је пратио и мањи број експоната у витринама који су изложени у репликама (у Паризу), односно оригиналима (у Београду).

На изложби о сарадњи централних банака Србије и Француске у време Великог рата приказана су укупно 84

документа, од чега 78 на дизајнираним плакатима и шест у витринама.

Изложба је подељена на десет тематских целина (поглавља, односно плаката). Тематска целина **Ка европском узору** представља уводни део изложбе у којем су приказане везе двеју банака у периоду до избијања Првог светског рата, а које су се огледале у саветодавној улози Банке Француске у области организације пословања и штампања новчаница српске банке. Поглавље **Почетак наметнутог рата** садржи архивске материјале који сведоче о пословању Народне банке у првом периоду рата, пре коначног напуштања земље, и њеној подршци држави која се нашла у ратном стању. Целина **Кредитирање државе** представља архивску грађу о кредитним аранжманима Србије код двеју централних банака, као и сарадњи с Банком Француске на пољу штампања новчаница, до пред крај 1915. године. На изложбеном плакату под називом **Нова искушења** приказане су околности под којима се српска банка повлачила пред наступајућим непријатељем, као и даљи контакти који су се одржавали с Банком Француске у условима ратног окружења, а плакатом **Евакуација** аутори су настојали да представе дефинитивно напуштање територије Србије и одлазак Привилеговане народне банке – имовине и дела људства – у француску луку Марсељ. У оквиру тематске целине **Поверење у валуту без територије** приказани су материјали који сведоче о стабилности динара коју је он очувао упркос ратним невољама и о размени динара за франке на територији француске државе (у свим филијалама Банке Француске) Занимљивост у вези са стабилношћу курса јесте та да је однос валута успостављен још марта 1916. године (88 франака за 100 динара) остао непромењен до краја рата, док је истовремено валута окупатора – Аустроугарске, доживела вртоглав пад вредности. Изложбено поглавље под називом **Редован рад у ванредним околностима** представља целину о новчаним трансакцијама и другим пословима које је Народна банка обављала у избеглиштву и посебно њено ангажовање на обезбеђивању материјалне потпоре за школовање српских ђака и студената у француским школама. Тематска целина **Новац и кредити у егзилу** садржи документе у вези са емисионом делатношћу Народне банке у Француској, као и о њеним кредитним активностима усмереним како према држави, тако и према грађанству. Пратећи хронолошки ток збивања, аутори су плакатом **У сусрет окончању рата** приказали послове у вези са зајмовима, боравком Срба, српских институција и њихових челника у Француској, као и војну сарадњу двеју држава у циљу завршних борби на Солунском фронту. Коначно, тематска целина **Повратак у отаџбину** представља завршни део изложбе која садржи материјале о припремама за повратак у земљу, одавању захвалности француском домаћину, као и савезничкој прослави победе након окончања рата.

Париз, БдФ Мраморна сала, 15. 6. 2012. детаљ са отварања

Каталог **Централне банке Србије и Француске у време Првог светског рата** (Les banques centrales de Serbie et de France pendant la Première guerre mondiale) дизајниран је и штампан у Заводу за израду новчаница и кованог новца – Топчидер у тиражу од 1.500 примерака. Реч је о двојезичној – француско-српској публикацији, чији превод потписује Весна Ковач, обима 24 стране и са преко 90 илустрација у пуном колору.

Визуелно атрактивна, изворно утемељена, концептуално јасна и сазнајно богата, изложба о везама и сарадњи централних банака Краљевине Србије и Републике Француске у околностима Првог светског рата представља квалитативни помак у дубљој спознаји Великог рата и то у оним сегментима који излазе из већ познате матрице политичких и војних веза и залазе у неиспитану област привредних, финансијских и социјалних односа. Тако ова изложба не само да даје занимљиву и особену слику српско-француских односа, већ нуди и идеје за будућа специфична истраживања тих односа.

Мр Горан Р. ЂУРАН
Архив Републике Српске Бања Лука
Босна и Херцеговина

Dr Izet Šabotić, Agrarne prilike u Bosanskom ejaletu (1839-1878)

JU Arhiv Tuzlanskog kantona, Društvo arhivskih zaposlenika Tuzla, Off-set, Tuzla 2013, 282 стр.

Прошле године из штампе је изашла књига др Изета Шаботића, **Agrarne prilike u Bosanskom ejaletu (1839.-1878.)**, у издању Архива Тузланског кантона и Друштва архивских запосленика Тузланског кантона. Ријеч је о солидно урађеној студији о иначе изразито сложеној проблематици, као што је аграр. Аутор је зналачки и хронолошки изложио материју о аграрним приликама, односно о тимарско-спахијском уређењу у посљедњем вијеку постојања турско-османске владавине у Босни и Херцеговини. На 282 странице и 855 напомена, колега Шаботић је аргументовано изложио „штиво", тако да је веома лако пратити основне идеје у самом дјелу.

Поред **Umjesto predgovora**, **Agrarne prilike** се дијеле на пет поглавља – **Agrarne prilike u Bosanskom ejaletu do početka XIX stoljeća** (21–58), **Reforme u Bosanskom ejaletu do Tanzimata** (59–77), **Agrarni odnosi u Bosanskom ejaletu u vrijeme Tanzimata** (79–132), **Agrarne prilike u Bosanskom vilajetu od 1861. do 1875. godine** (133–195), **Prilike u Bosanskom vilajetu u vrijeme Istočne krize sa posebnim osvrtom na stanje u agraru** (1875.-1878.) (197–238). На крају дата су **Zaključna razmatranja – Conclusions** (239–258), **Izvori i literatura** (259–271), **Registar ličnih imena** (273–281) и **Izvodi iz recenzija** (282–283).

У првом поглављу **Agrarne prilike u Bosanskom ejaletu do početka XIX stoljeća**, аутор се осврнуо на опште карактеристике аграрних односа у Османском царству са прегледом тимарско-спахијског система, затим на оцаклук тимаре и развој чифтлучења до Танзимата. У другом поглављу **Reforme u Bosanskom ejaletu do Tanzimata** Шаботић је ставио акценат на опис реформских процеса у Турској и њиховог утицаја на прилике у Босанском ејалету, потом је једно подпоглавље посветио покрету за аутономију Босне, да би се дао осврт на прилике од слома покрета за аутономију до почетка танзиматских реформи. Треће поглавље, **Agrarni odnosi u Bosanskom ejaletu u vrijeme Tanzimata** разрађује неколико питања и заокружених цјелина – Хатишериф од Гилхане, увођење Танзимата и његов утицај на аграрне прилике у Босанском ејалету, увођење трећине у Босни и валија Тахир-паша 1848. године, поход Омер Лутви-паше на Босну, аграрни односи и буне након похода Омер Лутви-паше, Рамазански закон, Саферска наредба, Шевалски закон, аграрне прилике након доношења новог законодавства. У четвртом поглављу, **Agrarne prilike u Bosanskom vilajetu od 1861. do 1875. godine**, материја се структурно разлаже на неколико тематских подцјелина – о доласку Шериф Осман-паше и сукоби на црногорско-херцеговачкој граници, о прогону бошњачког становништва из Србије у Босански ејалет, аграрне прилике до окончања побуне у Херцеговини до реформи 1865. године, о реформама у аграрној области у вријеме Шериф Осман-паше и о аграрним приликама од одласка Шериф Осман-паше до почетка Источне кризе. У посљедњем, петом, поглављу, **Prilike u Bosanskom vilajetu u vrijeme Istočne krize sa posebnim osvrtom na stanje u agraru**, аутор разлаже причу о току Босанског устанка и свих оних дешавања за вријеме Велике источне кризе (1875–1878).

На крају могло би се рећи да ова студија др Изета Шаботића заслужује пуну пажњу стручне и научне јавности, како у Босни и Херцеговини, тако и у окружењу.

Весна БАШИЋ
Архив Војводине, Нови Сад
Србија

Отвореност према будућности

Реч на представљању другог броја часописа Записи" Историјског архива Пожаревац

Образовни центар „Ecclesia Viminaciensis"
Црква Свете Петке, Епархија браничевска
Пожаревац, 28. марта 2014.

Као савременици процеса преобликовања доминантног модела комуницирања **од књиге ка екрану**, сведоци смо нових и динамичних односа које диктира технолошки развој. У нади да класична култура писања и линеарног текста није супротстављена наступајућем информационом добу и да треба да буде основа још недосегнуте информационе писмености у Србији, Историјски архив из Пожаревца покренуо је публиковање годишњака са насловом **Записи**.

Ништа се лакше не рађа од часописа, али ништа није теже одржати у животу и однеговати према мерилима струке. Стога ћемо настојати да професионални профил чланова редакције **Записа** буде репрезентативан, и да делује као прави тим, укључујући и чланове из других европских земаља. Пожељно је да сваки члан редакције буде експерт у одређеној области, као и да постоји прецизна подела рада. Успостављањем сарадничких односа различитих профила, можемо очекивати радове који ће поштовати високе стандарде научне методологије. Јер, само квалитет и стручни ниво радова води до одговарајућег статуса и категоризације. Велике предности би имала и сарадња стручњака различитих генерација: много тога се да научити и од млађих и од старијих.

Да би часопис био одраз захтева, потреба, изазова а надамо се и решења савременог доба – потребан је способан и стручан главни уредник. Он је прави капетан брода, од њега зависи курс часописа, па и више од тога – његова судбина...

Ипак, о успеху једног часописа, у томе ћемо се сви сложити, у највећој мери одлучује допринос његових сарадника. Сва срећа те се научници и научна гласила међусобно траже и подржавају. Међутим, добре и квалитетне сарадничке односе треба константно неговати, што понекад подразумева не само глатку сарадњу са одговарајућим установама и појединцима, већ и деликатну селекцију из постојеће понуде, као и тактична подсећања, опомињања, па и захтеве, с обзиром да смо сви на истом послу заштите културних добара. Осим тога, сарадници су осетљиви када им се не објави рад, када се траже исправке или допуне. Треба их на време упозорити да се радови рецензирају, да је то неопходно и да доприноси подизању вредносних домета часописа.

А часопис **Записи** жели да се укључи у светске токове и пројекте. То подразумева да је у његов рад уткано прегалаштво, ентузијазам и креативност архивиста, који не само да заслужују поштовање, већ и обавезују оне који одлучују да ли ће их подржати и помоћи им. Архивисти своја стручна знања и вештине стичу и утемељују у самом архиву, доживотно уче и усавршавају се, и теоријски и практично. Треба пружити информативну шансу управо том ексклузивном и важном послу, који понекад протиче недовољно примећен и научно верификован. Стога ћемо посебно неговати и подстицати радове који садрже емпиријска истраживања заснована на професионалним искуствима наших архивиста.

Часопис **Записи** покренут је са идејом да излази редовно, без импровизованих сустизања закашњења. Императив редовности везан је и за изворе финансирања, а самим тим и за непредвидљиве невоље. Сигурни смо, међутим, да ће мисија часописа **Записи** бити успешна, а потврду и додатну мотивацију налазимо у чињеници да је у Министарству науке Републике Србије први број часописа високо оцењен.

Др Јасмина НИКОЛИЋ
Историјски архив Пожаревац
Србија

„Србија у Великом рату“ Изложба архивских докумената, каталог изложбе, виртуелна изложба и сет архивских фотографија/ разгледница

Историјски архив Пожаревац, Војни архив, Војни музеј и Медија центар „Одбрана“

Дом војске Србије, Београд, 2 – 26. јули 2014.

Поводом обележавања стогодишњице од почетка Првог светског рата, у Великој галерији Дома Војске Србије у Београду, 2. јула, отворена је изложба „Србија у Великом рату“, која је реализована у сарадњи Историјског архива Пожаревац, Војног архива, Војног музеја, Програмске архиве РТС-а и Медија центра „Одбрана“. Изложбу је отворио државни секретар у Министарству одбране Републике Србије, Зоран Ђорђевић, а велико интересовање стручне и шире јавности само је једна од потврда посебног значаја ове изузетно садржајне и оригиналне изложбене поставке архивских докумената и музеалија.

Основну структуру изложбе и пратећег каталога „Србија у Великом рату“ чини 18 тематско-хронолошких целина са изабраних 270 архивских докумената и фотографија које доприноси бољем разумевању обрађених тема и нуде нове погледе на Велики рат од 1914. до 1918. године. Државни секретар Министарства одбране, Зоран Ђорђевић, је истакао да изложена архивска документа, фотографије и музејски предмети из доба Великог рата подсећају на узроке рата,

Слика 1. Плакат изложбе (Медија центар „Одбрана”)

Слика 2. Др Јасмина Николић, Београд, 2014. (Медија центар „Одбрана")

Слика 3. Пуковник Милорад Секуловић, Београд, 2014. (Медија центар „Одбрана")

виновнике и жртве, пратећи хронолошки најзначајније догађаје који су одредили смер касније историје, афирмишу чињенице и осветљавају дешавања тога времена пред којима сваки покушај ревизије остаје нем.

На свечаности отварања ове репрезентативне изложбе у Београду, у име аутора, сарадника и институција који су приредили изложбу, каталог и пратећи промотивни материјал, јавности су се обратили директорка Историјског архива Пожаревац, др Јасмина Николић, и директор Војног архива, пуковник Милорад Секуловић. Директорка пожаревачког Историјског архива је поентирала значај и важност овог мултимедијалног пројекта у обележавању стогодишњице почетка Великог рата, који обухвата како изложбу архивских докумената, тако и монографију и документарни филм под називом „Србија и Браничево у Великом рату, 1914–1918." и уједно нагласила да се исказивањем поштовања према својој прошлости исказује и опредељење према животу који Србија данас живи, као и да се овим делом слави патриотизам, ратно херојство и посвећено жртвовање и изражава захвалност прецима који су својим животима обезбедили будућност покољењима. Пуковник Секуловић је истакао да архивска грађа војне провенијенције из овог периода представља важно сведочанство историје српског народа и инструмент културе памћења, а очување колективног сећања је свест српског војног руководства о значају архивске грађе и потреби њеног чувања.

На свечаности отварања изложбе, у име Града Пожаревца као покровитеља пројекта обележавања стогодишњице од Првог светског рата, јавности се обратио градоначелник Пожаревца, Миомир Илић, који је нагласио да Историјски архив Пожаревац и његови партнери изложбом чине још један осврт на прошло време које је у животу људи оставило дубоке трагове и да се на овај начин доприноси поимању важности националне историје и допринос житеља Пожаревца који су живот дали за слободу потомака.

Свечаном отварању изложбе присуствовали су начелник Генералштаба Војске Србије, генерал Љубиша Диковић, представници Министарства одбране, Војске Србије, Српске православне цркве, начелник Браничевског управног округа, Александар Ђокић, градоначелник Пожаревца, Миомир Илић са сарадницима, заменик председника Скупштине Града Пожаревца, Милић Јовановић са сарадницима, чланови Градског већа Града Пожаревца, директори и запослени у Архиву Југославије, Војном архиву, Војном музеју, Институту за савремену историју, Историјском архиву Београда, Историјском архиву Пожаревац, Историјском архиву Пријепоље, Историјском архиву Краљево, Центру за културу Пожаревац, као и представници Удружења за неговање традиција ослободилачких ратова Србије, и бројни посетиоци и љубитељи историје.

О изложби и свечаности отварања изложбе известило је преко 40 медија.[1]

1 Press clipping „Изложба – Србија у Великом рату" у ГДВС, marketing@odbrana.mod.gov.rs, 26.07.2014.

Слика 4. Градоначелник Миомир Илић, Београд, 2014. (Медија центар „Одбрана")

Изложбом архивских докумената и пратећим каталогом обухваћене су следеће теме: Почетак Великог рата и операције Српске војске у 1914. години, Србија и њена војска у ратној 1915. години, Савезници и Србија 1914–1916, Рехабилитација и реорганизација Војске Краљевине Србије на Крфу, Савезничке санитетске мисије и лечење Српске војске, Српска војска на Солунском фронту 1916–1917, Хероине Првог светског рата, Добровољци у Српској војсци и њихов долазак на Солунски фронт, Пробој Солунског фронта и ослобођење Србије 1918, Губици Српске војске у Првом светском рату, Српска војска у Браничевском крају до „Макензенове" офанзиве 1915, Ваздухопловна команда у Пожаревцу 1915, „Макензенова" офанзива и окупација Браничева 1915, Бугарска окупација у Пожаревачком округу 1916–1918, Браничевски одред и борци 8. пука на Солунском фронту и Ослобођење Пожаревца и околине 1918. године. Структура изложбе стручно је конципирана и омогућава јасан увид у документа. Део који се односи на Браничево и североисточну Србију садржи исцрпан преглед догађаја на овом веома значајном простору Краљевине Србије од 1915. до 1918. године на 18 изложбених паноа, што је и својеврсна историја живота под окупацијом.

Ова изложба и каталог је дело групе аутора који се баве историјом и антропологијом рата, војном или локалном историјом – Јасмине Живковић, МА, и Драгане Милорадовић из Историјског архива Пожаревац, мр Маријане Мраовић из Војног архива и др Бојана Димитријевића из Института за савремену историју, као и сарадника др Јасмине

Слика 5. Генерал Љубиша Диковић, начелник Генералштаба Војске Србије са сарадницима на изложби, Београд, 2014. (Медија центар „Одбрана")

Николић, др Данила Шаренца, др Мирољуба Манојловића, др Гордана Бојковића, мр Небојше Ђокића, Наташе Милошевић Дулић и Љиљане Игњатовић. Аутори су одабрали садржајно богата и визуелно занимљива архивска документа и фотографије из фондова и збирки Војног архива, Историјског архива Пожаревац, Војног музеја и Програмске архиве РТС и успоставили структуру поставке у складу са основном идејом да се прикаже кратка историја Великог рата и место Србије и Браничева у том светском сукобу.

Слика 6. Гости на свечаности отварања изложбе, Београд, 2014. (Медија центар „Одбрана")

Изложбене експонате представљали су архивски документи у рукопису и куцани на машини, фотографије, разгледнице, карте, скице, табеларни прегледи, исечци из новина. Експонати су скенирани, обрађени и дизајнирани на укупно педесет (50) изложбених паноа димензија 100 цм х 70 цм. Наслови тематских целина (18) и легенде са описима сваког изложеног експоната (270) одштампани су на српском и енглеском језику. Дизајн изложбе, сачињен уз идејну асистенцију директорке Архива, у штампарији NEWPRESS у Смедереву, био је основ за дизајнирање сета архивских фотографија/разгледница, постера и омотница за документарни филм, као и за банер, флајере и каталог изложбе у којем су представљени сви документи и музејски предмети приказани на самој изложби.

Кустоси Војног музеја Душанка Маричић, Анђелија Радовић, Вук Обрадовић и Бојана Илић, одабрали су 45 предмета (пуковске заставе, униформе, пушке, сабље, медаље, споменице) за музеолошки део поставке.

Каталог изложбе „Србија у Великом рату" (Serbia during The Great War)[2] дизајниран је у Медија центру „Одбрана" и штампан у Војној штампарији у Београду. Реч је о двојезичној српско-енглеској публикацији чији превод потписује проф. Наташа Ивић, МА. Такође, за потребе отварања ове изложбе у Београду, дизајниран је и штампан каталог кратке форме, двојезично, у боји, у Медија центру „Одбрана" и Војној штампарији у Београду. Затим, дизајниран је и штампан сет архивских фотографија/разгледница у Историјском архиву Пожаревац и штампарији NEWPRESS у Смедереву, са 10 фотографија/разгледница,[3] двојезично, у боји, као и виртуелна изложба која је део архивске поставке, коју је урадио мр Драган Шалер.

Изложба „Србија у Великом рату" у Београду је била отворена за посетиоце до 26. јула 2014, а у том периоду је било организовано неколико колективних посета уз стручно вођење кроз поставку. Прво стручно вођење кроз изложбу одржано је 9. јула за припаднике Инспектората одбране Министарства одбране Републике Србије. Једна од аутора изложбе мр Маријана Мраовић из Војног архива подсетила је посетиоце на значај преиспитивања знања о Великом рату, узроцима, виновницима и бројним догађајима из ратне епохе који су одредили смер касније историје. Друго стручно вођење кроз изложбу одржано је 16. јула за кадете Војне академије, када је мр Маријана Мраовић поново нагласила значај чувања архивских докумената као историјских извора.

2 Група аутора „Србија у Великом рату" (Serbia during The Great War), каталог изложбе, Медија центар „Одбрана", Београд, 2014, 72.

3 Историјски архив Пожаревац, Едиција „Културна баштина" (главни и одговорни уредник др Јасмина Николић), Сет архивских фотографија 9 „Србија и Браничево у Великом рату, 1914–1918" (Serbia and Branicevo District The Great War), Пожаревац, 2014. – публиковане су следеће фотографије: Заклетва регрута 4. пешадијског пука 1914, Дејство српске артиљерије 14. септембра 1914, Школа за обуку пилота и извиђача у Пожаревцу 1915, Улазак Немаца и Аустроугара у Пожаревац октобра 1915, Добровољци из Америке у саставу Српске војске 1917, За време окупације у Србији мушке послове су преузеле жене, Француске трупе улазе у Пожаревац 1918, Улазак ослободилаца у Пожаревац 16. октобра 1918, Окићени ослободиоци Пожаревца 16. октобра 1918, Застава ослободиоцима коју су током окупације везле чланице Кола српских сестара у Пожаревцу; доступно и на сајту Историјског архива Пожаревац www.arhivpozarevac.org.rs/izdavacka delatnost/kulturna bastina

Визуелно атрактивна, сазнајно богата и документарно утемељена, изложба „Србија у Великом рату“ представља квалитативни помак у спознаји Првог светског рата и то у оним сегментима који до сада нису били обрађени и доступни јавности. Још једном је преиспитано знање о ратној епохи, уз поштовање метода историјске науке и архивистике.

После премијере у Београду, изложба „Србија у Великом рату“ гостовала је у галерији Архива Војводине – установе од националног значаја, у Новом Саду, у периоду од 21. августа до 15. септембра, а потом је наставила свој пут кроз галерије градова Пожаревца, Пријепоља и Бања Луке.

Слика 7. Гости на свечаности отварања изложбе, Београд, 2014. (Медија центар „Одбрана”)

Слика 8. Разгледање изложбе, Београд, 2014. (Медија центар „Одбрана”)

Слика 9. Историјски архив Пожаревац, едиција „Културна баштина", Сет архивских фотографија/разгледница 9 „Србија и Браничево у Великом рату, 1914-1918."

Мр Дејан ЈАКШИЋ
Архив Војводине, Нови Сад
Србија

Југослав Вељковски, Тања Вељковски, Душко Пантелић,

Историјски архив Града Новог Сада 1954–2014

Главни и одговорни уредник Петар Ђурђев, Историјски архив Града Новог Сада, Петроварадин, 2014, стр. 165

Шездесетогодишњица постојања и деловања Историјског архива Града Новог Сада је био повод да светло дана угледа први комплетан преглед рада ове установе која са поносом носи звање установе културе од националног значаја. Целовити монографски прегледи развоја и рада архивских кућа нису чести, те објављивање оваквог дела умногоме доприноси архивској делатности, њеном позитивном вредновању и свести јавности о огромном друштвеном значају архива.

Уводно поглавље **Канцеларијско и архивско пословање у Новом Саду до 1954. године** подсећа на делатности које су у темељу функционисања модерне државе и постојању свести о потреби чувања и заштите документационе грађе разних твораца пре оснивања архива као посебних установа. Она су се одвијала од проглашења слободног краљевског града Новог Сада 1748, и мењала променама државноправног оквира. Прекретница у организованом и систематском прикупљању архивске грађе представља оснивање Државне архиве у Новом Саду, данас Архив Војводине, 1926. године, радом Васе Стајића, Димитрија Кириловића и других угледника српске културе и историје. Она је после Другог светског рата, као Војвођанска архива, постала нуклеус за предвиђене установе у девет установљених регионалних подручја. Било је хитно потребно зауставити даље уништавање и пропадање архивске грађе које је досегло забрињавајуће размере. Првих послератних година полако су припремани законски темељи за почетак рада архивских средишта, међу њима и Новосадског среза.

Историјат Архива бележи важније датуме од формалног оснивања 21. маја 1954. године: скромни почеци, начин финансирања и управљачка права, учествовање у архивској заједници и развоју службе, рад на осавремењавању, тешкоће. Сходно управним променама Архив је мењао име: Градска државна архива, Државни архив среза Нови Сад (1956), Историјски архив у Новом Саду (1965), Историјски архив Града Новог Сада (2004), а од 2013, Одлуком Владе Републике Србије, статутарно се назива Историјски архив Града Новог Сада, Петроварадин – установа културе од националног значаја. Своју мисију овај међуопштински архив обавља на територији Града и општина Бачка Паланка, Бачки Петровац, Беочин, Врбас, Жабаљ, Сремски Карловци, Темерин и Тител.

Недаће и проблеме око пословног простора, смештаја грађе, проширења површине, адаптације објеката и закупа, описује поглавље **Зграда – пословни простор**. Архив је од самог почетка био смештен у неадекватне објекте Петроварадинске тврђаве, фортификације старе преко триста година. Све протекле деценије руководиоци Архива, тражили су безуспешно од шире заједнице да се то питање реши на прави начин, али су била издејствована само парцијална решења. На задовољство целокупне архивистичке струке за Архив се управо гради и опрема наменска зграда (улица Филипа Вишњића) која ће бити у складу са потребама и најсавременијим техничким захтевима у погледу зграде и опреме за рад ове институције.

Заштита архивске грађе у регистратурског материјала ван архива – Спољна служба, је једна од основних делатности архива као установа заштите, јер обезбеђује надзор над грађом од њеног настанка до преузимања оног што ће чинити архивске фондове. Велика је борба архива, са

малим бројем заштитара и могућностима пријема, за очување наслеђеног, подизање свести о значају архивалија, промену старих навика, одржавање грађе на терену, приоритетно преузимање. Тренутно се врши надзор на преко 1.500 активних регистратура разнородних правних лица са територије Јужнобачког округа. Изазове чине промене друштвеног система, транзиција и постојање и архивирање докумената у електронском формату.

Хронологију архивских послова бележи одељак **Преузимање, сређивање и обрада архивске грађе**. Сређивање архивске грађе, довођење докумената у поредак унутар архивског фонда, је међу најважнијим задацима архива и предуслов да би се она могла ефикасно користити и израдити основно информативно средство – сумарни инвентар. Одговоран и тежак задатак био је сређивање старије архивске грађе која је у депое пристизала измешана, и у физички лошем стању. Тренутно се као сређено води 842 фонда, воде се све Законом предвиђене евиденције о архивској грађи. Круна архивистичког посла је израда аналитичких описа – научноинформативног средства ужег типа које нам преноси садржину сваког предмета и које доприноси отварању богатих извора информација садржаних у архивској грађи, поготово ако се она састоји од старих, често оштећених, рукописа писаних архаичним облицима латинског, мађарског, немачког или славеносрпског језика. До данас је урађено преко 200.000 аналитичких описа из већег броја (приложен списак) значајних и за научну и стручну јавност важних фондова, пре свега, се то односи на грађу Магистрата слободног краљевског града Новог Сада.

Архивски фондови Архива представљају непроцењиви извор података за политичку, привредну и културни историју Града Новог Сада и околних општина, обухватајући документа од половине 18. века до данашњих дана. Евидентиран је 901 фонд и збирка са више од 7.000 метара грађе. Из период Хабзбуршке монархије преузето је око 60 фондова управе, судова, школа и других твораца који су сви категорисани као фондови од изузетног и великог значаја. Из тог периода су два најзначајнија фонда, први прати рад самоуправног градског ентитета (1748) а други важне националне просветне установе: Ф. 1. Магистрат слободног краљевског града Новог Сада и Ф. 25. Гимназија „Јован Јовановић Змај“. За период између два светска рата прикупљено је преко 100 фондова од којих је свакако најзначајнији Ф. 150. Градско поглаварство Нови Сад. О периоду Другог светског рата сведочи 40 фондова насталих у том периоду. Далеко највише грађе има за период после Другог светског рата, преко 700 фондова органа управе, привредних организација и других организација где аутори истичу фондове среских судова. На крају поглавља се налази целокупни списак архивских фондова према класификационој шеми.

Културно-просветна делатност је од велике важности за упознавање јавности о раду архива и садржају богатих архивских ризница, што је поред заштите њихов важан задатак. После прикупљања, сређивања и обраде, архивску грађу треба приближити, представити и омогућити коришћење. То се може остваривати на више начина: објављивањем научноинформативних средстава, објављивањем зборника, монографских и серијских издања, приређивањем тематских изложби, организовањем предавања, трибина, итд. Посебно су корисна издања аналитичког инвентара, целовитог или у одбиру, којем је Архив посветио пажњу: срески комитети СКС, наведени фондови Магистрата (1748–1918) и Поглаварства (1919–1941), међуратни локални органи власти и др. У оквиру издавачке делатности Архив је, самостално или у сарадњи са другима, објављивао посебна издања а сваку приређену изложбу је пратио богато илустрован каталог. Понос установе и пример другима је **Годишњак Историјског архива Града Новог Сада**, периодични стручни часопис. Захваљујући преданости колектива и кругу сарадника у кратком раздобљу је уврштен је на листу категорисаних стручних часописа. Дат је преглед

садржаја, аутора и упечатљивих радова седам досадашњих бројева. Популаризацији и визуелном доживљају делатности доприносе архивске изложбе. Занимљива и успешна манифестација „Недеља архива“ обележила је прве године постојања установе, када је Архив предузимљивошћу запослених први пут представљен јавности. Процват изложбене делатности је приметан, посебно последњих десетак година, обележавањем значајних јубилеја заједно са другим институцијама, као и сопствених истраживачких потхвата. Архивска библиотека специјалног типа са преко 5.000 наслова и 200 наслова часописа, дели судбину архивске грађе.

Оваква књига не би била потпуна без поглавља **Запослени у Архиву**. Архив никада није имао довољан број људи за адекватно обављање свих предвиђених послова и задатака. На почетку је био недостатак образованог и за архивске послове обученог кадра за више него скромно плаћен и „скроз нездрав посао“, да би се развојем делатности, организовањем стручних испита и могућношћу напредовања у струци, стање поправило, а број запослених досегао двадесет и три. Дат је Данашњи преглед радних места у три архивска одељења и Списак запослених у Архиву са подацима о свим досадашњим радницима.

Током шест деценија постојања, променило се неколико држава, устава и друштвено-политичких система, а самим тиме и **Органи управљања** који су деловали у свом делокругу и правном оквиру. Прву управљачку структуру, не рачунајући овде управника/директора као орган пословођења, чинили су Савет и Стручно веће. Од 1965, то су били Савет Радне заједнице у ужем и ширем саставу, а од 1977, Збор радника у ужем и проширеном саставу. Законом из 1990. прописани су Управи и Надзорни одбор, такође састављени од представника заједнице и запослених у Архиву. Дат је списак чланова свих сазива ових органа.

Последње поглавље **Управници и директори Архива** доноси податке о свих 12 носилаца ове функције, у пуном мандату или вршилаца дужности. Споменимо их неколико. Први управник и запослени Архива био је Феликс Мочај (1954–1958) на кога је пао тешки задатак конституисања установе и спашавање најугроженије грађе. За време Војислава Пушкара (1978–1982), аутора више радова из новосадске историје, грађа је сређена по фондовима и започето издавање аналитичких инвентара. Пуне две деценије, у тешко доба ратова, немаштине, промена друштвено-економског система али и почетку шире употребе информационих технологија, Архив је водио Стеван Рајчевић (1983–2003). Затим је директор био Ненад Предојевић (2003–2005), архивски саветник, активни делатник струковних друштава, који је покренуо изложбену делатност, стручни часопис **Годишњак Историјског архива Града Новог Сада** и иницирао истраживања у иностранству. Богољуб Савин, историчар, је као директор Историјског архива Града Новог Сада (2008–2012) унапредио истраживачку, издавачку и изложбену делатност и покренуо успешну иницијативу за градњу нове архивске зграде.

*

Књига је ликовно и графички узорно опремљена, у тврдом повезу. Богато је илустрована фотографијама у боји које примерено, хронолошки и тематски, прате садржај: документи, личности, акта, објекти, просторије, планови, модели, евиденције, опрема, плакати, дешавања, дипломе, издања свих врста, скупови, запослени и др.

Монографија пред нама, прва у историји ове установе, захваљујући труду, умећу и студиозности аутора, историчара и виших архивиста Југослава Вељковског, Тање Вељковски и Душка Пантелића, доноси свеобухватни преглед развоја, рада, архивске грађе и резултата, Историјског архива Града Новог Сада и на достојан начин јавности представља ову важну националну установу културе.

Јован П. ПОПОВИЋ
Београд
Србија

Др Миле Бакић

Валоризација архивске грађе

Државни архив Црне Горе, Цетиње и Службени лист Црне Горе, Подгорица; Цетиње, 2014, (362)

Дуго времена архивска служба са простора бивше Социјалистичке федеративне републике Југославије исчекивала је да ће се група архивистичких стручњака или појединац, неки од зналаца архивске струке и науке осмелити и приредити и објавити књигу насловом **Валоризација архивске грађе**, поготову и из разлога, јер се ради о једној од најзначајнијих, најсложенијих и најодговорнијих области у архивистици односно у архивској делатности. Та књига имала би за циљ пре свега да се код категоризације-вредновања архивске грађе не чине пропусти, који би имали несагледиве последице, уништење вредних докумената, чиме би настала празнина у архивској и културној баштини, што се може одразити и на немању извора за писање историје.

Др Миле Бакић се окуражио и почео да ради на том капиталном делу и успио. Наиме, из пера угледног архивистичког стручњака др Мила Бакића у последњих пар година (2007-2010), изашла су три врло вредна архивистичка дела различитих обрађивачких тема и наслова и то „Архивистика“ (издавач Историјски институт Републике Црне Горе, Подгорица 2007), „Црногорско архивско законодавство“ (издавач Државни архив Црне Горе Цетиње, Подгорица 2009) и „Развој архивске службе у Црној Гори“ (Подгорица 2010. издавачи Државни архив Црне Горе-Подгорица и Службени лист Црне Горе Подгорица). Тај заиста велики подухват, послужио је аутору др Милу Бакићу као основ и искуство за припрему и објављивање несумњиво капиталног дела високих вредности под насловом **Валоризација архивске грађе.**

Почетком априла 2014. године изашла је из штампе управо та књига познатог и признатог архивистичког стручњака и провереног архивског зналца, др Мила Бакића под насловом **Валоризација архивске грађе**, у издању две изузетно престижне и угледне јавне установе Црне Горе и то: **Државног архива Црне Горе Цетиње** и **Службеног листа Црне Горе-Подгорица** , чији су рецензенти **Др Петер Павел Класинц**, директор Међународног института архивских наука у Трсту и адвокат и публициста **Јован П. Поповић, из Београда, ранији директор Архива Југославије.** У архивистичкој науци и струци др Миле Бакић, поседујући знање и искуство, стекао је велику храброст да на научним основама припреми и четврту књигу по реду из архивске делатности, која се сасвим једнако може назвати студија, приручник, уџбеник, монографија па и упутство. Ипак једно је тачно, ради се о изузетно стручном и научном делу, дуго исчекиваном у архивској делатности.

На почетку сматрамо потребним да пренесемо реченицу коју и сам аутор у предговору књиге наводи да „приручник садржи понуђена решења из досадашње архивистичке теорије и праксе која су још увек актуелна уз уношење неких новина“. И не само неких већ и бројних новина, предлога и решења.

Валоризација архивске грађе спада у најсложенији, најосетљивији и најодговорнији облик архивске делатности и задатак архивских радника, јер су архивисти ти који категоришу који су то документи који се издвајају из бројне количине регистратурског материјала и као архивска грађа остају за трајно чување и коришћење („иде у рај“), за разлику од оне огромне количине регистратурског материјала којем је не само истекао оперативни рок већ нема неку историјску и другу вредност и „иде у фабрике за прераду папира“, да архивисти у архивима и регистратурама не би били затрпани огромном количином папира и тиме били „просторно угрожени“.

Теоријски и практични приступ категоризацији, односно валоризацији архивске грађе кроз коришћење бројне литературе, познавању методологије научног истраживања, свог искуства као архивског посленика уз навођења различитих схватања књига др Бакића, „Валоризација архивске грађе“ нуди теоријски разумно и разложно бројне предлоге, па и решења.

Наиме, др Бакић је крунисао своје дугогодишње седиментирано знање, чиме ће и овом књигом, његова стручност добити поред осталих научника место на пијадестелу архивске науке. Ово тим пре, што још нико на балканским па и европским просторима није успео да напише научно дело које обрађује најтежи облик деловања у архивској струци и науци. То је до сада исказивано само кроз реферате и друге научне облике, или кроз сепарате књига које обрађују архивску делатност. То велико искуство др Миле Бакић стекао је радећи дуже времена као руководилац Архива Централног комитета савеза комуниста Црне Горе и обављајући функцију директора Државног архива Црне Горе, а употпунио континуираним присуством и љубављу према архивској струци и науци која га је „опила“.

Књига почива и заснована је на методологијама научних истраживања, вишегодишњег мукотрпног истраживачког рада др Бакића, да би црногорска архивска струка и наука добила на дар ово научно дело које као верификатор у овом виду архивске делатности иде корак испред архивских служби на балканским просторима.

На међународном архивском саветовању које је одржано у периоду од 2. до 4. априла 2014. године у Словенији (Раденци) аутор овог текста у свом кратком излагању упознао је архивску јавност о изласку из штампе овог вредног архивског дела. Неколико признатих архивиста консултовало је књигу и о њој су се похвално изразили (д**р Мирослав Новак, Дарко Рубчић, др Изет Шаботић, др Азем Кожар).** Угледни проф. др Владимир Жумер јавно се изјаснио **„ да је др Бакић у монографији Валоризација архивске грађе дао до сада најбољи преглед теорије развитка валоризације архивске грађе у свијету“).** Заиста похвално.

Књига се састоји из 8 делова (глава) систематски поређаних и уско повезаних како то методологија рада и захтева, са око сто поднаслова распоређених према месту у насловима глава којима припадају. Набројаћемо поглавља: Појмовно одређење и значај валоризације архивске грађе; Валоризација архивске грађе, посљедице и потреба рјешавања проблема њеног великог прираста, отежаног смјештајем и чувања у архивима; Настанак и развој научне мисли и теорије валоризације архивске грађе; Предмет, задаци и врсте валоризације архивске грађе; Вриједност архивске грађе; Методологија валоризације архивске грађе и Нека друга битна питања валоризације архивске грађе. Наравно књига садржи списак коришћене литературе и резиме на српском и енглеском језику.

Из самих наслова може се видјети шта су теме и какав је студиозни и методолошки концепт и приступ разради тумачења и давања најбољих виђења код овог најсуптилнијег и најодговорнијег посла архивске дјелатности што је и разлог да нема потребе за посебно разрађивање дјелова књиге, јер за то и нема простора.

Ово научно дело је резултат седиментираног знања и дугогодишњег рада архивског стручњака, др Мила Бакића, који је несебично своје огромно знање преточио у наведену публикацију и учинио је доступном, да једнако користи архивистима, историчарима и другим зналцима друштвених наука, регистратурама, студентима (редовних и последипломских студија), докторантима, професорима, научним радницима, истраживачима и наравно свима онима којима стигне до руку.

Код израде књиге овај неуморни прегалац и зналац користио је бројну домаћу и страну литературу из архивске науке и других научних дисциплина у којој конкретна тема задире (књиге, приручнике, часописе, чланке, стручне стандарде, домаће и стране прописе), законске и подзаконске прописе и на стотину стручних и научних радова које је и побројао у публикацији.

Честитајући аутору др Милу Бакићу на изузетно вриједном научном делу, књигу срдачно препоручујем широкој научној, просветној и културној јавности, свим друштвеним наукама и институцијама културе, а пре свих архивистичкој струци и науци. Захваљујући се огромном труду аутора др Милу Бакићу на дугогодишњем самопрегорном раду, у припреми овог изузетно вредног и корисног дела, истовремено се захваљујемо и установама: **Службеном листу Црне Горе** из Подгорице и **Државном архиву Црне Горе** из Цетиња и њиховим одважним директорима на одлучности и обезбјеђивању средстава да се ова књига нађе пре свих у рукама оних корисника који су је жељно очекивали.

ВЕЛИЧЕСТВА ГОСУДАРЯ ИМПЕРАТОРА

АЛЕКСАНДРА ПАВЛОВИЧА

САМОДЕРЖЦА ВСЕРОССІЙСКАГО

и прочая, и прочая, и прочая.

Объявитель сего, Россійскій — подданный отставной Капитанъ

Христе Богдановъ Стоюрет[ъ] Всемилостивѣйшее Повелѣніе

которому для свободнаго туда и обратно проѣзда, данъ сей пашпортъ

за подписаніемъ и съ приложеніемъ герба моего печати

съ срокомъ на [illegible] мѣсяцъ. Апрѣля [illegible] дня 180[illegible] года.

ЕГО ИМПЕРАТОРСКАГО ВЕЛИЧЕСТВА
Всемилостивѣйшаго Государя моего Дѣйствительный Статскій Совѣтникъ, Херсонскій Гражданскій Губернаторъ и Кавалеръ А. Якулов.

No. 230

Господину

Лѣво Жанулову Каваллу,

и Милосаву Лаки,

Народу Окрутіа Овог звања дрскога

ово малог великога Лапа кур

вама се одстране Началничества

ако вы то не имате при вама

на изданой уредби народу Срба

врученог објавите тако, како сте сваки знати

на времіе дошли; и на предају ваш сте у

пракси дошли; ваш не се Лапа

ника т. Е. Вр. С. ме. отворити.

№ 958

Априлиа 810

у Лапареву

Окрутіа Лапа

Мирко Горѣ

у одшт. Г. Началника

Благородному Господину

Лисару Среза Рѣчко-овимскога

Горку Богдановику.

Познавши Његова Свѣтлость Милостивѣйшій Господаръ и Кнезъ Нашъ, да се на многимъ местима Кнежіе и пушови брло нехаюсть налазе дачковите с одъ 13. тек. С. №. 1553. високаго Налога Сиско: славному Попечительству внутренви дѣла издати, да се не исправностъ ова часть уредъ доведе.

Ускораваюи дакле по високости Сиско славном Попечительстве одъ 14. тек. Л. №. 1660 Се Свѣтлости Началнич

in memoriam
in memoriam
in memoriam

in memoriam
in memoriam
in memoriam

Милорад Мићо Радевић (1936-2014)

Милорад Мићо Радевић, човек архивистичке струке, преселио у сећање где се дуже траје. Један живот који је снажно пулсирао, зрачио добротом, еланом, оптимизмом, поузданошћу, људскошћу и радошћу се угасио. Мићо је увек био на страни човека и на страни слабијег, личност велике моралне и духовне снаге, друг људи и поштења. То његово људство и чојство није нас никада издало, већ је њега издало срце, које није могло издржати његов темпо, јер је свуда желео и хтио да стигне и да свакоме помогне.

Милорад је рођен у Шекулару 1936 године, општина Беране. Потиче из рода Васојева од угледне и у свему честите јуначке и интелектуалне-породице Радевића. Он је врло рано очврстао и све стоички подносио, јер је у детињству доживио тешки бол, када су шиптарски терористи у току једног дана октобра 1943. године поубијали два његова рођена брата гимназијалца, оца, носиоца Обилић медаље за храброст, стрица, и још пуно рођака Радевића.

У Беранама је завршио гимназију, а филозофски факултет - група за социологију 1964. године у Београду. Три године радио је у Социолошком институту у Београду, а у Савез синдиката Југославије, прелази 1967. године. Од 1982. до 1986. године био је председник Савезног одбора синдиката радника графичке, новинарске, издавачке и информативне дјелатности Југославије. Два мандата је био члан Већа Савеза синдиката Југославије, а од 1989. године члан Председништва већа Савеза синдиката Југославије, када је једнаки допринос давао не само Савезном већу, већ и већима Савеза самосталних синдиката Србије и Савеза синдиката Црне Горе. Као кадар Црне Горе у Федерацији одлазио је по својој жељи на дуже периоде у базу Савеза синдиката Црне Горе на испомоћ, што је до тада то био редак случај, а што је било за сваку похвалу.

Дужност помоћника министра за рад, борачка и социјална питања у Савезној републици Југославији обављао је у периоду од 1991. до 1993. године.

Тридесетог децембра 1993. године именован је на функцију директора Архива Србије, коју је дужност врло успешно обављао све до 2000. године, од када је почео припреме за дипломатску функцију амбасадора. Ступањем на функцију директора Архива Србије Мића Радевић је био изузетно добар, искрен и кооперативан сарадник, нарочито са руководствима Архива Југославије и Државног архива Црне Горе.

Са Мићом Радевићем у својству директора Архива Југославије, био сам на бројним међународним архивским скуповима и увек сам се радовао када би био кооптиран на нивоу Савезне владе за члана архивске делегације, јер су ми увек његова искуства и стручност били од велике помоћи. Био је активни учесник међународних архивских конгреса, конференција, округлих столова, саветовања и бројних других прикладних архивских и историјских скупова. Били смо заједно у Пекингу, Москви, Будимпешти, Штокхолму, и другим градовима и државама где су се одржавали међународни архивски светски, европски или регионални скупови. О учествовању и активностима на тим скуповима Савезну и републичке владе Србије и Црне Горе извјештавали су амбасадори Савезне републике Југославије (Александар Прља, Балша Шпадијер, Данило Марковић, Слободан Унковић...). Милорад Радевић је био члан југословенске делегације и на прослави 850-годишњице града Москве, скупа са тада директором Државног архива Црне Горе др Милом Бакићем, и директором Архива Југославије Јованом Поповићем, којом приликом је и отворена изванредна изложба коју су приредили Архив Југославије, Архив Србије и Државни архив Црне Горе под насловом **„Русија у документима архива Србије и Црне Горе до 1918. године“.** Државна

архивска служба Руске федерације узвратила је изложбом **„Црна Гора и Србија до 1918. године у документима руских архива“** приређеној у Москви, која је отворена у Београду, а затим у Подгорици и другим местима.

Као директор Архива Србије, члана А категорије Међународног архивског савета, на многим скуповима исказао је своју стручност и енергичност. Непосредно након престанка НАТО бомбардовања на СРЈ, Милорад Радевић се придружио архивској делегацији СРЈ у Дубровнику и активно учествовао на том међународном скупу архивиста у борби за поштовање и примену архивских начела и прогрес архивистичке струке и науке, јер се расправљало и о сукцесији архивске грађе када су потписана и одређена документа.

Много је урадио Мићо Радевић на спашавању и заштити архивске грађе у времену НАТО бомбардовања на СРЈ, на читавој територији Србије а посебно у заштити архивске грађе на територији Косова и Метохије.

Аутор је бројних радова из социологије, архивистике, историје. Био је главни и одговорни уредник архивског часописа „Архивски преглед“ и монографија које су изашле из штампе 2000.године, поводом 100-годишњице оснивања Архива, као и других часописа и публикација.

За време обављања функције директора Архива Србије ојачала је матичност архивске делатности, допринио је конципираности јединственог архивског информационог система, донет је већи број подзаконских и интерних аката из архивске струке и науке, чиме је унапређена архивска делатност на територији целе Републике Србије.

Одликован је Орденом рада са златним венцем, „Златном архивом“ као први добитник награде фондације Александар Арнаутовић, и многих других плакета, признања и захвалница.

Након одласка из Архива био је амбасадор у Белорусији. Од 2000. до 2013. био је председник Управног одбора Архива Југославије, установе културе од националног значаја, која традиционално врло успјешно обавља своје надлежности на срећу Србије и Црне Горе и свих ранијих република, а сада новостворених и међународно и међусобно признатих држава. И ту је функцију Милорад-Мићо Радевић изванредно обавио. Био је члан Одбора САНУ за историју Србије у двадесетом веку.

Милорад Радевић је био човек стручности, реалности, мудрости и хуманости који је умио да обогати својом личношћу, која је зрачила људскошћу, непосредношћу и веселошћу. Поседовао је велику моралну и духовну снагу. Сви који су га знали и волјели остали су грдно осиромашени за његову доброту, људскост, ослонац, за разумевање, подршку, оптимизам и љубав.

Надасве је волио узорну породицу, од које га је смрт прерано отргла. Био је узоран и добар супруг и отац и многољени деда, централна личност породице. Лако је и умро што припада само добрим и поштеним људима.

Мићо Радевић као човек широких видика и огромног знања и космополита, увек је истицао своју завичајну припадност Шекулару, Беранама, Васојевићима и Црној Гори, гдје је и изабрао место вечног починка, иако је Београд, у коме је провео преко педесет година, својом душом и срцем волио исто као и своје Беране.

Мићо је својим стручним радом, знањем и организаторским способностима оставио неизбрисив траг у архивској делатности. Његов лик и дела треба чувати.

о ауторима
o autorima
about authors

o autorima

о ауторима

about authors

Др Јасмина НИКОЛИЋ, етнолог-антрополог и виши архивист, главни и одговорни уредник часописа „Записи", директор Историјског архива Пожаревац, Србија.

Рођена је 1968. године. Гимназију је завршила у Пожаревцу, а студирала, дипломирала, магистрирала и докторирала на Одељењу за етнологију и антропологију Филозофског факултета Универзитета у Београду. После завршетка студија (просечна оцена 9.20) радила је две године на Одељењу за етнологију и антропологију Филозофског факултета у Београду, потом пет година у Министарству културе Републике Србије. Од 2001. године ради у Историјском архиву Пожаревац као архивист-руководилац одељења. На дужности директора Историјског архива Пожаревац налази се од октобра 2003. године.

Утемељивач је седам едиција Историјског архива Пожаревац и њихов главни и одговорни уредник: „Посебна издања", „Зборници докумената", „Изложбени каталози", „Научноинформативна средства о архивској грађи", „Зборници научних радова", „Електронске публикације и виртуелне изложбе" и „Културна баштина". У оквиру ових едиција објављено је, у периоду од 2004. до 2014. године, 69 издања. Покретач је и главни и одговорни уредник међународног стручног часописа „Записи" – Годишњак Историјског архива Пожаревац.

У досадашњем стручном и научном раду др Јасмина Николић је највеће интересовање исказала за историју друштва, посебно за историју града и културе 20. века и модернизацијске процесе. Огледала се у различитим врстама радова са широком тематском разуђеношћу. Аутор је или коаутор више стручних и научних радова, од чега 6 монографија, више од 20 чланака у стручним часописима, зборницима саопштења са научних и стручних конференција из земље и иностранства, као и одељака у књигама. Аутор је или коаутор већег броја архивистичких изложби, сталне изложбене поставке и пратећих публикација.

Учесник је већег броја домаћих и међународних научних и стручних скупова и конференција у земљи и иностранству (Канада, Норвешка, Италија, Словенија, Србија).

Организатор је три научна скупа са међународним учешћем на тему „Браничево кроз војну и културну историју Србије", председник или члан више организационих одбора за обележавање значајних јубилеја (Два века војске у Браничеву, Два века државности Србије, 190 година судства у Србији, 175 година болнице у Пожаревцу, 175 година локалне (само) управе у Пожаревцу, 150 година Гимназије, Сто година од Првог светског рата) и др. Сарадник је на Привредној енциклопедији САНУ и члан више редакција.

Иницијатор је, идејни творац и руководилац пројекта истраживања и публиковања архивске грађе о Пожаревцу и Браничевском региону која се налази у другим институцијама у земљи. Иницијатор је и руководилац пројекта микрофилмовања и дигитализовања архивске грађе фондова и збирки Историјског архива Пожаревац. Аутор је идејних пројеката изградње, реконструкције и адаптације објеката за Историјски архив. Пожаревац.

Добитник је Повеље културе за постигнуте изванредне резултате у култури и науци Културно-просветне заједнице Србије и Повеље Grada Požarevca.

Prof. dr MIKHAIL LARIN, director VNIIDAD, Russian Federation.

Director of the All-Russian Scientific and Research Institute of Archives and records Management (VNIIDAD), a member of the Russian Federal Archival Agencys Board, department chair of the records management automated systems at the Russian State University for the Humanities, honored vworker of culture of the Russian Federation.

Doc. dr Peter Pavel KLASINC, direktor Međunarodnog Instituta arhivskih nauka Trst-Maribor, Slovenija.
Rojen v Mariboru. Po končani osnovni šoli in Gimnaziji Tabor Maribor je leta 1965 pričel študirati zgodovino in umetnostno zgodovino na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani in si pridobil naslov profesor zgodovine in profesor umetnostne zgodovine. Prva zaposlitev je bila v Zgodovinskem arhivu na Ptuju, kjer je bil ravnatelj od leta 1972 do 1976. V Pokrajinskem arhivu Maribor se je zaposlil leta 1976 in bil med leti 1982 do 1994 direktor. Do upokojitve (16. 9. 2007) je bil vodja oddelka za fonde s področja gospodarstva.
Podiplomski študij je opravil na Univerzi v Zagrebu, kjer je leta 1986 magistriral in leta 1991 na isti Univerzi doktoriral na temo Materialno varovanje klasičnih in novih nosilcev informacij v arhivih.
Poleg rednih podiplomskih študijskih obveznosti se je strokovno izpopolnjeval v arhivih, arhivskih službah ter v drugih arhivom sorodnih ustanovah v Angliji, Avstriji, Italiji, Nemčiji, Nizozemski, Franciji, Kanadi, Združenih državah Amerike, Kitajski, Madžarski, Češki, Slovaški, Poljski, v skandinavskih državah in v državah nekdanje Jugoslavije na področjih; mednarodnih strokovnih stikov, zgodovine, arhivistike, arhivskih strokovno - tehničnih vprašanj, uvajanja novih informacijskih tehnologij v arhivsko znanstveno raziskovalno in strokovno delo, itd. Najvišji možen strokovni naziv »arhivski svetnik« si je pridobil leta 1997 nekaj let prej pa tudi »znanstveni svetnik«.
Objavil je okoli štiristo strokovnih, znanstvenih in arhivsko praktičnih ter teoretičnih prispevkov v slovenščini, mnoge pa tudi v tujih jezikih v številnih domačih in mednarodnih znanstvenih arhivskih revijah. Kot angažiran arhivist je bil imenovan v različne naše in tuje strokovne komisije, med drugim tudi v komisije za pridobivanje znanstvenih nazivov.
Pred leti je bil imenovan za »konzultanta« Okrogle mize arhivov sveta, bil je redni član sekcije profesionalnih arhivistov pri Mednarodnem arhivskem svetu s sedežem v Parizu bil je član opazovalec Mednarodnega komiteja za gradnje in oprem in član Mednarodnega komiteja za zgradbe in opremo v zmernih klimatskih razmerah pri Mednarodnem arhivskem svetu.
Je predstojnik Mednarodnega instituta arhivskih znanosti Univerze v Mariboru in direktor izpostave tega inštituta v Trstu, predsednik Arhivskega društva Maribor in podpredsednik društva Heraldica Slovenica – Ljubljana in član Programskega sveta in komisij RTV SLO ter raziskovalec sodobne zgodovine in arhivistike.
Kot profesor zgodovine in umetnostne zgodovine, kot arhivski in znanstveni svetnik ter kot doktor informacijskih znanosti s področja humanističnih znanosti je opravil vrsto predavanj doma in v tujini in je nosilec ali sodelavec v mnogih slovenskih in mednarodnih projektih.

Зоран СТЕВАНОВИЋ, професор филозофије, архивист, Архив Војводине Нови Сад, Србија.
Рођен је у Новом Саду 1974. године. На Филозофском факултету у Новом Саду је дипломирао на Катедри за филозофију, код професора др Војина Симеуновића. Од 2007. године ради у Архиву Војводине на обради старе архивске грађе на немачком језику. Посебна искуства је стекао на обради фондова из периода Војводства Србије и Тамишког Баната (1849–1861). Објављивао је и излагао стручне и научне радове из области филозофије, архивистике и филозофије архива у часописима: **Habitus, Teme, Attendite, Архивски анали, Годишњак Историјског архива Града Новог Сада, Свеске за историју Новог Сада, Споменица Историјског архива Срем** и **Записи** као и на међународним архивским саветовањима. Уредник је и коаутор **Приручног вишејезичног речника за архивисте, Речника за обраду старе архивске грађе на латинском, немачком и мађарском језику – која се чува у архивима у АП Војводини** (2012), и добитник је са коауторима **Речника** угледне **Награде Ђурђа И. Јеленића за 2012.** годину.

zoran.s@arhivvojvodine.org.rs
+381 (0)21 4891823

Јован П. ПОПОВИЋ, адвокат и публициста, Београд, Србија.

Рођен у Липи цуцкој-Цетиње. Осмогодишњу школу учио у Трњинама и Чеву а гимназију у Цетињу, Херцег Новом и Котору гдје је и матурирао, Правни факултет, последипломске студије и правосудни испит у Београду. Био руководилац у привреди Цетиња и Београда. Од 1977. до 2000. године био на функцији помоћника директора и директора Архива Југославије. Након обављених припрема и добијања агремана земље домаћина на предлог Министра спољних послова одлуком Савезне владе СРЈ 15. августа 2012. године постављен за амбасадора, да би у пакету опозива амбасадора из Црне Горе и он био опозван. Има преко 130 објављених стручних и научних радова у домаћој и страној периодици. Аутор или коаутор је 15 књига. Био је главни, односно одговорни уредник публикација и часописа, рецензент и редактор значајних књига. Дао је приказе или говорио на промоцијама о великом броју публикација. Ушао је у лексикографске и друге домаће и стране енциклопедије, монографије и публикације.

Учествовао је на међународним конгресима, конференцијама, самитима, округлим столовима и другим скуповима архивиста, историчара, правника **(у Пекингу, Москви, Вашингтону, Солуну, Севиљи, Берну, Штокхолму, Буенос Аиресу, Бечу, Варшави, Бриселу, Единбургу, Будимпешти, Стразбуру, Прагу, Алжиру, Букурешту и у градовима са простора бивше СФРЈ).** Био је члан Одбора за историју Црногорске академије наука и умјетности, члан делегације СРЈ за сукцесију архивске грађе и др, сарадник «Правног лексикона» и «Међународне политике»....

Поред редовних дужности обављао је или још обавља задатке хонорарног-стручног-предавача -експерта на факултету за Интернационални менаџмент, на „Јесењој архивској школи“ при Међународном институту архивских наука у Трсту, чији су полазници архивисти из многих земаља света и на Течају при Архиву Србије....Живи и ради у Београду, бави се адвокатуром, публицистиком, наставом и активним учешћем на међународним и домаћим научним скуповима. Пише и поезију. Члан је удружења правника, адвоката, архивиста, књижевника и историчара. Добитник је већег броја домаћих и страних признања, плакета, повеља, одликовања.

Мр Маријана МРАОВИЋ, историчар, виши архивиста, Војни архив Министарства одбране Републике Србије, Београд, Србија.

Мр Маријана Мраовић запослена је у Војном архиву Министарства одбране Републике Србије на месту вишег архивисте. Дипломирала је на Одељењу за историју Југославије на Катедри за историју Филозофског факултета у Београду на тему „Антијугословенска кампања италијанске штампе у другој половини 1929. године“. На истој катедри одбранила је магистарску тезу на тему “Југословенско-совјетски војни односи од 1945. до 1948. године“.

Као стипендиста Министарства одбране мр Маријана Мраовић је ангажована на изради докторске дисертације на тему „Пропаганда владе Милана Недића 1941-1944. године“. Њено поље интересовања је историја Југославије у Другом светском рату, посебно област ратне пропаганде, послератна историја и југословенско-совјетски војни односи, као и школовање југословенских официра у Совјетском Савезу. Бави се текућим пословима вишег архивисте у које, осим сређивања архивске грађе, спада свакодневни рад са домаћим и страним истраживачима, страним делегацијама, као и учествовање на семинарима и конференцијама на теме из области архивистике и историје, припреме изложби и приређивање зборника докумената.

011/2051-311 и 063/ 193-55-16.
marijanamraovic@gmail.com

Слободанка ЦВЕТКОВИЋ, дипл. историчар и архивист, Историјски архив Пожаревац, Србија.
Слободанка Цветковић је рођена 3.9.1975. године у Шапцу. Дипломирала је на Филозофском факултету – Одељење за историју 2003. године, под менторством проф. др Љубодрага Димића. Као професор историје ради од 2000. године у основним и средњим школама. У Историјски архив Пожаревац прелази 2006. године, а 2007. полаже стручни испит за звање архивист. У архиву је радила на пословима Одељења заштите архивске грађе и регистратурског материјала ван архива (спољна служба) у периоду од 2006. до 2007, а од 2007. године је руководилац Одељења заштите архивске грађе у архиву.
Од 2004. године до данас објавила је преко 30 радова из историје и архивистике. Област интересовања су јој друштвена и културна историја Србије и Југославије, као и бројна стручна питања из области архивистике.
У периоду од 2006. до данас учествовала је на више домаћих и међународних научних и стручних скупова из историје и архивистике. Аутор је и уредник веб портала **Архивистика** (од 2011. године) (www.arhivistika.edu.rs), као и истоимене странице на Фејсбуку (https://www.facebook.com/pages/Arhivistika/213350848695936?ref=hl).

Ирена КОЛАЈ, МА, архивист, Историјски архив Београда, Београд, Србија.
Рођена је 1981. године у Београду. Завршила је студије оријенталне филологије на Филолошком факултету у Београду, те мастер студије на тему „Породична документа на османском језику и њихова историографска вредност“. Запослена је у Историјском архиву Београда у Одељењу за сређивање, обраду и коришћење архивске грађе. Учествовала је на научним скуповима: **Недеља османског наслеђа** на тему „Архиви у Србији-ризнице докумената на османском језику“, те на **ИВ Међународној конференцији културног туризма** на тему „Архивска грађа на османском језику као културно наслеђе-Књига фетви“. Бави се објављивањем радова из области архивистике, оријенталне филологије и развоја оријенталних студија на тлу бивше Југославије.

Драгана МИТРАШИНОВИЋ, дипл. економиста у туризму, Историјски архив Београда, Београд, Србија.
Рођена 1980. године у Новој Вароши. Завршила је струковне студије туризма на Високој туристичкој школи у Београду. Запослена је у Историјском архиву Београда као архивиста у Одељењу за сређивање, обраду и коришћење архивске грађе. Бави се објављивањем радова из области архивистике и унапређењем интеракције са корисницима архивске грађе.
Објављени радови: „НО ВИИ рејона града Београда“ у **Гласник НБС**, „Регистрација радњи Неготинског среза после ИИ светског рата: Трговинска комора у Београду“ у: **Годишњак Историјског архива у Неготину** itd.

Мр Маја НИКОЛОВА, Педагошки музеј, Београд, Србија.
Завршила је Филозофски факултет у Београду 1979, а магистрирала на Интердисциплинарним студијама Универзитета у Београду 1995. године. Од 1979. ради као кустос у Педагошком музеју у Београду, у Сектору школске архиве и документације а 2001. стекла је звање музејског саветника. Аутор је више изложби и каталога из области историје школства и учесник више међународних конференција.

+381-112627-538,
факс +381-112625-621
ngomusketar@hotmail.com

Јасмина ЖИВКОВИЋ, МА, дипл. правник и мастер историчар, виши архивист, Историјски архив Пожаревац, Србија.
Рођена је 1964. године у Пожаревцу, где је завршила основну школу и гимназију. Дипломирала је на Правном факултету Универзитета у Београду. Више од десет година радила на пословима руководиоца службе депоа, од 2011. на пословима руководиоца службе заштите архивске грађе и регистратурског материјала ван архива (спољна служба). Одбранила је мастер рад на Филозофском факултету Универзитета у Београду – одељење за историју на тему „Заштита архивске грађе ван архива у Браничевском округу“. Тренутно је на докторским студијама на одељењу за историју овог факултета, из области заштите архивске грађе и њеног значаја за изучавање историје.
Објавила је више самосталних или коауторских стручних архивистичких и научних историографских радова, такође је и аутор више архивских изложби на основу архивске грађе која се чува у Историјском архиву у Пожаревцу, Архиву Србије и Архиву Југославије. Учествовала је на више стручних и научних скупова из архивистике и историје, на којима је презентовала своје радове.

jasminazivkovic@arhivpozarevac.org.rs, jasminazivkovic@yahoo. com

Мр Драган (Живорад) ШАЛЕР, професор Високе техничке школе струковних студија, Пожаревац, Србија.
Рођен је 1959. године. Основну и средњу школу завршио је у Пожаревцу. Дипломирао је на Машинском факултету у Београду 1982. године, где је 1991. године магистрирао. 1984. године засновао је радни однос са ВТШ Пожаревац, на месту асистента. Касније добија звање предавача и вишег предавача. Активно се бави стручним и научним радом. Формирао је кабинет за рачунаре и програмирање. Написао је скрипту за рачунаре и програмирање и збирку испитних задатака из Машинских конструкција и монтаже.

Предраг МИЛАДИНОВИЋ, Београд, Србија.
Рођен је 1964. године у Ријеци. Средњу економску школу завршио је у Београду 1983. године. Живи и ради у Београду. Био је сарадник и члан редакција многих ваздухопловних часописа. У исто време сарађивао је на многим књигама и пројектима из области ваздухопловне историје. Током деведесетих година радио је у Музеју ваздухопловства у Београду. Објавио је на десетине чланака а са Бојаном Димитријевићем и Миланом Мицевским је коаутор недавно изашле књиге „Краљевско ваздухопловство 1918-1944".

Проф. др Радован В. РАДОВАНОВИЋ, Криминалистичко-полицијска академија, Београд, Србија.
Рођен 7. новембра 1963. године у Косјерићу. Дипломирао, магистрирао и докторирао на Машинском факултету Универзитета у Београду. Наставник Криминалистичко-полицијске академије у Београду у звању **редовног професора**. Аутор или коаутор више уџбеника и монографија и 120 оригиналних научних, прегледних и стручних радова штампаних у часописима и зборницима радова и саопштених на научним и стручним скуповима. Ментор и члан више комисија за оцену и одбрану мастер и специјалистичког рада, магистарске тезе и докторске дисертације. Истраживач на више пројеката Министарства просвете и науке Републике Србије. Члан више струковних организација и друштава у земљи и иностранству. Члан више уређивачких и редакционих одбора научних и стручних часописа и зборника радова. Рецензент више књига и више десетина стручних и научних радова.

Мр Небојша ЂОКИЋ, историчар, Београд, Србија.
(1959. Призрен). Војни историчар, почео да објављује текстове још 1977. године у Фронту и Народној армији. Од средине деведесетих година се бави и историјом српске цркве. До данас објавио је, као аутор и коаутор, више од хиљаду текстова (не рачунајући новинарске текстове) у готово свим домаћим и многим страним војним, црквеним и историјским часописима. Аутор и коаутор 47 монографских публикација (**Српска авијатика**, Београд 1993; **Министарство и министри полиције у Србији 1811 – 2001**, Београд 2002; **Ослобођење Поморавља октобра 1918. године**, Крушевац 2003; **Браничевска епархија у првој половини XIX века**, Пожаревац 2005; **Свети Нестор код Витковца**, Крушевац 2006; **Миљков манастир**, Крушевац 2006; **Манатир Свети Роман**, Крушевац 2006; **Француски ваздухоплови у наоружању војске и морнарице Краљевине Југославије**, Београд 2007; **Манастир Света Петка Изворска**, Београд 2009; **Лексикон градова** и **тргова средњовековних српских земаља**, Београд 2010. итд). Учествовао и у изради двадесетак правила, упута и уџбеника за потребе војске (**Настава гађања за самоходни топ 76 мм М-18**, Бања Лука 1993, **Настава гађања за тенк М-84**, Београд 1995. итд). Учествовао у око 150 научних скупова у земљи и око 40 у иностранству. Од тога је у отприлике трећини домаћих и исто толико страних научних скупова био у редакционим одборима. Био је у уредништву у десетак часописа (**Весник војног музеја**, Београд; **Саборност**, Пожаревац; **Расински анали**, Крушевац итд. Раније: **Војни информатор**, **Фронт**, **Народна армија**, **Војска**, **Метак**, **Оружје** ...) и тридесетак тематских зборника. Веома је много ангажован и на локаним културним манифестацијима (**Јухорско око**, Својново; **Дани Драгиња Јоксимовића**, Бачина; **Петрус**, Лешје, итд као и разним другим манифестацијама у Страгарима, Влакчи, Белој Води, Јасици, Каоник, Ђунису, Црквенцу, Свилајнцу, Сурчину итд). Био је аутор тридесетак изложби (**Стрељачко наоружање XX века**, Крушевац 1991; **Српско турски рат 1876**, Крушевац 1996; **Страдање Алексинца 1999**, Алексинац 1999; **Ваздухопловни плакат**, Београд 2002; **Лепа варош Алексинац**, Београд 2003 итд). Магистрирао са радом "Српско турски рат 1876. године – Однос снага".

Бориша РАДОВАНОВИЋ, историчар, архивски саветник, Историјски архив Шумадије, Крагујевац, Србија.

Професор историје,архивски саветник,члан Међинародног архивског савета из Париза, секције за архитектонске записе (ICA/SAR)

Рођен 1950.године Равном Тополовцу, (Банат), завршио је гимназију у Зрењанину и дипломирао на Филозофском факултету у Београду општу и националну историју и стекао стручни назив професор историје. Последипломске студије наставио из правне историје на Правном факултету.

Ради у Историјском архиву Шумадије у Крагујевцу од 1980. године. Дужност директора Архива вршио је 1991.године. Данас је руководилаца оделења за сређивање и обраду архивск грађе , води просветно – културну делатност Архива и главни и одговорни уредник часописа „ Шумадијски анали“ годишњака који објављује радове из архивске теорије и праксе, прошлости Шумадије и других друштвених наука.Резултате својих истраживања публиковао је у часописима у земљи и иностранству („Архивски преглед“, „Шумадијски анали“, „ Корени“, „ Шумадијски записи“, „ Историјска баштина“, „Завичајац“, „Орбис“ „ Tehni;ni in vsebinski problemi klasicnego in elektronskego arhiviranja“ Марибор , „Архивска пракса“, Тузла и др.).Аутор је и организатор великог броја историјских изложби.Посебно поглавље у његовом опусу представљају радови из архивистике и проучавања прошлости насеља у Србији .(„Равни Тополовац“ , „ Борач драгуљ Шумадије“) и теме из заштите непокретне културне баштине у Србији.Објављивао је новинске чланке, фељтоне и написе у дневним и недељним новинама и часописима(„Светлост“, „Политика“ и др).Јављао се на таласима Радија и ТВ станица („ Радио и ТВ Крагујевац“ РТС Дописништво Крагујевац“ „ канал 9“ и др.)

Запажен допринос дао је очувању и неговању револуцинарне традиције српског народа и обичаја као делегат у СИЗ-у Културе Крагујевца и као секретар СИЗ-а за неговање традиција ослободила.ких ратова 1912 -1941.године општине Крагујевац.

Узео је учешће у раду два Конгреса архивиста Југославије (Нови Сад, Задар) и XV Међународном конгресу архивиста у Бечу 2004. године.

Звање архивист добио је 1984, виши архивист 1997, а архивски саветник 2002.године.

Добитник је бројних друштвених признања и награда.

Марија ВРАНИЋ, дипломирани етнолог-антрополог, Етнографски музеј, Београд, Србија.

Рођена 1983. године у Београду. Дипломирала на Филозофском факултету у Београду на катедри за етнологију и антропологију. Од 2012. године ради као приправник у Манаковој кући, Етнографском музеју у Београду. Учествовала је у осмишљавању и реализацији бројних и разноврсних програма као што су: изложбе, предавања, едукативне радионице, промоције и др. Тренутно ради на пројекту: Дигитализација рукописне грађе Христифора Црниловића. Бави се визуелном антропологијом. Поред краткометражних филмова учествовала је у својству сарадника у целокупној организацији и помоћника монтажера филма „Пустоход“ о Христифору Црниловићу.

mail: vranicmarija@yahoo.com

Мр Саша ИЛИЋ, историчар, Архив Народне банке Србије, Београд, Србија.
(1968-). На Филозофском факултету Универзитета у Београду дипломирао на групи за историју 1995. године. Радио као наставник историје у 14. Београдској гимназији (1995) и као архивиста у Архиву Југославије (1996-2005). Од 2005. године ради у Народној банци Србије у одељењу у чијем су делокругу архивски послови. Од 2007. године директор одељења, а од 2011. године директор Архива Народне банке Србије.
Радио на пословима обраде више архивских фондова и аутор четири инвентара. Аутор једне самосталне, коаутор четири и сарадник у још три изложбе архивских докумената. Коаутор или приређивач једног интерног стандарда Архива Југославије (1998), општег информативног средства (водич, 2007), зборника архивске грађе (2005) и јубиларне монографске публикације (илустрована биографија Ђорђа Вајферта, 2010).
У домаћој и страној периодици објавио већи број стручних и научних радова и других прилога, као и публицистичких чланака (Историја 20. века; Годишњак за друштвену историју; Архив, Часопис Архива Југославије; EABH Bulletin, Београдске новине, НБС инфо).
У периоду 2001-2005. био секретар редакције и технички уредник часописа Архив, а 2001-2011. члан Програмске комисије Семинара за друштвену историју у Истраживачкој станици Петница.
Као докторант на групи за историју Филозофског факултета у Београду бави се друштвеном историјом Србије, Југославије и Европе након Другог светског рата.

Светлана ЉУБЉАНАЦ, дипл. правник, архивски саветник, Архив Војводине, Нови Сад, Србија.
Рођена 1962. године у Борову. Дипломирала на Правном факултету у Бања Луци 1986. године. У Архиву Војводине ради од 1996. године као архивиста на пословима одржавања, коришћења и издавања архивске грађе. Звање вишег архивисте стекла 2007. године, а звање архивског саветника 2013. године. Учествовала на више међународних архивских саветовања. Аутор већег броја научних и стручних радова. Посебно се интересује за правну националну историју. Објављује у стручним часописима за историју и архивистику.

svetlana.lj@arhivvojvodine.org.rs
+381214891850

Тихомир КОСТОВИЋ, дипл. правник, виши архивиста, Архив Војводине, Нови Сад, Србија.
Рођен 1958. године у Крагујевцу. Дипломирао 1987. на Правном факултету у Новом Саду.
У Архиву Војводине ради од 1985. године на пословима сређивања и коришћења архивске грађе. Звање вишег архивисте стекао 2006. године.

Рената МИНИЋ, МА, дипломирани библиотекар-информатичар-мастер, Народна библиотека Пожаревац, Србија.
Референт Одељења периодике, Народна библиотека „Илија М. Петровић“ Пожаревац.
Рођена је 1973. године у Пожаревцу. Основну школу завршила у Костолцу, Гимназију у Пожаревцу. Дипломирала и мастер студије завршила на Филолошком факултету Универзитета у Београду на Катедри за Библиотекарство и информатику
Запослена у Народној библиотеци „Илија М. Петровић“ у Пожаревцу од 2000. године.
Своје стручне радове објављивала је у панчевачком Читалишту и Бележници. Коаутор је монографије о библиотеци у Пожаревцу и ауторка стручне монографске публикације „Информатичко описмењавање старих лица: приручник за библиотекаре“.
Ауторка је и уредница сајта/блога за библиотекаре под називом **Од књиге до душе** (http://odknjigedoduse.wordpress.com/). Администраторка је сајта Народне библиотеке у Пожаревцу (http://www.bibliotekapozarevac.org/) и задужена је за надзор компјутерске опреме у Библиотеци.
Заједно са Катарином Бели води обуку информатичког описмењавања за пензионере и незапослена лица „Упознајте се са виртуелним светом рачунара“ у Библиотеци у Пожаревцу.
Активни је члан Библиотекарског друштва Србије, Комисије за слободан приступ информацијама и интелектуалне слободе и Комисије за серијске публикације.

Катарина БЕЛИ, дипломирани јапанолог, Народна библиотека Пожаревац, Србија.
Референт Одељења обраде, Народна библиотека „Илија М. Петровић“ Пожаревац.
Рођена је 1971. године У Пожаревцу. Основну школу и Гимназију завршила у Пожаревцу. Дипломирала на Филолошком факултету Универзитета у Београду на Катедри за јапански језик и књижевност.
Радила као професор енглеског језика у основној школи у Пожаревцу. Запослена у Народној библиотеци „Илија М. Петровић“ у Пожаревцу од 1999. године. Коаутор је монографије о библиотеци у Пожаревцу и ауторка је стручне монографске публикације „Информатичко описмењавање старих лица: приручник за библиотекаре“.
Заједно са Ренатом Минић води обуку информатичког описмењавања за пензионере и незапослена лица „Упознајте се са виртуелним светом рачунара“ у Библиотеци у Пожаревцу.
Уредница је сајта/блога за библиотекаре под називом **Од књиге до душе** (http://odknjigedoduse.wordpress.com/).
Активни је члан Библиотекарског друштва Србије и Комисије за каталогизацију.

Александра БОГДАНОВИЋ, дипл. инжењер графичког инжењерства и дизајна, архивист, Историјски архив Пожаревац, Србија.
Рођена је 1989. године у Пожаревцу. Завршила је средњу Техничку школу у Костолцу. Дипломирала је 2012. године на Факултету техничких наука Новосадског Универзитета, на смеру Графичко инжењерство и дизајн.
Тренутно је на мастер студијама на истом Факултету Новосадског Универзитета. Од маја 2013. године ради као архивист-приправник у Историјском архиву Пожаревац по пројекту „Стручна пракса“ Националне Службе за запошљавање.

aleksandra.bogdanovic@arhivpozarevac.org.rs
aleks.zivkovic89@gmail.com
00381 64 869 32 62

Наташа МИЛОШЕВИЋ ДУЛИЋ, архивски помоћник, Историјски архив Пожаревац, Србија.

Рођена 1973. године у Пожаревцу. Студирала је на Природноматематичком факултету Универзитета у Београду. Од 2007. године ради у Историјском архиву Пожаревац у Одељењу за сређивање и обраду архивске грађе. У 2014. години дипломирала на Високој техничкој школи струковних студија у Пожаревцу.

Приредила је за публиковање, у оквиру едиције „Научноинформативна средства о архивској грађи“, аналитичке инвентаре са регистрима и напоменама архивских фондова „Начелство Округа пожаревачког 1839-1922“, „Удружење пожаревачких занатлија и раденика „Слога“, 1893-1950“, „Пожаревачка трговачка омладина, 1903- 1947.“ и „Вариа 1791-“.

Коаутор је изложби „Општенародна имовина у Пожаревачком округу: 1945-1960: пројекат Историјског архива Пожаревац“, „Пожаревачки Магистрат - Први нахијски суд у Србији 1821-2011“, „Задругарство у Пожаревачком округу до 1914. године“ и „Србија и Браничево у Великом рату, 1914-1918“.

Аутор је више чланака у часописима, новинама и магазинима. Предмет интересовања су јој теме из друштвене и културне историје Србије с краја 19. и прве половине 20. века.

natasamilosevicdulic@gmail.com
+381 12 223 082

Милорад Р. СЕКУЛОВИЋ, пуковник, директор Војног архива Министарства одбране Републике Србије, Београд, Србија.

Рођен је 24. августа 1961. године у селу Мердаре код Куршумлије. Основну школу похађао је у родном селу, а гимназију је завршио у Подујеву. Војну академију је уписао 1980. године у Београду, а завршио 1984. године у Задру.

По завршетку школовања службовао је у Скопљу, Куманову, Призрену, Урошевцу, Куршумлији, Врању и Београду. Током богате војничке каријере обављао је командне дужности закључно са бригадом, као и дужности у Генералштабу Војске Србије.

У војном архиву ради од 2008. године, а на дужности директора се налази од 2011. године.

Ожењен је супругом Радицом са којом има ћерку Марију и сина Лазара.

Мирјана СТЕПАНОВИЋ, дипл. географ-туризмолог, архивист, Историјски архив Пожаревац, Србија.

Рођена је у Пожаревцу 1972. године, где је стекла основно и средње образовање. Дипломирала је на Природно-математичком факултету Универзитета у Новом Саду на департману за географију, туризам и хотелијерство и стекла звање дипломирани географ-туризмолог.

У периоду од 1998. до 2010. године радила је у ДП „Водопривреда“ Пожаревац као пословни секретар, а од 2010. до децембра 2013. године у ДОО „Гемах“ у Београду као референт за пословну сарадњу.

Од 5. децембра 2013. године ради у Историјском архиву Пожаревац у Одељењу за културно-просветну, издавачку, изложбену и информативну делатност, на пословима архивисте.

mirjanastepanovic@arhivpozarevac.org.rs
+381 12 223 082

Мр Владимир БУЛАЈИЋ, историчар, виши архивиста, Архив Народне банке Србије, Београд, Србија.

Рођен 1969. године у Београду; матурант XII београдске гиманзије. Дипломирао историју на Филозофском факултету у Београду.

Након краћег рада у настави историје (1996-1997), приправник и архивиста на сређивању и обради архивске грађе, као и пословима архивског депоа: у Архиву Србије (1997-2002 са прекидом) и у Историјском архиву Београда (ИАБ, 2002-2009). Од 2009. запослен у Архиву Народне банке Србије (НБС). Године 2011. стекао звање виши архивист.

Ауторски радови: „Станислав Винавер у Берлину – из извештаја дописника Централног пресбироа 1929-1934“, Архив, Часопис Архива Југославије, 3, 2002, стр. 109-120; „Винавер у Берлину“, Политика, фељтон, 19. VII – 5. VIII 2005; „Лични фонд Новак Новак“, Архивски гласник, информативни билтен Друштва архивиста Србије, Ваљево 2007; „Ђорђе Вајферт – визионар и прегалац. Лична и пословна илустрована биографија (1850-1937)“, 2010.

Публиковање архивске грађе: „Филозофски факултет Велике школе: 1863-1873“, Филозофски факултет, 2004; „Живети у Београду – документа Управе града Београда“ (I–VI, 1837–1940), ИАБ, 2003-2008; „Логор Бањица. Логораши 1941–1944“, ИАБ 2009.

Остало: „Модерна српска држава (1804-2004). Хронологија“, ИАБ, 2005; „БИТЕФ – 40 година нових позоришних тенденција“, ИАБ, 2007.

Изложбе архивских докумената: „Век осигурања у Србији – развој делатности осигурања 1839-1941“, НБС, 2009; „Ангажовани капитал – хартије од вредности на финансијском тржишту Србије у 19. и првој половини 20. века“, НБС, 2011; учесник у припреми већине изложби ИАБ, 2002-2009. (http://www.arhiv-beograda.org).

Учесник две међународне конференције Европског удружења за историју банкарства и финансија (The European Association for Banking and Financial History e.V) – у Амстердаму 2011. и у Букурешту 2012. године.

vladimir.bulajic@nbs.rs — vladabul@gmail.com
+381113027395 — +381648608206

Мр Горан ЂУРАН, историчар – архивист, Архив Републике Српске, Бања Лука, Босна и Херцеговина.

Рођен 27. новембра 1981. године у Новом Граду. Основну школу похађао у Чепину код Осијека, Новом Граду и Челинцу, гдје је завршио и средњу, машинско-техничку, школу. Године 2000. уписао одсјек за историју Филозофског факултета Универзитета у Бањалуци, гдје је дипломирао 3. јула 2006. на теми „Власи у историји балканских земаља под туђинском влашћу“. Уписује постдипломске студије 2008. године на истом факултету, а магистрира 19. јуна 2012. године на теми „Власи у Босни и Херцеговини под турском влашћу“. Ради на пријављивању и изради докторске дисертације „Босна и Херцеговина у вријеме разбијања СФР Југославије 1990–1992“.

Послије дипломирања ради као волонтер у основној школи „Милош Дујић“ у Челинцу, да би од 26. децембра 2007. до 30. јуна 2010. године радио у Институту за историју Бањалука. Од 1. јула 2010. године запослен је у Архиву Републике Српске, у Одјељењу за научноистраживачки рад, као архивиста-истраживач. Живи у Челинцу.

Има 42 објављена научна рада.

Весна БАШИЋ, лектор, библиотекар, архивиста, Архив Војводине, Нови Сад, Србија.
Рођена 1960. у Новом Саду, где је завршила основну школу и гимназију. Дипломирала је на Катедри за југословенске књижевности и српскохрватски језик на Филозофском факултету у Новом Саду. Од 1995, је запослена у Архиву Војводине, као лектор и библиотекар. Осим стручног испита у професији, положила је и стручни архивистички испит (Архив Србије, 2002). Поред лекторских, редакторских и библиотекарских послова, за едицију **Посебна издања** Архива, као и друге установе културе и Српску православну цркву, ради као уредник по позиву. Такође, ради на поставкама и визуелизацијама тематских архивских изложби, као и поставкама за друге архиве, музеје, библиотеке, Покрајински завод за заштиту споменика културе, Српску православну цркву, итд. Члан је Редакције Водича кроз архивску грађу, Друштва архивских радника Војводине, Редакције **Архивских анала**, Друштва за српски језик, Библиотекарског друштва Србије, члан Скупштине Матице српске, сарадник на изради **Српског биографског речника**, уредник Академске књиге, уредник часописа Српске православне цркве **Светионик**.
Живи и ради у Новом Саду.
Архив Војводине , 21000 Нови Сад, Дунавска 35
+ 381 21 489 18 19; 064 147 88 69
info@arhivvojvodine.org.rs (нагласити да је пошта за Весну Башић)

Мр Дејан ЈАКШИЋ, историчар и виши архивиста, Архив Војводине, Нови Сад, Србија.
Рођен је у Новом Саду 1973. године. Дипломирао је на Филозофском факултету у Новом Саду – Катедра за историју (1998). Завршио је постдипломске студије смера Национална историја средњег века и магистрирао са тезом „Белопољски летопис“ (2009). Од 2001. године ради у Архиву Војводине где се бави старијим архивским фондовима и обрадом грађе на латинском језику, стекао је звање вишег архивисте. Аутор је већег броја научних и стручних радова, приказа и био је сарадник/редактор/уредник у припреми и објављивању више публикација. Радове објављује у часописима: **Архивски анали**, **Годишњак Историјског архива Града Новог Сада**, **Истраживања**, **Споменица Историјског архива „Срем“**, **Архив, часопис Архива Југославије**, **Записи, годишњак Историјског архива Пожаревац**, као и у посебним зборницима радова. Појединачна издања/књиге: **Бачко-бодрошка жупанија 1688–1849, Каталог одабраних садржаја докумената (1801–1805)** (Св. 10), 2005; **Торонталска жупанија 1731–1849, Каталог одабраних садржаја докумената (1731–1785)** (Св. 1), 2008; **Приручни вишејезични речник за архивисте** (коаутор), 2012.
dejan.j@arhivvojvodine.org.rs
+381 21 4891824

УПУТСТВО САРАДНИЦИМА

Рукопис (граматички и правописно исправан) за Годишњак Историјског архива Пожаревац **Записи**, треба послати електронским путем на адресу: info@arhivpozarevac.org.rs **најкасније до 1. јуна текуће године** у којој ће бити штампан. Уз то, треба доставити и један примерак текста одштампаног на папиру, као и Изјаву да рад није (нити ће бити) објављиван или понуђен неком другом за објављивање, на адресу Уредништва: Историјски архив Пожаревац, 12000 Пожаревац, за **Годишњак** ИАП, др Воје Дулића 10.

Рад треба да буде написан ћирилицом у Microsoft Word-у, дужине (укључујући сажетак и резиме на српском и/или на енглеском, слике, табеле и друге прилоге) до 28.500 словних знакова; врста слова: Times New Roman; проред: 1,5; величина слова: 12. Раду приложити и резиме (од 10 до 15 редака) на српском и/или на енглеском са четири до шест кључних речи, у прореду 1, величине слова 11. Фусноте (напомене уз текст, спуштенице): проред 1, величине слова 10.

Страна имена у раду писати онако како се изговарају, с тим што се при првом навођењу у загради име даје изворно.

Илустративни прилози уз радове (фотографије, графикони, географске карте, ...) морају бити адекватно скенирани (300 dpi). Свака илустрација мора бити означена бројем, мора да има легенду и назначено место унутар текста где ће се наћи. Формат илустрације може бити: jpg или tiff.

Структура радова:

- име и презиме;
- адреса аутора и установе у којој ради;
- наслов рада;
- сажетак (50–100 речи);
- кључне речи (3–10 речи);
- текст рада (обима до једног ауторског табака – 16 страница);
- резиме (300–500 речи).

Форма текста:

- текст процесор Word;
- стил Normal;
- формат стране A4;
- маргине (цм): горе –2.5, доле – 7.2, лево – 2, десно – 6.3, гутер – 0;
- фонт Times New Roman, 20pt наслов, 16pt поднаслов, 11pt основни текст, 9pt напомене;
- проред Single,
- напомене Footnotes у непрекинутом низу од 1 даље.

Радови које је Уредништво часописа одобрило за публиковање, биће штампани са УДК бројем Народне библиотеке Србије. Примљени радови се не враћају.

ПРАВИЛА ЗА НАВОЂЕЊЕ

МОНОГРАФСКЕ ПУБЛИКАЦИЈЕ се наводе на следећи начин: пуно име и презиме аутора, назив дела – курзивом, место издања, година издања. Ако се наводи и број странице, пише се без икаквих додатака (стр., p., pp., ff., dd. и слично). После места издања ставља се запета.

Пример: Славко Гавриловић, **Војводина и Србија у време Првог устанка**, Нови Сад, 2004, 218.

Уколико књига има више издања, може се навести број издања у суперскрипту (на пример 2008[2]).

Уколико се у књизи помиње више места где је издата, наводе се прва два раздвојена цртом (дугачка).

Пример: Борислав Јанкулов, **Преглед колонизације Војводине у XVIII и XIX веку**, Нови Сад–Панчево, 2003, 43.

ОБЈАВЉЕНА ГРАЂА се наводи на исти начин као и монографске публикације, а **НЕОБЈАВЉЕНА** (архивска) грађа се наводи на следећи начин: при првом навођењу пун назив архива, место архива, редни број и назив фонда, сигнатура предмета. У загради на крају обавезно написати скраћеницу под којом је води одређени архив и под којом ће се појављивати у следећим навођењима.

Пример: Архив Војводине, Нови Сад, Ф. 23, Земаљска управа за Српско Војводство и Тамишки Банат, Председијални списи, бр. 1964 (АВ, СВТБ).

ЧЛАНЦИ се наводе на следећи начин: пуно име и презиме аутора, назив чланка – курзивом, назив часописа,

новина или друге серијске/периодичне публикације, број и годиште, место издања, година, број странице без икаквих додатака (као и код навођења књига).

Пример: Слободан Бјелица, **Трансформације идеје о аутономији Војводине**, Зборник Матице српске за друштвене науке, 137, Нови Сад, 2011, 509–520.

Пример: Andrej Mitrović, **Deutschland und Jugoslawien 1919–1933**, Зборник Филозофског факултета, Књ. 12, 1, Београд, 1974, 567–575.

Уколико је назив часописа дугачак, приликом првог навођења у заградама се наводи скраћеница под којом ће се даље појављивати.

Пример: Васа Стајић, **Нови Сад, његов магистрат и културна прегнућа новосадских Срба**, Гласник Историског друштва у Новом Саду (ГИДНС), 6, 1–2 (14–15), Нови Сад, 1933, 1–159.

Уколико постоји више аутора монографије или чланка (до четири), раздвајају се запетом. За више од четири аутора наводи се само први, а затим et. al.

Пример: Петер Рокаи, Золтан Ђере, Тибор Пал, Александар Касаш, **Историја Мађара**, Београд, 2002, 555.

Уколико се у раду цитира само један рад одређеног аутора, код поновљеног навођења тог текста, може се скратити име аутора на почетно слово иза којег стоји тачка, уз презиме аутора, следи скраћеница **нав. дело** (за српски језик) или скраћеница **op. cit.** (за стране језике).

Пример: Мелхиор Ердујхељи, **Историја Новога Сада**, Нови Сад, 1894, 341.

Скраћено: М. Ердујхељи, **нав. дело**, 428.

Уколико се у цитирању дела једног аутора текст налази на истој страници, а употребљен је у следећој фусноти, користи се реч Исто (српски језик), односно Ibidem (страни језици).

Пример: Мелхиор Ердујхељи, **Историја Новога Сада**, Нови Сад, 1894, 341.

Скраћено: Исто.

Уколико се цитира више радова истог аутора (књига или чланака), а пошто је први пут назив сваког рада наведен у пуном облику, при поновном навођењу, после скраћеног имена и пуног презимена аутора, ставља се скраћени назив монографије или чланка, број странице.

Пример: Димитрије Кириловић, **Помађаривање у бившој Угарској**; **Асимилациони успеси Мађара у Бачкој, Банату и Барањи**, Нови Сад, 2006, 72.

Скраћено: Д. Кириловић, **Помађаривање**, 84.

Уколико се цитира текст са више страница које су тачно одређене, оне се раздвајају цртом, а после тога следи тачка. Уколико се цитира више страница које се не одређују тачно, употребљава се реч **passim**.

Пример: Васа Стајић, **Грађа за политичку историју Новог Сада**, Нови Сад, 1951, 41–49.

Скраћено: В. Стајић, **Грађа за политичку историју**, **passim**.

Када се цитира чланак у зборнику радова на страном језику, после назива зборника, у загради се наводе имена уредника. Уколико их је више ставља се ознака **eds.** пре њихових имена, ако је један уредник, испред имена је назнака **ed.**, односно одговарајућа скраћеница у другом језику (нпр. у немачком **Hrsg.**). Када се цитира чланак у зборнику радова на српском или јужнословенском језику, после назива зборника, у заградама се наводи име или имена уредника са назнаком **ур.** пре имена. После ових података наводи се издавач и година издања, број странице и тачка.

Пример: Ненад Лемајић, **О неким нејасним питањима из историје породице Белмужевић, Балкан и Панонија кроз историју** (ур. Славко Гавриловић), Филозофски факултет у Новом Саду, Одсек за историју, Нови Сад, 2009, 387–403.

Пример: Barbara Graziosi, **The Ancient Reception od Homer**, A Companion to Classical Reception (Eds. Lorna Hardwick and Christopher Stray), Blackwell Publishing, Oxford, 2008, 29/33.

Цитирање текстова с интернета треба да садржи назив цитираног текста, адресу интернет странице исписану италиком и датум приступања страници.

Пример: Југослав Вељковски, **Прва сређивања грађе новосадског магистрата**, http://www.arhivns.rs/lat/28jug2.html, 25. април 2012.

Страна имена транскрибују се ћирилицом на српском језику како се изговарају, а приликом првог помињања у тексту њихово презиме се наводи у заградама у изворном облику на страном језику курзивом, нпр. Ришеље (Richelieu).

UPUTSTVO SARADNICIMA

Rukopis (gramatički i pravopisno ispravan) za Godišnjak Istorijskog arhiva Požarevac **Zapisi**, treba poslati elektronskim putem na adresu: info@arhivpozarevac.org.rs **najkasnije do 1. juna tekuće godine** u kojoj će biti štampan. Uz to, treba dostaviti i jedan primerak teksta odštampanog na papiru, kao i Izjavu da rad nije (niti će biti) objavljivan ili ponuđen nekom drugom za objavljivanje, na adresu Uredništva: Istorijski arhiv Požarevac, 12000 Požarevac, za **Godišnjak** IAP, dr Voje Dulića 10.

Rad treba da bude napisan ćirilicom u Microsoft Word-u, dužine (uključujući sažetak i rezime na srpskom i/ili na engleskom, slike, tabele i druge priloge) do 28.500 slovnih znakova; vrsta slova: Times New Roman; prored: 1,5; veličina slova: 12. Radu priložiti i rezime (od 10 do 15 redaka) na srpskom i/ili na engleskom sa četiri do šest ključnih reči, u proredu 1, veličine slova 11. Fusnote (napomene uz tekst, spuštenice): prored 1, veličine slova 10.

Strana imena u radu pisati onako kako se izgovaraju, s tim što se pri prvom navođenju u zagradi ime daje izvorno.

Ilustrativni prilozi uz radove (fotografije, grafikoni, geografske karte, ...) moraju biti adekvatno skenirani (300 dpi). Svaka ilustracija mora biti označena brojem, mora da ima legendu i naznačeno mesto unutar teksta gde će se naći. Format ilustracije može biti: jpg ili tiff.

Struktura radova:

- ime i prezime;
- adresa autora i ustanove u kojoj radi;
- naslov rada;
- sažetak (50–100 reči);
- ključne reči (3–10 reči);
- tekst rada (obima do jednog autorskog tabaka – 16 stranica);
- rezime (300–500 reči).

Forma teksta:

- tekst procesor Word;
- stil Normal;
- format strane A4;
- margine (cm): gore –2.5, dole – 7.2, levo – 2, desno – 6.3, guter – 0;
- font Times New Roman, 20pt naslov, 16pt podnaslov, 11pt osnovni tekst, 9pt napomene;
- prored Single,
- napomene Footnotes u neprekinutom nizu od 1 dalje.

Radovi koje je Uredništvo časopisa odobrilo za publikovanje, biće štampani sa UDK brojem Narodne biblioteke Srbije. Primljeni radovi se ne vraćaju.

PRAVILA ZA NAVOĐENJE

MONOGRAFSKE PUBLIKACIJE se navode na sledeći način: puno ime i prezime autora, naziv dela – kurzivom, mesto izdanja, godina izdanja. Ako se navodi i broj stranice, piše se bez ikakvih dodataka (str., r., rr., ff., dd. i slično). Posle mesta izdanja stavlja se zapeta.

Primer: Slavko Gavrilović, **Vojvodina i Srbija u vreme Prvog ustanka**, Novi Sad, 2004, 218.

Ukoliko knjiga ima više izdanja, može se navesti broj izdanja u superskriptu (na primer 2008[2]).

Ukoliko se u knjizi pominje više mesta gde je izdata, navode se prva dva razdvojena crtom (dugačka).

Primer: Borislav Jankulov, **Pregled kolonizacije Vojvodine u XVIII i XIX veku**, Novi Sad–Pančevo, 2003, 43.

OBJAVLJENA GRAĐA se navodi na isti način kao i monografske publikacije, a **NEOBJAVLJENA** (arhivska) građa se navodi na sledeći način: pri prvom navođenju pun naziv arhiva, mesto arhiva, redni broj i naziv fonda, signatura predmeta. U zagradi na kraju obavezno napisati skraćenicu pod kojom je vodi određeni arhiv i pod kojom će se pojavljivati u sledećim navođenjima.

Primer: Arhiv Vojvodine, Novi Sad, F. 23, Zemaljska uprava za Srpsko Vojvodstvo i Tamiški Banat, Prezidijalni spisi, br. 1964 (AV, SVTB).

ČLANCI se navode na sledeći način: puno ime i prezime autora, naziv članka – kurzivom, naziv časopisa, novina ili druge serijske/periodične publikacije, broj i godište, mesto izdanja, godina, broj stranice bez ikakvih dodataka (kao i kod navođenja knjiga).

Primer: Slobodan Bjelica, **Transformacije ideje o autonomiji Vojvodine**, Zbornik Matice srpske za društvene nauke, 137, Novi Sad, 2011, 509–520.

Primer: Andrej Mitrović, **Deutschland und Jugoslawien 1919–1933**, Zbornik Filozofskog fakulteta, Knj. 12, 1, Beograd, 1974, 567–575.

Ukoliko je naziv časopisa dugačak, prilikom prvog navođenja u zagradama se navodi skraćenica pod kojom će se dalje pojavljivati.

Primer: Vasa Stajić, **Novi Sad, njegov magistrat i kulturna pregnuća novosadskih Srba**, Glasnik Istoriskog društva u Novom Sadu (GIDNS), 6, 1–2 (14–15), Novi Sad, 1933, 1–159.

Ukoliko postoji više autora monografije ili članka (do četiri), razdvajaju se zapetom. Za više od četiri autora navodi se samo prvi, a zatim et. al.

Primer: Peter Rokai, Zoltan Đere, Tibor Pal, Aleksandar Kasaš, **Istorija Mađara**, Beograd, 2002, 555.

Ukoliko se u radu citira samo jedan rad određenog autora, kod ponovljenog navođenja tog teksta, može se skratiti ime autora na početno slovo iza kojeg stoji tačka, uz prezime autora, sledi skraćenica **nav. delo** (za srpski jezik) ili skraćenica **op. cit.** (za strane jezike).

Primer: Melhior Erdujhelji, **Istorija Novoga Sada**, Novi Sad, 1894, 341.

Skraćeno: M. Erdujhelji, **nav. delo**, 428.

Ukoliko se u citiranju dela jednog autora tekst nalazi na istoj stranici, a upotrebljen je u sledećoj fusnoti, koristi se reč Isto (srpski jezik), odnosno Ibidem (strani jezici).

Primer: Melhior Erdujhelji, **Istorija Novoga Sada**, Novi Sad, 1894, 341.

Skraćeno: Isto.

Ukoliko se citira više radova istog autora (knjiga ili članaka), a pošto je prvi put naziv svakog rada naveden u punom obliku, pri ponovnom navođenju, posle skraćenog imena i punog prezimena autora, stavlja se skraćeni naziv monografije ili članka, broj stranice.

Primer: Dimitrije Kirilović, **Pomađarivanje u bivšoj Ugarskoj**; **Asimilacioni uspesi Mađara u Bačkoj, Banatu i Baranji**, Novi Sad, 2006, 72.

Skraćeno: D. Kirilović, **Pomađarivanje**, 84.

Ukoliko se citira tekst sa više stranica koje su tačno određene, one se razdvajaju crtom, a posle toga sledi tačka. Ukoliko se citira više stranica koje se ne određuju tačno, upotrebljava se reč **passim**.

Primer: Vasa Stajić, **Građa za političku istoriju Novog Sada**, Novi Sad, 1951, 41–49.

Skraćeno: V. Stajić, **Građa za političku istoriju**, **passim**.

Kada se citira članak u zborniku radova na stranom jeziku, posle naziva zbornika, u zagradi se navode imena urednika. Ukoliko ih je više stavlja se oznaka **eds.** pre njihovih imena, ako je jedan urednik, ispred imena je naznaka **ed.**, odnosno odgovarajuća skraćenica u drugom jeziku (npr. u nemačkom **Hrsg.**). Kada se citira članak u zborniku radova na srpskom ili južnoslovenskom jeziku, posle naziva zbornika, u zagradama se navodi ime ili imena urednika sa naznakom **ur.** pre imena. Posle ovih podataka navodi se izdavač i godina izdanja, broj stranice i tačka.

Primer: Nenad Lemajić, **O nekim nejasnim pitanjima iz istorije porodice Belmužević, Balkan i Panonija kroz istoriju** (ur. Slavko Gavrilović), Filozofski fakultet u Novom Sadu, Odsek za istoriju, Novi Sad, 2009, 387–403.

Primer: Barbara Graziosi, **The Ancient Reception od Homer**, A Companion to Classical Reception (Eds. Lorna Hardwick and Christopher Stray), Blackwell Publishing, Oxford, 2008, 29/33.

Citiranje tekstova s interneta treba da sadrži naziv citiranog teksta, adresu internet stranice ispisanu italikom i datum pristupanja stranici.

Primer: Jugoslav Veljkovski, **Prva sređivanja građe novosadskog magistrata**, http://www.arhivns.rs/lat/28jug2.html, 25. april 2012.

Strana imena transkribuju se ćirilicom na srpskom jeziku kako se izgovaraju, a prilikom prvog pominjanja u tekstu njihovo prezime se navodi u zagradama u izvornom obliku na stranom jeziku kurzivom, npr. Rišelje (Richelieu).

INSTRUCTIONS TO COLLEAGUE AUTHORS

The manuscript for the Historical Archives of Pozarevac Yearbook - **Zapisi** , should be sent electronically to the address jasminanikolic@arhivpozarevac.org.rs till June 1st at the latest, in the year that it is planned to be published. You are kindly requested to send one copy of the printed text (followed by the written statement that the text has not been previously published or given to someone to publish it) to the following address of the Editorial: The Historical Archive of Požarevac, 12000 Požarevac, Voje Dulića 10, Serbia - za Godišnjak IAP-

If the manuscript is written in English, the font should be Times New Roman, not more than 28.500 characters; space 1,5; font size 12. The work should have a summary (10 to 15 lines) in English with four to six key words, space 1, font size 11. Various footnotes: space 1, font size 10.

The illustrative attachements to the work/manuscript (photos,charts, maps ...) should be properly scanned (300 dpi). Each illustration should be numbered and should have a legend and its place in the text. The illustration type can be: jpg or tiff.

The Structure of the work:

- name and surname;
- author address and institution (work) address;
- tittle;
- abstract (50–100 words);
- key words (3–10 words);
- text (16 pages);
- summary (300–500 words).

The Text Form:

- text procesor Word;
- style Normal;
- page A4;
- margines (cm): up –2.5, down – 7.2, left – 2, right – 6.3, guter – 0;
- font Times New Roman, 20pt tittle, 16pt subtittle, 11pt basic text, 9pt notes;
- space Single,
- Footnotes in continuous stream from 1(and on).

The works that have been approved by the Editorial will be published UDC (Universal Decimal Classification) number of The National Library of Serbia. The accepted manuscripts will not be returned.

HOW TO ADD REFERENCES/BIBLIOGRAPHY

MONOGRAPH should have: the author's full name and surname, name of the book/work (in italic), place and year of publishing. If number of the page is mentioned, please do not add **p, pp, ff, dd etc.** After the place of publication please put a comma (**,**).

THE PUBLISHED SOURCE is stated in the same way as monograph publication, and **THE UNPUBLISHED (ARCHIVE) SOURCE** is stated in the following way: when first stated –full name of the archive, place of archive, serial number and name of the fund, case signature. Please write in the brackets ( ) the abbreviation under which a certain archive is and the abbreviation under which it will appear in the statements.

Example:

M Argles, **British Government Publications in Education during the Nineteenth Century** (1971)

J Vaughan, **Board of education Circulars: A Finding List and Index** (1972)

J M McCarthy, **An International List of Articles in the History of Education, Published in Non-Educational Serials, 1965-69** (1973)

D W Thomas, **The History of Technical Education in London 1904-40** (1976)

S M Parkes, **Irish Education in the British Parliamentary Papers 1801-1920** (1978)

V F Gilbert and C Holmes, **Theses and Dissertations on the History of education Presented at British and Irish Universities between 1900-1976** (1976)

M Argles and J E Vaughan, **British Government Publications Concerning Education during the Twentieth Century** (1982)

J S Hurt, **Education and the Working-Classes from the Eighteenth Century to the Twentieth Century** (1985)

R Szreter, **The History of Education in Non-Education Learned Journals 1939-1984** (1986)

A R Allan, **University Bodies: a Survey of inter- and Supra- University Bodies and Their Records** (Liverpool **c**1990). Includes an extensive bibliography of sources useful for the history of higher education.

M C Britton (ed), **Improved Visibility: An International Bibliography on the Education of Women and Girls 1978-1989** (Librarians of Institutes and schools of education 1991).

J D Browne and G R N Smart, **Colleges of Education: A Checklist of Archives** (History of Education Society **c**1981).

C R Chapman, **The Growth of British Education and its Records**, (Dursley Lochin 1992).

J Craigie, **A Bibliography of Scottish Education before 1872** (University of London Press 1970).

D Crook ‚Net gains? The Internet as a research tool for historians of education' in D. Crook and R. Adlrich (eds) **History of Education for the Twenty-first Century** (London, Institute of Education) pp.36-49.

J C Davies, ‚Documents relating to the History of Education,' in **Durham Research Review**, 2 (Sept 1951), pp 1-10.

History of Education Society, **Archives and the Historian of Education** (1975).

A Morton, **Education and the State 1833-1966** (PRO 1997).

T A O'Donoghue, ‚Sources for the Study of the History of the Secondary School Curriculum: A Survey of the Irish Scene, 1921-62,' in **HES Bulletin,** (Autumn 1990), pp. 46-51.

Public Record Office of Northern Ireland, **Guide to Educational Records** (1993). Includes an appendix listing all state schools with surviving records held at PRONI.

Sources for Tracing School Teachers in the National Society Archives and Library (Church of England Record

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

930.25(497.11)

ЗАПИСИ : годишњак Историјског архива Пожаревац = Zapisi : The Historical Archives of Požarevac Yearbook / главни и одговорни уредник Јасмина Николић. - Год. 1, бр. 1 (2012)- . - Пожаревац : Историјски архив Пожаревац, 2012- (Смедерево : Newpress). - 22 x 22 cm

Годишње. - Текст на више светских језика.
ISSN 2334-7082 = Записи (Пожаревац)
COBISS.SR-ID 196053772